JOSÉ ORTEGA Y GASSET

KİTLELERİN AYAKLANMASI

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

İSPANYOLCA ASLINDAN ÇEVİREN: NEYYİRE GÜL IŞIK

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 1982

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

JOSÉ ORTEGA Y GASSET
KİTLELERİN AYAKLANMASI

ÖZGÜN ADI
LA REBELIÓN DE LAS MASAS

İSPANYOLCA ASLINDAN ÇEVİREN
NEYYİRE GÜL IŞIK

Sertifika No: 11213

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MELTEM SAVCI

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI AĞUSTOS 2010, İSTANBUL

ISBN 978-9944-88-962-9 (CİLTLİ)
ISBN 978-9944-88-961-2 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

CXXXVI

JOSÉ ORTEGA Y GASSET

KİTLELERİN AYAKLANMASI

İSPANYOLCA ASLINDAN ÇEVİREN:
NEYYİRE GÜL IŞIK

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunuş

Çağdaş İspanyol filozofu José Ortega y Gasset (1885-1955)* ünlü yapıtı *Kitlelerin Ayaklanması* ile Batı dünyasında uyandırdığı büyük ve sürekli ilgiyi hem ülkesinin hem Avrupa'nın belli bir tarihsel anını temel sorunları bağlamında yansıtmanın ve irdelemenin yanı sıra, günümüze değin uzanan bir geleceği şaşırtıcı bir berraklıkla öngörmüş olmasına borçludur. Dilimize yeni bir çevirisini sunarken, okura ilkin o tarihsel ortamı anımsatarak, yazarın o bağlamdaki düşünür ve insan konumuna değinelim.

1930'da kitap olarak gün ışığına çıkan yapıt, Ortega'nın özellikle 1920'lerde başlayan ve *perspectivista* dönemi olarak adlandırılan aşağı yukarı on yıllık süredeki çalışmalarının ve çabalarının sonucudur. Kitabı oluşturan kimi parçalar yapıtın basım tarihinden önce gazete yazısı olarak sunulmuştur. Yazar yapıt bütününde yer alan "Fransızlar için Önsöz"ü daha sonraları 1937'de, "İngilizler için Sondeyiş"i 1938'de, *Kitlelerin Ayaklanması* yabancı dillere çevrilip yurtdışında okur buldukça ve tarihsel olayların gelişimini göz önünde tutarak eklemiştir.

---

* José Ortega y Gasset'in yaşam öyküsü ve çalışmalarının tamamı için bkz. *Ortega y Gasset. Tarihsel Bunalım ve İnsan*, Metis, İstanbul 1992.

Düşünür o döneminde, İspanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde çağdaş toplumu oluşturan ve hızlı bir gelişim göstermekte bulunan kalabalık insan kitlelerinin toplumsal-siyasal davranışlarını irdelemeye odaklanmıştır. *Omurgasız İspanya* (1921) ile ülkesini ele almış, *Çağımızın Sorunu* (1923) ile daha geniş bir tarih açısından Batı toplumlarını gözlemlemiştir. O arada, 1915'te temellendirdiği ilk dergisi *España*'dan sonra, 1923'te ikinci dergisi *Revista de Occidente*'yi* kurmuştur. Aynı addaki yayıneviyle birlikte Avrupa, özellikle de Alman felsefesinin fikirlerini İspanya'da tanıtmayı amaçlayan dergide başka birçok önde gelen İspanyol aydınınınkilerle birlikte, Alberti ve Lorca'nın da yazıları çıkmıştır. *Revista de Occidente* en çetin dikta çağında bile, kısıtlanmış alanında da olsa bir düşünce ışığı niteliğiyle varlığını sürdürerek günümüze değin ulaşmıştır.

Söz konusu on yıl Avrupa'da I. Dünya Savaşı'ndan sonraki sarsıntılı dönemi anıştırır. Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi Stalin çağında somutlaşmıştır ve diğer ülkelerdeki işçi ve emekçi kitleleri esinlemektedir. İtalya'da Mussolini buyruğundaki faşist kıtalarla 1922'de Roma üzerine yürüyerek iktidarı devralır ve yirmi yıl sürecek bir dikta rejimi başlatır. Almanya'da ondan örneklenen Nazi hareketi filizlenmektedir, sancılı bir şiddet döneminin ardından 1933'de Hitler diktası başlayacaktır. Avrupa genelinde toplumlar kutuplaşmış, sağ ve sol ideolojilerin etkisiyle sokaklara dökülmüş, meydanları doldurmaktadır. Ancak hemen belirtelim, Ortega elbette ki içinde yaşadığı o manzaraları göz önünde tutmakla, Avrupa'nın siyasal ufkunu kaplayan fırtına bulutlarını görmekle birlikte, *kitlelerin ayaklanması* deyişiyle kastettiği olgu güncel siyasal kutuplaşma değildir, güncelin çok ötesine geçer, çok daha derinine, kökenlerine

* *Batı Dergisi*

iner, tarihsel, antropolojik, psikolojik düzlemlerde Avrupa'nın *kitle insanını* sorgular.

İspanya'da ilk otoriter rejim dönemi, 1920'de başlayan General Primo de Rivera çağı 1929'da sona erer, yaralı ve şaibeli monarşi yeniden kurulur. Ancak cumhuriyetçi düşünce toplumda varlığını korumaktadır. Ortega dünyaya gelmeden önce, 1873-74 yılları arasında yapılan I. Cumhuriyet denemesi başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, düşünürün Madrid Merkez Üniversitesi Metafizik Kürsüsü'ne atandığı 1910 yılında fikirler ve düşler sürüp gitmektedir. Dolayısıyla elimizdeki yapıt aynı zamanda onun inançlı cumhuriyetçilik döneminin ürünüdür. Nitekim *Kitlelerin Ayaklanması*'nın yayımlandığının ertesi yılı, Ortega başka aydınlarla birlikte II. Cumhuriyeti kurma gereğini savunan *Aydınlar Manifestosu*'nu imzalayacak, o girişimin kısa süre içinde monarşinin yıkılmasına hatırı sayılır katkısı olacaktır.

Ne var ki yeni rejim adı cumhuriyet olsa da, onun idealist filozof beklentilerine karşılık vermeyecektir; kendisi 1931 Kurucu Meclisi'ne üye seçilecek, ancak oluşturulan Anayasa'nın radikal yönelişine katılmadığından, aynı yıl görevinden ayrılacaktır. Dahası, onu izleyen yıllarda İspanyol toplumu "su geçirmez bölmeler"e ayrılıp tümüyle kutuplaştığında, ürkütücü şiddet eylemleri sokakları kana buladığında, yazılarında "Bu değil, böyle olmaz!" diye feryat edecektir kalemiyle. Ama İspanya'da onu üniversite hocalığından ayıracak, yıllarca gurbete düşürecek, döndüğünde konuşma ve öğretme özgürlüğünü elinden alacak amansız diktayla sonuçlanacak İç Savaş'ın tohumları atılmıştır bile.

Ortega'nın düşüncesine göre, bunların tümü düşünmeyi bilmeyen, etik sorumluluk taşımayan, "doğrudan eylem"den öteye geçmeyen, geçmek istemeyen yeni insan türünün, *kitle insanının* ürünüdür, daha doğrusu ürünlerinden biridir – yapıtın içerdiği geniş boyutlar içinde ele alındığında, diğer ürünlerini de günümüz dünyasında hâlâ gözlem-

leyebiliyoruz. Çünkü yine Ortega'ya göre, dar anlamda politika insan varlığının yalnızca bir yanıdır, onun yanı sıra etik, din, eğitim, özetle kültür yanlarının da çok boyutlu olarak irdelenmesi gerekir.

Düşünür, yapıtın ilk yarısında kitle insanını bize ruhsal sığlığı, zihinsel durgunluğuyla birey olarak betimler. Ardından bakış açısı genele doğru genişler, kitle insanının toplumsal öbek olarak ortak psikolojik özelliklerini belirler: Bir yaşam tasarımından ve kendini aşma yetisinden yoksunluğunu, derin bilgiye olan küçümsemesini, hiçbir üst kurum, hiçbir üstün değer tanımayışını. Kendisine dayatılmış olan kabataslak kavramların ötesine gidemeyen, daha beteri, gitme dileğinde olmayan, irdeleme gereksinimi duymayan, sorunsallığın varlığından habersiz, "tek boyutlu adam"dır o. Başkalarına hak vermeyi ya da kendisine hak verilmesini istiyor değildir, düpedüz kendi görüşlerini başkalarına dayatmaya kararlıdır. Eski Yunan ve Roma temelinden gelen iki bin beş yüz yıllık Avrupa kültürünü göz önünde tutan Ortega'nın gözünde günün kitle insanı "uygarlık tarihinin sahnesine kulislerden süzülerek çıkmış bir ilkel adamdır":

> *"Şimdilerde ortalığa hâkim olan vasat insanın uygarlaşma sürecini kendi başına taşıyabileceğini düşünmek hayalperestlik olur. Salt bugünkü uygarlığı koruma süreci son derece karmaşık bir iş ve sayılamayacak çok incelik gerektirmekte. Bu vasat insan onunla baş edemez, uygarlığın sunduğu birçok aygıtı kullanmayı öğrenmiş gerçi, ama doğasının özelliği uygarlığın ilkelerinden kökten habersiz oluşudur."*
>
> *"Hiçbir devirde olmadığı oranda güçlü bir kitle ile karşı karşıya bulunuyoruz, n'eyleyim ki, o kitle geleneksel kitleden farklı olarak kendi çerçevesine sıkışıp kalmış, hiçbir şeye, hiç kimseye hayrı dokunacak durumda değil,*

kendi kendine yeterli olduğunu sanıyor, dik kafalı bir insan yığını."

"Toplumların yönetimini öyle bir insan türü ele geçirmiş bulunuyor ki, uygarlık ilkelerine karşı herhangi bir ilgisi yok. Oyalayıcı nesnelere, otomobillere ve benzeri birkaç şeye karşı ilgisi var. Ancak bu da uygarlıkla hiç mi hiç ilgisi olmadığını doğruluyor, çünkü o nesneler uygarlığın yalnızca ürünleridir."

"Tarihsel görevinin" gerektirdiği düzeye ulaşamamış olan o insan tipi "eğer Avrupa'nın efendisi ve sonuçta kararları veren merci olmayı sürdürürse, kıtamızın barbarlığa geri dönmesi için otuz yıl yeterli olacaktır" der Ortega, keskin bakışlarıyla ufuktaki topyekûn savaşın yıkıntılarından artakalacak Avrupa'yı görür gibidir:

"Avrupa uluslarının önünde, iç yaşamlarında büyük zorluklarla, ekonomik, hukuksal ve kamu düzeni açısından sorunlarla dolu bir dönem var. Kitlelerin hâkimiyeti altında, Devletin bireyin, grubun özgürlüğünü ezerek, geleceği hepten tüketmesinden korkmayalım da ne yapalım?"

Öyle, çünkü kitle insanı devleti ele geçirmiş durumdadır:

"(...) kendini devlet sanıyor ve devleti kendi rahatını kaçıracak her türlü yaratıcı azınlığı ezmek üzere kullanmaya olan eğilimi giderek artmada. Bu eğilimin sonu çok kötü olacaktır. Toplumun doğaçlama davranışları devletin duruma el koymasıyla defalarca bastırılacaktır. Toplum devlet için, insan hükümetin düzeneği için yaşamak zorunda kalacaktır."

* * *

Üniversite öğreniminden sonra 1906-1907 yıllarında Marburg Üniversitesi'nde uzmanlaşmış ve oranın yeni-Kantçı ortamının laik etik inancını benimsemiş, Alman idealist düşüncesiyle yoğrulmuş olarak döndüğü yurdunda kendini felsefe eğitimine adamıştı, hem yalnız akademik çevrede değil, kamuyu bilinçlendirmeye yönelik gazete yazılarıyla da. Derslerinde ve yazılarında yavaş yavaş kendi yaşamsal etik felsefesini geliştiriyordu Ortega: Kadim ve ortak Avrupa kültürünün temelinde, laik bir etiği eleştirel, irdeleyici, yaratıcı bir sorumlulukla üstlenmiş bireyleri –en geniş anlamında– eğitim yoluyla oluşturmayı misyon biliyordu:

> *"Başlangıçta yaşam, insanın içinde yitip gittiği bir kaostur. İnsan bunu sezinler, ama o korkunç gerçekle yüz yüze kalmaktan dehşet duyar ve onu her şeyin apaçık belli olduğu hayal ürünü bir perdeyle gizlemeye çabalar. Kafası berrak olan adam, o hayal ürünü "fikirler"den kendini kurtarıp, hayata cepheden bakandır, hayatta ne varsa hepsinin sorunsal olduğunu üstlenip, kendisini yitip gitmiş hissedendir. Ki bu da gerçeğin ta kendisi olduğundan, onu kabullenen kişi artık kendini bulmaya başlamış demektir, sahici gerçeğini keşfetmeye başlamıştır artık, ayağını sağlam toprağa basıyordur. Bir deniz kazazedesi gibi içgüdüsel olarak tutunacak bir şey arayacaktır ve işte o trajik, ivedi, kurtulma çabasında olduğundan ötürü kesinlikle sahici olan bakış, onun kendi hayatının kaosuna bir düzen vermesini sağlayacaktır. Sahici olan fikirler yalnızca bunlardır: Kazazedenin fikirleri. Geri kalanı safsatadır, tavır koymadır, kendini aldatmadır."*

Ortega'nın amaçladığı, tarih felsefesi ve etik felsefe temelli bir kültürle donatılmış, sorumlu, dolayısıyla, *seçkin, seçkinleşmiş* insandı. Oysa çok geçmeden hangi olumsuz tarih ve toplum koşulları içinde bulunduğunu fark edecekti.

Diktaların sokağa döktüğü kitleleriyle II. Dünya Savaşı'na doğru adım adım ilerleyen Avrupa'ydı o. Hoşgörü, mantık, kendisinin inandığı, etik felsefeye ve bilinçli bireylerin ruhsal ve zihinsel özgürlüğüne dayalı liberal demokrasi hayaldi. Vardığı sonuç şu oldu:

> *"Hemen tüm ülkelerde, homojen bir kitle her türlü muhalif grubu ezmekte, yok etmekte. Kitle kendisinden başkasıyla birlikte yaşamayı istemiyor. Kendi kendisi olmayan şeyden ölümüne nefret ediyor kitle."*

Ortega daha sonraki aşamada Avrupa'da kitle insanını üretmiş bulunan tarihsel evrimi irdeler ve özellikle iki olgu üzerinde durur, aslında birbiriyle bağlantılı olgulardır bunlar: Bilimsel ve teknolojik gelişim insan yaşamının boyutlarını her bakımdan genişletmiş, hayat süresini uzatmış, gündelik yaşantıyı kolaylaştırmış, keyiflerle donatmış, daha iki yüzyıl önce bir avuç talihli kişinin ayrıcalığı olan nesneleri ve olanakları ortalama insanın önüne sermiştir. Öte yandan, aynı yaşam koşullarının değişmesinin bir sonucu olarak, Avrupa'da XIX. yüzyılda bir nüfus patlaması yaşanmıştır. Sonuçta:

> *"Yığınlar ve yığınlarca insan öylesine hızlı bir tempoyla savrularak tarihin üzerine kümelenmiştir ki, onları doyuracak ölçüde geleneksel kültür sağlamak kolay olmamıştır. Gerçekten de günümüzün ortalama Avrupa insanı tipi geçen yüzyılınkilere kıyasla daha sağlıklı ve kuvvetli bir ruha sahip, ancak çok daha basit bir ruh bu. Kimi zaman sanki çok eski bir uygarlığın ortasında beklenmedik biçimde bitivermiş bir ilkel insanmış izlenimi vermesi bundan ileri geliyor. Geçen yüzyılı o denli gururlandıran okullarda kitlelere modern yaşam tekniklerinin ötesinde hiçbir şey öğretilemedi, kitlelerin eğiti-*

mi başarılamadı. Kitlelere hayatı yoğunlukla yaşamalarına yarayan araçlar sağlandı, ama yüce tarihsel görevlerin gerektirdiği duyarlık verilemedi; modern olanakların gururu ve gücü alaş telaş aşılandı onlara, ama ruhu aşılanamadı."

Demek oluyor ki Ortega'nın tanımında "kitle", hızlı bir okullaşma sayesinde uygulamayı hedefleyen, teknik bilgilerle donatılmış da olsa, sonuçta *eğitilmemiş, eğitilememiş insan yığını*dır. Üstelik Avrupa'nın her yanını doldurup taşıran o yığınlar, bilimin akıl almaz ilerlemesi sayesinde, geçmişin hiçbir dönemiyle kıyaslanamayacak oranda karmaşık bir dünyada yaşamak, o dünyanın aynı oranda karmaşık, nazik sorunlarında karar mercii olmak durumundadır:

"İnsan yaşamının potansiyel boyutu (...) her döneminkine kıyasla baş döndürecek kadar geniş kapsamlı bir olanaklar ortamını içeriyor. Zihinsel düzlemde daha çok sayıda olası tasarlama yolları, daha çok sorunlar, daha çok veriler, daha çok bilimler, daha çok bakış açıları bulunuyor."

"Her birey tüm dünyayı yaşıyor. Yeryüzünün her köşesi artık kendi geometrik mekânına sınırlı olmaktan çıkmış, birçok yaşamsal bağlamda gezegenimizin kalan yerlerinde de etkisini göstermekte. Günümüzde yeryüzünün herhangi bir noktası düpedüz her yerde hazır ve nazırdır. Uzakların böyle yakında gelmesi, aslında orada bulunmayanın varlığı, her yaşamın ufkunu inanılmaz boyutlara taşımış oluyor."

"Kitlelerin zafere ulaşması ve bundan ötürü yaşam seviyesinin muhteşem bir yükseliş kaydetmesi Avrupa'da iç dinamiklerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır, kalabalıkların iki yüzyıl boyunca ilerici bir eğitim görmesinin ve

buna koşut olarak toplumun ekonomik bakımdan zenginleşmesinin sonucudur."

Evet, kitleler okullarda aslında *ilerici* bir eğitim almışlardır, ama *derinine* bir *kültür eğitimi* alamamışlardır, daha XIX. yüzyıl Ortega'nın bireyin tarih ve toplum karşısındaki etik sorumluluğu için şart saydığı "tarihsel kültürü elden kaçırmaya başlamıştır." XX. yüzyıl ise o eksikliğin sonuçlarına katlanacaktır.

Aslında yüzyılın ilk çeyreği yeni sona ermişken, henüz olasılıklar açıktır:

"Kitlelerin ayaklanması insanlık için yepyeni, eşsiz bir örgütlenmeye geçit olabilir, *ama aynı zamanda insanın yazgısında bir felaket de* olabilir."

Ortega tarihin bizi sürükleyeceği ve bugün içinde bocaladığımız belirgin sorunları bilmeksizin de, bilinçsiz ve sorumsuz yığınların gittiği yolun bu ikincisi olduğunu ileri sürer. Olayların gelişimi birkaç yıl içinde onu haklı çıkarmaya başlayacaktır. Yapıtın klasik değerinin yanı sıra güncelliğini oluşturan da budur.

Yapıtın son bölümünde Ortega, eski kültür toprağı Avrupa'nın geleceğini sorgular. Bazı çağdaşlarının karamsarlıkla ileri sürdüğü gibi "çöküntü halinde" değildir Avrupa, ancak kimi ülkelerde iktidara kitle insanı egemen olduktan başka, artık kültürü ve toplumları ulusal sınırlarını zorlamakta, daha geniş bir ufka yayılmayı özlemektedir:

"Avrupa ufak uluslar halinde oluştu. Bir bakıma ulusallık fikri ve duygusu onun en özgün icadı oldu. Şimdi ise kendi kendini aşmak zorunda bulunduğunu görüyor."

"Avrupa, her zaman için, mutlak sınırları bulunmayan, kesintiye uğramayan, üniter bir toplumsal çevre

olmuştur, çünkü 'toplumsallığı' oluşturan o pek garip zorlayıcı güçle donanmış olan bir temel ya da 'kolektif geçerlilikler hazinesi' –bir ortak kanılar ve değerler dizisi– hiç eksik kalmamıştır. Avrupa toplumu Avrupa uluslarından önce var olmuştur demek hiç de abartılı olmaz."

Oysa yirmi beş yüzyıla kök salmış ortak kültür mirasına, ortak değerlerine karşın, her biri kendi sınırlarını savunan saldırgan ve dar görüşlü aşırı milliyetçilikler ket vurmaktadır Avrupa'ya: Kıtanın yaşamsal geleceği birleşmekte, bir tür "Avrupa Birleşik Devletleri"ne dönüşmektedir. Siyasal anlamda Avrupa Birliği'ni ilk öngören, ilk savunan, kurtuluşun olmazsa olmaz koşulu sayan aydınlardandır Ortega.

Ancak çağımızda, onun bu "tarihsel aklın" ışığındaki düşsel öngörüsü artık gerçeğe dönüşmüşken, düşüncesinin gözden kaçırmamamız gereken bir yanı var: Kültür ve felsefe temelli, etiğe dayalı bir Avrupa düşlüyordu Ortega. Eğer günümüzün pazar ortaklığına dayalı "Maastricht Avrupası"nı görecek olsa herhalde büyük bir düş kırıklığına uğrayacak, vaktiyle İspanya'nın II. Cumhuriyeti karşısında olduğu gibi yine "Bu değil, böyle olmaz!" diye haykıracaktı. Çünkü bugün gerçekleşmiş olan Avrupa onun kitle insanı diye tanımlayarak küçümsediği, eleştirdiği, yeterli bir kültür birikimiyle olgunlaşamamış kalabalıkların, ABD'nin dümen suyunda giden Avrupa'sıdır. Günümüzde hiçbir aydının, hiçbir seçkin kültür adamının düşlerine karşılık vermeyen, pratik çıkarlara dayalı başı sonu belirsiz bir siyasal birliktir.

* * *

Ortega kuşkusuz Aydınlanma idealine bağlı bir seçkindi ve seçkinlere yöneliyor, seçkinleri amaçlıyordu. Bu açıdan İspanya'da çok eleştirilmiş, hatta düşünce eğitiminde attığı temele, oluşturduğu ve bugüne değin ulaşmış muazzam geleneğe karşın hakkı verilmemiş, bir yana atılmış, elden geldiğince unutturulmuş bulunuyor. Doğrudan

öğrencileri olmuş tek tük düşünür dışında hiçbir aydın yüksek sesle anmıyor onu. Madrid'in orta yerinde çok saygın bir kültür kuruluşu olarak etkin varlığını sürdüren Ortega Vakfı'na her gittiğimde, dahası otuzlu yılların başında hocalık ettiği Complutense Üniversitesi'nin bahçesindeki heykelinin önünden her sabah geçtiğimde hep bunu düşünürüm: Sahici aydınlarını çok hırpalamış, bugün hâlâ kamplaşmaların ötesine geçerek değerlendirmeye yanaşmayan bir ülkenin kültür ortamıdır bu.

Oysa Ortega'nın bu yapıtında da değindiği idealist "soyluluk" kavramıyla "seçkinlik" anlayışı toplumsal sınıflara doğrudan bir gönderme yapmıyordu. Kendisi yanlış anlaşılmasını önlemek üzere açıkça belirtir bunu:

> *"Kitleden maksat işçi demek değildir, deyimi burada bir toplumsal sınıf anlamında kullanmıyorum, tersine, günümüzde bütün toplumsal sınıflarda var olan ve bu yüzden çağımızı temsil eden, bu çağda baskın ve egemen olan bu sınıfı ya da insan biçimini anlatıyor."*

Bir başka yapıtında "İspanya'da soyluların soyluluklarını ilkin köy meydanında kanıtlamaları gerektiğinin bilincinde olduklarını" ileri süren Ortega bu yapıtında şöyle belirtir:

> *"Sanılanın aksine, esasında kölelik durumunda yaşayan kişi kitle insanı değil, seçkin kişidir. Yaşamını eğer aşkın bir şeylerin hizmetine sunmamışsa, bir anlam veremez ona. Disiplin olarak yaşamdır bu – soylu yaşam. Soyluluk çaba gereksinimiyle, zorluklarla tanımlanır, haklarla değil."*

Ortega'nın ülkesinde değerlendiriliş biçimini ve koşullarını en iyi açıklayan kişi, en seçkin öğrencilerinden biri ve sonradan dostu olan, 1948'de Madrid'de Hümanizma

Enstitüsü'nü onunla birlikte kuran düşünür Juliàn Marìas'tır.* Kendisi *Kitlelerin Ayaklanması*'nın 1976 baskısına yazdığı *Önsöz*'de şöyle anlatır:

"*Kitlelerin Ayaklanması* Ortega'nın kaleminden çıkmış, hatta XX. yüzyılda İspanyol dilinde yazılmış kitapların en ünlüsüdür. İspanyolcanın sınırlarını kısa sürede aşmış, dünyanın değişik yerlerinde pek çok dile çevrilmiş, bazılarında yüz binlerce basılmıştır. İngilizcesi çıktığında *Atlantic Monthly* dergisinde şu yorum yayımlanmıştır: 'XVIII. yüzyılda Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme*'si, XIX. yüzyılda Marx'ın *Kapital*'i neyse, Ortega'nın *Kitlelerin Ayaklanması* da XX. yüzyıl için o olmalıdır.' Bu kitapçık çağımızın büyük yapıtları arasına girmiş durumda.

"Ama gerçekten talihli bir kitap olup olmadığını sormakta yarar var: Çünkü bir düşün yapıtı, bir kuram yapıtı anlaşılsın diye kaleme alınır. *Kitlelerin Ayaklanması*'nın iyi anlaşılmış olduğu ise kuşku götürür.

"Kitap 1926-28 yıllarında tasarlanmıştı, benim hesabıma göre 1916-1931 arası kuşaklarına aittir. Mirası bugüne değin ulaşmış, zihinsel bakımdan görkemli bir dönem, dünyanın her yanında birinci sınıf yazarlar üretmiştir, bizde de Unamuno'yu ve diğerlerini. Bu İspanyolca kitabın hemen ilgi uyandırması o sayede mümkün olmuştur.

---

* Juliàn Marìas (1914-2005): Ortega'nın öğrencisi olduğu Madrid Üniversitesi'ni 1936'da bitirdi. Bir ay sonra iç savaş patlak verince cumhuriyetçilerin safında çarpışmalara katıldı. Savaştan sonra hapsedildi, kurşuna dizilecekken yazar Camilo Jose Cela ve Ortega ailesinin ricalarıyla kurtuldu. Ancak rejim ona bütün kapıları kapadı, hocası gibi o da ideolojik uzlaşmazlığından ötürü Franco çağının üniversitesinde öğretim üyeliği yapamadı; Avrupa'nın birçok ülkesinde ve ABD'de konferanslar verdi, ABD üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Yine de İspanyol kültür yaşamında sürekli varlık gösterdi. 1964'ten başlayarak Kraliyet Akademisi üyesi oldu, dikta sona erdikten sonra, 1977-79 yıllarında senatörlüğe atandı. 1979'da kuruluşundan ölümüne değin Sosyolojik Etütler Vakfı'na başkanlık etti. Yetmişi aşkın yapıtın yazarıdır. (ç.n.)

"Gel gelelim daha baskısının mürekkebi kurumadan, ilk çevirileri yapılıyorken, 1931'e doğru bir kuşak değişimi olmuştur. Yapıt bir kuşağın çerçevesinde doğmuş, ama beşiği çok farklı bir kuşak içinde sallanmıştır: Bir politikleşme döneminde. Yani her şeyin siyasal bağlamda okunduğu, sorunun yalnızca bir şeyin ya da bir kimsenin sağcı mı yoksa solcu mu olduğunu araştırmaya indirgendiği bir çağda. İspanya'da *yüzeysel* siyasallaşma daha 1929'da, Primo de Rivera diktasına karşı mücadeleyle başlamıştı; derini ise henüz başlamamıştı, nitekim cumhuriyetin barışçı yoldan ilanı, daha ufak çaplı olan ilk şiddet hareketlerinin düzmece niteliği bunun kanıtıdır. Oysa 1933-1934 yıllarında patlak verenler onlardan çok farklıdır, İspanyol *toplumu* (yani azınlıktaki falan ya da filan grup değil) işte o yıllarda gerçekten siyasallaştı.

"Bu yüzden *Kitlelerin Ayaklanması* siyasal düzlemde algılanmış, yani iyi anlaşılamamıştır. Ortega ilk sayfasında sözlerine 'yalnızca ya da başlıca siyasal bir anlam yüklememekte yarar olduğunu' belirttikten sonra şöyle ekler: *'Kamusal yaşam salt siyaset değildir, aynı oranda, hatta daha öncelikle zihinsel, ahlaksal, ekonomik, dinseldir; topluluğun tüm davranışlarını içerir, giyim kuşam ve keyif alma biçimleri de ona dahildir.'* 1937'de büsbütün vurgulayarak şu açıklamayı getirir: *'Ne bu kitap, ne de ben siyasal nitelikliyiz. Burada söz ettiğimiz mesele politikadan önce gelir ve onun yeraltına aittir.'* Ayrıca şunu da ekler: 'Kargaşayı ayyuka çıkarmak için *'günümüzde sağlar devrim vaat etmekteler, sollar tiranlık biçimleri önermekteler.'*

"Peki *Kitlelerin Ayaklanması*'nın politikayla ilişkisi yok mu? Var elbette, ancak siyasal anlam içeriği bugün son yarım yüzyılın hemen tüm politika kitaplarınınkinden daha geniş; öyle oluşunun nedeni siyasal sorunları toplumsal kökeninde, yani politikanınkinden çok daha derin bir düzeyde ele almasındandır. *Kitlelerin Ayaklanması*'nın

çoğu okurları kitaba siyasal bakımdan koşullanmış bir açıdan bakmışlardır ve sonuçta kitabın doğrudan bir siyasal anlamı bulunduğundan ötesini okumamışlardır; bu demektir ki okumaları kısmi, eksik, yetersiz kalmıştır, son elde *siyaseten yetersizdir*.

"Ortega'nın yazıları genellikle sistematik olmamakla birlikte, düşüncesi sistematiktir; ben yazılarını bir buzdağına benzetiyorum, göze görünen kısmı ancak onda biridir, bütüncül gerçeğine ermenin yolu dibine dalmaktır. Bu işlemin yapılabilmesi için Ortega kendisi yolu yeterince gösterir zaten, ama okurun da çaba göstermesi gerekir. Demek istiyorum ki Ortega edilgence, hiçbir çaba harcamaksızın okunamaz, işbirliği gerekir. Onun yöntemi kitabın 'diyaloga dönüşmesi'ydi, okuru sürekli göz önünde tutardı; ancak bu da okuru etken olmaya, diyaloga açık bir tavır benimsemeye zorlar."

Kitlelerin Ayaklanması'nın yayımlanmasından kırk beş yıl sonra Juliàn Marìas "Bu kitap," demişti, "bütünüyle ele alındığında, gerçeğe şimdilerde yazıldığı yıllarda olduğundan çok daha yakın; gerçeğe giderek yaklaşmış, yani *gerçeğe dönüşmüş* bulunuyor."

Bu saptayımının üzerinden on sekiz yıl geçtikten sonra, artık SSCB komünizmi dağılmış, dünyada Soğuk Savaş sona ermiş, Avrupa Birliği kurulmuş, hatta 1986'da İspanya ona ilk kez başkanlık etmişken, yapıtın 1993 baskısına yazdığı *Önsöz*'de ise, aynı noktayı bir kez daha vurgulaması ilginçtir:

"Kitap basıldığından beri altmış üç yıl geçti. Ne gariptir, zaman geçtiği oranda yaklaşıyor gerçeğe."

Sonra şu yorumu getirir Juliàn Marìas:

"Ortega'nın tarihe derin bir imanı vardı, onu insanlık durumunun anahtarı, kısıtlanmadan kaçıp sahici özgürlüğe ulaşmanın tek yolu olarak görürdü. Ölümünden bu yana, tüm Batı dünyasında tarih, öğretim bağlamında olsun, bilinç düzeyinde olsun, ürkülecek kadar geriledi, bu da tarihin unu-

tulup gitmesine, daha da beteri, fütursuzca sahteleştirilmesine yol açtı. Gittik, gittik, ilkelliğe vardık.

"Ya felsefe? Ortega'nın ölümünden bu yana, Avrupa kültür dünyasının her yanında sahici felsefe, yani temel sorunların irdelenmesi elden bırakıldı. XX. yüzyılın başlarından itibaren, felsefede hayranlık uyandıran bir yaratıcılık döneminde, yeni gerçeklere ve yeni yöntemlere olanak sağlayan bir *kırılma noktası*na ulaşılmışken, adına filozof denilen birtakım kişiler onların tümünü bir yana bırakıp, yüz yıl geride kalmış basmakalıp fikirleri sanki güncelmişler gibi tazeleyen bir arkaizme saplandılar."

Tüm bu değinmelerin ardından, bu klasik yapıta yaklaşan günümüz Türk okuruna sonuç olarak şunu bir kez daha belirtmekte yarar var:

Kitlelerin Ayaklanması esinleyici, düşündürücü bir kitap. Etkin bir katılımla okuyana Avrupa insanının geçmişinin yorumunu sunduktan başka, XX. yüzyılın ilk yarısında XXI. yüzyıl toplumlarının anahtarını, aralarında yaşadığımız, ortalığa egemen olan, birilerinden sorunsuzca, sorgulamadan devralmış oldukları basmakalıp görüşlerini sorumsuzca başkalarına dayatmaya çalışan kalabalıkların şifresini sunuyor.

Zamanında "çölde çığlık" olmuştu Ortega'nınki, aslında bugün hâlâ öyle.

Neden derseniz, aklın sesi de ondan.

Neyyire Gül Işık

Madrid, Ortega Vakfı Kitaplığı
Ocak 2010

Fransızlar İçin Önsöz

I

Bu kitabın –bir kitap olduğunu varsayarsak– yayım tarihi... İlkin 1927'de Madrid'de bir günlük gazetede yayımlanmaya başladıydı* ve irdelediği konu öylesine insani ki, zamanın geçişinden etkilenmemesi olanaksız. Hem öyle tarihsel çağlar vardır ki, esasen hep devingen olan insan gerçeği ivme kazanır, baş döndürücü bir hızla gemi azıya alır. Yaşadığımız dönemin bu türden, inişleri, çıkışları var çünkü. İşte bu yüzden, kitap olayların gerisinde kalmış durumda. İçinde yazılı olanların çoğu kısa sürede güncelleşti, bugün ise artık geçmişe ait. Ayrıca, geçtiğimiz yıllarda bu kitap Fransa dışında elden ele çok dolaştığından ötürü, içerdiği formüllerin önemli bölümü Fransız okuruna adsız olarak ulaştılar ve bugün artık herkesçe bilinen fikirler. Dolayısıyla çağımıza pek uyan bir hayırseverlik yapmanın tam sırasıydı aslında: Gereksiz kitapları yayımlamamak yani. Ben o yolda kendi açımdan elimden geleni ardıma koymadım – ama Stock Yayınevi çevirisini yayımlamayı beş yıl önce önermişti; bu sayfalarda açıklanan fikirler bütününün Fransız okurunun bilgisi dahilinde olmadığını, ister doğru ister yanlış, onun düşünce ve eleştirisine sunmanın yararlı olacağını ileri sürdüler.

---

* *Kitlelerin Ayaklanışı*'nın ilk basımı 1930 tarihini taşır, ilk bölümü *El Sol* gazetesinin 24 Ekim 1929 günkü sayısında basılmıştır, ama o sayfalar 1927 tarihli başka bir yazıyı yeniden gündeme getiriyordu. (ç.n.)

Buna pek de inanmış değilim, ama artık karşı koymanın da pek anlamı yok. Durum böyleyken kitabı okumaya yersiz hayallerle başlamanızı istemiyorum. Dolayısıyla şunu iyice belirtmek dileğindeyim: Yapıt yalnızca yüksek tirajlı bir Madrid gazetesinde yayımlanmış bir yazı dizisinden ibaret. Kaleme aldığım şeylerin hemen hepsi gibi, bu sayfalar da kaderin önüme çıkarmış olduğu birtakım İspanyollara yönelikti. Şimdi alıcısı değişiyor ya, sözlerimin amaçladığı şeyleri Fransızlara da ifade etmeleri fazlasıyla olasılıkdışı değil mi? Doğrusu talihimin pek yaver gitmesini beklemek elimden gelmiyor, çünkü konuşmanın genellikle inanıldığından çok daha aldatıcı bir işlem olduğundan eminim, tabii aslında insanoğlunun yapıp ettiği işlerin hemen tamamı öyle. Dil yetisini düşüncelerimizi ifade etmekte yararlandığımız araç olarak tanımlarız. Ancak bir tanımlama, eğer doğruyu yansıtıyorsa, ince bir alay içerir, dile getirilmemiş çekinceler içerir ve o haliyle yorumlanmadığında vahim sonuçlara yol açar. Bu tanımlama da öyle. Üstelik dil yetisinin aynı zamanda düşüncelerimizi gizlemeye, yalan söylemeye de yaradığı meselesi var. İlk elde, normal konuşma içten olmasaydı, yalan olanaklı olmazdı. Sahte para sağlam para sayesinde dolaşımda kalır. Sonuçta, hile insan saflığının mütevazı bir asalağı olarak ortaya çıkar.

Aslında o tanımlamanın en tehlikeli yanı onu dinlerken genellikle eklediğimiz bir iyimserlik eklentisidir. Çünkü o eklenti dil yetisi aracılığıyla tüm düşüncelerimizi yeterince uyarlı biçimde ifade edebileceğimizin güvencesi değildir işte. O kadarını vaat etmez, ama bize dürüstçe şu gerçeği olduğu gibi göstermez de: İnsanın hemcinsleriyle anlaşması olanağı bulunmadığından, kökten bir yalnızlığa hükümlü olduğundan, diğerlerine ulaşmak için var gücüyle çaba gösterdiği gerçeğini. Tüm o çabaların arasında dil yetisi kimi zaman içimizde olup bitenlerden bazılarını en yaklaşık olarak açığa vurmayı başarandır. Hepsi bu. Öyle de, genellikle biz bu

çekinceleri dikkate almayız. Tersine, insan konuşmaya kalkışıyorsa, düşündüğünü dile getirebileceğini sandığı *içindir*. İşte o ham hayaldir. Dil yetisi o kadarına elvermez. Düşündüklerimizin bir bölümünü yaklaşık olarak söyler ve kalanının önüne aşılmaz bir set çeker. Matematik önerme ve kanıtlamalarda hayli işe yarar; lakin iş fizikten söz etmeye gelir gelmez belirsizleşmeye, yetersiz kalmaya başlar. Üstelik konuşma onlardan daha önemli, daha insani, daha "sahici" konulara kaydığı oranda belirsizliği, beceriksizliği, kafa karıştırıcılığı artar. Öteden beri yerleşmiş olan, insanların konuşa konuşa anlaştığı önyargısına boyun eğerek, öylesine iyi niyetle söyler ve dinleriz ki, sonunda çoğu zaman birbirimizi yanlış anlarız, dilsiz kalıp tahmin etmeye çalışsak daha iyi anlardık birbirimizin meramını.

Her sahici söylem yalnız bir şey söylemekle kalmaz, birisi birisine söylemektedir onu. Her söyleyişte bir gönderici bir de alıcı vardır, onlar sözcüklerin anlamına kayıtsız kalmazlar. Onlar değiştikçe anlam da değişir. *Duo si idem dicunt no est idem.** Her sözcük kendi bağlamındadır.** Bu yüzdendir ki ben bir kitabın ancak bize gizli bir diyalog sunduğu oranda başarılı olduğuna inanırım, öyle bir yapıtta yazarın okurunu somut olarak kafasında canlandırdığını hissederiz, okur da sanki satırların arasından bir hayaletin eli uzanıyor ve onun kişiliğini yokluyormuş, onu okşamak –ya da büyük bir nezaketle, bir yumruk indirmek– istiyormuş duygusuna kapılır.

Söz kötüye kullanılmış ve bu yüzden gözden düşmüş bulunuyor. Başka çeşitli durumlarda da olduğu gibi, kötüye kullanma burada da, eldeki aracın sınırlarının bilincinden yoksun olarak, kaygısızca kullanılmış olması anlamına geliyor. Neredeyse iki yüzyıl var ki, konuşmak demek *urbi et*

---

* *Duo si idem dicunt no est idem*: İki kişi söylüyorsa söylenen aynı değildir (ç.n.)

** Bkz. yazarın *Sistem Olarak Tarih* başlıklı yapıtı, *Philosophy and History. Homages to Ernst Cassirer* kitabında, Londra 1936.

orbi konuşmak demektir; yani herkese yönelen ve hiç kimseye yönelik olmayan söylem. Öylesi bir konuşma biçiminden ben nefret ederim ve kiminle konuştuğumu çok somutlukla bilmezsem pek rahatsız olurum.

Gerçekliği pek de vurgulanmaksızın anlatılan bir olay vardır: Victor Hugo'nun jübilesi kutlandığında, Elysée Sarayı'nda büyük bir eğlenti verilmiş ve tüm ulusların temsilcileri gelip ona saygılarını sunmuşlar. Büyük şair davetin yapıldığı büyük salonda, dirseği şöminenin pervazına dayanmış, bir heykel görkemiyle öylece duruyormuş. Ulusların temsilcileri orada hazır bulunanların önünde ilerliyor ve Fransa'nın onuru olan şaire saygılarını sunuyorlarmış. Bir hizmetkâr yüksek perdeden sesiyle onları teker teker takdim ediyormuş:

"Sayın İngiltere temsilcisi!" Ve Victor Hugo, dramatik bir aktör sesiyle, gözlerini devirerek söyleniyormuş: "İngiltere! Ah, Shakespeare!" Hizmetkâr devam ediyormuş: "Sayın İspanya temsilcisi!" Victor Hugo: "İspanya! Ah, Cervantes!" Hizmetkâr: "Sayın Almanya temsilcisi!" Victor Hugo: "Almanya! Ah, Goethe!"

Derken sıra ufak tefek, bodur, tıknaz, şapşalca bir adamcağıza gelmiş. Hizmetkâr bildirmiş: "Sayın Mezopotamya temsilcisi!"

O ana değin kendinden emin, güvenli duran Victor Hugo sarsılır gibi olmuş. Gözbebekleri telaşla, tüm evrende bir şey arıyor da bulamıyormuşçasına fırıl fırıl dönmüş. Ama hemen ardından aradığını bulduğu, yeniden kendini duruma hâkim hissettiği belli olmuş. Nitekim yine aynı dokunaklı ses tonuyla ve bir o kadar da inanarak, o tostoparlak temsilcinin saygısına yanıt vermiş: "Mezopotamya! Ah, İnsanlık!"

Bunu anlatışımın nedeni, Victor Hugo'nun görkeminden uzak, şunu belirtmek: Ben asla Mezopotamya'ya yönelik yazmadım ya da konuşmadım, söylemimi hiçbir zaman İnsanlığa yöneltmedim. O İnsanlığa konuşma âdeti demagojinin en yüce, dolayısıyla en küçümsenecek biçimidir,

1750'lere doğru kendini şaşırmış, kendi sınırlarının farkında olmayan birtakım aydınlarca benimsenmiştir, uğraşları gereği söylem, *logos* adamı olduklarından, sözü saygısızca, ihtiyatsızca kullanmışlar, onun son derece incelikle ele alınmayı gerektiren kutsal bir şey olduğunun farkına varmamışlardır.

II

Sözün eylem alanının etkisinin cılız olduğu savım, bu kitabın Avrupa'nın hemen tüm dillerinde okur bulmuş olmasıyla yalanlanıyor gibi görünebilir. Oysa ben farklı düşünüyor, olayın başka bir şeyin, başka vahim bir şeyin belirtisi olduğuna inanıyorum: Tüm Batı âleminin içine sürüklenmekte olduğu durumların ürkütücü tıpkılığının. Bu kitap ortaya çıktığından beri, o türdeşlik üzücü biçimde artmış bulunuyor. Üzücü diyorum, çünkü gerçekten de ülkelerin her birinde acılı bir ortam olarak hissedilen şeyin moral bozucu etkisi, o acıyı duyanların, kıtanın hemen tamamında durumun aynı olduğunu fark etmesiyle bin katına çıkar. Eskiden bir ülkedeki kısıtlı ortamı, bir başka ülkeye pencere açmakla havalandırmak mümkündü. Oysa şimdilerde bu çare işe yaramaz oldu, çünkü başka ülkelerde de hava insanın kendi ülkesindekiyle aynı oranda boğucu. Bu yüzden insana daral geliyor. Ciddiyeti hiç elden bırakmaksızın nükteler savurmayı iyi bilen Job*, dünyayı dolaşmış olan gezgin ve tacir dostlarına şöyle sorar: *Unde sapientia venit et quis est locus intelligentiae?* "Dünyada zekânın mevcut olduğu bir yer biliyor musunuz acaba?"

Ortam koşullarını böyle giderek üstlenirken, karşıt değerli iki ayrı boyutu birbirinden ayırmamızda yine de yarar var.

Tarihin üzerindeki uçuşuna antik dünyanın yıkıntılarından havalanarak başlamış bulunan bu Batı halkları sürüsü-

---

* Job: Tevrat'ta adı geçen, sabrıyla ünlü peygamber (ç.n.)

nün özelliği hep ikili bir hayat tarzı olmuştur. Çünkü her biri kendi özel karakterini biçimlendirmekteyken, bir yandan da aralarında ya da üstlerinde ortak bir dizi fikir, tarz ve coşku oluşmuştur. Dahası var. Onları giderek bir yandan homojen, bir yandan farklı kılan o yazgı, üstüne üstlük bir çelişki olarak da anlaşılmalıdır. Çünkü onlarda homojenlik farklılığa yabancı kalmamıştır. Tersine: Her yeni benzerlik ilkesi farklılaşmayı körüklemiştir. Hıristiyanlık fikri ulusal kiliseleri doğurmuştur; Roma İmparatorluğu'nun anısı farklı devlet biçimlerini esinlemiştir; XV. yüzyılda "edebiyatın canlandırılışı" farklı edebiyatların çıkış noktası olmuştur; bilim ve insanı "saf akıl" olarak alan birleştirici ilke, matematik binasının en ileri soyutluklarına değin farklı zihinsel biçemler oluşturmuştur. Hepsinin en sonuncu ve en ilerisi: Tüm halkların aynı Anayasaya sahip olması gerektiğini savunarak aşırıya kaçan XVIII. yüzyıl düşüncesinin etkisi bile, romantizm çağında birbirinden farklı ulusların bilincini doğurarak, her birini kendi özel yönelimine yüreklendirmiştir.

Mesele şu ki Avrupalı denilen o halklar açısından, yaşamak her zaman için –XI. yüzyıldan, III. Otto'dan beri açık seçik görüldüğü üzere– ortak bir alanda ya da ortamda hareket etmek ve eylemde bulunmak olmuştur. Demek oluyor ki yaşamak, her biri için öbürleriyle ortak bir yaşam sürmek anlamına gelmiştir. O ortak hayatın kimi zaman savaşçı, kimi zaman barışçı olmuş olması fark etmez. Avrupalılar arasındaki savaşlar hemen her zaman aile kavgalarını andıran tuhaf bir tarzda olmuştur. Düşmanı yok etmekten kaçınılmış, daha çok boy ölçüşülmüş, köy delikanlılarının güreşleri ya da aile mirasını paylaşan akrabaların çekişmeleri misali üstünlük kavgası yapılmıştır. Farklı biçimlerde de olsa, hepsinin muradı aynıdır. *Eadem sed aliter*.* Ne diyordu V. Karl

---

* *Eadem sed aliter*: Aynısı, ama ayrı tarzda (ç.n.)

I. François için: "Kuzenim François ile ben tamamen hemfikiriz: İkimiz de Milano bölgesini almayı istiyoruz."

Tüm Batı halklarının kendilerini evinde hissettikleri o ortak tarihsel alanın coğrafyada Avrupa diye adlandırılan bir somut mekâna karşılık geliyor olması o denli önemli değil. Benim söz ettiğim tarihsel alan etkin, uzun süreli bir ortak yaşamın çapıyla ölçülür – sosyal bir alandır. Bakınız şimdi, ortak yaşam ve toplum eşdeğerli terimlerdir. Toplum, salt ortak yaşam olgusu sonucunda kendiliğinden ortaya çıkan şeydir. Ve kendiliğinden, önüne geçilmez bir biçimde görenekler, gelenekler, dil, hukuk, kamu gücü üretir. Üstümüze sıçrayan lekelerinin ceremesini hâlâ çektiğimiz "modern" düşüncenin en vahim yanılgılarından biri, toplumu toplaşma eylemiyle karıştırmasıdır, oysa bu handiyse onun zıddıdır. Bir toplum iradelerin uzlaşmasıyla kurulmaz. Tersine, iradeler arasındaki her türlü uzlaşma bir toplumun, bir arada yaşayan insanların varlığını gerektirir. Toplumu sözleşmeye dayalı, dolayısıyla hukuksal nitelikli bir birleşme sayan düşünce, sonucu başa almaya yönelik, en anlamsız bir denemedir. Çünkü hukuk, "hukuk" denilen gerçek –yani filozofun, hukukçunun ya da demagogun o konudaki fikirleri değil–, süslü bir ifade kullanmamı bağışlarsanız, toplumun kendiliğinden yaptığı bir salgılamadır, başka şey olamaz. Hukukun önceden gerçek bir toplum ortamında yaşamış olmayan varlıklar arasındaki ilişkileri düzenlemesini beklemek bana öyle geliyor ki hukukun ne olduğu hakkında oldukça karışık ve –saygısızlığımı bağışlayın ama– gülünç bir fikre sahip olmak demektir.

Öte yandan, hukuk hakkındaki bu belirsiz ve gülünç fikrin çoğunlukta olmasına şaşmamalı, çünkü çağımızın en büyük talihsizliklerinden biri şu ki, Batı halkları günümüzün korkunç toplumsal çatışmalarıyla karşılaştıklarında, toplum, topluluk, birey, görenekler, yasa, adalet, devrim vb. konularda köhnemiş ve işe yaramaz kavramlarla donanmış olarak

kalakalmışlardır. Bugünkü tedirginliğin büyük bölümü fiziksel olgular konusundaki fikirlerimizin kusursuzluğuyla, "ahlaksal bilimler"deki utanılası gerilik arasındaki uyuşmazlıktan ileri gelmektedir. Bakan olsun, profesör olsun, ünlü fizik bilimcisi olsun, romancı olsun, o konularda mahalle berberine layık fikirler sergiliyorlar. Bu durumda ortamın havasını belirleyenin mahalle berberi olması da son derece doğal bir şey değil mi?*

Biz yine yolumuza dönelim. Demek istiyordum ki Avrupa halkları çok uzun zamandır bir toplum oluşturmaktalar, hem de bu sözcük o toplumu meydana getiren ulusların her birine uygulandığı zaman ne anlam taşıyorsa, aynen o anlamda bir topluluk oluşturuyorlar. Toplum olmanın bütün özelliklerini göstermede o toplum; Avrupa görenekleri var, Avrupa gelenekleri var, Avrupa kamuoyu var, Avrupa hukuku var, Avrupa kamu gücü var. Ama tüm bu olgular Avrupa toplumunun içinde bulunduğu evrim aşamasına uyarlı biçimde ortaya çıkıyor, ama açıkça görülüyor ki, kendisini oluşturan parçaların, yani uluslarınki kadar ilerlemiş değil o.

Bir örnek verelim: Kamu gücü denen toplumsal baskı biçiminin her toplumda işlerliği vardır, henüz onu kullanacak özel bir organın bulunmadığı ilkel toplumlarda bile. Eğer kamu gücünü kullanma yetkisi verilen o ayrışmış organa devlet denmek istenirse, bazı toplumlarda devlet bulunmadığı söylenebilir, ama kamu gücü bulunmadığı söylene-

---

* Tüm bu kavramların aydınlatılıp belirlenmesine yalnızca Fransa'da başlanmış olduğunu söylemek hakşinaslık olur. Okur başka bir yerde bu konuda, ayrıca o başlangıcın kötü sonuçlanmasının nedeni üstüne bazı bilgiler bulacaktır. Kendi açımdan o aydınlatma çabasına yakın zamanda oluşmuş bulunan ve bu tür konularda diğerlerinden üstün olan Fransız geleneğinden yola çıkarak katkıda bulunmaya çalıştım. İrdelemelerimin sonucu yakında basılacak olan *İnsan ve Herkes* kitabındadır. Okur orada bu şimdi söylediklerimin gelişimini ve haklılık nedenlerini bulacaktır. [*İnsan ve Herkes* (çev. N. Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul 1995

mez. Peki, kamuoyunun var olduğu yerde, nasıl olur da kamu gücü bulunmaz? Öyle ya, kamuoyunun harekete geçirdiği toplu şiddetten başka bir şey değildir o. Şimdi bakınız: Yüzyıllardır ve giderek artan yoğunlukta bir Avrupa kamuoyunun –hatta bir de onu etkileme tekniğinin– varlığı kolayca yadsınamayacak bir şeydir.

Bu yüzden okura şöyle bir tavsiyem olacak: Bu kitabın son bölümlerinde, günümüzde görülen durumun tersine, Avrupa'da bir devlet birliği kurulabileceği, kurulması olasılığını ileri sürme cesareti gösterildiğinde lütfen hainlik edip gülümsemesin. Avrupa Birleşik Devletleri'nin şu anda var olan en makul hayallerden biri olduğunu yadsımıyorum ve başkalarının bu terimler içinde düşündükleri şeyleri destekliyor değilim. Ama öte yandan, Avrupa halklarının şimdiden oluşturdukları kadar olgun bir toplumun, bir topluluğun, esasen var olan Avrupa kamu gücünü kurumlaştıracak bir devlet yapısına giderek yaklaşmaması pek olasılıkdışıdır. Demek istiyorum ki beni böyle düşünmeye sürükleyen şey ne düş gücünün özendirmeleri karşısında zayıflığımdır, ne de nefret ettiğim bir "idealizm"e eğilimli olmamdır, bunun karşısında ömür boyu savaşmışımdır ben. Avrupa'nın toplum olarak birliğinin bir "ideal" değil de, kökü çok eskilere dayanan bir gündelik gerçek olduğunu görmeyi bana öğreten tarihsel gerçekçilik olmuştur. Bu noktaya gelip de bunu görünce, genel bir Avrupa devleti olasılığı zorunlu olarak kendini dayatıyor. Sürecin birdenbire sonuca ulaşmasına herhangi bir olay neden olabilir: Örneğin Ural dağlarından bir Çinli kafasının belirmesi ya da şu koca İslam *magma*sının şöyle bir silkinmesi.

Bu kitabın bazı bölümlerinde ulusal devletin, eskiçağ insanlarının tanıdığı şehir-devletinden pek farklı olduğu gösterilmeye çalışılıyor; aynı şekilde, o uluslarüstü Avrupa devletinin biçimi de elbette ki alıştıklarımızdan hayli farklı olacaktır. Ben bu sayfalarda, Avrupa geleneğinin bize önerdiği

incelikli devlet ve toplum kavramına sadık kalsınlar diye zihinleri açmaya çabaladım.

Yunan-Roma düşüncesi açısından, gerçeği dinamizm olarak kavramak asla kolay olmamıştı. Gözüyle gördüğü ya da onunla eşdeğerli şeylerden kopamıyordu, tıpkı bir kitabın resimlerinden başka şeyini anlayamayan bir çocuk gibiydi. Tüm yerel filozofların o sınırı aşma yolundaki çabaları boşa gitmişti. Anlamak için yaptıkları denemelerde ölçüt olarak az çok bedensel cisim etkindi, onların gözünde "nesne"nin ta kendisiydi. Birliğin görsel yakınlık niteliği taşıdığı *bir* toplumu, *bir* devleti görmeyi becerebiliyorlardı ancak; örneğin bir kenti. Avrupalının zihinsel yönelimi ise onun karşıtıdır. Görülebilen her şey, o niteliğiyle kendisine görünüşten ileri gitmeyen basit bir maske olarak gözükür, gerisinde o maskeyi sürgit üreten bir gizli güç vardır ki, asıl gerçek odur. Her ne kadar dışavurumu olarak gözümüze farklı şeyler görünüyorsa da, gerçek birlik ancak gücün, *dynamis*'in birlik içinde etkinlik gösterdiği yerde *vardır.*

Kamu gücünün birliğini, onun ancak tanıdık ve handiyse taşlaşmış devlet maskeleri taşıdığı yerlerden başkasında bulamamak, eskilerin sınırlarına geri dönmek olur; işte o yerler Avrupa'nın tek tek uluslarıdır. Onlardan her birinde etkin olan nihai kamu gücünün ülke içindeki ulusal kamu gücünden ibaret olduğunu kesinlikle reddediyorum. Artık şunu fark etmemizde yarar var: Yüzyıllardır –ve dört yüzyıldır bilinçli olarak– Avrupa halkları öyle bir kamu gücüne boyun eğmekteler ki, doğrudan doğruya kendi dinamik saflığından ötürü, mekanik biliminden alınmış bir terimden başkasıyla adlandırılamaz, o da *balance of power*, yani "Avrupa dengesi".

İşte, antik dünyanın yıkıntılarından kaçmış, oğul veren arılar misali telaşlı ve savaşkan halklar topluluğuna tarih boyunca uçuşu sırasında düzen veren Avrupa'nın sahici hükümeti odur. Avrupa'nın birliği bir hayal ürünü değil, gerçeğin ta kendisidir, asıl fantezi olan onun tersidir: Fransa'nın,

Almanya'nın, İtalya ya da İspanya'nın başlı başlarına bağımsız özneler olduğunu düşünmektir.

Bununla birlikte, Avrupa gerçeğinin herkesçe açık seçik algılanmayışı anlaşılır bir şey, çünkü Avrupa bir "nesne" değil, bir dengedir. Daha XVIII. yüzyılda tarihçi Robertson Avrupa dengesini *the great secret of modern politics** diye adlandırmıştı.

Büyük ve çelişkili sır, buna hiç kuşku yok! Çünkü güç dengesi ya da terazisi esasen bir çoğulluğun varlığından oluşan bir gerçektir. O çoğulluk kaybedilecek olsa, o dinamik de ortadan yok olur. Aslında Avrupa bir arı oğuludur: Bir sürü arı, bir tek uçuş.

Muhteşem Avrupa çoğulluğunun bu birlik özelliğini ben nitelikli homojenlik diye adlandırıyorum verimli ve istenebilir olan bir homojenlik, Montesquieu'nün dediği gibi: *L'Europe n'est qu'une nation composée de plusieurs.*** Balzac da daha romantik terimlerle şöyle diyordu: *Famille continentale, dont tous ses efforts tendent à je ne sais quel mystère de civilisation.****

III

Avrupa tarzlarındaki bu çoğulluk, köken birliğinden sürgit fışkırmakta ve kendisine geri dönerek onu hayatta tutmakta; işte Avrupa'nın en büyük hazinesi budur. Kunt kafalı insanlar böylesi cambazca bir fikri düşünemezler, çünkü çoğulluğu belirtmeyle birliği kabullenme arasında durup din-

* *the great secret of modern politics*: modern politikanın büyük sırrı (ç.n.)

** *Monarchie universelle: deux opuscules*, 1891, s.36. [*L'Europe n'est qu'une nation composée de plusieurs*: Avrupa ancak birkaç ulustan oluşan tek bir ulustur. (ç.n.)]

*** *Oeuvres complètes* (Calmann-Levy). Cilt XXII, s.248. [*Famille continentale, dont tous ses efforts tendent à je ne sais quel mystère de civilisation*: Tüm çabalarını bilmem hangi uygarlık sırrına yönelten kıtasal aile (ç.n.)]

lenmeksizin birinden öbürüne sıçramayı gerektirir. Kunt kafalar Doğu'nun sürgit despot rejimleri altında yaşamak için doğmuşlardır.

Bugün tüm kıta alanında o hazineyi hepten tüketmekle tehdit eden bir homojenlik biçimi zafere ulaşmakta. Dört bir yanda bu kitapta irdelenen kitle adamı doğmuş bulunuyor, varlığı bir koşuşturmaca olan, bir avuç basit soyutlamadan başka donanımı bulunmayan, bu yüzden de Avrupa'nın bir ucundan öbürüne hep aynı olan bir insan türü. Yaşantının tüm kıtada bürünmekte olduğu hüzünlü, boğucu tekdüzelik görünümü onun yüzünden. O kitle adamının tarihi önceden boşaltılmış, yüreğinde bir geçmişi yok, o nedenle "uluslararası" diye adlandırılan her türlü düzene uysal. Bir insandan çok, salt *idola fori*'den* oluşan bir insan kabuğundan ibaret; "iç dünyası"ndan, yalnız kendine ait, amansız, başkasına devredilemeyecek bir mahremiyetten, öyle baştan savılamayacak bir *ben*den yoksun. O nedenle her zaman, artık nasıl olması gerekiyorsa öyleymiş gibi yapmaya hazır ve nazırdır. Yalnız hevesleri vardır, yalnız hakları olduğunu sanır, görevleri olduğuna inanmaz: İnsanı zorlayan soyluluktan yoksun –*sine nobilitate***– adamdır, İngiliz deyişiyle *snob*'dur.***

Örneğin bugünün işçisinde böylesine açık seçik görülen soyluluk yoksunluğu ruhları köreltmiş bulunuyor, kıta yaşamının bugün var olan tüm yapılarının aşılması gerekmekle birlikte, bunun Avrupa'nın kendi içindeki çoğulluğun vahim kaybı olmaksızın yapılması lüzumu anlaşılmıyor. Soyluluk yoksunu kişi, kendi yazgısından yana da yoksun olduğundan ötürü, kendisinin yeryüzünde belirli, başkalarınınkiyle değiş-

---

* *idola fori*: topluluk putları (ç.n)

** *sine nobilitate*: Soylu sanı olmayan

*** İngiltere'de eskiden mahalle sakinlerinin listesinde her adın yanında kişinin uğraşı ve toplumsal düzeyi belirtilirdi. Örneğin sanı bulunmayan burjuvaların adlarının yanında *s.nob* yazardı, yani soyluluktan yoksun: *Snob* sözcüğünün kökeni budur.

tirilemez bir yükümlüğü olduğunu hissetmediği gibi, özel misyonların ve özel mesajların varlığını da kavrama yetisi yoktur. Özgürlük Avrupa'da her zaman aslında neysek o olma serbestisi anlamına gelmiştir. Sahici bir görevi bulunmayan kişinin o serbestiden vazgeçmeyi emellemesi anlaşılır bir şey.

Herkes şaşırtıcı bir rahatlıkla eski liberalizmi yermekte, ona savaş açmakta söz birliği etmiş bulunuyor. Bu da kuşku uyandıran bir şey. Çünkü genellikle insanlar ancak biraz alçakça, biraz aptalca olan şeylerde uzlaşırlar. Eski liberalizmin tümüyle akla uygun bir fikir olduğunu iddia etmiyorum: Nasıl olsun ki, hem eski, hem de sonunda bir *izm* taşıyor! Ama onun kolektivist yericilerinin varsaydıklarından çok daha derin ve açık seçik bir toplum öğretisi olduğunu düşünüyorum, *evet*, onlar bir kere o öğretiyi bilmeden işe başlıyorlar. Ayrıca liberalizm Avrupa'nın ne olmuş olduğunu son derecede isabetle sezinliyor.

Örneğin Guizot Avrupa uygarlığını öbürleriyle karşılaştırırken, onda hiçbir zaman hiçbir ilkenin, hiçbir grubun ya da toplumsal sınıfın mutlak zafere ulaşmamış olduğunu, sürekli büyümesinin ve ilerlemeci özelliğinin ondan ileri geldiğini belirttiğinde, kendisine dikkatle kulak vermemek elimizden gelmiyor.* O adam ne dediğini iyi bilen

* "La coexistence et combat de principes divers", Guizot, *Histoire de la civilisation en Europe*, s.35. Ranke gibi, Guizot'dan öylesine farklı bir adamda da aynı fikri buluruz: "Avrupa'da bir ilke, hangisi olursa olsun, mutlak egemenliğe göz dikti miydi, hep insanların en derin bağrından yükselen bir direniş ona karşı çıkar" *Oeuvres complètes*, c. 38, s.110. Başka bir yerde (cilt 8 ve 10, s.3): "Avrupa âleminin kökenleri farklı öğelerden oluşur, onların sonradan birbirlerine karşı çıkmaları ve birbirleriyle mücadele etmeleri sonucu tarihsel çağların değişimi gelişir." Ranke'nin bu sözlerinde Guizot'nun açık etkisi yok mudur acaba? XIX. yüzyıl tarihinin kimi derin katmanlarının görülmesini engelleyen bir etmen, Fransa ile Almanya'nın diyelim ki 1790-1830 arasındaki etkileşiminin iyi incelenmemiş oluşudur. Öyle bir incelemenin sonucu belki de Almanya'nın o dönemde Fransa'dan, onun Almanya'dan aldığından çok daha fazlasını almış olduğunu ortaya koyacaktır.

biridir. Bu ifadesi aslında yetersiz kalıyor, çünkü olumsuz, ama sözleri bize pek yakın vizyonlarla dolu geliyor. Su yüzüne dönen dalgıç nasıl deniz diplerinin kokularını üstünde taşırsa, bu adamın da Avrupa'nın, içine dalmayı başardığı derin geçmişinden çıkıp geldiğini görürüz. Nitekim XIX. yüzyılın başlangıcında, tumturaklı ve karmakarışık bir dönemde, *Histoire de la civilisation en Europe* gibi bir kitabın yazılabilmiş olması inanılmaz şeydir. Günümüz insanı özgürlükle çoğulluğun birbirine nasıl karşılık verdiğini ve ikisinin nasıl Avrupa'nın sürgit bağrını oluşturduğunu hâlâ o kitaptan öğrenebilir.

Ama Guizot'nun ünü her zaman kötü olmuştur, genellikle doktrinerlerin* başına gelmiş olan şeydir bu. Beni hiç şaşırtmıyor. Bir insanın ya da bir grubun kolayca ve ısrarla alkışlandığını gördüğümde, içimde şiddetli bir kuşku uyanır, acaba o insanda ya da grupta olağanüstü yeteneklerin yanı sıra, fazlasıyla bulanık bir şeyler de mi var diye. Belki de benim bir yanılgımdır bu, ama hemen belirteyim, böyle olsun istemedim, ancak tecrübelerimin imbiğinden süzülerek içimde kendiliğinden oluştu. Her neyse, bir cesaret gösterip şunu belirtmek isterim: Herkesin gülüp alaya aldığı bu doktrinerler grubu, bana sorarsanız, XIX. yüzyıl boyunca kıtamızın politikasında ortaya çıkmış olan en değerli şeydir. Avrupa'da Büyük Devrim'den sonra ne yapılması gerektiğini açık seçik gören yalnız onlardı, ayrıca o yüzyılın giderek artan bayağılığı ve hafifliği karşısında, kendi kişiliklerinde vakarlı ve mesafeli bir tavrın örne-

* Doktrinarizm ya da doktriner liberalizm: Fransa'da Restorasyon döneminde (1814-1830) oluşmuş, "doktrinerler" diye adlandırılan bir grup düşünürün öğreti ve siyasal uygulaması: Monarşi yanlısıydılar ve kralcı olarak niteledikleri bir tavırla, krallıkla Fransız Devrimi'ni, otoriteyle özgürlüğü bağdaştırmaya çalışıyorlardı. Solunda cumhuriyetçilerle ütopyacı sosyalistlerin, sağında mutlak monarşi yanlılarının yer aldığı siyasal yelpazenin ortasında bulunuyorlardı. (ç.n.)

ğini vermişlerdir. Toplumun bireye ölçülü olması yolunda sunduğu hemen tüm kurallar çiğnenmiş ve geçerliliğini yitirmişti, birey eğer vakarlı davranmak istiyorsa artık o vakarı kendi derininden bulup çıkarmak zorundaydı. İsterse yalnızca kendini çevresindekilerin içinde yüzdükleri sefahatten korumak olsun, onu abartıya kapılmadan yapabilmek zordur. Guizot, Buster Keaton gibi, gülmeyen adam olmayı bilmişti.* Özdenetimini hiç elden bırakmaz. Kişiliğinde toplumsal çevrenin dalğalarıyla sürüklenemeden, biraz olsun kendilerini gevşetemeden, sürgit tetikte yaşamış olan birkaç Nimes'li Protestan kuşak toplanmıştır. Var olmayı direnmek, akıntıya kapılmamak için topuklarını toprağa saplamak sayan radikal izlenim, o insanların yüreğinde bir içgüdüye dönüşmüştü. Böyle bizimki gibi, sırf bir "akıntı" ve kendini bırakış çağında, "kendini bırakmayan" kişilerle temas kurmak iyi olur. Doktrinerler olağandışı bir zihinsel sorumluluk vakasıdır; yani 1750'lerden bu yana Avrupalı aydınlarda en çok eksik olan şey, ve o eksiklik günümüzdeki tedirginliğin derin nedenlerinden biridir.

Ama söylemim Fransız okurlarına yönelik olsa bile, doktrinarizmden iyi tanınan bir olgu olarak söz edebilir miyim, bilmiyorum. Çünkü ayıp ortada: O insan grubunun düşündüğü şeyleri** açıklamaya çalışan bir tek kitap bile bulunmadığı gibi, inanılmaz görünse de, ne Guizot ne de

---

* Kendisinin Madam de Gasparin'e biraz da övünerek anlattığına göre, Papa XVI. Gregorius Fransa büyükelçisiyle konuşurken onun hakkında şöyle demiş: "Çok düzeyli bir bakan. Diyorlar ki hiç gülmüyormuş." *Correspondence avec Mme. de Gasparin*, s.283.

** Eğer okur bilgi edinmek isterse, her yanda şöyle bir kaçamak ifadeyle karşılaşacaktır: Doktrinerlerin ortak bir öğretileri yoktu, doktrin birinden öbürüne değişiyordu. Sanki her düşünce okulunda öyle olmazmış ve bir insan grubunu bir gramofon grubundan ayıran başlıca fark o değilmiş gibi.

Royer-Collard* üstüne şöyle derli toplu bir yapıt var. Doğrusu şu ki, ne biri ne de öteki birer sone bile yayımlamamışlardır. Ama sonuçta Avrupa kamu yaşamının en vahim sorunları üstüne kafa yormuşlardır, derin derin, özgünce düşünmüşler ve bütün yüzyılın en saygıdeğer siyasal öğretisini yapılandırmışlardır. Öte yandan başlıca sorunların o insanların önüne ne şekilde sergilenmiş olduğunu iyice kavramaksızın o yüzyılın tarihini yeniden yapılandırmak mümkün olmayacaktır.** Onların zihinsel tarzı kendilerinden önce ve sonra Avrupa'da zafere ulaşmış olan tarzlardan yalnızca farklı bir çeşni yaratmakla kalmamış, apayrı bir tür, apayrı bir öz olarak ortaya çıkmıştır. Klasik berraklıklarına karşın anlaşılamamış olmaları bundandır. Yine de gelecekte onlarınkine çok benzer zihinsel yönelişlerin revaç bulması çok olasıdır. Doktrinerlerin fikirlerini sis-

* Son yıllarda Charles H.Pouthas, Guizot'nun arşivlerini taramak gibi yorucu bir görev üstlenmiş, böylelikle birkaç ciltte bize ilerde o akımın yeniden yapılandırılması için şart olan bir malzeme sunmuş bulunuyor. Royer-Collard hakkında o kadarı da mevcut değil. Sonuçta her ikisinin de düşünceleri konusunda Faguet'nin çalışmalarına başvurmak gerekiyor. Daha nitelikli hiçbir şey yok, onlar da fazlasıyla canlı olmakla birlikte, tümüyle yetersiz incelemeler.

** Örneğin, "direniş" politikasını sırf basit tutuculuk olarak yorumlayan hiç kimsenin vicdanı rahat kalamaz – aydın vicdanına sahip birini kastediyorum. Royer-Collard, Guizot, Broglie adlı kişilerin sadece tutucu olmadıkları fazlasıyla ortada. Anlaşıldığı kadarıyla, önceki Ranke alıntısında Guizot'nun o büyük tarihçi üstündeki etkisini belgeleyen "direniş" sözcüğü de, Royer-Collard'ın bir söylevinde şunları okuduğumuzda ayrıca ani bir anlam değişikliğine uğruyor ve söz gelimi, bize gizli bağrını açıyor: "Les libertés publiques ne sont pas autre chose que des resistences." [Kamusal özgürlükler direnişten başka şey değildirler. (ç.n.)] (Bkz.Barante: *La vie et les discours de Royer-Collard*, II, 130). İşte burada yine her türlü durağanlığı dinamizme indirgeyen en nitelikli Avrupa esiniyle karşı karşıyayız. Özgürlük devleti birbirlerine karşı direnen bir kuvvetler çoğulluğundan oluşur. Gel gelelim Royer-Collard'ın söylevleri bugün o denli az okunuyor ki, harika olduklarını söylesem saygısızlık etmek gibi olacak, oysa okurken dört dörtlük bir zihinsel keyif alıyorsunuz, insanı eğlendiriyor, hatta neşelendiriyorlar, Descartes biçeminin en son örneğini oluşturuyorlar.

tematik bir kesinlikle dile getirmeye girişecek kimselere, konularında beklenmedik zihinsel keyifler, toplumsal ve siyasal gerçeğin alışılmıştan tümüyle değişik bir sezisini bulacaklarını temin ederim. Onların düşüncesinde, akılcı geleneğin en niteliklisi etkinliğini korur, hani şu insanın mutlak değerler aramaya niyet ettiği gelenek; ama mutlak değeri ucuz soyutlamalarda bulan Ansiklopedicilerle, devrimcilerin miskin akılcılığından farklı olarak, onlar asıl mutlak olarak tarihselliği keşfederler. İnsanın gerçeği tarihtir. Başka gerçeği yoktur insanın. Şimdiki haline tarihin içinde oluşarak gelmiştir. Geçmişi inkâr etmek saçma ve aldatıcıdır, çünkü geçmiş "insanın doğal halidir, dörtnala geri döner". Geçmiş onu inkâr edelim diye var olmamış, geçip gitme zahmetine boşuna katlanmamıştır, onu yaşamımızla bütünleştirelim diyedir.* Doktrinerler "insan hakları"nı küçümsüyorlardı, çünkü onları "metafizik" mutlaklar olarak görüyorlardı, soyutlamalar, gerçekdışı değerlerdi. Sahici haklar mutlak olarak duranlardı, çünkü tarih içinde giderek ortaya çıkmış ve yavaş yavaş yerleşmişlerdi: "Özgürlükler", yasallık, yargı, "ehliyet" böyleydi. Bugün olsa, grev (siyasal olmayanı) ve toplu sözleşme hakkını da onlara katarlardı. Bir İngilize tüm bunlar çok normal görünürdü; gel gelelim biz kıtalılar henüz o aşamaya varabilmiş değiliz. Belki de Alcuino** çağından beri İngilizleri en az elli yıl geriden izliyoruz.

Şimdiki kolektivistler, öylece, tartışma götürmez bir şeymişçesine, eski liberalizmin bireyci olduğunu varsaydıklarında da aynı bilgisizliği sergiliyorlar. Daha önce belirttiğim üzere, tüm bu konularda kavramlar fazlasıyla bulanık. Şu son yıllarda Ruslar, Rusya'yı "kolektif ülke" olarak adlandırıyorlardı. Rus insanının biraz havai zihninde –Goethe'nin

---

* Bkz. Yazarın daha önce belirtilen *Sistem Olarak Tarih* başlıklı denemesi.

** York'lu Alcuino: VIII-IX. yüzyıllarda İngiltere'de yaşamış bir Anglosakson dinbilimci, bilgin ve eğitimci. (ç.n.)

anlattığı İtalyan yüzbaşı gibi, sık sık *bisogna avere una confusione nella testa** – o sözcüğü söylediğinde hangi fikirlerin ya da imgelerin uyandığını araştırmak ilginç olmaz mıydı dersiniz? Tüm bunlar karşısında, okurdan ricam aşağıdaki savları dikkate alması; ille kabullensin diye değil, tartışılsın, sonra da bir yargıya bağlansın diye:

Bir: Bireyci liberalizm XIX. yüzyılın bitki topluluğundandır; Fransız Devrimi yasalarını kısmen esinlemiş, ama onunla birlikte ölmüştür;

İki: XIX. yüzyılın kendine özgü yaratısı doğrudan doğruya kolektivizm olmuştur. Yüzyıl doğar doğmaz icat ettiği ilk fikirdir ve sürdüğü yüz sene boyunca sürgit genişlemiş, sonunda tüm ufku kaplamıştır.

Üç: Bu fikir Fransız kökenlidir. İlk olarak aşırı tepkici De Bonald ve De Maistre'de görülür. Özü itibariyle hemen herkesçe benimsenmiştir, tek istisna Benjamin Constant'dır, o da önceki yüzyıldan kalma bir "gecikmeli"dir. Ama kolektivizm Saint-Simon ile, Comte ile zafere ulaşmış, her yanda kaynaşmaya başlamıştır.** Örneğin Lyonlu bir hekim olan Amard 1821'de *personnalism*'e karşı *collectism*'den söz edecektir.*** 1830 ve 1831'de *Avenir*'de yayımlanan bireycilik karşıtı yazıları okuyunuz.

---

* *bisogna avere una confusione nella testa*: kafası karmakarışık olmalı (ç.n.)

** Almanlar, toplumsallığı bireylerden ayrı ve "öncelikli" bir gerçek olarak keşfedenlerin kendileri olduğu iddiasındadırlar. *Volkgeist* onlara en özbeöz fikirlerinden biri gibi gelir. Bu da önceki bir dipnotumda değindiğim, 1790-1830 arası Fransız-Alman fikir alışverişinin ayrıntılı bir incelemesinin yapılmasının yararını en iyi gösteren durumlardan biridir. Ama *Volkgeist* terimi Voltaire'in *esprit des nations* kavramının çevirisi olduğunu fazlasıyla açık seçik göstermektedir. Kolektivizmin Fransız kökeni bir rastlantı değildir ve Fransa'yı sosyolojinin beşiği yapan ve 1890'lara doğru Durkheim ile canlanmasını sağlayan aynı nedenlere bağlıdır.

*** Bkz. C. Bouglé ve E. Halévy'nin sunuş ve dipnotlarıyla *Doctrine de Saint-Simon*, (s.204, dipnot). Saint-Simonculuğun 1829'da yapılmış bu tanıtımı yüzyılın en dahice yapıtlarından biri olmasının yanı sıra, Bouglé ve Halévy'nin dipnotlarında birikmiş olan çalışma 1800-1830 arasındaki Avrupa ruhunun etkinlikle aydınlatılmasına en önemli katkılardan birini oluşturuyor.

Ama tüm bunların en önemlisi başka bir nokta. Yüzyıl ilerleyip, liberalizmin büyük kuramcılarına –Stuart Mill ya da Spencer– vardığımızda, bireyi savunma iddialarının özgürlüğün ona yararlı olduğunu ya da toplumu ilgilendirdiğini kanıtlamaya dayanmadığını görerek şaşarız. Spencer'in kitabına koyduğu saldırgan başlık *–Birey Devlete Karşı–* kitapların başlığından başka yanını okumayanlar tarafından inatla yanlış anlaşılmıştır. Öyle, çünkü o başlıkta birey ile devlet aynı biricik öznenin –toplum– iki organı olmaktan başka anlam taşımazlar. Ve tartışılan nokta, kimi toplumsal gereksinimlere o organların birinin mi, yoksa ötekinin mi daha iyi hizmet verdiğidir. Hepsi o kadar. Spencer'in ünlü "bireyciliği" hep kendi sosyolojisinin kolektivist atmosferi çerçevesinde dövüşür. Ortaya çıkan sonuç gerek onun, gerekse Stuart Mill'in bireylere, aynen bazı termitlerin sonradan özlerini emmek üzere besledikleri hemcinslerine yaptıkları gibi, zalim bir toplumsallaştırma uyguladıklarıdır. Topluluğun önceliği oraya değin varır, kendi fikirlerinin safça üzerinde salındıkları, başlı başına apaçık meydanda duran temeldir o!

Eski liberalizmi canla başla savunuşumun tümüyle çıkarsız ve karşılıksız olduğu da böylece anlaşılır. Çünkü ben bir "eski liberal" falan değilim. Toplumsallığın, topluluk yararının keşfedilişi –kuşkusuz şanlı, temel önem taşıyan bir olay– fazlasıyla yeniydi. O insanlar topluluğun bireylerden ve bireylerin basit toplamından farklı bir gerçek olduğunu gözle görmekten çok, el yordamıyla buluyorlardı, ancak nelerden oluştuğunu, asıl niteliklerinin neler olduğunu iyice bilmiyorlardı. Öte yandan, çağın toplumsal olguları topluluğun asıl ekonomisini örtmekteydi, çünkü o zamanlar topluluğun yararı bireyleri iyi beslemekteydi. Her düzeyde tesviye, gasp ve paylaşma saati gelip çatmamıştı henüz.

O sayede "eski liberaller" havada soludukları kolektivizme yeterli ihtiyatı göstermeksizin açılıyorlardı. Ancak salt o niteliğiyle toplumsal olgunun, kolektif olayın bir taraftan

yararlı olan, ama öte taraftan ürkütücü, korkunç olan yanları açık seçik görülmüşken, insan sadece kökten yenilenmiş bir liberalizme destek verebiliyor, o denli safdil olmayan, mücadelesini daha ustalıkla yapacak bir liberalizm filiz vermeye başladı bile, yakında çiçeklenecek, ufukta belirmiş durumda.

O insanlar fazlasıyla keskin zekâlıydılar, çağlarının bize hazırladığı bunalımları zaman zaman fark etmiyor olamazlardı. Genellikle düşünüldüğünün aksine, tarihte gelecek üstüne kehanetlerde bulunmak normal olmuştur.* Macaulay'in, Tocqueville'in, Comte'un yapıtlarında bizim yaşayacağımız zaman öngörülür. Örneğin bakınız seksen yılı aşkın süre önce Stuart Mill ne yazmıştı: "Tek tek düşünürlerin özel öğretileri bir yana, dünyada toplumun birey karşısındaki gücünü, gerek kamuoyu gerekse yasaların baskısıyla son haddine vardırma yolunda kuvvetli bir eğilim var, hem giderek artmada. Ve dünyada etkili olan bütün değişiklikler toplumsal gücü artırıp, bireysel gücü azalttığından, bu taşkın kendiliğinden ortadan kalkma yoluna girecek değildir, tam tersine, gittikçe korkunçlaşacaktır. İster hükümdar konumunda, isterse yurttaş konumunda olsunlar, insanların kendi görüşlerini ve zevklerini başkalarına davranış biçimi olarak dayatma eğilimi, insan doğasında bulunan bazı en iyi ve en kötü duygularla öylesine kuvvetle desteklenir ki, ancak gücünün eksikliğiyle dizginlenir. Şimdi ben diyorum ki, o güç de azalmaya yüz tutmak şöyle dursun, artıyor gibi göründüğünden, kötülüğün karşısında kuvvetli bir ahlaksal kanı engeli yükselmedikçe, dünyanın bugünkü koşullarında o eğilim de olsa olsa artacaktır."**

---

* Birileri çıkıp her çağda yakın gelecek üstüne yapılmış kehanetleri bir araya toplamalı, kolay ve yararlı bir çalışma olur bu. Benim topladıklarım, her zaman geleceği öngörebilmiş bazı kişilerin çıkmış olduğunu görerek hayrette kalmama yetti.

** Stuart Mill: *La liberté*, çev.Dupont-White (ss.131-132)

Ama Stuart Mill'de bizi en çok ilgilendiren husus, bütün Batı dünyasında artmakta olduğunu gördüğü kötü cinsinden homojenlik karşısında duyduğu kaygıdır. O kaygıyla, Humboldt'un gençliğinde açıklamış olduğu önemli bir düşünceyi benimser. Humboldt'a göre, insanoğlunun manen zenginleşmesi, sağlamlaşması ve mükemmelleşmesi için, "durum çeşitliliği" şarttır.* Her ulusun içinde ve uluslar bütün olarak alındığında, farklı ortam koşulları bulunmalıdır. Böylelikle, o koşullardan biri eksildiğinde, öbür olasılıklar açık kalır. Avrupa yaşamını bir tek koza, bir tek insan tipine, hep aynı "duruma" indirgemek saçma olur. Bundan kaçınmak, bugüne değin Avrupa'nın isabetli sırrı olmuştur ve o sırrın bilinci, açık seçik olsun, kekeleyerek olsun, Avrupa'nın sürgit liberalizminin dudaklarından dökülmüştür. Kıtasal çoğulluk o bilinçte kendi kendisini olumlu bir değer olarak, kötülük değil iyilik olarak tanımıştır. Bu yapıtta önerilen bir uluslarüstü Avrupa fikrinin yanlış anlaşılınaması için bu noktaya açıklık getirmek istedim.

Şimdilerdeki gidişimizle, "durum çeşitliliği"nin giderek azalmasıyla düpedüz Roma İmparatorluğu'nun son dönemine benzemiş bulunuyoruz. O dönem de bir kitleler çağı, ürkütücü bir homojenlik çağı olmuştu. Antoninus sülalesi döneminde açık seçik algılanan garip bir olgu vardır ki, hak ettiğince vurgulanmamış, incelenmemiştir: İnsanlar aptallaşmışlardır. Daha öncesinden gelen bir süreçtir o. Cicero'nun hocası Stoacı Posidonius'un antikçağın olayları geçirgen ve aktif bir zihinle karşılayan, irdelemeye hazırlıklı son temsilcisi olduğu söylenmiştir, doğrudur bu. Ondan sonra kafalar bulanmış, İskenderiyeliler dışında kimse basmakalıp fikirleri yinelemekten öte bir şey yapmamıştır.

Ama hayatın imparatorluğun bir ucundan öbürüne, aynı zamanda hem homojen, hem aptalca –biri öbürüne

---

* *Gesammelte Schriften*, I, 106.

kapı açar– bir şekil alışının en korkunç belirtisi ve belgesi, en beklenmedik ve bildiğim kadarıyla kimsenin de aramadığı bir yerdedir: Dilde. Her birimizin söylemek istediği şeyi yeterince söylememize yaramayan dil, buna karşılık, biz istemeksizin, onu konuşan toplumun en gizli koşulunu ele verir, hem de bağıra çağıra. Roma halkının Helenleşmemiş kesiminde kullanılan dil "halk Latincesi" denilen, bizim Roman dillerimizin anasıdır. O halk Latincesi çok iyi bilinmez ve büyük ölçüde gramer biçimlerinin yeniden yapılandırılması yoluyla ortaya çıkarılır. Ama bilindiği kadarıyla iki özelliği bizi ürkütmeye fazlasıyla yeter. Biri gramer düzeneğinin klasik Latinceye kıyasla inanılmayacak ölçüde basitleşmiş olmasıdır. Üst sınıfların kullandığı dilde korunmakta olan o güzelim Hint-Avrupa karmaşıklığının yerini ayaktakımının konuşma biçimleri almıştı, düzeneği çok basitti, ama aynı zamanda o nedenle bıktıracak denli mekanikti; kekeme, dolambaçlı bir gramer, sınamalı, yinelemeli, çocukların yaptığı gibi. Gerçekten de us yürütmenin ince cambazlıklarına ya da lirik pırıltılara elvermeyen bir çocuk dili ya da *kuşdili*. Işığı, ısısı olmayan bir dil, kesinlikten, ruh sıcaklığından yoksun, el yordamıyla ilerleyen hüzünlü bir dil. Eski bakır sikkelere benzer sözcükler, kir pas bağlamış, Akdeniz meyhanelerinde yuvarlanarak yıpranmışçasına yuvarlaklıktan çıkmış. Nasıl da içi boşalmış, umutsuz, sürgit güncelliğe hükümlü yaşantılar sezilir o kupkuru dil aracının gerisinde!

Halk Latincesinin insana dehşet veren bir diğer özelliği de homojenliktir. Havacılardan sonra belki de en korkusuz insanlar olan dilbilimcilerin Kartaca ve Galia, Tingitania ve Dalmaçya, Hispania ve Rumania gibi birbirinden onca ayrı ülkede aynı dilin konuşulması karşısında kılları kıpırdamaz gibidir. Oysa ben hayli ürkek biriyim, rüzgârın kamışları hırpaladığını gördüğümde olduğu gibi, bu olgu karşısında da iliklerime değin titremeden duramam. Düpedüz korkunç

gelir bana. Aslında uzaktan bakıldığında gözümüze sadece homojenlik olarak görünen şeyin içyüzünde nasıl olduğunu kafamda canlandırmaya çalışırım; o olgunun hangi canlı gerçeğin sessiz yansıması olduğunu bulup çıkarmaya çabalarım. Evet, elbette ki Afrika kökenli, Hispania kökenli, Galia kökenli sözcüklerin varlığı bilinen şey. Ama o noktanın bilinmesi, mesafelerin uzaklığına, ulaşım güçlüklerine, alışverişin azlığına ve dil biçimlerini yerleştirmeye yarayacak bir edebiyatın bulunmayışına karşın, dilin gövdesinin ortak ve aynı olduğu anlamına gelir. Keltiberlerle Belçikalıların, Hiponalılarla Lutetialıların, Moritanyalılarla Dakyalıların aynı düzeye gelebilmeleri için tek yol vardı: Genel düzey düşmüş, hayatın temeli alçalmış, onun altında yaşantılar ezilip gitmişti. Halk Latincesi oracıkta, arşivlerde duruyor işte, taş kesilmiş, tüyler ürpertici bir tanıklık gibi, o verimli "durum çeşitliliği"nin ortadan kaybolmasıyla tarihin bir zamanlar alt tabakanın homojen buyruğu altında nasıl can çekişmiş olduğunu anlatıyor bize.

IV

Ne bu kitap, ne de ben siyasal nitelikliyiz. Burada anlatılan konu politikadan öncelikli, politikanın yeraltına ait. Benim çalışmam bir madencinin yeraltındaki bilinmeyen didinmesidir. "Aydın" denilen kişinin misyonu bir bakıma siyasetçininkine karşıttır. Aydının yapıtı çoğu zaman beyhude yere, olup bitenleri biraz aydınlatmaya yöneliktir, politikacınınki ise, tam tersine, onları olduğundan daha fazla karmaşıklaştırmaktır. Solcu olmak da sağcı olmak gibi, insanın ahmağın biri olmak için seçebileceği sayısız olanaktan biridir: Aslında her ikisi de ahlaksal felç durumunun çeşitli biçimlerindendir. Üstelik bu nitelemeler böylece sürüp giderse, günümüzün "gerçeği"ni büsbütün çarpıtmaya önemli bir katkısı olacak; o gerçek zaten kendiliğinden çarpık, çünkü o

niteliklerin karşılık verdikleri siyasal deneyimler çığırından çıkmış bulunuyor: Kanıtı, bugün sağcıların devrim vaat ediyor, solcuların ise baskı rejimleri öneriyor olmaları.

Çağın sorunlarını irdelemek bir zorunluluktur. Buna hiç kuşku yok. Ve ben ömür boyu yaptım bunu. Ön saflardan hiç ayrılmadım. Ama günümüzde *söylenegelen* şeylerden biri –bir "akım" bu– zihinsel berraklığın zararına bile olsa, herkes *dar anlamda* siyaset yapmak zorundaymış. Bunu söyleyenler tabii ki yapacak başka şeyi olmayanlar. Üstelik Pascal'ın *abêtissement** buyruğunu ileri sürerek onu pekiştiriyorlar. Ama nice zaman var ki birileri Pascal'dan alıntı yaptı mı kafamda alarm zilleri çalıyor. En basit bir zihinsel sağlık kuralı bu.

Topyekûn siyasetçilik, politikanın her şeyi ve her insanı yutması, burada açıkladığım kitlelerin ayaklanması olgusuyla bir ve aynı şeydir. Ayaklanan kitle her türlü din ve bilgi yeteneğini yitirmiş bulunuyor. Bağrında siyasetten başka şey barındıramıyor, aşırılaşmış, dizginlerinden boşalmış, kendinden geçmiş bir siyaset; öyle, çünkü bilginin, dinin, sağduyunun yerini alma iddiasında – oysa onlar özleri gereği, insan zihninin odağında olmayı hak eden tek şeydir. Siyaset insanın yalnızlığını ve mahremiyetini elinden alıp, içini boşaltır, o nedenle topyekûn siyasetçiliğin vaz edilmesi insanı toplumsallaştırmakta kullanılan tekniklerden biridir.

Biri bize politikada ne yanda olduğumuzu sorduğunda ya da çağımızın saygısızlığıyla sormaya da gerek görmeksizin bize bir siyasal etiket yapıştırdığında, o saygısıza yanıt vermek yerine şunu sormalıyız: Acaba kendisi insanın, doğanın, tarihin ne olduğunu, toplumun, bireyin, topluluğun, devletin, göreneklerin, hukukun ne olduğunu düşünüyor? Politikanın huyu, bütün bu kavramlar karanlıkta birbirine karışsın diye alelacele ışıkları söndürmektir.

---

* *abêtissement*: aptallaşma, aptallaştırma (ç.n.)

Avrupa düşüncesinin bütün bu konulara yepyeni bir açıklık getirmesi şarttır. Görevi budur, akademik toplantılarda tavuskuşu misali gövde gösterisi yapmak değil. Hem bunu çabucak yapmalı ya da Dante'nin dediği gibi, çıkış yolunu bulmalıdır.

> *... araştırın yolu*
> *Batıya karanlık çökmeden.*
> (Araf, XXVII, 62-63)

Günümüzde kitlelerin yarattığı korkunç sorunun çözümü yolunda belirsiz de olsa bir umut vaat eden tek yol odur.

Bu kitabın uzaktan olsun, hiçbir benzer iddiası yok. Son sözcüklerinde belirtildiği üzere, günümüz insanının sorununa yalnızca bir ilk yaklaşımdan ibaret. Daha ciddi ve daha derinine konuşmak istendiğinde, uçurumlara dalmaktan, dalgıç giysilerini giyip insanın en derinine inmekten başka çare yoktur. İddiasızca, ama kararlılıkla yapılmalıdır bu, ben başka dillerde yakında basılacak olan, *İnsan ve Herkes* başlıklı bir kitapla yaptım.

Bir kez bugün ortalığa hâkim olan ve kitle insanı olarak adlandırdığım bu insan tipinin ne mene bir şey olduğunu iyice belirledikten sonradır ki, en verimli ve en dramatik sorular ortaya dökülecektir: Acaba bu insan tipini yeni baştan düzenlemek mümkün müdür? Demek istiyorum ki: Kusurları var onun, hem de öylesine vahim kusurlar ki, düzeltilmezlerse bu yüzden Batı dünyasının yok olması kaçınılmazdır, ama düzeltilmeye dayanabilecekler mi? Çünkü okurun göreceği üzere, sorun onun kendi içine sımsıkı kapalı bir insan oluşu; gerçekten kendinden üstün hiçbir değere açık değil.

Benim fikrimce her türlü kurtuluş olanağının bağlı olduğu öbür kesin soru da şu: Acaba kitleler isteseler de kişisel hayata uyanabilirler mi? Bu dehşet verici konuyu burada

irdelemenin yeri yok, çünkü daha hiç el atılmadı. Temellendirmekte kullanılacak terimler henüz kamunun bilincinde yer almıyor. Geçmişin her çağının insan varlığına bıraktığı farklı bireysellik marjının incelenmesi kabataslak olsun ele alınmış değil. Çünkü insana kişisel birey olması için sunulan yerin tarih ilerlediği oranda genişleyeceği varsayımı "ilericiliğin" zihinsel ataletinden başka bir şey değildir; Herbert Spencer öyle düşünüyordu, ama kendisi tarihçilikten hiç mi hiç nasibini alamamış olan dürüst bir mühendisti. Hayır, tarih bu bakımdan gerileme örnekleriyle doludur, hem de doğrudan doğruya bizim çağımızda, yaşamın yapısı insanın kişi olarak yaşamasını fazlasıyla engellemekte.

Büyük kentlerde o muazzam yığınların sokaklarda koşuşturmalarını ya da festivallerde toplaşmalarını seyrettikçe, şu düşünce kafamda saplantıya dönüşüyor: Acaba bugün yirmi yaşındaki bir adamın bireysel denebilecek, dolayısıyla onun bağımsız girişimleriyle, özel çabalarıyla gerçekleştirmek zorunda olduğu bir yaşam tasarımı oluşturması mümkün müdür? Kafasında öyle bir imge canlandırmaya çalıştığında, onu konumlandıracağı, kendi kararı uyarınca hareket serbestliği bulacağı yer olmadığını, onu gerçekleştirmesinin olanaksız değilse bile, neredeyse olasılıkdışı olduğunu görmeyecek midir acaba? Kısa sürede fark edecektir ki, tasarımı yanı başındaki kişilere toslamaktadır, tıpkı yanı başındakilerin hayatının kendi hayatını sıkıştırdığı gibi. Yaşının verdiği uyarlanma kolaylığıyla, yalnız her türlü kişisel eylemden vazgeçmekle kalmayacak, her türlü emeli de bir yana bırakacak, tam tersi yönde bir çözüm arayacaktır: Kendisine herkesin emellerine ortak olan standart bir yaşam seçecek, ona ulaşmak için başkalarıyla birlikte, topluca istemek ya da topluca izlemek durumunda olduğunu görecektir. İşte kitlesel etkinlik böyle doğuyor.

Korkunç bir olgu bu, Avrupalıların hemen tümünün giderek fiilen içine düşmekte oldukları durumu abartıyor deği-

lim. Kapasitesinin çok üstünde bir sayıda tutuklunun yığıldığı bir cezaevinde kimse kendi girişimiyle kolunu bacağını oynatamaz, çünkü diğerlerinin bedenlerine çarpacaktır. O durumda, hareketlerin topluca uygulanması şarttır, hatta solunum kasları bile yönetmelikte öngörülen tempoyla işlemek durumundadır. Karınca yuvasına dönmüş bir Avrupa'nın hali böyle olur. Ama bu acımasız görüntü de çözüm değildir. İnsan karıncalığı olanaksızdır, çünkü dünyayı ve dünyada yaşayan *herkesi* manen zenginleştirmiş olan şey, adına "bireycilik" denilen şeydir, insan bitkisinin inanılmaz oranda serpilmesini sağlayan da yine odur. O "bireyciliğin" izleri kaybolursa, Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki devasa açlık ortaya çıkar ve hain, intikamcı bir tanrının soluğu eşmişçesine yıkılır karınca yuvası. Geriye çok daha az sayıda insan kalır, ama insanlıktan biraz daha nasiplenmiş olurlar.

İstesek de istemesek de ufukta belirmiş olan bu sorunun vahşiyane dokunaklılığı karşısında, öylesine saygın olan "toplumsal adalet" solgunlaşıyor, samimiyetsiz, romantik bir laf cambazlığı düzeyine iniyor. Ama aynı zamanda, insanları o "toplumsal adalet"ten elde edilmesi mümkün ve doğru olanı elde etmek için isabetli yollara yöneltiyor: O yollar da sefil bir toplumsallaşmadan geçiyora benzemiyorlar, dosdoğru hayırsever bir dayanışmacılığa yöneltiyor gibiler. Öte yandan bu sözcük henüz işlerlik kazanmış değil, çünkü kuvvetli bir tarihsel ve toplumsal fikirler sistemi günümüze değin çevresinde yoğunlaşmamış, şimdilik belirsiz bir insanseverlik kokusu saçıyor yalnızca.

Bugünkü durumun iyileşmesi için ilk şart, onun muazzam çetinliğini iyice üstlenmektir. Ancak böylece kötülükle gerçekten kaynaklandığı o en derin katmanlarda mücadele edebiliriz. Öyle, çünkü bir uygarlığı demagogların pençesine düşme saati çalmışken kurtarmak çok güçtür. Demagoglar uygarlıkları en fazla boğan kimseler olmuşlardır. Yunan ve

Roma o iğrenç hayvan topluluğuna kurban gitmişlerdir. Şöyle sesleniyordu Macaulay: "Tüm yüzyıllar boyunca, insan doğasının en alçak örnekleri demagoglar arasından çıkmıştır."* Ama bir insan yalnızca kalabalığın önünde bağırıp çağırmaya başladı diye demagog sayılmaz. Hatta kimi durumlarda çok saygı uyandıran bir yöneticilik örneği de olabilir o. Demagogun demagojisinin özü kafasının içindedir, evirip çevirdiği ve kendi yaratmamış olduğu, asıl yaratıcılarından hazır devraldığı fikirler karşısındaki sorumsuzluğundan ileri gelir. Demagoji bir zihinsel yozlaşma biçimidir, Avrupa tarihinin geniş oylumlu bir olgusu niteliğiyle 1750'ye doğru Fransa'da ortaya çıkmıştır. Neden o dönemde? Neden Fransa'da? İşte bu Batı'nın yazgısının hassas noktalarından biridir, özellikle de Fransa'nın yazgısının.

Mesele şu ki, o zamandan beri Fransa ve oradan yansıyarak hemen tüm kıta, büyük sorunları çözümlemek için gereken yöntemin devrim olduğuna inanıyor, devrimi de Leibniz'in "genel devrim" olarak adlandırdığı şey** olarak alıyor, yani her şeyi ve her tür sorunu*** bir vuruşta değiştirme iradesi. Bu yüzdendir ki, Fransa denilen harika, günümüzün çetin konjonktürüne kötü koşullar içinde varmakta.

---

* *Histoire de Jacques H*, I, 643.

** "Je trouve même que des opinions approchantes s'insinuant peu à peu dans l'esprit des hommes du gran monde, qui réglent les autres et dont dépendent les affaires, et se glissant dans les livres à la mode disposent toutes choses à la révolution générale dont l'Europe est menacée." [Hatta bana öyle geliyor ki birbirine yakın görüşler, başka insanlara ve ticarete yön veren mevki sahibi insanların kafasına yavaş yavaş sirayet ediyor ve moda kitaplara sızarak her şeyi, Avrupa'yı tehdit eden umumi bir devrime hazırlıyor. (ç.n.)] *Nouveaux Essais sur l'entendement humain*, IV, Böl.16. İki hususu kanıtlar bu. Birincisi: Leibniz'in bu satırları yazdığı yaklaşık 1700'lere doğru, bir insan yüz yıl sonra olacakları öngörme yeteneğine sahipmiş. İkincisi: Avrupa'nın bugünkü illetleri, genellikle düşünüldüğünden kronolojik ve potansiyel olarak daha derin bölgelerde oluşmuş.

*** "...notre siècle qui se croit destiné a changer les lois en tout genre..." [Her tür yasayı değiştirmenin kaderi olduğunu zanneden asrımız... (ç.n.)] D'Alembert: *Discours préliminaire a l'Encyclopédie. Oeuvres*: 1, 56 (1821).

Çünkü bu ülke bir devrimci geleneğe sahip ya da sahip olduğuna inanıyor. Ve devrimci olmak başlı başına vahim bir durum ise, çelişkili bir deyişle geleneksel devrimcilik büsbütün vahim! Fransa'da bir Büyük Devrim ve birkaç vahşi ya da gülünç devrim yapılmış olduğuna kuşku yok, ama tarihsel günlüklerin çıplak gerçeğine bakacak olursak, şöyle bir durumla karşılaşırız: O devrimlerin başlıca yararı birkaç gün ya da hafta dışında, bütün bir yüzyıl boyunca Fransa'nın şu ya da bu ölçüde, bütün öbür halklardan fazla süreyle otoriter ve karşı-devrimci rejimler altında yaşaması olmuştur. Özellikle açık seçik görülür ki, Fransız tarihinin ikinci imparatorluğun yirmi yılını kapsayan ahlaksal çöküntüsü 1848 devrimcilerinin* çılgınlıklarının sonucudur, Raspail'in** kendisi onların büyük bölümünün daha önceden kendi müşterileri olduğunu itiraf etmiştir.

Devrimlerde soyutlama somutun karşısına dikilmeye kalkışır, bu yüzden başarısızlık devrimlerin özünden ileri gelir. İnsani sorunlar, astronomik ya da kimyasal sorunlar gibi soyut değildir. Fazlasıyla somutturlar, çünkü tarihseldirler. Onları irdelerken biraz olsun isabet olasılığı sağlayan tek düşünce yöntemi "tarihsel akıl" dır. Fransa'nın son yüz elli yıldaki kamu yaşamına panoramik olarak bakıldığında, ülkenin geometri uzmanlarının, fizikçilerinin ve doktorlarının siyasal yargılarında hemen hep yanılgıya düşmüş olduk-

---

* "Cette honnete, irreprochable, mais imprévoyante et superficielle révolution de 1848 eut pour conséquence, au bout de moins d'un an, de donner le pouvoir à l'élément le plus pesant, le moins clairvoyant, le plus obstinément conservateur de notre pays." [Dürüst, masum ancak basiretsiz ve yüzeysel olan bu 1848 Devrimi, bir yıldan az bir zaman sonunda iktidarı, memleketimizin en hantal, en dargörüşlü ve inadına en muhafazakâr unsuruna teslim etti. (ç.n.)] Renan: *Questions contemporaines*, XVI. 1848'de genç olan ve o devrime sempatiyle bakmış olan Renan, olgunluk çağında onun lehine bazı olumlu çekinceler ileri sürerek, "dürüst ve masum" olduğunu varsayıyor.

** François-Vincent Raspail (1794-1878): Fransız bilim adamı ve sosyalist siyasetçisi. (ç.n.)

larını, buna karşılık tarihçilerinin genellikle isabet etmiş olduklarını görürüz. Ne var ki fiziksel-matematiksel akılcılık Fransa'da öylesine şanlı bir geçmişe sahiptir ki, kamuoyunu diktası altına almaması olanaksızdır. Malebranche, masasında Tukidides'in bir yapıtını gördü diye bir arkadaşıyla ilişkiyi kesmişti.*

Geçen aylarda, yalnızlığımı Paris sokaklarında sürüklediğim sıralarda bir şey fark ettim: O büyük kentte heykeller dışında hiç kimseyi sahiden tanımıyordum. Oysa o heykellerden bazıları eski dostlardı, eski teşviklerdi ya da benim sürgit mahremiyet hocalarımdı. Ve konuşacak kimsem de olmadığından, insanlığın büyük konuları hakkında onlarla söyleştim. O *Heykellerle Söyleşiler* günün birinde basılır mı bilmiyorum, ama yaşantımın acılı ve kısır bir dönemini tatlandırdılar. O söyleşilerde Quai Conti'de bulunan Condorcet markisi ile ilerleme fikrinin içerdiği tehlike hakkında sohbet ediyorum. Comte'un rue Monsieur-le-Prince'deki dairesinde duran ufak büstüyle *pouvoir spirituel*** üstüne konuşuyorum: Önde gelen edebiyatçılarla, ulusların gerçek yaşamının hepten dışında kalmış olan bir üniversitenin yeterince kullanamadıkları bir güç. Aynı zamanda, o büstün öbürüne, Sorbonne meydanındaki büyük büste gönderdiği güçlü bir mesajı iletmekle onurlandırıldım; Littré'nin Comte'unun, resmi, sahte Comte'un büstü). Ama doğaldır ki, her şeyden çok yüce hocamız Descartes'ın sözünü dinlemek ilgilendiriyordu beni, Avrupa'nın en fazla şey borçlu olduğu kişidir o.

Yalnızca hayatımı sarsıp duran talihin cilvesi sonucu, bu satırları Hollanda'da, *akıl*'ın yeni kâşifinin 1642'de oturduğu yere bakarak yazmaktayım. Adı Endegeest olan ve ağaçları penceremi gölgeleyen bu yer bugün bir akıl hastanesi. Günde iki kez –ve uyarıcı bir yakınlıktan– mankafalarla deli-

---

* J.R.Carré: *La Philosophie de Fontenelle*, s.143.

** Manevi güç

lerin gelip geçtiğini seyrediyorum, biraz havayı almaya çıkarılan insan müsveddeleri.

Üç yüzyıllık "akılcı" deneyim bizi durup, Descartes'ın o harika *akıl*'ının görkemi ve sınırları üstüne yeniden düşünmeye zorluyor. O akıl salt matematiksel, fiziksel, biyolojiktir. Doğa karşısındaki her türlü düşü aşan zaferleri, asıl insani meselelerdeki başarısızlığını büsbütün vurguluyor ve onu daha daha radikal nitelikli bir başka akılla bütünleştirmeye davet ediyor: "Tarihsel akıl"dır o.*

Bu bize her çeşit genel devrimin, 89'daki kafa karıştırıcılar gibi, bir toplumu birdenbire değiştirip de tarihi sıfırdan başlatmaya kalkışmanın beyhudeliğini gösterir. Devrim yöntemine karşı, günümüz Avrupalısının gerisinde bulunan eski tarihli deneyime layık olan tek yöntem. Devrimler birtakım hakları ilan etmenin cömert, ama ikiyüzlü telaşından ötürü, kendilerini dizginleyemezler ve sonuçta her zaman insanın temel hakkını ayaklar altında çiğnemişler, yok etmişlerdir. Hem de öylesine temel bir haktır ki o, doğrudan doğruya insanın maddesinin tanımıdır: Süreklilik hakkı. İnsan tarihiyle "doğal tarih" arasındaki tek köklü fark, birincisinin asla yeni baştan başlayamamasıdır. Köhler** ve başka bilimciler şunu ortaya çıkarmışlardır: Şempanzeyle orangutanın insandan ayrılıkları, kesin terimlerle söyleyecek olursak, zekâ dediğimiz şey değildir, belleklerinin bizimkinden çok daha kısa oluşudur. O hayvancağızlar her sabah bir gün önce yaşadıklarını unutmuş olarak uyanırlar, zihinleri çok ufak bir deneyim malzemesiyle işler. Aynı şekilde, bugünün kaplanı altı bin yıl öncekinin tıpkısıdır, çünkü her bir kaplan, sanki kendinden önce başka kaplan olmamış gibi, kaplanlığa yeni-

* Bkz. *Sistem Olarak Tarih*

** Wolfgang Köhler (1887-1967): Gestalt Psikolojisinin başlıca kuramcılarından. Hayvanların algılama yetisi konusunda çalışarak, şempanzeler üstünde, insanın algılayışı açısından da ilginç olan deneyler yapmıştır. (ç.n.)

den başlamak durumundadır. Oysa insan, hatırlama yetisi sayesinde, geçmişini biriktirir, ona sahiptir, yararlanır ondan. İnsan asla ilk insan değildir: Birikmiş bir geçmişin yüksekliğinden başlar var olmaya. İşte insanın tek hazinesi, ayrıcalığı ve belirtici özelliği budur. Ve geçmişin isabetli, korunmaya değer sayılan kısmı o hazinenin en değerli yanı değildir; asıl önemli olan yanılgıların anısıdır, çünkü aynı hatalara düşmemizi engeller. İnsanın gerçek hazinesi yanılgılarının hazinesidir, binlerce yıl süresince damla damla damıtılmış hayat deneyimidir. O nedenle Nietzsche üst insanı "belleği en uzun olan" varlık diye tanımlar.

Geçmişle sürekliliği sağlayan bağları koparmak sıfırdan başlamak, aşağılara inmek, orangutana öykünmek olur. 1860'larda şöyle seslenme cesaretini göstermiş olan kişinin bir Fransız, Dupont-White olmasından memnunum: "La continuité est un droit de l'homme; elle est un hommage a tout ce qui la distingue de la bête."*

Önümde bir gazete duruyor, İngiltere'de yeni kralın taç giyme töreni dolayısıyla yapılan kutlamaların öyküsünü yazıyor. Deniyor ki, uzun zamandır İngiliz monarşisi simgesel olmaktan öteye geçmeyen bir kurummuş. Doğru olmasına doğru, ama bunu söylerken en önemli nokt'ayı atlamış oluyoruz. Çünkü gerçekten de Britanya İmparatorluğu'nda monarşi elle tutulacak hiçbir maddi işlev görmüyor. Rolü hükümdarlık etmek değil, adalet dağıtmak değil, orduya komuta etmek de değil. Ama bu yüzden içi boş, görevden yoksun bir kurum sayılamaz. İngiltere'de monarşi çok belirgin ve büyük bir etkinliği olan bir işlev görür: Simge olma işlevini. O nedenle İngiliz halkı, şimdi pek bilinçli olarak, taç giyme töresini alışılmadık bir görkemle yerine getirmiş bulu-

* Stuart Mill'in *La Liberté* kitabının çevirisine önsözünde, s.44. [La continuité est un droit de l'homme; elle est un hommage a tout ce qui la distingue de la bête: Süreklilik insanın hakkıdır; onu hayvandan ayıran her şeye saygıdır o" (ç.n.)]

nuyor. Kıtanın bugünkü kargaşası karşısında, kendi hayatını düzenleyen değişmez kuralları vurgulamak istemiş. Bize bir kez daha ders verdi. Kıtalılar, her zaman olduğu gibi –çünkü Avrupa her zaman bir halklar sürüsü olarak görünmüştür– dehadan yana zengin, ama huzur yoksunudurlar, hiç olgunlaşmazlar, hep çocuksudurlar ve geride, onların ardında İngiltere... Avrupa'nın mürebbiyesi gibidir.

Geleceğe her zaman ilk ulaşan halktır İngilizler, neredeyse her düzleme, herkesten önce varmışlardır. Aslında nerdeyse sözcüğünü kaldırabiliriz. Ve işte o halk, en saf *dandy*'liğin verdiği bir tutam saygısızlıkla, bizi kadim bir töreye tanık olmaya, tarihinin en eski, en tılsımlı araçları olan taçla hükümdarlık asasının nasıl etki gösterdiğini –çünkü etki göstermekten asla geri kalmamışlardır– seyretmeye zorluyor; oysa bizde o gereçler yalnızca iskambil destesini karıştırmaya yarar. *İngiliz insanı kendi geçmişinin, geçmiş olması nedeniyle, kendi başından geçmiş olmasından ötürü, onun için varlığını koruduğunu bize etraflıca belirtmeye kararlı.* Bizim henüz varamadığımız bir gelecekten, kendi geçmişinin dipdiri yürürlükte olduğunu göstermekte bize.* Bu halk bütün tarihi boyunca geziniyor, geçmiş yüzyıllarının gerçekten sahibi, etkin bir hazine misali. Gerçek anlamıyla insanlardan oluşan bir halk *olmak* budur işte: Bugün kendi geçmişini sürdürürken, aynı zamanda gelecek için yaşamaktan geri kalma-

---

* Sözün gelişi söylemiyorum, harfiyen gerçek bu, çünkü "yürürlük" sözcüğünün bugünkü ilk anlamında, yani hukukta taşıdığı anlamla geçerli. İngiltere'de "aucune barriere entre le présent et le passée. Sans discontinuité le droit positif remonte dans l'histoire jusqu'aux temps immémoriaux. Le droit anglais est un droit *historique*. Juridiquement parlant, il n'y a pas *d'ancien droit anglais*." [Geçmiş ile günümüz arasında hiçbir engel yoktur. Pozitif hukuk tarih öncesi zamanlara kadar hiçbir süreksizlik olmadan geriye gitmektedir. İngiliz hukuku, *tarihi bir hukuktur*. Hukuk ilmi açısından, kadim İngiliz hukuku diye bir şey yoktur. (ç.n.)] "Donc, en Angleterre tout le droit est actuel, quel qu'en soit l'âge." [Öyleyse İngiltere'de hukukun her dalı, geçmişi ne kadar geriye giderse gitsin günceldir. (ç.n.)] Lévy-Ullmann: *Le systeme juridique de l'Angleterre*, I, ss.38-39.

mak, sahici bir bugünde var olmak; çünkü içinde yaşanan gün geçmişin ve geleceğin varlığından ibarettir, geçmişle geleceğin fiilen var olduğu mekândır.

Simgesel taç giyme töreniyle, İngiltere bir kez daha devrim yöntemlerine karşı kendi süreklilik yöntemini çıkarmış bulunuyor; insani meselelerin ilerleyişinde, tarihi felçlilerle saralılar arasındaki şanlı ve bitmek bilmez bir mücadeleye çeviren o illetli görünümü engelleyen tek yöntemdir o.

V

Bu sayfalarda günümüzde egemen olan insan tipinin anatomisi çıkarıldığından, dış görünümünden başlıyorum, derisinden diyebilirim, sonra ardından biraz daha derinlere giderek iç organlarına doğru ilerliyorum. Bu yüzden ilk bölümler diğerlerinden daha fazla aşılmış durumda. Çağın derisi değişti çünkü. Okur onları okurken, gerilere, 1926-1928 yıllarına gitmelidir. O tarihlerde Avrupa'da bunalım başlamıştır, ama henüz başka birçok bunalımdan biri gibi görünmektedir. İnsanlar henüz kendilerini pek güvende hissetmektedirler. Henüz enflasyonun sağladığı lükslerden yararlanmaktadırlar. Üstüne üstlük, şöyle düşünüyorlardır: İşte Amerika örneği! Masallara layık *prosperity* Amerika'sı!

Bu sayfalarda söylediklerim arasında beni biraz olsun gururlandıran tek şey, o zamanlar hemen tüm Avrupalıların, iktisatçılar dahil, içine düştükleri inanılmaz görüş hatasına kapılmamış olmamdır. Çünkü o zamanlar ciddi ciddi sanılıyordu ki, Amerikalılar şu bunalım denen sürgit insanlık illetini sonsuza değin yok etmiş olan değişik bir hayat düzeni keşfetmişlerdir. Bugüne değin en yüce icatları –tarih bilincini– başarmış olan Avrupalıların, o durumda o bilinçten tümüyle yoksun olduklarını göstermeleri bende utanç duygusu uyandırıyordu. Amerika'nın geleceği temsil ettiği yolundaki eski genel geçer fikir bir an için zihinleri köreltmişti. O

zaman öylesi bir yanılgıya karşı çıkma cesaretini göstermiştim, Amerika'nın geleceği temsil etmek şöyle dursun, aslında uzak bir geçmiş olduğunu, çünkü ilkellik anlamını taşıdığını iddia etmiştim. Ve sanıldığının aksine, gerçekten de öyleydi, hem de Kuzey Amerika, İspanyol etkisi almış olan Güney Amerika'dan çok daha fazla ilkeldi. Şimdilerde durum açıklığa kavuşmakta ve ABD artık eski kıtaya genç hanımları "Avrupa'da ilginç hiçbir şey bulunmadığını görmeleri için" –o sıralar bana içlerinden biri böyle demişti– yollamaz oldu.*

Kendi kendimi zorlayarak, bu kitap-benzeri yapıtta, insan için, özellikle de Avrupa insanı için, onun yakın geleceğinin sorunlarının bütününden bir tek etmeni ayırıp irdeledim: Günümüzde her şeylere sahip çıkmakta olan vasat insanın özelliklerini belirledim. Bu beni sımsıkı bir disipline soktu: Ayaküstü değindiğim şeyler konusunda kanılarımı dile getirmekten geri durdum. Dahası var: Konuları bu incelemenin tek odağını açıklama açısından en elverişli biçimde sunayım derken, o konular hakkında kendi görüşlerimi anlatmak açısından en elverişsizi seçtim. Bir tek meseleye değineyim yeter, çünkü temel konu o. Günümüzün vasat insanını modern uygarlığı sürdürme yeteneği ve kültüre katılımı oranında değerlendirdim. Bu yüzden herhangi biri çıkıp o iki şeyi –uygarlıkla kültürü– başlı başlarına mesele olarak ele almadığımı söyleyebilir. Oysa gerçek şu ki, onlar benim neredeyse ilk yapıtlarımdan başlayarak tartışmaya açtığım şeyler. Ne var ki meseleleri karmaşıklaştırmamak durumundaydım. Uygarlıkla kültür karşısındaki tavrımız ne olursa olsun, kitle insanının oluşturduğu anormallik, hesaba katılması gereken birincil önemde bir etmen olarak oracıkta durmakta işte. Dolayısıyla ilk iş olarak onun varlığının belirtilerini kesinkes ayrıştırmak zorundaydım.

---

* Bkz. *Hegel ve Amerika* denemem (1928) ve kısa süre sonra yayımlanan *Amerika Birleşik Devletleri* konulu yazılarım.

Demek istiyorum ki, Fransız okuru bu kitaptan, içinde amaçlananından fazlasını beklemesin, aslında fırtınanın ortasında bir dinginlik denemesinden öte bir şey değil o.

JOSÉ ORTEGA Y GASSET

"Het Witte Huis". Oegstgeest-Hollanda, Mayıs 1937

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTLELERİN AYAKLANMASI

I

Kümelenme Olgusu[*]

Öyle bir olgu var ki günümüzde, iyiliği kötülüğü bir yana, Avrupa'nın kamusal yaşamında en büyük önemi almış durumda. Bu olgu topluma tümüyle kitlelerin hâkim olmasıdır. Oysa kitleler, tanımları gereği, kendi yaşantılarını yönetmemelidirler ve yönetemezler, hele topluma hükmetmeleri olacak iş değildir; dolayısıyla Avrupa, halkların, ulusların, kültürlerin başına gelebilecek en ağır bunalımın içine düşmüş bulunuyor. Tarihte birkaç kez ortaya çıkmış bir bunalımdır bu. Çehresi de sonuçları da tanıdıktır. Adı da tanıdıktır. Kitlelerin ayaklanması denir adına.

Öte yandan, bu dehşetli olguyu kavrayabilmek için, "ayaklanma", "kitleler", "topluma hükmetmek" vb. sözcüklere salt ya da öncelikli olarak siyasal bir anlam vermekten kaçırımakta yarar var. Toplumsal yaşam yalnızca siyasal değildir, aynı oranda, hatta ondan önce zihinsel, ahlaksal,

---

[*] 1922'de yayımlanan *Onurgasız İspanya* başlıklı kitabımda, *El Sol* gazetesinde çıkan (1927) "Kitleler" başlıklı bir yazımda ve Buenos Aires'te Sanat Dostları Derneği'nde verdiğim iki konferansta (1928) bu denememin konusunu irdelemiştim. Şimdi niyetim daha önce söylemiş olduklarımı toparlayıp tamamlayarak, çağımızın en önemli olgusu üstüne düzenli bir öğreti oluşturmak.

ekonomik, dinsel nitelikler taşır; topluluğun tüm göreneklerini içerir, giyinme ve keyif alma tarzlarını da kapsar.

Bu tarihsel olguya yaklaşmanın en iyi yolu belki de görsel bir deneyime gönderme yapmak, çağımızın gözle görünen bir yanını vurgulamaktır.

Çözümlemesi değilse de ortaya atması çok basit olan bu görünümü ben bir kümelenme olgusu, tıklım tıklım "doluluk" olarak adlandırıyorum. Kentler insanlarla dolu. Evler kiracılarla dolu. Oteller konuklarla dolu. Trenler yolcularla dolu. Kafeler müşterilerle dolu. Geziler gezinenlerle dolu. Ünlü doktorların muayenehaneleri hastalarla dolu. Gösteriler, pek zamansız olmadıkça, seyircilerle dolu. Plajlar denize girenlerle dolu. Eskiden sorun olmayan bir şey, artık neredeyse her zaman sorun olmaya başlıyor: O da yer bulmak.

Hepsi bundan ibaret. Günümüzün yaşamında bundan daha basit, daha çok bilinen, daha sürekli bir olgu var mı? Şimdi bu gözlemin basit gövdesine bir iğne batıracağız, içinden beklenmedik bir fıskiyenin fışkırdığını görüp şaşıracağız: Günün, bugünün, günümüzün apak ışığı ayrışıp içindeki zengin renkleri ortaya koyacak.

Gördüğümüz nedir, görünce neden o denli şaşırtır bizi? Öylece, olduğu gibi, kalabalığı görürüz, uygarlığın yaratmış olduğu mekânları ve gereçleri sahiplenen kalabalığı. Bir an durup düşününce de kendi şaşkınlığımıza şaşarız. Ne yani, ideal olan da bu değil mi zaten? Tiyatro, koltukları dolsun diyedir; yani salon tıklım tıklım olsun diye. Trenlerdeki yerler de, otel odaları da öyle. Elbette, hiç kuşkusuz. Ama olay şu ki daha önce bu mekânların ve araçların hiçbiri dolmuyordu, şimdi tıklım tıklımlar ve onlardan yararlanmak isteyen bir alay kimse açıkta kalıyor. Olay her ne kadar mantıklı ve doğalsa da, eskiden olmayıp da şimdi olması göz ardı edilemez; çünkü demek oluyor ki bir değişim, bir yenilik yaşanmakta, bu da hiç değilse ilk anda şaşkınlığımızı haklı gösterir.

Şaşırmak, hayrete düşmek, anlamaya başlamaktır. Aydının kendine özgü sporu ve lüksüdür. O nedenle aydının uğraşına özgün yüz ifadesi, dünyaya şaşkınlıktan iri iri açılmış gözlerle bakışıdır. İri iri açılmış bir çift göz için dünyanın tümü tuhaf ve harikadır. Bu şaşırma, futbolcunun harcı olmayan bir keyiftir, oysa aydını yeryüzünde hep bir hayalperestin sarhoşluğu içinde dolaştırır. Onu başkalarından ayıran özelliği hayretten yusyuvarlak olmuş gözleridir. Eski insanlar o nedenle Minerva'ya baykuşu yakıştırmışlardır, yani her zaman yusyuvarlak açılmış gözlerle bakan kuşu.

Kümelenme, doluluk önceleri sık yaşanmıyordu. Peki şimdi neden böyle oldu?

Bu kalabalıkların insanları hiç yoktan mantar gibi bitivermiş değiller. Bundan on beş yıl önce de aşağı yukarı aynı sayıda insan mevcuttu. Savaştan sonra o sayının azalmış olması doğaldı. Ancak burada ilk önemli noktaya gelip çatıyoruz. Bu kalabalıkları oluşturan bireyler daha önce vardılar var olmasına, ama kalabalık olarak değil. Ufak öbekler halinde ya da tek başlarına yeryüzüne dağılmış, göründüğü kadarıyla farklı yönlerde, birbirinden ayrı, birbirine uzak yaşamlar sürmekteydiler. Her biri –ister birey olsun, ister ufak grup– kırda, köyde, kasabada, büyük kentin bir mahallesinde bir yer tutuyordu, herhalde kendi yeriydi o.

Ve şimdi birden kümelenmiş olarak ortada belirmekteler ve gözlerimiz her yanda kalabalıklar görüyor. Her yerde mi? Hayır, hayır; tam da insanlık kültürünün nispeten süzülmüş eseri olan, sonuçta daha önce azınlıklara ayrılmış bulunan en kalburüstü yerlerde.

Kalabalık birdenbire görünürlük kazanmış, toplumun tercihli mevkilerinde yer tutmuş bulunuyor. Daha önce mevcuttuysa da varlığı fark edilmiyordu, toplum sahnesinin dibinde yer alıyordu; şimdi ön plana geçti, başoyuncu oldu. Başkişiler yok artık: Yalnız koro var.

Kalabalık kavramı nicel ve görseldir. Onu çarpıtmaksızın toplumbilimsel terimlere çevirelim. İşte o zaman toplumsal kitle fikriyle karşılaşırız. Toplum her zaman iki etmenin dinamik birliğidir: Azınlıklar ile kitleler. Azınlıklar özellikle nitelenmiş bireyler ya da birey gruplarıdır. Kitle ise özel nitelik kazanmamış kişilerin toplamıdır. Yani kitle diye yalnızca ya da başat olarak "işçi kitleleri" anlaşılmasın. Kitle "vasat adam"dır. Bu biçimiyle salt nicelik olan şey –kalabalık– bir nitel belirlemeye dönüşür: Bu ortak niteliktir, toplumsal yontulmamışlıktır, diğer insanlardan ayrılmaması, benliğinde bir basmakalıp tipi canlandırmasıyla belirlenen insandır. Niceliği böylece niteliğe dönüştürmekle ne mi kazandık? Yanıtı çok basit: Niteliğin sayesinde niceliğin nasıl doğduğunu anlıyoruz. Apaçık belli olan, hatta söylenmesine bile gerek bulunmayan husus, normal olarak bir kalabalığın oluşması için, onu bütünleştiren bireylerin dileklerinin, fikirlerinin, oluş biçimlerinin aynı olması gerektiğidir. Bu ne denli seçkinlik iddiasında olursa olsun, her toplumsal öbekte söz konusudur denilecektir; öyle olmasına öyle de, arada temel bir fark var.

Özelliği kalabalık ve kitle olmayan öbeklerde üyelerin fiilen buluştukları nokta, tanımı gereği büyük sayıyı dışlayan bir dilek, bir fikir ya da bir idealdir. Hangisi olursa olsun, bir azınlık oluşturmak için ilkin her bireyin *özel*, nispeten bireysel nedenlerle kalabalıktan sıyrılması gerekir. Dolayısıyla, azınlığı oluşturan diğer kişilerle örtüşmesi ikincildir, her bireyin tekilleşmiş olmasının sonucudur, demek oluyor ki büyük ölçüde bir "örtüşmemede örtüşme" olayıdır. Öyle durumlar vardır ki öbeğin bu tekilleştirici niteliği öylece apaçık ortaya dökülür: Örneğin kendi kendilerini "aykırı" olarak adlandıran İngiliz grupları, yani yalnızca sınırsız kalabalığın oluş biçimlerine uymamakta birleşen kişilerin kümelenmesi. Az sayıda kişinin doğrudan doğruya çoğunluktan ayrılmak için bir araya gelmeleri, her türlü azınlığın oluşumunda her

zaman mevcut bir etmendir. Mallarmé'nin ender bir müzisyeni dinleyen ufak topluluğu anlatırken başvurduğu incelikli deyişle, o dinleyici topluluğu kendi azınlığının varlığıyla çoğunluğun yokluğunu vurgulamaktadır.

Aslında kitle ille de kümelenmiş bireylerin ortaya çıkmasını beklemeksizin, psikolojik olgu olarak tanımlanabilir. Karşımızdaki tek kişi de olsa, onun kitle olup olmadığını bilebiliriz. Kendi kendisini –iyilikte ya da kötülükte– özel nedenlere bağlı olarak değerlendirmeyen, kendisini "herkes gibi" hisseden, yine de bundan gocunmayan, kendini başkalarıyla aynı hissetmekten zevk alan her kişi kitledir. Sade bir adam düşünün, kendini birtakım özel nedenlere dayanarak değerlendirmeyi denediğinde –yani şu ya da bu yönde bir yeteneği var mı, herhangi bir konuda başkalarından daha başarılı oluyor mu diye kendi kendisine sorduğunda– hiçbir sıradışı niteliğinin bulunmadığını fark etsin. O adam kendini yeteneksiz ve sıradan, özel niteliklerden yoksun olarak hissedecektir; ne var ki kendini "kitle" olarak hissetmeyecektir.

"Seçkin azınlıklar"dan söz edildiğinde, o her zamanki muzırlar deyimin anlamını çarpıtmaya alışmışlardır: Şunu bilmezlikten gelirler ki, seçkin insan aslında kendini başkalarından üstün sanan bir ukala olmayıp, dilediği ileri hedeflere ulaşamasa da, başkalarından beklediğinden fazlasını kendi kendisinden bekleyen kişidir. Ve hiç kuşku yok ki, insanlığa uygulanabilecek en kökten ayrım işte bu iki yaratık sınıfı arasındadır: Bir yanda kendi kendisinden çok şey bekleyerek güçlükleri ve görevleri sırtlayanlar, öbür yanda kendi kendilerinden özel hiçbir şey beklemeyenler; bunlar yaşamayı her an nasılsalar öyle olmak diye anlarlar, kendi kendilerini mükemmelleştirmek için zora koşmaksızın, ipini koparmış şamandıra misali, öylece salınır giderler.

Bu, geleneksel ilkelerine bağlı Budizmin aslında iki ayrı dinden oluşmasını anımsatıyor: Biri daha katı ve çetin, öbürü daha gevşek ve herkesin harcı: Mahayana –"büyük taşıt" ya

da "geniş yol"– ile Hinayana –"ufak taşıt" ya da "dar yol." Hayatımızı o iki taşıttan birine mi, yoksa öbürüne mi yükleyeceğiz, yani en ileri beklentileri mi üstleneceğiz, yoksa en azıyla mı yetineceğiz, ömrümüzün temel kararı işte bu.

Dolayısıyla, toplumun kitlelerle üstün azınlıklar arasında bölünmesi toplumsal sınıflara bölünmesi demek değildir, insan türlerine bölünmesi demektir ve üst sınıflar - alt sınıflar hiyerarşisiyle örtüşemez. Elbette ki üst sınıflar bu niteliği kazanabildiklerinde ve gerçekten o düzeye ulaştıklarında, içlerinde "büyük taşıtı" olan seçmiş kişiler bulunması daha gerçeğe yakındır, alt sınıflar ise normalde niteliksiz kişilerden oluşur. Ama aslında her toplumsal sınıfın içinde hem sahici kitle, hem sahici azınlıklar yer alır. İlerde göreceğimiz gibi, çağımızın özelliği, geleneği seçkincilik olan gruplarda bile, kitlenin ve halkın baskın çıkmasıdır. Böylelikle, özü gereği nitelikli olmayı gerektiren, hatta şart koşan entelektüel yaşamda nitelikten yoksun, nitelenmeleri olanaksız, kendi oluşumları gereği niteliksizleşmiş sözde-aydınların giderek yükseldikleri hissedilmekte. Erkekli kadınlı "soylular"dan hayatta kalmış gruplarda da durum farksız. Buna karşılık, eskiden "kitle" diye adlandırdığımız şeyin has örneği sayılabilecek işçiler arasında günümüzde üstün bir düzeye ulaşmış ruhlara rastlamak artık ender bir olay değil.

Gel gelelim toplumda en değişik türden işlemler, etkinlikler, işlevler vardır ki, doğaları gereği özeldirler, dolayısıyla yine bazı özel yetiler olmaksızın yerine getirilemezler. Örneğin: Sanatsal ve lüks nitelikli kimi zevkler ya da kamu işlerini üstlenen siyasal yönetim ve yargı işlevleri. Eskiden bu özel etkinlikler nitelikli –hiç değilse nitelikli olmak iddiasındaki– azınlıklarca yürütülürdü. Kitle onlara el atma iddiasında değildi: Fark ederdi ki, şayet el atmayı istiyorsa o özel yetileri edinmek zorunda kalacak ve kitle olmaktan çıkacaktır. Sağlıklı bir toplumsal dinamik çerçevesinde kendi rolünü bilirdi.

Şimdi başlangıçta belirttiğimiz olgulara geri dönecek olursak, kitlenin tutumunda bir değişim olduğunun şaşmaz habercileri gibi görürüz onları. Hepsi de kitlenin toplumda birinci plana geçmeye, daha önce az kişinin harcı olan mekânları işgal etmeye, gereçleri kullanmaya, zevklerin tadını çıkarmaya karar verdiğini gösteriyor. Örneğin mekânların kalabalıklar için tasarlanmış olmadıkları apaçık ortada, boyutları ufak tutulduğundan yığınlar sürekli olarak taşar durumda, yeni olguyu görsel düzlemde gözler önüne sermedeler: Kitle, kitle olmaktan çıkmaksızın, azınlıkların yerini almakta.

Sanırım hiç kimse bugün daha çok sayıda insanın hayattan daha fazla keyif almasından yakınmayacaktır, öyle ya, madem hevesleri ve olanakları var. Kötü olan nokta, kitlelerin azınlıklara özgü olan etkinliklere sahip çıkma kararı kendini yalnızca keyif düzleminde belirtmekle kalmıyor, kalamaz da zaten, çağın genel bir tavrı bu. Bu bağlamda –daha ilerde göreceğimiz üzere–, sanıyorum ki son yıllarda ortaya çıkan siyasal yeniliklerin kitlelerin siyasal buyurganlığından başka anlamı yok. Eski demokrasi bol bol liberalizmle ve yasaların coşkuyla benimsenmesiyle ılımlılaşmış yaşıyordu. Birey o ilkelere hizmet ettikçe, kendini çetin bir disipline bağlanmaya zorluyordu. Azınlıklar liberalizm ilkesinin ve hukuk kurallarının koruması altında etkinlik gösterebiliyor ve ömür sürebiliyorlardı. Yasal birliktelik sayılan demokrasi ve hukuk eşanlamlıydı. Bugünse öyle bir hiperdemokraside yaşıyoruz ki, kitle doğrudan doğruya yasasız etkinlik göstermekte, maddi baskılar yaparak kendi emellerini ve zevklerini dayatmada. Yeni durumları kitlenin politikadan usandığı ve uygulanmasını özel kişilere bırakmış olduğu şeklinde yorumlamak yanlış olur. Tam tersine. O eskiden olan şeydi, liberal demokrasiydi o. Kitle, olanca kusurları ve illetlerine karşın, sonuçta politikacı azınlığın kamu sorunlarını ondan biraz daha iyi anladığını düşünüyordu. Oysa şimdi kitle kah-

vehane sohbetlerini dayatma ve onlara yasal geçerlilik tanıma hakkına sahip olduğunu düşünüyor. Tarihte kalabalığın doğrudan yönetime çağımızdaki oranda ulaştığı başka dönemler olmuş mudur, kuşkuluyum. İşte bundan ötürü hiperdemokrasiden dem vuruyorum.

Başka düzlemlerde de aynı şey oluyor, özellikle de zihinsel düzlemde. Belki hatalıyımdır, ama yazar uzun uzadıya incelemiş olduğu bir konu üstüne yazmak üzere kalemi eline aldığında şunu düşünmek zorunda: O konuyla hiç uğraşmamış bulunan vasat okur, eğer yazdığını okuyorsa, ondan bir şeyler öğrenmek için değildir, tersine, kendi kafasındaki sıradan düşüncelerle örtüşmediğinde eleştirmek içindir. Şayet kitleyi oluşturan bireyler kendilerini özel yeteneklerle donatılmış sansalardı, ancak kişisel bir hata karşısında kalırdık, ama toplumsal bir ayaklanma söz konusu olmazdı. *Oysa yaşadığımız anın özelliği sıradan ruhun, kendi sıradanlığını bile bile, sıradanlık hakkını ileri sürmesi ve onu her yerde dayatmasıdır.* Kuzey Amerika'da dedikleri gibi: Farklı olmak yakışıksızdır. Farklı olan, sürüden ayrılan, bireysel, nitelikli ve seçkin olan her şeyi ezip geçmekte kitle. Herkes gibi olmayan kişi, herkes gibi düşünmeyen kişi, safdışı edilme tehlikesiyle karşı karşıya. Ve elbette ki "herkes" aslında "herkes" değil. Normalde "herkes" denilen, kitle ile aykırı fikirli, özel azınlıkların karmaşık bütünüydü. Şimdiyse herkes kitleden ibaret.

II

Tarihsel Seviyenin Yükselişi

Çağımızın müthiş olgusu bu, ufukta nasıl bir hoyratlıkla belirdiğini gizlemeksizin betimledim. Üstüne üstlük, uygarlığımızın tarihinde mutlak bir yenilik oluşturuyor. Tarihin tüm gelişiminde buna benzer hiçbir şey görülmemiştir. Benzer bir şey bulmak istersek, kendi tarihimizden dışarılara sıçramalı, bizimkinden tümüyle farklı bir âleme, bir yaşamsal ortama dalmalıyız; antikçağa atlamalı, onun çöküntü vaktine dalmalıyız. Roma İmparatorluğu'nun tarihi aynı zamanda ayaklanmanın da tarihidir: Yönetici azınlıkları emip yok eden ve onların yerine geçen kitlelerin hükümranlığının tarihidir. O zamanlar da bir kümeleşme, doluluk olgusu yaşanmıştır. Spengler'in* pek güzel gözlemlediği üzere, o zaman da şimdi olduğu gibi, muazzam boyutlarda binalar inşa etmek gerekmiştir. Kitlelerin çağı devasa yapıların çağıdır.**

Kitlelerin hoyrat hükümranlığı altında yaşamaktayız. Pek âlâ, pek güzel; bu hükümranlığı da şimdiye değin iki kez

---

* Oswald Spengler (1880-1936): Alman filozof ve matematikçisi. 1918-1922 yılarında iki cilt halinde basılan *Batı'nın Çöküşü. Evrensel Tarihin Ana Hatları* başlıklı denemesi büyük tartışmalara yol açmıştır. (ç.n.)

** O olgunun trajik yanı şuydu ki, bir yandan o kümeler oluşuyorken, kırsal kesimin boşalması başlıyordu ve süreç giderek imparatorluk nüfusunda mutlak bir azalmaya yol açacaktı.

"hoyrat" diye nitelemiş bulunuyoruz, yani beylik lafların tanrısına vergi borcumuzu ödedik sayılır; artık biletimiz elimizde, keyifle konuya girebilir, gösteriyi içerden seyredebiliriz. Ne yani, yoksa bu betimlemeyle yetineceğimi mi sanıyordunuz? Belki yerli yerinde bir betimleme gerçi, ancak dışsal, o müthiş olgunun geçmişten bakıldığında sergilediği çehre ve dış görünümden ileri geçmiyor. Eğer konuyu burada kesecek ve bu denememi böylece boğuntuya getirecek olsam, okur pek de haklı olarak, kitlelerin böyle inanılmaz biçimde tarihin yüzeyine çıkmaları olgusunun bana birkaç küçümseyici esef sözcüğünden, biraz tiksinmeyle biraz iğrenmeden başka bir şey esinlemediğini düşünebilir; zaten benim tarihe kökten aristokrat bir yorumu savunduğum herkesçe bilinmektedir.* Köktenci bir yorum, çünkü ben asla insan toplumunun aristokrat *olması gerektiğini* söylemedim, bundan çok daha ileriye gittim. Her gün daha güçlü bir kanıyla söylemiş olduğum, hâlâ da inandığım şey insan toplumunun, ister istemez, özü gereği, her zaman aristokrat *olduğudur*, o kadar ki aristokrat olduğu ölçüde toplumdur ve aristokrat olmaktan çıktığı ölçüde toplum olmaktan da çıkar. Şunu iyice anlayalım ki, söz ettiğim şey toplumdur, devlet değil. Kitlenin böyle inanılmaz bir dalga gibi kabarışı karşısında bir Versailles soylusu misali özentiyle burun kıvırmanın aristokratça olduğunu kimse düşünemez. Versailles –şu burun kıvıran Versailles demek istiyorum– aristokrasi değildir, tam tersidir: Muhteşem bir aristokrasinin ölümü ve kokuşmasıdır. O nedenle, o yaratıklarda gerçekten soylu olarak kalan tek şey boyunlarını giyotine uzatışlarındaki vakur zarafetti; bir tümörün bisturiyi kabul etmesi gibi kabul ediyorlardı onu. Hayır; kitlenin görünümü, aristokrasilerin derin misyonunu yüreğinde hisseden kişiyi kışkırtır, varlığıyla bir heykeltıraşı ateşleyen bakir mermerin etkisini yapar. Toplumsal aristok-

* Bkz. *Omurgasız İspanya*, ilk kez *El Sol* gazetesinde yazı dizisi olarak basım tarihi 1921.

rasi, "toplum" adını olduğu gibi kendince sahiplenen, kendini "toplum" olarak adlandıran ve yalnızca birbirlerini davet etmek ya da etmemekten başka derdi olmayan o bir avuç insana hiç mi hiç benzemez. Herkesin kendine göre bir erdemi ve misyonu bulunduğuna göre, koskoca dünyanın içinde o ufacık "zarif dünya"nın da kendi erdemi ve misyonu vardır elbet, ama sahici aristokrasilerin Herkülvari görevleriyle kıyas kabul etmeyecek alt düzeyde bir misyondur o. Görünürde öylesine anlamsız olan o zarif yaşantının anlamını irdelemekten kaçınıyor değilim; ama gündemimizde şimdi çok daha geniş oylumlu başka bir konu var. Elbette ki o "seçkin toplum" da zamana ayak uydurmada. Geçenlerde Madrid sosyetesinin gök kubbesindeki bir numaralı yıldız, tepeden tırnağa gençlik ve güncellik dolu, hayatının baharında bir küçükhanım, beni düşüncelere salan bir söz etti: "Davetli sayısı seksen kişiyi bulmayan bir baloya dayanamıyorum." O sözleri işittiğimde, günümüzde yaşamın tüm alanında kitle tarzının zafere ulaştığını, mutlu azınlığa özgü sayılan en kenar köşede bile kendini dayattığını fark ettim.

Demek istiyorum ki, zamanımızdan söz ederken, kitlelerin bugünkü hükümranlığının altında gizli bulunan olumlu anlamı keşfetmeyen her türlü yorumu da, onu korkudan titremeden öylece kabul ediveren yorumları da aynı şekilde reddediyorum. Her yazgı derin boyutu içinde alındığında dramatik ve trajiktir. Eliyle çağın tehlikesinin nabzını tutmamış kişi yazgının bağrına ulaşmamış, onun yumuşacık yanağını şöyle bir okşamakla yetinmiş demektir. Bizim çağımıza dehşetengiz içeriğini veren şey, kitlelerin tüm yazgılar gibi heybetli, dizginlenmesi olanaksız ve belirsiz ayaklanmasıdır: Ezip geçen, şiddetli bir ruhsal ayaklanma. Bizi nereye mi götürecek? Mutlak bir kötülük mü o, yoksa olası bir iyilik mi? İşte orada, anıtsal, çağımızın üstünde bir dev gibi yükselmede, bir kozmik soru işareti ki hep belirsiz bir biçimi var, çünkü giyotini ya da darağacını andırıyor, ama zafer takı olmayı dileyen bir yanı da yok değil!

Masaya yatırmamız gereken olay şu iki başlık altında toplanabilir: Bir, günümüzde kitleler büyük ölçüde eskiden yalnızca azınlıklara özgü sayılanlarla örtüşen yaşamsal alanlara yayılmış durumda; ikincisi, kitleler aynı zamanda azınlıklar karşısında hırçınlaşmışlar; onlara boyun eğmiyorlar, onları izlemiyorlar, onlara saygı duymuyorlar, tersine, yan çiziyorlar, yerini almadalar onların.

İlk başlığı inceleyelim. Burada söylemek istediğim şu: Kitleler seçkin gruplar için icat edilmiş olan ve daha önce yalnız onların yararlandığı zevklerle araçların keyfini sürmekteler. Eskiden bir avuç insanın malı olduğundan incelikli diye nitelenen hevesleri ve gereksinimleri var. Buyrun size en basit bir örnek: 1820'de Paris evlerinin tümündeki banyo sayısı onu bulmazmış; Kontes de Boigne'nin anılarını karıştırmak yeter. Ama dahası var; kitleler bugün eskiden ancak uzmanlaşmış kimselerin bildiği tekniklerin çoğunu yeterli sayılacak biçimde kullanmaktalar.

Hem sonra salt maddi teknikleri değil, daha önemlisi, hukuksal ve toplumsal teknikleri. XVIII. yüzyılda birtakım azınlıklar her insanın salt doğmuş olmakla, hiçbir özel nitelik gerektirmeden bazı temel hukuksal haklara sahip olduğunu keşfettiler, insan ve yurttaş hakları diye adlandırılan haklara; kesin olarak söylemek gerekirse, herkese ortak olan bu haklar var olan tek haktı. Özel yeteneklere bağlı bulunan başka her türlü hak ayrıcalık olarak lanetleniyordu. Başlangıçta salt bir avuç insanın aklına gelmiş bir savdı; daha sonraları o bir avuç insan o fikri uygulamaya koydu, dayatmaya ve sonuçlarını istemeye başladı: En nitelikli azınlıklardı onlar. Bununla birlikte, tüm XIX. yüzyıl boyunca, o haklar fikrine bir ülkü gibi coşkuyla sarılan kitle, onları kendi başlarına hissetmiyordu, onları kullanmıyor, yürürlüğe koymuyordu, tersine, demokratik yasalar altında, sonuçta eski rejimdeki gibi yaşıyor, kendini öyle hissediyordu. "Halk" –o zamanlar denildiği üzere–, "halk" egemenliğin

artık kendinde olduğunu biliyordu; bilmesine biliyordu da inanmıyordu. Günümüzde o ülkü bir gerçeğe dönüşmüş bulunuyor, artık kamusal yaşamın dış taslakları olan yasalarda değil, fikirleri ne olursa olsun, hatta fikirleri gerici bile olsa, her bireyin yüreğinde; *yani o hakların onaylandığı kurumları ezip öğüttüğü zaman bile*. Bana kalırsa, kitlelerin bu tuhaf ruhsal durumunu kavramayan kimse bugün dünyada görülmeye başlayan olguyu kendine hiç mi hiç açıklayamaz. Niteliksiz bireyin egemenliği, sıradan insanın egemenliği, hukuksal bir fikir ya da ülküyken, öylece vasat insanın ruh durumunun yapıtaşına dönüştü. Ve şunu da bir kenara kaydedelim: İlkin ideal olan bir şey gerçeğin parçasına dönüştüğünde, ideal olmaktan çıkması kaçınılmazdır. İdealin özellikleri olan, idealin insandaki etkisi olan, insana birtakım girişimlerde bulunma yetkisini bahşeden o nüfuz ile o büyü uçup gider. Cömert demokratik esinin armağan etmiş olduğu eşitleyici haklar, başlangıçta emel ve idealken, giderek bilinçsiz iştahlara ve sanılara dönüşmüş bulunuyor.

Ne var ki o hakların tek anlamı insanların kendi ruhlarını içsel köleliğinden kurtarmak, onlarda belli bir efendilik ve vakar bilinci uyandırmaktı. Bu değil miydi murat edilen? Vasat insanın kendine sahip çıkması, kendini kendisinin ve hayatının efendisi, hâkimi olarak hissetmesi değil miydi? Bu sağlanmış durumda. Peki, otuz yıl öncesinin liberalleri, demokratları, ilericileri neden yakınmaktalar? Yoksa çocuklar misali, bir şeyi istiyor, ama sonuçlarına katlanamıyorlar mı? Vasat insanın efendi olması isteniyor. Madem öyle, onun kendi başına, kendi kafasından hareket etmesinde şaşacak şey yok; artık tüm zevklere göz dikecek, iradesini kararlılıkla dayatacak, her türlü köleliği reddedecek, hiç kimseye karşı uysal davranmayacaktır, kendi bedenini ve keyiflerini gözetecek, kılık kıyafetine özen gösterecektir: Efendilik bilincine her zaman eşlik eden niteliklerdendir bunlar. Şimdi o nitelikleri vasat insana, kitleye mal olmuş görüyoruz.

Sonuçta, artık vasat insanın yaşamı önceleri yalnız doruktaki azınlıkların özelliği olan yaşamsal olanaklar dizisinden oluşmakta. Şu da var ki, vasat insan her çağda tarihin üzerinde devindiği alanı temsil eder; coğrafyada deniz seviyesi neyse, o da tarihte odur. Şimdi eğer ortalama seviye eskiden ancak soyluların payına düşen yerde bulunuyorsa, bu doğrudan doğruya şu anlama geliyor: Tarihin seviyesi birdenbire –aslında yeraltında uzun hazırlıklardan sonra, ama ortaya çıkışı birdenbiredir–, bir sıçrayışta, bir kuşakta yükselivermiştir. İnsan yaşamı bütünüyle seviye kazanmıştır. Şöyle de diyebiliriz: Bugünün eri yüzbaşılığa terfi etmiştir; insan ordusu artık yüzbaşılardan oluşmaktadır. Sıradan bir bireyin nasıl bir enerjiyle, kararlılıkla, fütursuzca ortalıkta dolaştığını, eline geçen her zevke dört elle sarıldığını, iradesini dayattığını görmek yeter.

Bugünkü ve yakın gelecekteki her türlü iyiliğin ve her türlü kötülüğün nedeni ve kaynağı tarihsel seviyenin böyle yükselmiş olmasıdır.

Ancak bu noktada daha önce düşünmediğimiz bir uyarı geliyor aklımıza. O da şu: Yaşamın ortalama seviyesinin eski azınlıklarınki olması Avrupa'da yeni bir olay; oysa Amerika'da oranın doğasından gelen, yapısal bir olaydı. Nereye varmak istediğimi görmek için okur hukuksal eşitlik bilincini düşünsün. Kendini kendi varlığının hâkimi ve efendisi, başka herhangi bir bireye eşit hissetmek denen o ruh haline Avrupa'da ancak toplumun seçkin grupları ulaşabiliyorken, Amerika'da daha XVIII. yüzyıldan beri, yani oldum olası görülen bir şeydi. Ve büsbütün ilginç bir rastlantı daha! Avrupa'da vasat insanda bu ruh halinin belirmesiyle, yaşam seviyesinin bütünüyle yükselmesiyle, Avrupa yaşantısının her alandaki tonu ve biçimi birdenbire çoğu kişiye "Avrupa Amerikanlaşıyor" dedirten bir görünüme bürünmüş oluyor. Bunu söyleyenler o olguya fazla önem vermiyorlardı; göreneklerdeki hafif bir değişiklikten, bir modadan ibarettir sanı-

yorlardı ve dışsal benzerlikten ötürü kafaları karışarak, olayı Amerika'nın Avrupa'ya yaptığı belirsiz bir etkiye bağlıyorlardı. Bana kalırsa sorun böylelikle basite indirgenmiş oldu, oysa aslında çok daha ince, daha şaşırtıcı, daha derindir.

Şimdi serde nezaket var ya, ona kulak verip, okyanusun öte yanındaki insanlara gerçekten de Avrupa Amerikanlaştı, bu da Amerika'nın Avrupa'yı etkilemesinden ötürüdür demem gerekiyor. Fakat, hayır: Gerçek şimdi nezaketle çatışıyor ve partiyi onun kazanması lazım. Avrupa Amerikanlaşmış değil. Amerika'dan hiçbir büyük etki almış sayılmaz. Bu iki olgu olsa olsa şimdi başlıyor olabilir; ama bugünü doğuran yakın geçmişte olmadı. Bu konuda iki tarafın da, Avrupalıların da, Amerikalıların da görüşünü bulandıran, insanı çileden çıkaracak bir yığın yalan yanlış fikir var. Kitlelerin zafere ulaşması ve bundan ötürü yaşam seviyesinin muhteşem bir yükseliş kaydetmesi Avrupa'da iç dinamiklerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır, kalabalıkların iki yüzyıl boyunca ilerici bir eğitim görmesinin ve buna koşut olarak toplumun ekonomik bakımdan zenginleşmesinin sonucudur. Ancak varış noktası Amerikan varlığının en belirgin özelliğiyle örtüşmekte ve işte bu yüzden, vasat Avrupa insanının ruh durumu Amerika insanınkiyle örtüştüğünden ötürüdür ki, Avrupa insanı önceleri onun için bir bilmece, esrarlı bir şey olan Amerikan yaşantısını ilk kez anlayabiliyor. Yani söz konusu olan etki değil, çünkü bu biraz garip kaçardı, bir geri tepme olurdu, söz konusu olan daha da az akla gelen bir şey: Bir tesviye olgusu. Avrupalılar öteden beri ortalama yaşam düzeyinin Amerika'da eski kıtamızdakinden daha yüksek olduğunu alttan alta sezinlerlerdi. Çözümsel sayılmayacak, ama apaçık algılanan o seziden de hep kabul gören, asla kuşku duyulmayan bir fikir doğmuştu: Amerika demek gelecek demektir. Böylesine geniş kapsamlı, böylesine kök salmış bir fikir, kökleri olmaksızın havada büyüdükleri söylenen orkideler gibi rüzgârların sırtında gelmez elbette. Temeli

okyanus ötesinde ortalama yaşam düzeyinin daha yüksek olduğu, bunun da Amerika'nın en nitelikli azınlıklarının Avrupa'nınkilere kıyasla daha aşağı düzeyde bulunmasıyla çelişki oluşturduğu sezisiydi. Ama tarih, tıpkı tarım gibi, doruklardan değil, vadilerden beslenir, yüceliklerle değil, ortalama toplum seviyesiyle.

Bir tesviye mevsiminde yaşıyoruz: Servetler eşitlenmekte, farklı toplum sınıflarının kültürü eşitlenmekte, karşıt cinsler eşitlenmekte. Bu bağlamda kıtalar da eşitlenmekte. Avrupa kıtası da yaşamsal olarak daha alt düzeyde bulunduğundan, o tesviye olgusundan kazançlı çıktı elbette. Dolayısıyla, bu açıdan bakıldığında, kitlelerin ayaklanması yaşamsallık ve olanaklar bakımından muhteşem bir artış anlamına geliyor; yani şu sık sık işittiğimiz Avrupa'nın çökmekte olduğu söyleminin tam tersine. Bulanık ve kabataslak bir deyiş bu aslında, neyi kastettiği pek belli değil, Avrupa devletlerini mi, Avrupa kültürünü mü, yoksa tüm onların temelinde bulunan ve hepsinden katbekat önemli olan bir şeyi mi: Avrupa'nın yaşamsallığını yani. Avrupa'nın devletleriyle kültürüne ilerde kısaca değineceğiz –yukarıdaki tümce o bağlamda–; ama iş yaşamsallığa geldiğinde, ortada kocaman bir yanlışlık bulunduğunu şimdiden belirtmekte yarar var. Başka biçimde dile getirirsem, belki de demek istediğim şey daha inandırıcı ya da gerçeğe daha yakın görünebilir; yani şunu demek istiyorum, bugün vasat bir İtalyan, vasat bir İspanyol, vasat bir Alman yaşamsal enerji açısından bir Amerikalı ya da bir Arjantinliden bundan otuz yıl önce olduğu kadar farklı değiller. İşte bu da Amerikalıların hiç göz ardı etmemeleri gereken bir veridir.

III

Çağın Seviyesi

Demek oluyor ki kitlelerin hükümranlığının olumlu bir yanı var: Tarihsel seviyenin bütünüyle yükselmesi anlamına geliyor ve ortalama yaşamın günümüzde dün bulunduğundan daha yukarı bir düzeyde gelişmekte olduğunu ortaya koyuyor. Bu sayede şunun ayrımına varabiliyoruz: Yaşamın farklı düzeyleri olabilir ve konuşurken anlamsızca yinelediğimiz çağın düzeyi deyişi aslında çok anlamlı bir anlatımdır. Bu noktaya bir mim koymakta yarar var, çünkü çağımızın en şaşırtıcı özelliklerinden birini saptamamıza olanak veriyor.

Örneğin falan ya da filan şey çağın düzeyine uygun değildir deniyor. Gerçekten de, söz konusu olan zaman ölçütünün soyut zamanı değil, çünkü o dümdüzdür, yaşamsal zamandan söz ediliyor, yani her kuşağın "bizim zamanımız" dediği şeyden, onun hep belli bir düzeyi vardır, bugün dünün temelinde yükselmektedir ya da aynı düzeydedir, hatta dünün düzeyinin altına düşmüştür. Çöküş sözcüğünün ortaya koyduğu düşkünlük imgesi işte bu seziden kaynaklanır. Aynı bağlamda her kişi kendi yaşantısında o yaşantının geçtiği çağın düzeyinin neresinde bulunduğunu az çok belirginlikle hisseder. İnsan vardır, güncel yaşantının hallerinde bir

türlü suyun yüzüne çıkamayan bir deniz kazazedesi gibi hisseder kendini. Günümüzde olayların gelişme temposunun hızı, her şeyin enerjik bir atılımla yapılır olması, eski usul bir kafa yapısı olan kişiyi bunalıma sürüklemekte, işte o bunalım kendi nabız atışının düzeyiyle çağın düzeyi arasındaki seviye farkının ölçüsüdür. Öte yandan, günümüzün yaşam biçimlerini dolu dolu, keyifle yaşayan kişi çağımızın düzeyiyle geçmiş çağların düzeyi arasındaki ilişkinin bilincindedir. İyi de, nedir o ilişki?

Belli bir çağın insanının daha önceki çağları sırf geçmişte kalmış olmalarından ötürü, yaşadığı çağdan daha aşağı bir düzeyde sayması hatalı olur. Bu bağlamda Jorge Manrique'nin* görüşünü anımsamak yeter:

Geçmiş çağların herhangi biri
Bundan iyiydi.

Oysa doğru değildir bu. Tüm çağlar kendilerini ne geçmişteki herhangi bir çağdan aşağı hissetmişlerdir, ne de kendilerini hatırladıkları gelmiş geçmiş tüm çağlardan üstün saymışlardır. Tarihin her çağı yaşamsal düzey denen şu garip olgu karşısında farklı bir hissedişi ortaya koyar; böylesine açık seçik ortada olan, böylesine özlü bir olgunun düşünürlerle tarihçilerin hiç dikkatini çekmemiş olmasına şaşıyorum.

Jorge Manrique'nin dile getirdiği izlenim kuşkusuz en genel izlenimdir, hiç değilse kabataslak ele alındığında. Çağların çoğu kendi zamanını eski çağlardan üstün saymamıştır. Tersine, genellikle insanlar zamanı belirsiz bir geçmişte daha iyi, daha dolu dolu bir yaşam sürülmüş olduğunu düşünmeye yatkındırlar: Biz, Eski Yunan ve Roma kültürüyle eğitilmiş kimseler, "Altın Çağ" diye tuttururuz; Avustralya yerlileri ise ille de *Alcheringa* derlerdi. Demek ki o kimseler,

---

* Jorge Manrique (1440-1479): Rönesans öncesi dönem İspanyol klasik şairi (ç.n.)

kendi yaşamlarının nabzını zayıflamış, cılızlaşmış, kanları damarlarının yatağını doldurmaktan uzak gibi hissediyorlardı. O nedenle geçmişe, "klasik" çağlara saygı duyuyorlar, kendi zamanlarının yaşantısından daha geniş soluklu, daha zengin, daha kusursuz bir şey olarak görüyorlardı. Geriye dönüp baktıklarında, o yüzyılları daha değerli olarak hayal ettiklerinde, o dönemlere hâkim olduklarını değil, tam tersine, onlara kıyasla aşağıda kaldıklarını sanıyorlardı; nasıl bir ısı derecesinin bilinci olsa daha üst bir dereceyi içermediğini hissederse öyle; öncesi iyiymiş, şimdikinden daha fazla kalorisi varmış gibi. Bu yaşamsal daralma, zayıflama, düşkünleşme, nabız yavaşlaması izlenimi İsa'dan yüz elli yıl sonrasından başlayarak Roma İmparatorluğu'nda giderek artmıştır. Zaten Horatius da dizelerinde şöyle demişti: "Babalarımız büyükbabalarımızdan daha kötüydüler, bizi daha da ahlaksız dünyaya getirdiler, biz de büsbütün yeteneksiz evlatlar yetiştireceğiz." (*Odlar*, III. Kitap, 6)

Aetas parentum peior avis tulit
nos nequiores, mox daturos
progeniem vitiosorem.

İki yüzyıl sonra bütün imparatorlukta *kenturyon* kadrolarını doldurmaya yetecek sayıda, yiğit sayılabilecek İtalik kalmamıştı, o görev için Dalmaçyalıları, ardından Tuna ve Ren boylarının barbarlarını parayla tutmak gerekmişti. Bu arada kadınlar kısırlaşmış, İtalya'nın nüfusu azalmıştı.

Şimdi de yaşamsallık izlenimi veren başka bir tür çağdan söz edelim, görünüşte bunun tam karşıtı olan bir çağ. Çok tuhaf bir olgu bu, belirlemeyi çok önemli görüyoruz. Bundan topu topu otuz yıl önce siyasetçiler kalabalıkların karşısında söylev verirken, hükümetin aldığı falan önlemi, falan ya da filan dayatmayı eleştirmek amacıyla, onun çağın gerisinde kaldığını söylerlerdi. Aynı tümceyi

İmparator Traianus'un Plinius'a* yazdığı ünlü mektubunda onu Hıristiyanlara kimin yaptığı belli olmayan ihbarlara dayanarak eziyet etmemesi konusunda uyarırken kullandığını hatırlatmak ilginç olacak: *Nec nostri saeculi est.*** Demek oluyor ki, tarihte kendilerini dört dörtlük, kesinlikle yüksek bir düzeye ulaşmış olarak hisseden bazı dönemler de olmuştur: İnsanların kendilerini eski bir çabayı sonuçlandırdıkları, bir umudu gerçeğe dönüştürdükleri, bir yolun sonuna varmış olduklarına inandıkları zamanlar. "Çağların taçlanması", tarihsel yaşamın tam bir olgunluğa erişmesidir bu. Gerçekten de bundan otuz yıl önce Avrupalılar, insan yaşamının varması gereken, birkaç kuşaktır ulaşması istenen noktaya varmış olduğunu sanıyorlardı, artık ondan sonra da orada kalmalıydı. Olgunluk çağları hep daha önceki birçok hazırlık döneminin, kendininkilerden daha alt düzeyde, kof zamanların sonucu olarak algılanır, şimdi olgun ürününü vermekte olan dönem onların üstüne temellendirilmiştir. Kendi bulunduğu yükseklikten bakınca, geçmişteki hazırlık dönemleri sanki o zamanların insanları salt erişilemeyen emel ve heveslerle yaşamışlar gibi görülür; yalnızca doyumsuz kalmış isteklerin çağıdır onlar, ateşli öncülerin zamanları, "daha olmadı" denilen, gün gibi aydınlık bir amaçla o amaca karşılık vermeyen gerçek arasındaki acıklı çelişkinin zamanları. XIX. yüzyıl işte öyle görüyordur ortaçağı. Ve sonunda bir gün gelir, eski, bazen binyıllık bir emel gerçeğe dönüşüyor gibi olur; gerçek onu benimsemiş, baş eğmiştir. Uzaktan gözlenen yüksekliğe, önceden sezinlenen varış noktasına, zamanın doruğuna ulaşılmıştır! "Daha olmadı"nın ardından "Oh, nihayet" gelmiştir.

---

* Gaius Plinius Caecilius Secundus (Genç Plinius) (İS 61 - İS 112): Roma imparatoru Traianus döneminde yaşamış yazar, hukukçu ve idareci. (ç.n.)

** Çağımıza uygun değil (ç.n.)

Babalarımızın ve tüm onların kuşağının kendi yaşamlarını algılayışları bu bağlamdaydı. Şunu unutmamalıyız: Bizim çağımız bir olgunluk çağından sonra gelen bir çağdır. İşte bu yüzden, zihnen öteki kıyıda, yakın, yine de geçmişe karışmış olan o olgunluk döneminde kalmış ve her şeye o açıdan bakan kimseler bugünü o olgunluktan sonra bir düşüş gibi, bir çöküntü olarak hissetme yanılgısına kapılacaklardır.

Oysa yaşlı bir tarih meraklısı, ömrünü çağların nabzını tutmakla geçirmiş biri, öyle varsayımsal olgunlukların açısından bakmanın büyüsüne kaptıramaz kendini.

Söylediğim gibi, "çağların olgunluğa erişmesi"nin şartı, yüzyıllardır soluk soluğa yakınarak sürüklenmekte olan eski bir arzunun gün gelip gerçeğe dönüşmesidir. Nitekim o olgunluk çağları kendilerinden memnun olan çağlardır; bazen de XIX. yüzyılda olduğu gibi, kendinden fazlasıyla memnun çağlardır.* Öyle olmasına öyledirler de, şimdi fark ediyoruz ki o kendinden pek memnun, o pek başarılı yüzyıllar aslında içlerinden çürümüştürler. *Sahici yaşamsal olgunluk doygunlukta, başarıda, hedefe varmış olmada değildir.* Cervantes ne demişti: "Her zaman yol menzilden daha iyidir." Arzusuna, idealine erişmiş olan bir çağ artık başka bir şey istemez olmuş demektir, yani yüreğinde arzunun pınarı kurumuştur. Sözüm o ki, şu olgunluk dediğimiz şey aslında bir sonuçtur. Öyle yüzyıllar vardır ki, dileklerini yenilemeyi bilmediklerinden doygunluktan ölürler, talihli erkek arının çiftleşme uçuşunun ardından ölüp gitmesi gibi.**

Bundan da şaşırtıcı bir veri ortaya çıkıyor: Olgunluk çağı diye nitelenen o aşamalar hep kendi kendilerinin tortusunda pek özel bir hüzne boğulmuşlardır.

---

* Hadrianus'un bastırdığı sikkelerde şöyle yazılar okunur: *İtalia Felix, Saeculum aureum, Tellus stabilita, Temporum felicitas (İtalya mutlu, Altın Çağ, Dünya huzurlu, Mutluluk çağı).*

** Hegel'in *Tarih Felsefesi* yapıtında doygun çağlar üstüne yazdığı o harika sayfaları okumazlık etmeyin.

Öylesine yavaşlıkla olgunlaşmış olan ve XIX. yüzyıla gelindiğinde nihayet gerçekleşmişe benzeyen arzu, özet olarak, kendi kendini "modern kültür" diye adlandıran dilektir. Adı bile tedirginlik vericidir: Öyle bir çağ ki, kendi kendisini "modern" diye niteliyor, yani son, kesin çağ olarak, ona kıyasla tüm zamanlar geçmişten ibaret, onu hazırlayamaya yarayan çapsız zamanlar! Hedefi tutturamayan güçsüz birer ok yani!*

Bizim zamanımızla az önce bitmiş, ufukta kaybolmuş olan çağ arasındaki temel değişim işte şimdiden bu noktada belirmeye başlamıyor mu? Gerçekten de bizim çağımız artık kendisini kesin bir varış noktası olarak algılamıyor; hatta tam tersine, öyle kesin varış noktası sayılacak, güvenli, sonsuza değin billurlaşmış çağların var olmadığının belli belirsiz sezisini kendi kökeninde bulmakta; hatta bir yaşam türünün –şu "modern kültür" denilenin– kesin varış noktası olduğunu iddia etmek bize görüş alanımızın inanılmaz biçimde kararması, daralması gibi görünüyor. Hem bu hissedişle birlikte sanki sımsıkı kapalı, daracık bir mekândan sıvışmışız, kaçmışız, yeniden yıldızların altındaki derin, müthiş, sürprizlerle dolu, bitip tükenmez asıl dünyaya canımızı atmışız gibi, son derece keyifli bir izlenime kapılıyoruz. O dünyada her şey olasılık çerçevesinde: Olabileceklerin en iyisi de, en kötüsü de.

Modern kültüre iman etmek hüzünlü şeydi: Yarın her şeyin bugünküne eşit olacağını, ilerlemenin herkesin her

---

* Son zamanların kendi kendilerini nitelerken başvurdukları "modern", "modernlik" sözcüklerinin kökenindeki anlam şimdi çözümlediğim o "çağın seviyesi" duygusunu olanca açıklığıyla ortaya koymaktadır. Modern demek *modus*'a (usule) uygun olan şey demek: O da geçmişte uygulanmış olan köhne, geleneksel usullere karşı, bugün denen zamanda doğmuş olan değişik moda demektir. Dolayısıyla "modern" sözcüğü eskisinden üstün sayılan yeni bir yaşamın bilincidir, aynı zamanda da çağın seviyesini tutturma buyruğudur. "Modern" kişinin gözünde, modern olmamak tarihsel seviyenin altına düşmek anlamına gelir.

zamanki gibi, zaten şu ayağımızın altında bulunanın tıpkısı bir yolda gitmesinden ibaret olduğunu bilmekti. Öylesi bir yol daha çok hapishaneyi andırır, esnek, uzayıp giden, bizi bir türlü salıvermeyen bir hapishaneyi.

İmparatorluğun ilk döneminde, taşradan aklı eren biri –örneğin Lucanus ya da Seneca– Roma'ya gidip kesin bir iktidarın simgesi olan görkemli imparatorluk yapılarını gördüğünde yüreğinin sıkıştığını hissederdi. Artık dünyada hiçbir yenilik olamazdı. Roma ebediydi. Nasıl yıkıntıların hüznü diye bir şey varsa, ölü sulardan yükselen buhar gibi yükselirse onlardan, duyarlı taşralı da öylesine ağır, ama ters yönde bir hüznün pençesinde hissederdi kendini: Ebedi yapıların hüznünü.

O duygusal ruh haliyle karşılaştırıldığında, bizim çağımızın verdiği duygunun okuldan kaçmış çocukların telaşlı neşesine daha çok benzediği açıkça görülmüyor mu? Şu anda yarın dünyada neler olacağını bilmiyoruz, işte bu bizi için için sevindiriyor; çünkü bu durum, ilerde olacakların öngörülememesi, her türlü olasılığa apaçık bir ufuktur, hayatın ta kendisidir, gerçek olgunluğudur yaşamın.

Bu tanı –aslında öbür yarısı eksik– nice çağdaş yazarın kaleminden çıkmış sayfalardaki ağlamaklı çöküntü yakınmasıyla çelişiyor. Birçok nedenden kaynaklanan bir görüş hatası söz konusu. Onların birçoğunu ilerde göreceğiz; ama en açık seçik olanını şimdiden belirtmek isterim: Bence ömrünü doldurmuş bir ideolojiye bağlılığın sonucu, tarihin yalnızca siyasal ya da kültürel yanını göz önüne almalarından kaynaklanıyor, hiç farkına varmıyorlar ki tarihin yalnızca yüzeyidir bu; tarihsel gerçek bundan önce ve bundan daha derin olarak salt yaşama azmidir, kozmik güçlere benzer bir güç; *doğal* olmadığından onlarla aynı değildir, ama denizi dalgalandıran, hayvanları döllendiren, ağaçlarda çiçekleri açtıran, yıldızları titreştiren gücün kardeşidir.

Çöküş tanısı koyanlara ben bir de şöyle düşünmelerini öğütlüyorum:

Çöküş, adı üstünde, kıyaslama içeren bir kavramdır. Daha üst bir konumdan daha alt bir konuma iniştir. Şimdi bakınız: O kıyaslama akla hayale gelecek en değişik bakış açılarından yapılabilir. Kehribar ağızlık yapan bir imalatçı için dünya çöküntüye girmiştir, çünkü artık hemen hiç kimse kehribar ağızlıkla sigara içmez olmuştur. Bundan daha saygıdeğer bakış açıları da vardır gerçi, yine de sonuçta yanlı ve keyfidirler, kaç kırat ettiği hesaplanmak istenen hayatın dışında kalırlar. Haklı ve doğal olan bir tek bakış açısı vardır: O yaşamın içine konumlanmak, yaşam kendi kendisini çöküntü halinde, yani daralmış, cılızlaşmış, tadı kaçmış olarak hissediyor mu, onu görmek.

Ama kendi içinden bakıldığı zaman da bir yaşamın kendini çöküntü halinde hissedip etmediği nasıl anlaşılır ki? Bence kesin belirtinin kuşku götürür yanı yok: Daha önceki başka hiçbir yaşamı, hiçbir önceyi kendisine yeğlemeyen, yani ancak kendi kendisini yeğleyen bir yaşamın hiçbir biçimde çöküntüde olduğu asla söylenemez. Çağların seviyesi konusu üstünde uzun uzadıya durmam bunun içindi. Çünkü ortada şöyle bir olgu var: Bu noktada tam da bizim çağımız pek garip bir duyguya kapılmış bulunuyor; bildiğim kadarıyla, bilinen tarihin çerçevesinde şimdiye değin benzeri görülmedik bir duyguya.

Geçen yüzyılın salonlarında mutlaka bir an gelir, hanımefendilerle eğitimli şairleri birbirlerine şu soruyu sorarlardı: Siz hangi çağda yaşamış olmayı isterdiniz? Ve her biri kalkıp kendi yaşamının görüntüsünü sırtlar, tarihin yollarında gezinmeye başlardı hayalinde, yaşantısının profilini canıgönülden uydurabileceği bir çağ arardı kendine. Çünkü XIX. yüzyıl, kendisini olgun bir çağ olarak hissetmekle birlikte ya da tam öyle hissettiğinden ötürü, aslında omuzlarına basarak yükseldiğini sandığı geçmişe bağlı kalıyordu; gerçekten

de kendisini geçmişin taçlanması gibi görüyordu. O nedenle o gün yürürlükte olan değerlerin hazırlandığı nispeten klasik dönemlere –Perikles'in çağı olsun, Rönesans olsun– hâlâ inancı vardı. Olgunluk çağlarına kuşkuyla bakmamız için yeter bu; çünkü yüzleri geriye dönüktür, kendi benliklerinde gerçeğe dönüşen geçmişe bakmaktadırlar.

Peki şimdi, günümüzü temsil eden herhangi bir kişiye böyle bir soru yöneltilse, acaba içtenlikli yanıtı ne olur? Sanırım kuşkuya hiç yer yok: Geçmişin her dönemi, hepsi mi hepsi, içinde soluk alamayacağı daracık bir mekân gibi gelir ona. Demek oluyor ki günümüzün insanı kendi yaşamının eski yaşamların hepsinden daha ileri olduğunu hissediyor ya da tersinden söylersek, geçmişin tümü bugünkü insanlığa dar gelmekte. Bugünkü yaşamımızın böyle sezinlenmesi, salt o ilkel aydınlığıyla, çöküntü konusuna pek de ihtiyatla yaklaşmayan her düşünce dizisini çürütmektedir.

Bizim yaşamımız hiç değilse kendini tüm yaşamlardan daha geniş oylumlu olarak hissediyor. Öyleyse nasıl çöküntü halinde hisseder kendini? Tam tersine, olan şu: Salt kendini daha geniş oylumlu bir yaşam olarak hissettiğinden ötürü, geçmiş karşısında tüm saygısını, tüm ilgisini yitirmiş bulunuyor. Dolayısıyla ilk defa her türlü klasikçiliği dümdüz eden, geçmişin hiçbir yanını olası bir model ya da kural gibi göremeyen, yüzlerce yıl sürmüş kesintisiz evrimin ardından geldiği halde yine de bir ilk, bir tan sökümü, bir başlangıç, bir çocukluk olarak görünen bir çağla karşı karşıyayız. Geriye dönüp bakıyoruz ve şu dillere destan Rönesans gözümüze daracık, taşralı, kof davranışlarla dolu, –pekâlâ da diyebiliriz ki– *gösteriş budalası* bir çağ gibi görünüyor.

Bir süre önce, ben bu durumu şöyle özetliyordum: "Geçmişle bugünün böylesine vahim biçimde ayrışması çağımızın genel nitelikli bir olgusudur ve bu yılların yaşamının o özgün tedirginliğini doğuran belli belirsiz kuşkunun da ona eklenmesi gerekir. Biz bugünün insanları, yeryüzünde yalnız

kalmış olduğumuzu hissediyoruz birdenbire; ölülerin şakacıktan değil, tümden ölmüş olduklarını, artık bizlere yardım elini uzatamayacaklarını fark ediyoruz. Geleneksel ruhun kalıntısı buharlaşıp uçmuş. Modeller, kurallar, örnekler işimize yaramaz olmuş. Sorunlarımızı geçmişin etkin işbirliği olmaksızın, –söz konusu ister sanat olsun, ister bilim ya da politika– dosdoğru güncelcilik çerçevesinde çözmek zorundayız. Avrupa insanı yapayalnız, yaşayan ölüler yok artık yanında; Pedro Schlemihl* misali, gölgesini yitirmiş. Öğle güneşi gelip çattığında hep olan şeydir bu."**

Uzun sözün kısası, nedir çağımızın düzeyi?

Tüm zamanların olgunluğa erişmesi değil, yine de kendini gelmiş geçmiş tüm zamanların üstünde, şimdiye değin yaşanmış tüm olgunluklardan üstün hissetmekte. Çağımızın kendi kendisini nasıl hissettiğini açıklamak kolay değil: Diğer dönemlerden ileri olduğunu sanmakta, aynı zamanda kendi kendini bir başlangıç olarak algılıyor, aslında bir can çekişme olmadığından da emin değil. Hangi anlatımı seçmeliyiz? Galiba şunu: Tüm öteki çağlardan üstün, ama kendi kendisinin altında. Son derece güçlü, aynı zamanda yazgısına güvensiz. Elindeki güçlerden ötürü gururlu, aynı zamanda ürküyor onlardan.

---

* Adalbert von Chamisso'nun *Peter Schlemihl'in Harika Öyküsü* yapıtına gönderme (ç.n.)

** La deshumanizaci...

IV

Yaşamın Büyümesi

Kitlelerin hükümranlığı ve seviyenin yükselişi, bunların müjdelediği çağın yüksek düzeyi daha geniş oylumlu ve genel nitelikli bir olgunun belirtilerinden başka bir şey değil. Handiyse gülünç, başlı başına inanılmaz ve apaçık ortada olan bir olgu. Dosdoğru şu anlama geliyor: Dünya birdenbire büyümüş, onunla birlikte, onun içinde, yaşam da büyümüş. Bir kere yaşam fiilen dünyaya yayılmış; demek istiyorum ki vasat tipte insan için yaşamın içeriği bugün artık gezegenin tümü; her birey genellikle tüm dünyayı yaşıyor. Bir yılı biraz aşkın bir süre önce Sevilla'daki insanlar halk gazetelerinde kutup yakınlarındaki birtakım insanların başlarına gelenleri saati saatine izliyorlardı; demek oluyor ki, Endülüs'ün güneşte kavrulan kırlarının ufkundan buzdağları geçiyordu. Yeryüzünün her köşesi artık kendi geometrik mekânına sınırlı olmaktan çıkmış, birçok yaşamsal bağlamda gezegenimizin kalan yerlerinde de etkisini göstermekte. Nesnelerin bulundukları yeri etkilediklerini belirten fizik ilkesine göre şunu kabul etmemiz gerekiyor ki, günümüzde yeryüzünün herhangi bir noktası düpedüz her yerde hazır ve nazırdır. Uzakların böyle yakına gelmesi, aslında orada bulunmayanın varlığı, her yaşamın ufkunu inanılmaz boyutlara taşımış oluyor.

Hem dünya zaman olarak da genişlemiş durumda. Tarihöncesi bilimi ve arkeoloji akla sığmaz uzaklıkta tarihsel ortamlar keşfettiler. Bundan kısa bir süre önce adını bile bilmediğimiz koskocaman uygarlıklar ve imparatorluklar gelip belleğimize yeni kıtalar gibi eklendiler. Resimli gazeteler ve ekran dünyanın öbür ucundaki o kıyıları köşeleri halkın gözleri önüne seriverdiler.

Ancak dünyanın böyle zaman ve mekân içinde genişlemesi başlı başına olsa bir anlam taşımazdı. Fiziksel zaman ve mekân evrenin en aptal şeyidir. O nedenle çağdaşlarımız şimdilerde salt hıza tapınmakta sanıldığından daha haklılar. Zaman ve mekândan oluşan hız da içerdiği öğeler kadar aptal bir şeydir; ama onları yok etmeye yarar. Bir aptallığın üstesinden gelmenin tek yolu bir başka aptallıktır. Hepten anlamsız olan kozmik zamanı ve mekânı alt etmek insanoğlu açısından bir onur sorunu olmuştur*; içi boş hızı işleterek mekânı öldürüp, zamanı boğazlamanın bize çocuksu bir zevk vermesinde şaşılacak şey yok. Onları yok etmekle hayat veriyoruz onlara, onlardan yaşamsal anlamda yararlanılmasını sağlıyoruz, eskiden olduğundan daha çok sayıda yerde *bulunabiliyoruz*, daha çok sayıda gidiş-gelişin keyfini sürüyoruz, daha az yaşamsal zamanda daha çok kozmik zaman tüketiyoruz.

Ancak, sonuçta dünyanın esas olarak büyümesi boyutlarının genişlemesinden değil, daha fazla şey içermesinden ileri gelir. Her bir şey –bu sözcüğü en geniş anlamında alınız– insanın isteyebileceği, deneyebileceği, yapabileceği, bozabileceği, bulabileceği, keyfini sürebileceği ya da reddedebileceği bir şeydir; tüm bunlar yaşamsal etkinlikler anlamına gelen adlardır.

---

* Öyledir, çünkü insanoğlunun yaşam süresi sınırlıdır, ölümlü olduğu için de insanoğlu mesafeyi ve vakit kaybını yenmek zorundadır. Varlığı ölümsüz olan bir Tanrı için otomobilin anlamı olmazdı.

Etkinliklerimizden herhangi birini ele alalım; örneğin satın alma. İki insan düşünün, biri bugünün, öbürü XVIII. yüzyılın insanı olsun, paranın her iki çağda taşıdığı değere oranla eşit servetlere sahip olsunlar ve ikisinin satın alabilecekleri şeylerin listelerini karşılaştırın. Aradaki fark inanılır gibi değildir. Günümüzün alıcısının önünde açılan olanaklar pratikte sınırsız. Gönlümüzün piyasada bulunmayan bir şey düşlemesi pek zor, öte yandan satışa sunulmuş bulunan nesnelerin tümünü hayal etmenin ve istemenin de olanağı yok. Bana diyeceksiniz ki, eş orantıda bir servetle günümüz insanı da XVIII. yüzyıl insanından fazla şey satın alamayacaktır. Ama bu doğru değildir. Bugün çok daha fazla şey satın alınabilir, çünkü endüstri sayesinde hemen tüm ürünler ucuzlamış durumda. Aslında bu doğru olsa da pek fark etmezdi; daha önce demek istediğim şeyi büsbütün vurgulardı.

Satın alma eylemi belli bir nesnede karar kılmayla sonuçlanır; ancak bu yüzden daha öncesinde bir seçim söz konusudur, seçim de piyasanın sunduğu olanakların farkına varmakla başlar. Bundan ortaya çıkan sonuç da yaşamın, "satın alma" kipliğinde, her şeyden önce satın alma olanaklarını o nitelikleriyle yaşamaktan oluştuğudur. Yaşamımızdan söz edildiğinde bana en temel nitelikliymiş gibi görünen bu olguyu unutma eğilimindeyiz: Yaşamımız, her an ve her şeyden önce, elimizdeki olanakların bilincidir. Eğer her an önümüzde yalnız ve yalnız bir tanecik olanak bulunsaydı, ona olanak demek anlamsız olurdu. Salt zorunluluk demek daha doğru olurdu. Ama olay budur işte: Yaşamımız denilen garip mi garip olayın temel koşulu her zaman önünde çeşitli çıkış yolları bulmasıdır; o yollar işte öyle çeşitli olduklarından, seçmek durumunda olduğumuz olanaklara dönüşürler.* Yaşıyoruz demek, belli olanakla-

* En kötü durumda, yani dünya bir tek seçeneğe indirgenmiş gibi göründüğünde, yine de iki seçenek vardır: Ya o seçeneğin kendisi ya da dünyadan çekip gitmek. Ama nasıl kapı odanın parçasıysa, dünyadan çıkıp gitmek de o dünyanın parçasıdır.

rın ortamında bulunuyoruz demektir. O ortama "çevre koşulları" denir. Her yaşam "çevre koşulları"nın ya da dünyanın içinde bulunmaktır.* Çünkü "dünya" fikrinin asıl anlamı budur. Dünya demek bizim yaşamsal olanaklarımızın tamamıdır. Dolayısıyla bizim yaşamımızdan ayrı, ona yabancı bir şey değildir, onun asıl dış mahallesidir. Olabileceğimiz şeyi temsil eder; o nedenle bizim yaşamsal potansiyelimizdir. Bu potansiyelin gerçekleşebilmesi için somutlaşması gerekir ya da şöyle söyleyelim, eninde sonunda, aslında olabileceğimizin ancak çok ufak bir bölümünü oluruz. Bu yüzden dünya gözümüze pek muazzam bir şey olarak görünür, kendimizi onun içinde öylesine mini minnacık hissederiz. Dünya ya da bizim kendi olası yaşamımız yazgımızdan ya da duygusal yaşamımızdan her zaman daha geniştir.

Ancak şimdi beni ilgilendiren yalnızca insan yaşamının potansiyel boyutunun nasıl büyümüş olduğunu belirtmek. O boyut her döneminkine kıyasla baş döndürecek kadar geniş kapsamlı bir olanaklar ortamını içeriyor. Zihinsel düzlemde daha çok sayıda olası tasarlama yolu, daha çok sorun, daha çok veri, daha çok bilim, daha çok bakış açısı bulunuyor. İlkel yaşamda uğraşlar ya da kariyerler neredeyse bir elin parmakları kadarken –çoban, avcı, savaşçı, büyücü–, günümüzdeki uğraşların programı bin kat daha geniş. Zevkler konusunda da benzeri bir şey oluyor, yine de listesi yaşamın diğer yanlarında olduğu kadar çok çeşitli değil – işte bu olgu sanıldığından daha vahimdir. Bununla birlikte, kentlerde vasat bir yaşam süren kişiler –kentler güncel yaşantının temsilcisidirler– açısından keyif alma olanakları yaşadığımız yüzyılın çerçevesinde şu ana değin baş döndürücü biçimde çoğalmış bulunuyor.

---

* Bu ilk kitabımın önsözünde böylece bulunuyor: *Meditaciones del Quijote*, 1914. (*Don Kişot Üstüne Düşünceler*) *Las Atlantidas*'da ufuk adıyla geçiyor. Bkz. *El Espectador*'un VII. cildinde "El origen deportivo del estado" (Devletin Sporcu Kökeni) 1926, başlıklı deneme.

Ancak yaşamsal potansiyelin artışı buraya kadar söylediklerimizden ibaret değil. Daha yakınımızda, esrarlı bir alanda da artmış bulunuyor. Fiziksel çabada ve sporda da geçmişte alındığı bilinen sonuçların katbekat üstünde sonuçlara ulaşıldığı sürekli ve herkesçe bilinen bir olay. O sonuçların her birine hayran olmakla, kırılan rekorları izlemekle kalmıyoruz, sıklıklarının ruhumuzda bıraktıkları izlenimin ayrımına varıyor, insan organizmasının çağımızda geçmişin her döneminde olduğundan daha yüksek yetilere ulaşmış bulunduğuna inanıyoruz. Çünkü bilimde de benzeri bir durum görülüyor. Fazla değil, son on yıllık dönemde bilim kozmik ufkunu inanılmayacak ölçüde genişletmiş durumda. Einstein'ın fiziği öylesine geniş alanları kapsıyor ki, Newton'un eski fiziği o binanın ancak tavan arasında bir yer tutar.* İşte yaygınlıktaki bu genişleme bilimsel kesinlik açısından yoğunluktaki artışın sonucu. Einstein fiziği eskiden küçümsenen ve önemsiz sayılarak hesaba katılmayan en ufak ayrılıkların göz önüne alınmasıyla oluşturulmuştur. Sonunda, düne değin dünyanın sınırı sayılan atom bugün başlı başına bir gezegenler düzenine dönüşecek oranda şişip kabarmış bulunuyor. Tüm bunları söylerken, kültürün ilerlemesi açısından alabilecekleri anlamı kastetmiyorum –şu anda ilgim buna odaklı değil–, tüm bunların gerektirdiği öznel güçlerin büyümesini kastediyorum. Vurguladığım nokta Einstein fiziğinin Newton fiziğinden daha kesin oluşu değil, Einstein insanının kesinlik ve ruhsal özgürlük** yetene-

* Newton'un dünyası sonsuzdur; ancak o sonsuzluk bir büyüklük ölçüsü değildi, boş bir genellemeydi, soyut ve yararsız bir ütopyaydı. Einstein'ın dünyası ise sonludur, ama her parçası dolu ve somuttur; o nedenle, içerdiği nesneler bakımından daha zengin, sonuçta daha büyük boyutlu bir dünyadır.

** Ruhsal özgürlük, yani aklın gücü geleneksel olarak birbirinden ayrılmaz sayılan fikirleri ayırabilme yetisiyle ölçülür. Köhler'in şempanzelerin zekâsı üstüne yaptığı araştırmalarda kanıtladığı üzere, fikirleri birbirinden ayırmak onları birleştirmekten çok daha zahmetlidir. İnsan aklının hiçbir dönemde bugünkünden daha büyük bir ayrıştırma yetisi olmamıştır.

ğinin Newton insanınınkinden daha fazla oluşu; tıpkı günümüzün boks şampiyonunun şimdiye değin görülmüş en şiddetli yumrukları vuruyor olması gibi.

Sinema ve resimler nasıl gezegenimizin en uzak köşelerini vasat adamın gözleri önüne seriyorlarsa, gazetelerle sohbetler de varılan o zihinsel aşamaların haberlerini taşıyorlar ona, yeni icat teknik aygıtlar ise o durumu vitrinlerden kanıtlıyorlar. Tüm bunlar onun kafasında akıllara durgunluk veren bir üstünlük izlenimi yaratıyor.

Şimdi bununla insan yaşantısının başka çağlarda olduğundan daha iyi olduğunu söylemek istemiyorum. Günümüz yaşantısının niteliğinden söz etmedim, yalnızca genişleyişini, nicel ya da potansiyel ilerlemesini vurguladım. Böylece günümüz insanının bilincini kesin terimler içinde betimlemeyi istedim: Yaşamsal gücünün düzeyi kendini her zamankinden daha büyük bir potansiyele sahip hissetmesine ve geçmişin tümünü cücelikten kurtulamamış olarak görmesine yol açmakta.

Bu betimleme, son on yılda yaygınlaşan çöküntü, özellikle de Batı'nın çöküşü düşüncelerine karşı çıkmak açısından gerekliydi. Az önce yürüttüğüm mantığı anımsayın, öyle sanıyorum ki hem yalın, hem açık seçikti. Çöken şeyin ne olduğunu belirtmeden çöküntüden dem vurmak olmaz. O kötümser sözcük kültürü mü odaklıyor? Avrupa kültüründe mi çökme görülüyor? Yoksa söz konusu olan yalnızca Avrupa'nın ulusal örgütlerinin çöküntüsü mü? Diyelim ki öyle olsun. Peki, Batı'nın çöktüğünden söz etmek için yeterli midir bu? Kesinlikle hayır. Çünkü o çöküntüler, tarihin ikincil öğelerine –kültüre ve uluslara– ilişkin kısmi daralmalardır. Yalnız bir tek mutlak çöküntü vardır, o da yaşamsallığın azalmasıdır, ki o da ancak hissedildiği anda var olur. İşte bu nedenle bir an durup, genellikle göz ardı edilen bir olguyu irdeledim: Her çağın kendi yaşamsal düzleminin bilincini ya da hissetmesini.

Bu da bizi kimi yüzyılların hissetmiş olduğu "olgunluk"tan söz etmeye yönlendirdi, oysa başka bazı yüzyıllar kendilerini, daha yüksek seviyelerden aşağıya düşmüş, birtakım eski, parlak altın çağlardan sonra çöküntüye uğramış gibi hissediyorlardı. Vardığım sonuç şuydu: Apaçık belli oluyor ki, çağımızın özelliği, gelmiş geçmiş tüm çağlardan üstün olduğu yolundaki garip iddiası; dahası var: Çağımız tüm geçmişi bir yana atıyor, kuralları koymuş olan klasik çağları kabul etmiyor; kendini tüm geçmiş çağlardan üstün, onlara indirgenemeyecek yepyeni bir yaşam gibi görmekte.

Bu uyarıyı göz önünde tutmadıkça çağımızın anlaşılabileceğinden kuşkuluyum. Çünkü çağımızın sorunu doğrudan doğruya bu işte. Eğer kendini çökmüş gibi hissetseydi, öbür çağları kendinden üstün gibi görecekti, ki bu da onları hayranlıkla değerlendirmek, onları biçimlendiren ilkelere tapınmak anlamına gelirdi. Böylelikle çağımızın net ve sağlam idealleri olurdu, ne var ki onları gerçeğe dönüştürme yetisi olmazdı. Oysa gerçek bunun tam tersi: Öyle bir çağda yaşamaktayız ki, bir şeyler gerçekleştirmek için kendinde mucizevi bir yetenek buluyor, ama neyi gerçekleştireceğini bilemiyor. Her şeye egemen, bir tek kendi kendine egemen değil. Kendini kendi bolluğunun ortasında yitmiş hissediyor. Her zamankinden fazla donanımı, bilgisi, yöntemi olan güncel dünya, sonuçta gelmiş geçmiş zamanların en bahtsızı: İpini koparmış, açıklara sürüklenmede.

Çağımızın ruhunda yuvalanmış olan o garip güç ve güvensizlik ikilisi buradan kaynaklanıyor. Çocukluğunda Kral XV. Louis hakkında söylenen şey gelmiş başına: Bütün yeteneklere sahip de, onları kullanma yeteneği eksik. İlericiliğe kesinkes inanmış bulunan XIX. yüzyılda *artık* birçok şey olanaksızmış gibi görünüyordu. Bugünse, sırf her şey bize olanaklı gibi göründüğünden, en berbat şeylerin de olasılık çerçevesine girdiğini sezinlemekteyiz: Gerileme, barbar-

lık, çöküntü gibi.* Aslına bakarsanız, başlı başına kötü bir belirti değil bu: Her yaşamın temelinde var olan güvensizlikle yeniden yüz yüze olduğumuz anlamına geliyor; her dakikayı o anın can evine, çırpınıp duran mini mini kanlı yüreğine ulaşana değin yaşamayı başarabilirsek, içinde gizli duran hem acılı, hem doyulmaz tedirginliği buluruz oracıkta. Genellikle her içtenlikli saniyeyi bir minicik, ölümlü yüreğe dönüştüren o ürkütücü nabız atışına kulak vermekten kaçınırız; güvenlik kazanabilmek, yazgımızın kökündeki drama duyarsızlaşmak için çabalarız, geleneği, göreneği, beylik kavramları boca ederiz üstüne – çeşit çeşit kloroformdur hepsi. Demek istiyorum ki, üç yüzyıl sonra, ilk kez yarın ne olacağını bilmemenin bilinciyle şaşkına dönmemizde yarar var.

Varoluşun karşısına şöyle ciddi bir tavırla geçecek, onun tüm sorumluluğunu üstlenecek olan her kişi, kendisini pürdikkat kalmaya yönelten bir tür güvensizlik duyacaktır. Roma yönetmeliğinin lejyon nöbetçisine buyurduğu duruş uyuklamanın önüne geçmek, pürdikkat kalabilmek için işaret parmağını dudaklarına bastırmaktı. Doğrusu gecenin sessizliğini büsbütün sessizleştirmeye, geleceğin gizliden gizliye filizlenişini işitebilmeye uygun bir duruştu o. Olgunluk çağlarının –son yüzyıl öyle bir dönemdi– güveni, insanı gelecek kaygısına boş vererek, onu yönetmeyi evrenin kendi düzeneğine bırakmaya sevk eden bir göz aldanmasıdır. İlerici liberalizm de, Marx'ın sosyalizmi de, geleceklerin en iyisi olarak kendi dilediklerinin astronomininkine eş bir zorunlulukla, kaçınılmaz biçimde gerçekleşecek olduğunu varsayarlar. Kendi bilinçleri karşısında o fikri tutamak edinerek, tarihin yönetimini elden bırakmışlar, çeviklik ve etkinliklerini yitirmişlerdir. Böylelikle yaşam ellerinden kaçıp gitmiş, tümüyle başıbozuklaşmış, şimdilerde belirsiz bir rotada başıboş dolaş-

* Çöküntü tanılarının kökü de buraya uzanıyor. Çöküntü içinde değiliz, ama her olasılığı kabullenmeye hazır olarak, çöküntü olasılığını dışlamıyoruz.

maktadır. İlerici kişi cömert bir gelecekçilik maskesi altında gelecekten kaygılanmaz; geleceğin ne sürprizi, ne sırrı, ne iniş-çıkışları, ne kökten yenilikleri olmayacağından emindir; dünyanın bundan böyle sağa sola sapmadan, rayından çıkmadan, dümdüz gideceğini sanır, gelecek kaygısını bir yana atar, kesin bir bugüne yerleşir kalır. Günümüzde dünyamızın tasarılardan, öngörülerden, ideallerden yoksun olmasının şaşılacak yanı olmamalı. Hiç kimse bu tür şeyleri zamanında kendine dert etmemiş ki. Yönetici azınlıkların bozgunculuğudur bu olay ve her zaman kitlelerin ayaklanmasının öbür yüzüdür.

Ama artık yeniden bundan söz etmenin zamanı geldi. Kitlelerin zaferinin yararlı cephesi üzerinde durduk ya, şimdi sıra öbür yamacından, tehlikeli yamacından aşağı kaymakta.

V

İstatistiksel Bir Veri

Bu deneme yazısının amacı çağımıza, bugünkü yaşamımıza konulabilecek tanıyı kabataslak olsun şekillendirmek. O tanının ilk bölümü işte ortaya konuyor, şöylece özetleyebiliriz: Bir olasılıklar bütünü olarak ele alacak olursak, yaşantımız harika bir şey, coşup taşmada, tarih boyunca gelmiş geçmiş çağların hepsinden üstün. Ama kapsamının böyle daha geniş olmasından ötürü, geleneklerden devraldığımız her türlü çığırın, ilkenin, kuralın, idealin ötesine geçmiş durumda. Bütün yaşamlardan daha geniş boyutlu bir yaşam ve bu yüzden onlardan daha sorunlu. Yönünü geçmişe bakarak bulamıyor.* Kendi yazgısını kendi yaratmak durumunda.

Ancak şimdi tanıyı tamamlamak gerekiyor. Yaşam, her şeyden önce, olabileceğimiz şey, yani olası yaşamdır ve aynı zamanda, bu yüzden, çeşitli olanaklar arasından sonuçta olacağımız şeyi seçmektir. Ortam koşulları ve karar verme gereği yaşamımızı oluşturan iki temel öğedir. Ortam koşulları –olanaklar– yaşamımızın bize sunulan ve dayatılan yanıdır.

---

* Yine de, nasıl geçmişten olumlu bir yön değilse de, bazı olumsuz öğütler çıkarılabildiğini göreceğiz. Geçmiş bize ne yapmamız gerektiğini söyleyecek değildir, ama neyi yapmaktan kaçınmamız gerektiğini söyleyecektir.

Dünya dediğimiz şeyi oluştururlar. Yaşam kendi dünyasını seçmez, tersine, yaşamak demek, zaten belirlenmiş, başkasıyla değiştirilemeyecek bir dünyada bulunmak demektir: İşte elde olan bu dünyada. Dünyamız, bizim yaşamımızı bütünleyen alınyazısı boyutudur. Ne var ki bu yaşamsal alınyazısı mekaniğe benzemez. Biz var olmanın içine önceden kesinkes belirlenmiş bir hedefe sıkılan bir tüfek kurşunu gibi atılmış değiliz. Bu dünyaya –dünya hep *bu*dur, yani işte bu şimdikidir– düşerken içine düşmüş bulunduğumuz alınyazısı onun tam tersidir. Bize belli bir yolu dayatmak şöyle dursun, değişik yollar dayatır, ardından bizi zorladığı şey... seçmektir. Yaşamımızın koşulu şaşırtıcıdır! Yaşamak demek *alınyazımız tarafından* özgürlüğümüzü kullanmaya, bu dünyada ne olacağımızı kararlaştırmaya zorlandığımızı hissetmektir. O karar verme etkinliğimize dur durak tanınmaz. Umutsuzluğa düşüp kendimizi yazgının eline bıraktığımızda bile, bir karar vermemeye karar vermişizdir.

Demek ki, hayatta "kararı ortam koşulları verir" demek yanlıştır. Tersine: Ortam koşulları sürekli yenilenen ikilemdir, biz de karşısında hep karar vermek durumundayızdır. Aslında kararı veren kendi karakterimizdir.

Tüm bunlar topluluk yaşamı için de geçerlidir. Orada da öncelikle bir olanaklar ufku vardır, sonra toplu varoluşun ne biçimlerde somutlaşacağını seçip kararlaştırma iradesi gelir. O irade toplumun kendi karakterinden ya da o toplumda egemen insan tipinden kaynaklanır ki, bu da aynı kapıya çıkar. Çağımıza kitle adamı egemen; karar veren de o. Kimse kalkıp demesin ki demokrasi çağında, genel seçimler çağında olan da zaten buydu. Genel seçimlerde kararı kitleler vermiyordu ki, kitlenin rolü falan ya da filan azınlığın kararını benimsemekti. Azınlıklar kendi "programlarını" öneriyorlardı – yetkin bir sözcüktür "program". Gerçekten de programlar toplu yaşantı programlarıydı. Böylelikle kitleler belli bir karar tasarımını benimsemeye çağrılıyorlardı.

Bugün olan ise çok farklı bir şey. Kitlelerin zaferinin en ileri düzeye ulaştığı ülkelerin –bunlar Akdeniz ülkeleridir– kamusal yaşamını gözlemlersek, siyasal bakımdan o ülkelerde insanların günü birlik yaşadıklarını fark edip şaşarız. Son derece tuhaf bir olgudur bu. İktidar kitleleri temsil eden bir kişinin elinde toplanmıştır. Ve kitleler öylesine güçlüdürler ki, her türlü olası muhalefeti ezip geçmişlerdir. İktidarı öylesine karşı durulmaz ve dört başı mamur biçimde ele geçirmişlerdir ki, tarihte o ölçüde nüfuzlu hükümet biçimlerine kolay kolay rastlanamaz. Buna karşılık iktidar, yani hükümet, günü birlik yaşamaktadır, açık seçik bir gelecek olarak ortaya çıkmaz, kesinkes bir gelecek ilanı anlamını taşımaz, gelişim ya da evrimi hayal çerçevesine sığan bir şeylerin başlangıcıymış gibi görünmez. Sözün kısası, bir yaşam programından yoksun, projesiz, öylece yaşayıp gider. Nereye gittiğini bilmiyordur, çünkü aslına bakılırsa bir yere gittiği yoktur, önceden çizilmiş bir yoldan, zamanında belirlenmiş bir rotadan yoksundur. O iktidar, kendini haklı göstermek istediğinde, geleceğe hiç mi hiç değinmez, tam tersine, günün içine kısılır kalır ve sözünü sakınmaksızın der ki: "Ben koşulların icabı olan olağanüstü bir hükümetim." Yani geleceğe yönelik hesapların değil, günün ivediliğinin sonucu. O nedenle, icraatı her saat ortaya çıkan çatışmaları önlemektir; çözümlemek değil, o an için savuşturmaktır, hem hangi araçlara başvurursa başvursun, o araçlar yakın gelecek açısından daha büyük çatışmalara yol açabilecek bile olsa. İktidar kitlelerin eline geçtiğinde hep böyle olmuştur: Gücü her şeye yeter, ama iğretidir. Kitle insanı, yaşamında bir tasarımdan yoksun olan, ipini koparmış sandal gibi sürüklenen insandır. İşte bu yüzdendir ki, olanakları elindeki güçler muazzam olsa bile hiçbir şey yapılandırmaz.

Ve çağımızda kararı veren işte bu tür insandır. Öyleyse karakterini çözümlemekte yarar var.

Bu çözümlemenin anahtarını bulmak için denememizin başlangıcına geri dönüyoruz; kendi kendimize şu soruyu sormuştuk: Şimdilerde tarih sahnesine dolup taşmış olan bütün bu kalabalıklar nereden geldiler?

Birkaç yıl oluyor, büyük ekonomist Werner Sombart basitin basiti bir veriyi vurgulamıştı; öyle bir veri ki, çağdaş sorunlara kafa yoran herkesin aklında bulunmaması tuhaf kaçıyor. O basitin basiti veri bizim bugünkü Avrupa'yı görüşümüzü aydınlatmaya başlı başına yeterlidir; yeterli olmazsa da, her türlü açıklamanın yolunu açar önümüzde. Veri şu: VI. yüzyılda Avrupa tarihi başladığından 1800 yıllarına değin –demek oluyor ki on iki yüzyıl süresince–, Avrupa'nın nüfusu 180 milyonu aşmamıştır. Ve şimdi bakınız: 1800'den 1914'e değin –demek ki yüz yılı biraz aşan bir sürede– Avrupa nüfusu 180 milyondan 460 milyona yükselivermiş! Bu sayıların karşılaştırılması son yüzyılın üreme becerisi konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmıyor sanırım. Üç kuşaklık süre içinde, dev bir insan hamuru üreyip, tarih alanının üstüne sel gibi çullanarak her yanı basmış bulunuyor. Bir kez daha belirtiyorum, bu veri kitlelerin zaferini, o zafere yansıyarak ortaya çıkan her şeyi anlamak için yeterlidir. Ve az önce belirttiğim yaşamın boyutlarının genişlemesi olgusuna en somut bileşen olarak eklenmelidir.

Ancak aynı zamanda bu veri bize Amerika Birleşik Devletleri gibi yeni ülkelerin büyümesi karşısında kapıldığımız hayranlığın mesnetsiz olduğunu gösteriyor. ABD yüz yılda yüz milyon nüfusa ulaştı diye şaşıyoruz büyümesine, oysa asıl harika olan Avrupa'nın üreyişi. Avrupa'yı Amerikanlaştırmak gibi bir ham hayali elden bırakmak için işte size bir neden daha. Amerika'nın en açık seçik biçimde göz önünde olan özelliklerinden biri –nüfus artış hızı– bile ona özgü değil. Avrupa geçen yüzyılda Amerika'dan çok daha fazla büyüdü. Avrupa'ya sığmayıp taşanlar oluşturdu Amerika'yı.

İzninizle bu noktada biraz daha ısrar edeyim, Werner Sombart tarafından hesaplanmış olan veri gereğince biliniyor olmasa da, Avrupa nüfusunun önemli oranda artmış olduğu, belirlenmemiş bir olgu niteliğiyle, fazlasıyla bilinen şeydi. Dolayısıyla nüfus artışı beni sayıca ilgilendiriyor değil, ancak büyüme oranının baş döndürücü olduğu o sayısal çelişki sayesinde ortaya çıkıyor. Bizi şu anda ilgilendiren de bu. Çünkü o baş döndürücü artış şu anlama geliyor: Yığınlar ve yığınlarca insan öylesine hızlı bir tempoyla savrularak tarihin üzerine kümelenmiştir ki, onları doyuracak ölçüde geleneksel kültür sağlamak kolay olmamıştır.

Gerçekten de, günümüzün ortalama Avrupa insanı tipi geçen yüzyılınkilere kıyasla daha sağlıklı ve daha kuvvetli bir ruha sahip, ancak çok daha basit bir ruh bu. Kimi zaman sanki çok eski bir uygarlığın ortasında beklenmedik biçimde bitivermiş bir ilkel insanmış izlenimi vermesi bundan ileri geliyor. Geçen yüzyılı o denli gururlandıran okullarda kitlelere modern yaşam tekniklerinin ötesinde hiçbir şey öğretilemedi, kitlelerin eğitimi başarılamadı. Kitlelere hayatı yoğunlukla yaşamalarına yarayan araçlar sağlandı, ama yüce tarihsel görevlerin gerektirdiği duyarlık verilemedi; modern olanakların gururu ve gücü alaş telaş aşılandı onlara, ama ruhu aşılanamadı. Bu yüzdendir ki yeni kuşaklar ruhsallıkla falan alışverişleri olsun istemiyorlar, dünyaya öylesine egemen olmayı diliyorlar ki, sanki dünya eskinin izlerini taşımayan bir cennetmiş, sanki karmaşık sürgit sorunlardan azatmış gibi.

Demek ki, muazzam kalabalıkları tarih sahnesine salıvermiş olmanın şanı ve sorumluluğu geçen yüzyıla ait. Bu olgu, aynı nedenle, o yüzyılı hakkaniyetle yargılamamız için en uygun bakış açısını sunuyor. Ortamında öylesine olağanüstü bir insan hasadı toplanması için o yüzyılda olağanüstü, benzersiz bir şeyler olmuş olmalı. Bu harika olguyu üstlenip sindirmeye çalışmadıkça, daha önceki başka herhangi bir çağı esinlemiş bulunan ilkeleri yeğlemek hafiflik olur, gülünç olur.

Tarihin tamamı "insan" denen bitkiye yararlı bir kamusal yaşam formülü elde etmek üzere akla gelen her türlü deneyin yapılmış olduğu bir dev laboratuvar olarak ortaya çıkıyor. Bu noktada, olabilecek her türlü saptırma fazla geliyor ve şöyle bir deneyimle karşı karşıya kalıyoruz: İnsan tohumuna şu iki ilke, yani liberal demokrasi ve teknik uygulanınca, bir tek yüzyılda Avrupa türünden insan sayısı üç katına çıkmıştır.

Böylesine coşkulu bir olgu, eğer aptallık etmek istemiyorsak, şu sonuçları çıkarmaya zorluyor bizi: Bir, teknik yaratıcılık üstüne temellendirilmiş liberal demokrasi şimdiye değin bilinen kamusal yaşam biçimlerinin en üstünüdür; iki, bu yaşam biçimi hayal edilebileceklerin en iyisi olmayabilir, ama daha iyi diye düşlediğimiz biçim de yine o ilkelerin özünü korumalıdır; üç, XIX. yüzyılınkilerin gerisinde kalacak yaşam biçimlerine dönmek intihar demektir.

Bu durum, olgunun berraklığının gerektirdiği tüm berraklıkla kabul edildikten sonra, artık XIX. yüzyıla karşı çıkmanın sırası gelmiş demektir. Her ne kadar o dönemin olağanüstü ve benzersiz bir yanı olduğu açıkça görülüyorsa da, yine açıkça görülmekte ki aynı zamanda bazı kökten illetleri, bazı oluşumsal yetersizlikleri varmış; öyle ya, doğrudan doğruya yaşamını borçlu olduğu ilkeleri yakın gelecekte tehlikeye sokan bir insan tipini –ayaklanan kitle insanını– yaratmış bulunuyor. Eğer o insan tipi Avrupa'nın efendisi ve sonuçta kararları veren merci olmayı sürdürürse, kıtamızın barbarlığa geri dönmesi için otuz yıl yeterli olacaktır. Hukuksal ve maddi teknikler nice kez nice imalat sırlarının kaybolup gittiği gibi, kolaylıkla buhar olup uçacaktır.*

* Günümüzün en büyük fizikçilerinden biri, Einstein'ın meslek arkadaşı ve çalışmalarının sürdürücüsü olan Hermann Weyl özel konuşmalarında sık sık şunu dile getirir: Belli birtakım kişilerden on-on ikisi apansızın ölüverse, çağdaş fiziğin harikalarının insanlık açısından sonsuza değin yitirileceği kesin gibi bir şeydir. Zihinsel organı kuramsal fiziğin soyut karmaşıklığına hazırlayabilmek için yüzyıllar geçmesi gerekmiştir. Aynı zamanda geleceğin tekniğinin temeli olan böylesine harika bir insan olanağını herhangi bir olayın yok etmesi işten bile değildir.

Yaşamın tümü daralıverecektir. Bugünkü olasılıkların bolluğu gerçek bir küçülmeye, kıtlığa, acıklı bir güçsüzlüğe dönüşüverecektir. Çünkü kitlelerin ayaklanması Rathenau'nun "dikey barbar istilası" diye adlandırdığı şeyin ta kendisidir.

Demek oluyor ki bu kitle insanını derinine tanımamız çok önemli, en büyük hayır gibi, en büyük şerrin de katıksız potansiyelidir o.

VI

Kitle İnsanının Açımlaması Başlıyor

Günümüzde kamusal yaşama –siyasal olsun olmasın– egemen olan bu kitle insanı nasıl biri? Neden böyle, yani demek istiyorum ki, nasıl üretildi?

İki soruna birlikte yanıt vermekte yarar var, çünkü birbirlerini karşılıklı olarak aydınlatıyorlar. Bugün Avrupa yaşamının başına geçmeye çalışan insan XIX. yüzyılı yönetmiş olandan çok farklı, oysa kendisi de XIX. yüzyılda üretildi ve hazırlandı. 1820'de, 1850'de, 1880'de yaşayan herhangi bir ileri görüşlü kişi, basit bir önsel mantık yürütmeyle bugünkü tarihsel durumun vahametini öngörebilirdi. Evet, çünkü bugün olup biten hiçbir şey bundan yüz yıl önce öngörülmemiş değil. "Kitleler ilerliyor!" diyordu Hegel, kıyametten söz edercesine. "Devrimci bir çağ olan çağımız, yeni bir manevi güç belirmedikçe, felaket üretecek," diye haber veriyordu Auguste Comte. Palabıyıklı Nietzsche Engadina'nın kayalıklarından haykırıyordu: "Nihilizmin med dalgası gibi yükseldiğini görüyorum!" Tarih öngörülemez demek yanlıştır. Kehanetler sayısız kez gerçeğe dönüşmüştür. Eğer gelecek kehanete elverişli olmasaydı, sonradan gerçekleşip geçmişe karıştığında da anlaşılamazdı. Tarihçinin ters yönde bir kâhin olduğu fikri tüm tarih felsefesini özetler. Elbette ki

öngörülebilen, geleceğin yalnızca genel yapısıdır; zaten o nedenle aslında geçmişin olsun, bugünün olsun, kavrayabildiğimiz tek yanıdır. Dolayısıyla, eğer kendi çağınızı iyice görmeyi istiyorsanız, uzaklardan bakın ona. Ne uzaklıktan mı? Çok basit: Tam Kleopatra'nın burnunu seçebilmenizi olanaksız kılan uzaklıktan.

Peki, XIX. yüzyılın giderek artan bir bollukta ürettiği o kalabalıkların adamının yaşantısı nasıl bir görünüm sunuyor? Bir kere maddi bakımdan dört dörtlük bir kolaylık. Vasat insanın ekonomik sorununu böylesine rahatlıkla çözümleyebildiği hiçbir çağda görülmemişti. Bir yandan büyük servetler küçülür, endüstri işçilerinin yaşantısı daha çetinleşirken, toplumun hangi sınıfından olursa olsun, vasat insanın ekonomik ufku gün geçtikçe ferahlıyordu. Yaşam standardının listesine her gün yeni bir lüks ekliyordu. Durumu gün geçtikçe güvenlik kazanıyor, başkalarının kararlarına bağlı olmaktan çıkıyordu. Önceleri kadere karşı boynu bükük bir şükran esinleyen bir talih cilvesi sayılacak şeyler, artık teşekkür gerektirmek şöyle dursun, vazgeçilmez birer hakka dönüştü. 1900'lerden başlayarak işçiler de yaşamlarını genişlettiler ve güvenlik kazandılar. Ancak buna erişebilmek için mücadele etmek zorunda kaldılar. Öyle vasat insan gibi, bir toplumun ve organizasyon harikası bir devletin özenle getirip onun ayağına serdiği bir refahla karşılaşmadılar.

O ekonomik nitelikli refah ve güvenceye fiziksel nitelikli olanları da eklemeliyiz: Konfor ve kamu düzeni. Yaşam rahat rahat rayında akıp gidiyor, dışarıdan hiçbir şiddet, bir tehlike unsurunun gelip onu altüst edeceğini düşündüren bir şey yok.

Öylesine açık ve dümdüz bir durum ki, o vasat ruhların en derininde şu bizim yaşlı halkımızın kullandığı sevimli ve zekice deyişle şöyle dile getirilebilecek bir yaşamsal izlenime yol açması kaçınılmazdı: "Git gidebildiğin kadar." Demek istediğim şu ki, başlangıçtaki tüm o kesin aşamalarında

yaşam yeni insanın önüne *engellerden arınmış* olarak sunuldu. Bu olgunun olanca önemiyle anında kavranması için, sıradan insanların geçmişte bu yaşamsal serbestliği hiç tanımamış olduğunu hatırlamak yeter. Tersine, yaşam o insanlar için gerek ekonomik, gerekse fiziksel bakımdan hırpalayıcı bir yazgı olmuştur. Daha doğdukları andan başlayarak, hayatı uyum sağlamaktan başka çareleri bulunmadan katlanmak zorunda bulundukları bir alay engel olarak hissetmişler ve o engellerin arasındaki daracık boşluklara sıkışıp kalmışlardır.

Ama maddiyat alanından yurttaşlık ve ahlak alanına geçecek olursak, durumların arasındaki çelişki daha da açık seçik ortaya çıkar. Vasat insan XIX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana, önünde hiçbir toplumsal engelle karşılaşmıyor. Yani dünyaya geldiğinde, kamusal yaşam tarzlarında da engeller ve sınırlamalarla hesaplaşmıyor. Onu yaşamına gem vurmaya zorlayan hiçbir şey yok. Burada da yine "Git gidebildiğin kadar." Ne "toplumsal katmanlar" var, ne "kastlar". Yurttaşlık açısından hiç kimsenin bir ayrıcalığı yok. Vasat adam tüm insanların yasalar önünde eşit olduğunu öğreniyor.

Tüm tarih boyunca insanoğlu bu koşulların belirlediğine uzaktan olsun benzer bir çevrede ya da yaşamsal ortamda bulunmamıştı. XIX. yüzyılın getirdiği katkı insan yazgısında temelden bir yenilenmedir. İnsanoğlunun yaşantısına yeni bir sahne açılmıştır, gerek fiziksel, gerekse toplumsal bakımdan yeni. Bu yeni dünyayı olanaklı kılan üç ilke olmuştur: Liberal demokrasi, bilimsel deneycilik ve endüstrinin gelişimi. Son ikisi bir hanede toplanabilir: Teknikte. Bu ilkelerin hiçbirisi XIX. yüzyılın icadı değildir, daha önceki iki yüzyıldan devralınmışlardır. XIX. yüzyılın onuru onları icat etmiş olmak değil, temellendirmiş olmaktır. Bu herkesçe bilinen şeydir. Ancak soyut olarak bilmek yeterli değildir, kaçınılmaz sonuçlarının da üstlenilmesi gerekir.

XIX. yüzyıl özünde devrimciydi. Devrimci yanı ise barikatlarının görüntüsünde aranmamalıdır, onlar başlı başlarına bir devrim sayılmaz, asıl devrimciliği vasat insanı –toplumun büyük kitlesini– o zamana değin onu çevrelemiş bulunan koşullara tümüyle zıt yaşam koşullarına eriştirip yerleştirmiş olmasıdır. Kamusal yaşantının altını üstüne getirmiştir. Önceden var olan düzene karşı başkaldırmak değildir devrim, geleneksel düzeni altüst eden yeni bir düzen kurmaktır. O nedenle, XIX. yüzyılın doğurduğu insanın kamusal yaşantı açısından başka bütün insanlardan farklı olduğunu söylersek hiç de abartmış olmayız. XVIII. yüzyıl insanı elbette ki XVI. yüzyıla egemen olan insandan farklıydı, ama hepsi sonuçta birbiriyle akrabaydılar, bu yeni insanla karşılaştırıldıklarında hepsi birbirine benzer, hatta birbirinin aynıdırlar. Tüm çağların "halk"ı için "yaşam" her şeyden önce sınırlanma, zorunluluk, bağımlılık anlamına gelmişti; tek sözcükle, bastırma anlamına. İsterseniz baskı da diyebilirsiniz, ama bununla sözcüğün yalnızca hukuksal ve toplumsal boyutu anlaşılıp da kozmik anlamı unutulmamalı. Çünkü bundan yüz yıl öncesine kadar hiç eksik kalmayan yan bu kozmik anlamdı, ancak o tarihlerde –fiziksel ve yönetimsel nitelikli– bilimsel tekniğin pratikte sınırsız yayılımı başladı. Daha öncesinde, dünya zengin ve güçlü kişiler için de bir yoksulluk, zorluk ve tehlike ortamıydı.*

Yeni insanı doğduğundan itibaren sarıp sarmalayan dünya onu hiçbir bakımdan kendine bir sınır koymaya zorlamıyor, hiçbir veto ya da kısıtlama getirmiyor ona, tam ter-

---

* Bir birey diğerlerine kıyasla ne denli zengin olursa olsun, dünyanın tamamı yoksul olduğundan, servetinin ona sağlayabileceği kolaylık ve rahatlıklar bütünüyle çok kısıtlıydı. Vasat insanın yaşantısı günümüzde eski zamanların en kudretli kişisininkinden daha kolay, rahat ve güvenli. Başkalarından daha zengin olmamasının ne önemi var? Nasıl olsa dünya zengin ve ona muhteşem karayolları, demiryolları, telgraf, oteller, bedensel güvenlik ve aspirin sunuyor ya işte.

sine, iştahını kabartıyor; dilerse heveslerini sınırsız artırabilir. Olay şu ki –çok da önemli bir nokta bu–, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarındaki dünya yalnızca somut olarak içerdiği geniş kapsamlı nimetlerle kalmıyor, aynı zamanda çağın insanlarına yarın daha da zengin, daha da kusursuz, daha da geniş olacağına dair kökten bir güven sunuyor, sanki kendiliğinden, tükenmek nedir bilmez bir büyüme olgusu içeriyormuş gibi. Bugün bile, o dört başı mamur imanda ufak bir gedik açmaya başlayan bazı belirtilere karşın, evet, bugün bile bundan beş yıl sonra otomobillerin şimdikinden daha konforlu ve daha ucuz olacağına kesin gözüyle bakmayan pek az kişi var. Güneşin yeniden doğacağına inanıldığı gibi inanılıyor buna. Aradaki benzerlik yalnızca biçimsel. Çünkü gerçekte halk adamı teknik ve toplumsal açıdan böylesine kusursuz olan bu dünyayla karşılaştığında, onu doğa üretmiş sanıyor, yaratılışının temelindeki olağanüstü kişilerin dâhice çabalarını aklına bile getirmiyor. Tüm o kolaylıkların hâlâ insanların bazı erdemlerine dayandığı, onların en ufak yanlışlarıyla o muhteşem yapının çarçabuk buhar olup uçabileceği fikrini kabullenmekten ise büsbütün uzak.

Bu bizi günümüzün kitle insanının psikolojik diyagramındaki ilk iki çizgiyi kaydetmeye yöneltiyor: Yaşamsal isteklerinin, dolayısıyla kendi şahsının özgürce yayılması ve varlığının rahatlığını olanaklı kılmış bulunan her şeye karşı kökten bir nankörlük. Her iki özellik de şımarık çocuğun bilinen psikolojisini oluşturur. Nitekim o psikolojiyi günümüzün kitlelerinin ruhunu gözlemlemek üzere şablon gibi kullanmaya kalkışacak kişi yanılmış olmaz. Upuzun ve dâhice –esinleri ve çabalarıyla dâhice– bir geçmişin mirasçısı olan yeni halk yığınları çevrelerindeki dünya tarafından şımartılmıştır. Şımartmak demek istekleri sınırlamamak, bir varlığa her şeyi yapmasına izin olduğu, hiçbir zorunluluğu bulunmadığı izlenimini vermektir. Öylesi bir rejime alıştırılmış olan yaratık kendi sınırlarının deneyiminden yoksun kalır. Çevresinden

gelecek her türlü baskı, başka varlıklarla arasında çıkabilecek her çatışma önlendikçe, gerçekten yalnızca kendisinin var olduğuna inanmaya başlar, başkalarıyla hesaplaşmamaya, en çok da hiç kimseyi kendinden üstün saymamaya alışır. Ondan üstün birilerinin bulunduğu duygusunu kendisine ancak ondan daha güçlü çıkarak herhangi bir isteğinden vazgeçmeye, kendini tutmaya, sınırlamaya zorlayacak birisi verebilirdi. O sayede şu temel disiplini öğrenmiş olurdu: "Şurada ben bitiyorum, benden güçlü olan bir başkası başlıyor. Demek ki dünyada iki kişiyiz: Ben ve benden üstün olan öteki." Başka çağların ortalama insanına bu basit bilgeliği çevresindeki dünya günbegün öğretirdi, çünkü o dünyanın düzeni öylesine hoyrattı ki, sık sık felaketler gelir çatardı ve onun varlığında ne güvenlik, ne bolluk, ne istikrarlı bir şey vardı. Oysa yeni kitlelerin önüne olanaklarla dolu, üstelik güvenli bir manzara açılıyor, hem de tez elden, elinin altında, önceden hiçbir çaba harcamasına gerek kalmaksızın, nasıl güneşi biz sırtlayıp kaldırmadan tepemizde buluyorsak, öyle. Hiçbir insan diğerine soluduğu havadan ötürü teşekkür etmez, öyle ya, havayı kimse bir başkası için üretmiş değildir; "oracıkta bulunan", eksikliğini tatmadığımız için "doğaldır" dediğimiz bütünün parçasıdır. Bu şımartılmış kitleler de hava gibi onun kullanımına sunulmuş bulunan o maddi ve toplumsal düzenin aynı kökenden geldiğine inanacak kadar akıldan yayalar, öyle ya, mademki hiç ortalıktan kaybolmuyor, doğal düzen kadar kusursuz olmalı.

Gelelim benim savıma: XIX. yüzyılın yaşamın bazı alanlarında sağlamış olduğu düzenin kusursuzluğundan ötürü, o düzenden yararlanan kitleler onu insan elinden çıkma bir düzen olarak değil, doğal olarak görüyorlar. Bu kitlelerin sergilediği akıl almaz ruh durumu ancak böyle açıklanıp belirlenebilir: Kendi refahlarından ötesini düşünmedikleri gibi, o refahı oluşturan nedenlere de kayıtsızlar. Uygarlığın yararlarını ancak büyük çabalar ve ihtiyat pahasına ayakta durabi-

lecek harika bir icat ve yapılandırma olarak görmediklerinden, kendi rollerinin onlar sanki doğuştan edinilmiş haklarmış gibi, üst perdeden buyurmaktan ibaret olduğunu sanıyorlar. Kıtlıktan ötürü patlak veren ayaklanmalarda halk kitleleri ekmek isterler, elde etmek üzere başvurdukları yordam ise fırınları yıkmaktır. Günümüzün kitlelerinin kendilerini besleyen uygarlığa karşı daha geniş ve incelikli boyutlarda aldıkları tavrın simgesi olarak görebiliriz bunu.*

* İster halk kitlesi, ister "soylu" olsun, kitle kendi eğilimine bırakıldığında, hayatını sürdürebilme kaygısıyla yöneldiği şey yaşamının kaynaklarını kurutmaktır. 1759 yılının 13 Eylül'ünde, III. Carlos krallığını ilan ettiğinde Almeria yakınlarında Nijar kasabasında çıkan olaylar bana hep *propter vitam, vitam perdere* [yaşam için yaşamı yok etmek (ç.n)] denen bu eğilimin hoş bir karikatürü gibi görünmüştür. Krallık ilanı kasabanın ana meydanında yapılmıştır. "Ardından oraya toplanan büyük kalabalığa içecek bir şeyler getirilmesi emredilmiş olup, 77 fıçı şarap, 4 tulum sert alkollü içki tüketilmesini müteakip, ahalinin ruhu öylesine coşmuştu ki, yaşa var ol bağırışmaları arasında tahıl ambarına yürüdüler, içerdeki buğdayı ve kasadaki 900 altını pencerelerden aşağı fırlattılar. Oradan tütün deposuna geçerek maaş parasının ve tütünün dışarı atılmasını emrettiler. Dükkânlarda da aynı şeyi yaptılar, bayram layıkıyla kutlansın diye içerde ne kadar yiyecek ve içecek varsa sokağa atılmasını buyurdular. Kilise mensupları da ellerinden geleni artlarına koymayarak, kadınları evlerinde ne varsa dışarı atmaya heveslendirdiler, onlar da çıkarlarını hiç gözetmeksizin denileni yaptılar, evlerinde ekmek, buğday, un, arpa, tencere, kazan, havan, iskemle diye bir şey kalmadı, şehir harabeye döndü." Senor Sanchez de Toca'nın elinde bulunan, söz konusu çağa ait bir belge: Don Manuel Danvila tarafından kaleme alınmış *III. Carlos'un Hükümranlığı* kitabında gönderme yapılıyor (cilt II, sayfa.10, dipnot 2). Bu bir kasabanın krallığı doyasıya kutlamak için kendi kendini yok edişinin öyküsüdür. Aferin sana Nijar! İstikbalin parlakmış doğrusu!

VII

Soylu Yaşam ve Sıradan Yaşam ya da Çaba ve Uyuşukluk

Şimdilik diyebiliriz ki, dünyamız bizi ne olmaya çağırıyorsa biz oyuz, çevremizin profili, ana hatlarını ruhumuzun üzerine kalıp gibi baskılamıştır. Tabii ki: Çünkü yaşamak dünya ile ilişki içinde bulunmaktan başka bir şey değildir. Dünya bize genellikle hangi yüzünü gösterirse, o genellikle bizim yaşantımızın yüzü olacaktır. Bugünkü kitlelerin içinde doğdukları dünyanın tarihtekine kıyasla kökten yeni bir çehre sergilediğini böylesine vurgulayışım bundandır. Yaşamak, vasat insan için geçmişte kendini zorluklar, tehlikeler, kıtlıklar, yazgısına sınırlamalar ve bağımlılıkla sarılı bulmak iken, yeni dünya pratikte sınırsız olanaklar sunan, güvenli, kişinin kimseye bağımlı olmadığı bir çevre olarak ortaya çıkıyor. Günümüzde her ruh bu ilk ve kalıcı izlenimin çevresinde oluşacaktır, oysa eskiden ruhlar bunun tam tersinin çevresinde oluşmuşlardı. Çünkü o temel izlenim, kişinin en derininde hiç durmaksızın aynı sözcükleri yineleyen bir içsel sese dönüşür, ona inatla öyle bir yaşam betimlemesi fısıldar ki, aynı zamanda bir emirdir. Ve geleneksel izlenim "Yaşam demek kendini sınırlandırılmış hissetmek ve o nedenle, bizi sınırla-

yan şeyle hesaplaşma zorunluluğudur," diyorken, bu yepyeni ses şöyle haykırmaktadır: "Yaşamak demek hiçbir sınırlamayla karşılaşmamaktır; dolayısıyla kendini rahatça eğilimlerine bırakmaktır. Pratikte hiçbir şey olanaksız değildir, hiçbir şey tehlikesiz değildir ve ilke olarak kimse kimseden üstün değildir."

Bu temel deneyim kitle insanının oldum bittim geleneksel yapısını tümden değiştirmektedir. Çünkü o şimdiye değin kendini hep maddi sınırlamalara ve üstün toplumsal güçlere bağımlı hissetmişti. Onun açısından yaşam oydu. Eğer durumunu düzeltmeyi başarabilirse, toplumun basamaklarında yükselirse, bunu kendi yüzüne özel olarak gülmüş olan talihin bir cilvesine verirdi. Ona vermediği zaman da nasıl bir bedele mal olduğunu pek iyi bildiği muazzam bir çabaya verirdi. Her iki halde de yaşamın ve dünyanın normal gidişatında bir kuraldışı durum söz konusuydu; kuraldışılık da o niteliğiyle son derece özel bir nedenden kaynaklanırdı.

Oysa yeni kitle, hiçbir özel neden bulunmaksızın, doludizgin yaşama özgürlüğünü doğumdan gelen, istikrarlı bir konum olarak hazır buluyor. Dıştan hiçbir şey onu kendine birtakım sınırlar tanımaya, dolayısıyla başkalarının, özellikle de kendinden üstün kişilerin iradesiyle hesaplaşmaya özendirmiyor. Kısa bir süre önceye değin, Çin köylüsü yaşamındaki refahın imparatorun sahip olması gereken özel erdemlere bağlı olduğuna inanırdı. Dolayısıyla yaşamı sürekli olarak bağlı bulunduğu o yüce iradeyle ilintiliydi. *Ama çözümlemekte olduğumuz insan, kendi dışında hiçbir iradeye bağımlı olmaya alışmıyor.* Kendi halinden memnun. Kibirli davranmaksızın, safça, dünyanın en doğal şeyiymişçesine, kendinde bulduğu her şeyi ileri sürmek ve geçerli saymak eğiliminde: Görüşlerini, heveslerini, tercihlerini ya da zevklerini. Bunu neden yapmasın ki? Öyle ya, gördüğümüz üzere, hiçbir şey ya da hiç kimse onu ikinci sınıf, son derece sınırlı, kendi kişiliğini ileri sürmesine temel olan o geniş ufku, o

memnuniyeti yaşamına sağlayan organizasyonu yaratmaktan ve korumaktan bile aciz bir insan olduğunu fark etmeye zorlamıyor ki.

Eğer *ortam koşulları* onu şiddetle zorlamasaydı, kitle insanı asla kendinden başka bir şeye yönelmezdi. Şimdi de ortam koşulları onu zorlamadığından, ebedi kitle insanı, karakterine uygun olarak kendi dışında bir şeye yönelmekten vazgeçiyor ve kendini yaşamının hâkimi olarak hissediyor. Buna karşılık seçkin ya da üstün nitelikli insanın yapısında kendini daha yüce, üstün bir kurala uydurmak vardır, varlığını özgürce onun hizmetine sunar. Hatırlarsınız, sözümüze başlarken üstün nitelikli insanı halk adamından şöyle ayırmıştık: O kendinden çok şey bekleyen kişidir, beriki ise kendinden hiçbir şey beklemeyen, olduğu gibi olmakla yetinen, kendinden pek memnun olan kişidir.* Sanılanın aksine, esasında kölelik durumunda yaşayan kişi kitle insanı değil, seçkin kişidir. Yaşamını eğer aşkın bir şeylerin hizmetine adamamışsa bir anlam veremez ona. Bu yüzden, hizmet etme gereksinimini bir baskı olarak algılamaz. Herhangi bir nedenle o gereksinimden yoksun kalırsa tedirgin olur ve kendisine baskı yapacak daha çetin, daha çok çaba isteyen kurallar icat eder. Disiplin olarak yaşamdır bu – soylu yaşam. Soyluluk çaba gereksinimiyle, zorunluluklarla tanımlanır, haklarla değil. *Noblesse oblige.*** "Keyfince yaşamak halk adamına göredir: Soylu kişi düzen ve yasa arayışını emeller" (Goethe). Soylu sınıfın ayrıcalıkları aslında bağış ya da lütuf değildir, tam tersine, fetihtir. Ve ilke olarak, onların elde tutulması, ayrıcalıklı kişinin, gerekirse,

---

* Herhangi bir sorunla yüz yüze geldiğinde, öylece, kafasında ne varsa onu düşünmekle yetinen kişi zihinsel olarak kitle insanıdır. Buna karşılık, hiçbir çaba harcamaksızın kafasında hazır bulduğu şeyi beğenmeyip, yalnızca kendinden ilerde olan ve erişmek için yeniden zorlanmayı gerektiren şeyi kendine layık sayan kişi üstün niteliklidir.

** soyluluk zorlayıcıdır (ç.n.)

örneğin birisi çıkıp onları geri almaya yeltenirse, her an onları yeniden fethedebilecek yetenekte olduğu varsayımına dayanır.* Yani özel haklar ya da *ayrıcalıklar*, edilgen bir mülkiyet ve öylesine bir yararlanma değildir, kişinin çabasının ulaşabildiği profili gösterir. Buna karşılık ortak haklar "insanın ve yurttaşın" olduklarından, edilgen mülkiyettir, salt yararlanma ve nemalanmadır, her bir kişinin hazır bulduğu yazgının cömert armağanıdır, hiçbir çabanın sonucu değildir, soluk almak ya da çıldırmamak gibidir. Dolayısıyla ben diyorum ki kişisel olmayan hak hazır olarak bulunur, kişisel hak ise savunulur.

"Soyluluk" kadar esinleyici bir sözcüğün genel kullanımda uğradığı yozlaşma sinir bozucudur. Çünkü çoğu kimse için kalıtımsal "kan soyluluğu" anlamını taşıdığından, ortak haklara benzer bir şeye, cansız bir nesne örneği devralınıp devredilen durağan ve edilgen bir niteliğe dönüşür. Oysa "soyluluk" sözcüğünün *kökeni* özünde dinamiktir. Soylu demek "tanınan" demektir, yani herkesçe tanınan, ünlü kişi, adsız kitlenin içinden yükselerek kendini tanıtmış biri. O ünün temelindeki olağanüstü çabayı içerir. Yani soylu demek çaba gösteren ya da üstünlük sergileyen kişi demektir. Evladın soyluluğu ya da ünü salt yararlanmadır. Evlat, babası ün kazanmayı başarmış olduğundan ötürü tanınmış biridir. Yansıma yoluyla tanınır, gerçekten de kalıtımsal soyluluğun dolaylı bir niteliği vardır, aynadaki ışıktır, sanki ölülerden kaynaklanan ay ışığıdır. Canlı, sahici, dinamik bir yanı kalmışsa, o da evladı atalarının eriştikleri çabanın düzeyini tutturmaya özendirmesidir. Bu çarpıtılmış anlamında bile *noblesse oblige*. Kökendeki soylu kendi kendini zorlar, kalıtımsal soyluyu zorlayan şey devraldığı mirastır. Her şekilde, başlangıçtaki soyludan evlatlarına soyluluğun aktarılışında bir çelişki vardır. Çinliler, daha mantıklı olarak, aktarım sıra-

* Bkz. *Omurgasız İspanya*, "Seçme Buyruğu" başlıklı bölüm.

sını tersine çevirmişlerdir, baba evladına soyluluk vermez, evlat soyluluğa erişerek atalarına aktarır, alt basamaklardan gelen soyunu çabasıyla yüceltir. Böylece verilen soyluluk rütbeleri, yüceltilen eski kuşakların sayısıyla derecelendirilir, kimisi yalnızca babasını soylu kılar, kimisi ününü beşinci ya da onuncu kuşaktan dedelerine değin ulaştırır. Geçmişe karışmış olan atalar, soyluluğu canlı, etkin olan bugünkü adamın sırtından yaşarlar; özetle: Soyluluk halihazırda *olan*dır, geçmişte *olmuş olan* değil.*

"Soyluluk" Roma İmparatorluğu'na değin resmi bir terim olarak ortaya çıkmaz, o zaman da zaten çöküntüye geçmiş bulunan kalıtımsal soyluluğa karşıt olarak kullanılmıştır.

Benim görüşümce, soyluluk çaba gerektiren, hep kendi kendini aşmaya, olduğu şeyden öteye, kendi kendisine ödev ve gereksinim olarak belirlemiş olduğu şeye ulaşınaya çalışan bir yaşamla eşanlamlıdır. O biçimiyle soylu yaşam, durgun ve sıradan yaşamın karşıtıdır; harcıâlem bir yaşam dıştan gelen bir güç onu kendinden dışarı taşmaya zorlamadığından, hep olduğu yerde saymaya hükümlü olarak, durağanlığıyla kendi kendini dışlar. O nedenle insan olmanın bu biçimine kitle diyeceğiz – kalabalığın yaşam biçimi olduğundan çok, durağanlığından ötürü.

Kişi, yaşamı ilerledikçe, insanların –kadın olsun, erkek olsun– çoğunluğunun yalnız ve yalnız dıştan gelen bir gerekliliğe tepki olarak dayatılanın ötesinde bir çaba gösterme yeteneğinden yoksun olduğunu gözlemlemekten usanır. O nedenledir ki, ömrümüzde tanımış olduğumuz, içten gelme, cömertçe bir çaba gösterme yeteneğine sahip olan birkaç kişi, giderek deneyimimizde tek başlarına kalırlar, anıtlaşırlar. İşte

* Bu söylediklerimde yalnızca "soyluluk" sözcüğünü, kalıtımsallığı dışlayan ilk anlamına kadar izlemeyi amaçladığımdan, tarihte birçok kez ortaya çıkan bir "kandan gelen soyluluk" olgusunu incelemeye fırsatımız yok. Bu sorunu burada öylece bırakıyorum.

seçkinler, soylular, tepkisel değil, etkin olanlar yalnızca onlar, yaşamayı sürekli bir gerilim, arasız bir idman olarak anlayan kişilerdir. İdmanın Yunancası *askesis*.* Çileci sözcüğü oradan gelir.**

Görünüşte böyle konu dışına çıkışıma şaşırmayınız. Tüm zamanların kitle insanı kadar kitlesel olan, ancak üstün nitelikli kişilerin yerini almaya soyunan günümüzün kitle insanını betimleyebilmek için, onu kendisinde birleşip karışan iki saf biçime karşı çıkarmak gerekiyor: Normal kitle ve sahici, yani çaba gösteren soylu.

Şimdi artık daha hızla ilerleyebiliriz, çünkü benim fikrimce bugün egemen olan insan tipinin anahtarı ya da psikolojik denklemi olan şeye ulaşmış bulunuyoruz. Bundan sonra söyleyeceğim her şey aşağıdaki biçimde özetlenebilecek olan o kökten yapının neticesi ya da mantıksal sonucudur: XIX. yüzyılın düzenlediği dünya, otomatik olarak yeni bir insan üretirken, ona muazzam iştahlarla birlikte, o iştahları doyurmak üzere her düzeyde pek güçlü araçlar da vermiştir – ekonomik, bedensel (hijyen, bütün zamanlarınkini geride bırakan bir ortalama sağlık düzeyi), sivil ve teknik araçlar (bunlarla günümüzde ortalama insanın elinin altında bulunan ve geçmişte hiçbir zaman ulaşılamamış olan muazzam sayıda ve pratik etkinlikteki kısmi bilgileri anlatıyorum). Tüm bu olanakları ona sunduktan sonra ise, XIX. yüzyıl o adamı kendi haline bırakmıştır, kendi doğal karakterinin peşi sıra giden vasat adam da o noktada kendi içine kapanmıştır. Öyle ki, hiçbir devirde olmadığı oranda güçlü bir kitle ile karşı karşıya bulunuyoruz, neyleyim ki o kitle geleneksel kitleden farklı olarak kendi çerçevesine sıkışıp kalmış, hiçbir şeye, hiç kimseye hayrı dokunacak durumda değil, kendi kendisine yeterli olduğunu sanıyor – sözün kısası: Dik kafa-

* çile (Yun.) (ç.n)

** Bkz. *El Espectador*, cilt VII'de "Devletin Sporcu Kökeni".

lı bir insan yığını bu.* İşler bugüne değin olduğu gibi sürüp giderse, her gün daha fazla ortaya çıkacaktır ki, tüm Avrupa'da –oradan yansıma yoluyla tüm dünyada– kitleler herhangi bir düzenin yönetimine girme yeteneğinden yoksundurlar. Kıtamızı bekleyen çetin zamanlarda, kitlelerin birdenbire paniğe kapılarak, bazı baş edilmez konular karşısında kısacık bir süre iyi niyet gösterip, üstün azınlıkların yönetimini kabullenmeleri mümkündür.

Ancak o iyi niyet de başarısız kalacaktır. Çünkü kitlelerin ruhunun temel dokusu dışa kapalılıkla ve dik kafalılıkla örülmüştür, çünkü kendilerinin ötesinde bulunan şeyi, olaylar olsun, insanlar olsun, dikkate alma işlevinden doğuştan yoksundurlar. Birilerini izlemek isteyeceklerdir ve becereme-yeceklerdir. İşitmek isteyeceklerdir, ama sağır olduklarını fark edeceklerdir.

Öte yandan, ortalığa hâkim olan vasat insanın, yaşam düzeyi eski zamanlara kıyasla ne denli yükselmiş olursa olsun, uygarlaşma sürecini kendi başına taşıyabileceğini düşünmek hayalperestlik olur. Süreç diyorum, ilerleme demiyorum. Salt bugünkü uygarlığı koruma süreci son derece karmaşık bir iş ve sayılmayacak kadar çok incelik gerektirmekte. Bu vasat insan onunla baş edemez, uygarlığın sunduğu birçok aygıtı kullanmayı öğrenmiş gerçi, ama doğasının özelliği uygarlığın ilkelerinden kökten habersiz oluşudur.

Sabır gösterip buraya kadar gelmiş bulunan okura bir kez daha anımsatıyorum, tüm bu belirlemelerimi kesinlikle siyasal bir bağlamda algılamamakta yarar var. Tüm kamusal yaşamın en etkin ve en görünürdeki etkinliği olan siyasal etkinlik, aslında daha mahrem ve ele gelmez etkinlikle-

---

* Kitlelerin, özellikle de İspanyol kitlelerinin dik kafalılığı konusunu *Omurgasız İspanya*'da ele almıştım, okuru orada yazdıklarıma gönderiyorum.

rin sonucudur. Dolayısıyla, siyasal dik kafalılık eğer daha derinde bulunan kesin bir zihinsel ve ahlaksal dik kafalılıktan ileri gelmese vahim sayılmazdı. O nedenle, bu ikincisini çözümlemedikçe, sonunda bu denemenin teoremine gereken ışığı tutmuş olmayız.

VIII

Kitleler Neden Her İşe Karışıyorlar ve Neden Ancak Şiddet Yoluyla Karışıyorlar

Son derece çelişkili, oysa aslında son derece doğal olan bir şey gerçekleşti dedik: Vasat insanın önünde sırf dünya ve yaşam açılıvermiş görünüyor diye, ruhu kapanıvermiş bulunuyor. Şimdi ben diyorum ki: Günümüzde insanlığın önüne devasa bir sorun olarak dikilmiş bulunan kitlelerin ayaklanması işte vasat ruhların öyle tıkanıp kalmış olmasından ileri gelmekte.

Yazdıklarımı okuyanların çoğunun benim gibi düşünmediklerinin bilincindeyim. Bu da son derece doğal bir şey olduğu gibi, teoremi doğrulamakta. Öyle ya, sonunda fikrimin yanlış olduğu ortaya çıksa bile, farklı düşünen o okurların çoğu böylesine karmaşık bir konu üstüne beş dakika olsun kafa yormamışlardır. Nasıl benimle aynı şeyi düşünsünler? Gel gelelim önceden konu üstüne bir fikir oluşturmak için çaba harcamadıkları halde, kendilerinde görüş sahibi olma hakkını vehmettikleri noktada, "ayaklanan kitle" diye adlandırdığım o insanların akla sığmaz varlıklarına ait olduklarını kanıtlıyorlar. Ruhu sımsıkı kapanmış, tıkanıp kalmış olmak da tam bu işte. Zihin kapalılığı düpedüz. Kişi

kafasında bir dizi basmakalıp fikre sahip. Onlarla yetinmeye, kendisini zihinsel bakımdan tamamlanmış saymaya karar veriyor. Kendisinin dışında hiçbir şey özlemediğinden, o basmakalıp fikir dizisine sonsuza değin yerleşip kalıyor. Buyrun size tıkanma olgusu.

Kitle insanı kendini kusursuz hisseder. Oysa bir seçkin kendini kusursuz hissetmek için pek kendini beğenmiş biri olmalıdır, kendi kusursuzluğuna olan inancı onun özünden kaynaklanmaz, safdillik sonucu da değildir, kendini beğenmişliğinden kaynaklanır, kendisi için bile kurmaca, hayal ürünü ve sorunsaldır. O nedenle kendini beğenmiş kişi başkalarına ihtiyaç duyar, kendi hakkında edinmek istediği fikri onlara doğrulatma derdindedir. Öyle ki, bu sağlıksız durumda bile, kibrinden "körleşmiş" olsa dahi, soylu kişi kendini gerçekten tamamlanmış hissedemez. Oysa günümüzün yeni Âdem'i, vasat insan, kendi olgunluğundan kuşkulanmayı aklına bile getirmez. Kendine olan güveni Âdem'inki gibidir: Cennet ürünüdür yani. Ruhundan doğan kapalılık, kendi yetersizliğini keşfetmesinin ilk koşulu olan şeyi engeller: Kendini öbür varlıklarla kıyaslamasını. Kıyaslama onun bir an için kendi kendinin dışına çıkıp, başkasının yerine geçmesini gerektirir. Oysa vasat ruh beden değiştirme yetisinden yoksundur – o yüce idmandan nasibini almamıştır.

Demek oluyor ki, oldum bittim aptalla zeki arasında bulunan farkla karşı karşıyayız. Zeki kişi hep kendini aptallığın iki parmak ötesindeyken yakalar, içine düşmesine ramak kalmış olan aptallıktan kaçınabilmek için bir çaba gösterir, zekâ işte o çabadadır. Oysa aptal kendinden hiç kuşkulanmaz: Kendini ferasetli mi ferasetli sanır, salağın kendi mankafalığına imrenilesi bir rahatlıkla güzelce yerleşip kalması bundandır. Yaşadıkları mini mini kovuktan çıkarılmaları olanaksız böcekler misali, aptalı da kendi aptallığından dışarı çekip çıkarmanın yolu yoktur, kendi körlüğünün ötesinde birazcık olsun dolaştırıp, alışık olduğu hantal dünya

görüşünü daha incelikli başka görüşlerle karşılaştırmaya zorlayamazsınız. Aptallık ömür boyudur ve deliksizdir. Bu yüzden Anatole France bir aptalın bir kötüden çok daha büyük bir bela olduğunu söylerdi. Öyle ya, kötü kişi ara sıra da olsa dinlenir; aptallık ise hiç ara vermez.*

Ama kitle insanı aptaldır demek değil bu. Tersine, bugünkü insan başka bütün çağlarınkinden daha kurnaz, daha büyük bir anlama yeteneğine sahip. Öyle de, o yetenek hiçbir işine yaramıyor; sonuçta o yeteneğe sahip olduğunu belli belirsiz hissetmesi yalnızca kendi içine büsbütün kapanmasına ve onu kullanmaktan geri durmasına yol açıyor. Bir dizi basmakalıp fikri, önyargıyı, düşünce kırıntısını ya da yalnızca rastlantının getirip kafasına yığdığı kof sözcükleri edindi mi, sonsuza değin tamam, ancak safdillikle açıklanabilen bir cüretkârlıkla, onları her yere uygulayacaktır artık. Birinci bölümde çağımızın özelliği diye ileri sürdüğüm şey bu işte: Sıradan kişi kendini sıradan değil, üstün nitelikli sayıyor demiyorum, sıradan olan kişi sıradan olma hakkını ya da sıradanlığı bir hak olarak ilan etmekte ve dayatmakta diyorum.

Bugün zihinsel sıradanlığın kamusal yaşam üzerindeki hâkimiyeti belki de günümüzün en yeni, geçmişteki hiçbir şeyle özdeşleştirilemeyecek öğesidir. Şimdiye değin, en azından Avrupa tarihinde halk hiçbir zaman nesneler üstüne "fikir" sahibi olduğunu sanmamıştı. İnanışları vardı, gelenekleri, deneyimleri, atasözleri, zihinsel alışkanlıkları vardı, ama nesnelerin ne oldukları ya da nasıl olmaları gerektiği konusunda –örneğin politika ya da edebiyat üstüne– kuramsal fikirleri olduğunu hayal etmezdi. Siyasetçinin tasarladığı ya da uygulamaya koyduğu şeyleri beğenirdi ya da beğenmezdi,

---

* Nice kez kendi kendime şu soruyu sormuşumdur: Hiç kuşku yok, birçok kişi için yaşamlarının en bunaltıcı işkencelerinden biri çevrelerindekilerin aptallığıyla yüz yüze gelmek, çatışmak olmuş olmalı. Öyleyse nasıl oluyor da –bildiğim kadarıyla– konu üstüne inceleme yapılmış, bir *Aptallık Üstüne Deneme* yazılmış değil acaba?

desteklerdi ya da desteğini çekerdi, ama tutumu başkalarının yaratıcı etkinliğini olumlu ya da olumsuz biçimde yansıtmaktan ibaretti. Siyasetçinin "fikirlerine" karşı kendi fikirlerini ortaya koymak aklına bile gelmezdi; siyasetçinin "fikirlerini" kendinde var olduğunu vehmettiği başka "fikirlerin" mahkemesinde yargılamaya girişmezdi. Sanatta ve kamusal yaşamın başka düzlemlerinde de öyle. Kendi sınırlarının, kuram ileri sürmek* için yeterli niteliğe sahip olmadığının doğuştan gelen bilinci bundan tümüyle alıkoyardı onu. Bunun kendiliğinden ortaya çıkan sonucu olarak da, çoğu kuramsal nitelik taşıyan kamusal etkinliklerin hiçbirinde halk karar vermeyi aklına bile getirmezdi.

Oysa günümüzde vasat insan dünyada olup biten ve olup bitmesi gereken her şey üstüne en kesinkes "fikir"lere sahip. Bu yüzden dinleme yetisini kullanmayı unutmuş bulunuyor. Niye dinlesin ki, kendine gereken her şeyi kendi içinde barındırıyor ya. Dinlemenin mevsimi çoktan geçti, tam tersine, zaman yargılama, ahkâm kesme, karar verme zamanı. Kamusal yaşamın hiçbir sorunu yok ki burnunu sokmasın, o kör ve sağır haliyle "görüş"lerini dayatmasın.

İyi ama bu yararlı bir şey değil mi? Kitlelerin "fikir" sahibi, yani kültürlü olmaları muazzam bir ilerleme anlamına gelmez mi? Hiç de öyle değil. O kitlesel adamın "fikir"leri aslında fikir değildir, onlara sahip olması kültürlü olduğu anlamına gelmez. Fikir gerçeğe meydan okumadır. Fikir edinmeyi isteyen kimse ilkin kendini gerçeği istemeye ve onun dayatacağı oyun kurallarını kabullenmeye hazırlamalıdır. Onları düzenleyecek bir kurumu kabullenmedikçe fikir ya da görüşlerden söz edilemez, tartışma sırasında başvurulacak bir dizi kural gerekir. O kurallar kültürün ilkeleridir. Hangi kurallar oldukları benim için önemli değil. Demek

* Sorundan sıvışmaya çalışmayalım: Fikir yürütmenin her türlüsü bir kuram ileri sürmektir.

istediğim şu ki, başvurulacak sivil yasallık ilkeleri bulunmayan yerde kültür olamaz. Tartışırken gönderme yapılacak birtakım kesin zihinsel tavırlar kabullenilmezse kültür yoktur.* Ekonomik ilişkileri altına sığınılacak bir trafik düzeni yönetmezse kültür yoktur. Estetik polemiklerin sanat yapıtına haklı bir neden gerektiğini kabullenmedikleri yerde kültür yoktur.

Tüm bunlar eksik kaldığında kültür yoktur, düpedüz barbarlık vardır. Ve hiç kendimizi aldatmayalım, giderek genişleyen kitlelerin ayaklanması ortamıyla, Avrupa'nın ufkunda beliren şey budur. Barbar bir ülkeye gelen yabancı o topraklarda başvurabileceği ilkeler bulunmadığını bilir. Barbarlık kuralları diye bir şey yoktur. Kuralların yokluğudur barbarlık, başvuracak merci bulunmayışıdır.

Kültürün artısı eksisi, kuralların az ya da çok kesin olmasıyla ölçülür. Kurallar az gelirse, yaşantıyı ancak kabataslak düzenlerler; çok oldukları yerde tüm etkinliklerin gerçekleştirilişine ayrıntılara varıncaya değin nüfuz etmişler demektir.**

Herkesin fark edebileceği gibi, yıllar var ki Avrupa'da "tuhaf şeyler" olmakta. O tuhaf şeylere somut örnek olarak, sendikacılık ve faşizm gibi bazı siyasal hareketleri anacağım. Sırf yeni oldukları için tuhaf görünüyorlar demesin kimse.

---

* Bizimle tartışmasında gerçekle hesaplaşmayı umursamayan biri çıkarsa, doğruyu söyleme iradesinden yoksunsa, o kişi zihinsel açıdan barbar demektir. Aslında kitle insanının konuştuğu, konferans verdiği ya da yazı yazdığı sıradaki tavrı budur.

** İspanyolların zihinsel kültür kıtlığı, yani zihinlerini disiplinle çalıştırma alışkanlığının eksikliği çok ya da az bilgi sahibi olmakla dışavurulmuyor, konuşan ve yazan kişilerin ihtiyatsızlığından, gerçeklerle hesaplaşmaya özen göstermeyişlerinden belli oluyor. Yani mesele isabetli olup olmamaları değil -gerçekler bizim elimizde değildir-, isabet etmek için gereken en basit koşullara uymamalarına yol açan kaygısızlıkları. Biz hâlâ önce manikeistin ne düşündüğünü anlamaya kafa yormaksızın, onun fikirlerini çürütmekle övünen, yüzyıllardır değişmemiş köy papazı olmaktan çıkamadık.

Avrupa insanında yenilenme coşkusu öylesine derindir ki, bilinen tarihlerin en tedirginini üretmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bu olguların tuhaflığını yeni olmalarına vermeyelim, o yenilikleri sarıp sarmalayan tuhaf mı tuhaf havaya verelim. Sendikacılık ve faşizm görüntüsü altında, Avrupa'da ilk defa hak vermeyi ya da kendisine hak verilmesini isteyen değil, düpedüz kendi görüşlerini dayatmaya kararlı görünen bir insan tipi ortaya çıktı. Yenilik burada işte: Haklı olmama hakkı, haksızlığın hakkı. Ben burada kitlelerin oluş biçiminin en somut dışavurumunu görüyorum, yani yeterli yeteneğe sahip olmaksızın toplumu yönetmeye karar vermelerinde. Yeni ruh yapısı onların siyasal davranışlarında en çiğ, en vurucu biçimiyle kendini ele vermede, ancak anahtarı zihinsel kapalılıkta. Vasat insan kendi içinde "fikir"ler barındırıyor, gel gelelim fikir oluşturma işlevinden yoksun. Fikirlerin hangi incelikli özün ortamında yetiştiklerinden bile habersiz. Görüş bildirmeye heves ediyor, ama ne konuda olursa olsun görüş bildirebilmek için gereken önkoşulları kabullenmeye hevesli değil. Bu yüzden sonuçta "fikir"leri aslında müzikal romanslar misali, sözel hevesler olmaktan öteye geçmiyor.

Bir fikri olmak demek o fikir için gereken nedenlere sahip olmak demektir, dolayısıyla da bir nedenin, anlaşılabilir gerçeklerden oluşan bir evrenin var olduğuna inanmak demektir. Fikir yürütmek, görüş bildirmek o yetkeye başvurmak, onu üstlenmek, onun yasasını kabullenmek, dolayısıyla birlikte yaşamanın en üst düzeydeki biçiminin fikirlerimizin nedenlerinin tartışıldığı diyalog olduğuna inanmaktır. Gel gelelim kitle insanı tartışmaya yanaşırsa kendini yitmiş hisseder ve içgüdüsel olarak, kendi dışında bulunan o yüce yetkeye boyun eğme zorunluluğunu reddeder. Bu yüzden Avrupa'da şimdilerde "yeni" olan şey "tartışmaları sona erdirmek"; başlı başına birtakım nesnel kurallara uymayı gerektiren her türlü ortak yaşam biçiminden nefret ediliyor,

sohbetten başlayıp parlamentoya varıncaya kadar, bilim de o arada. Bu demek oluyor ki, kurallara uyarak yaşamak anlamına gelen, kültür ortamında birlikte yaşamaktan vazgeçiliyor, gerisingeri barbarca bir ortak yaşama dönülüyor. Her türlü normal işlem ortadan kaldırılıyor, istenen her neyse dosdoğru onun dayatılmasına gidiliyor. Daha önce gördüğümüz gibi, kitleyi kamusal yaşamın her alanına burnunu sokmaya iten ruhsal kapalılık, onu aynı zamanda kaçınılmaz biçimde bir tek yoldan müdahaleye yöneltiyor: O da doğrudan eylem.

Çağımızın nasıl oluştuğu incelendiği gün, kendine özgü melodisinin ilk nağmelerinin 1900'lere doğru "doğrudan eylem" biçimini ve sözcüğünü icat eden Fransız sendikacı ve kralcılarında çınlamış olduğu fark edilecektir. İnsanoğlu şiddete her zaman başvurmuştur: Kimi kez olay düpedüz cinayettir, o bizi ilgilendirmiyor. Ama kimi kez şiddet, sahip olduğunu sandığı aklı ve adaleti başkalarının önünde savunmak için her türlü aracı tüketmiş olan kişinin başvurduğu araçtır. İnsanlık koşullarının birçok kez bu şiddet biçimine sürüklemiş olması çok üzücüdür, ama mantığa ve adalete en büyük saygı anlamına geldiği de inkâr edilemez. O şiddet, umutsuzluğa düşmüş akıldan başka şey değil demektir. Gerçekten de kaba kuvvet aklın son çaresidir. Bu deyiş genellikle aptalca bir alayla karşılanmıştır, oysa kaba kuvvetin önceden aklın kurallarına boyun eğdiğini pek güzel açığa vurmaktadır. Uygarlık kaba kuvveti son çareye indirgeme denemesinden başka bir şey değildir. Artık bunu açık seçik görmeye başlıyoruz, çünkü "doğrudan eylem" sırayı altüst ederek şiddeti ilk çare olarak ilan etmekten oluşuyor; hatta tek çare olarak. Her türlü kuralın yürürlükten kaldırılmasını öneren kural o; amacımızla o amacın dayatılması arasındaki tüm durakları dümdüz ediyor. Barbarlığın anayasası o.

Şunu hatırlamakta yarar var: Şu ya da bu nedenle kitle kamusal yaşamda etkili olduğunda, bunu hep "doğrudan

eylem" biçiminde yapmıştır. Kitlelerin doğal hareket tarzı hep bu olmuştur. Şimdilerde, kitlelerin yönetici müdahalesinin kamusal yaşamda rastlantısal ve seyrek görülmekten çıkıp normal olmaya dönüşmesiyle, "doğrudan eylem"in resmen tanınan bir kural olarak belirmesi olgusu ise bu yazımdaki savı kuvvetle destekliyor.

Giderek insanların her türlü ortak yaşamı, dolaylı kurumların ortadan kaldırıldığı bu yeni düzenin pençesine düşmekte. Toplumsal ilişkilerde "terbiye" ortadan kalkıyor. "Doğrudan eylem" olarak edebiyat küfre dönüşüyor. Cinsel ilişkilerde yol yordam ortadan kalkıyor.

Usuller, kurallar, nezaket, aracılık yordamları, adalet, akıl! Ne diye icat etmişler ki bütün bunları, amma da karmaşık işler! Tüm bunlar *civilizacion** sözcüğünde toplanır, o sözcük *civis* –yurttaş– kavramından geçerek kendi kökenini ortaya koyar. Tüm bunlarla amaçlanan şey kenti, insan topluluğunu, topluca yaşamayı olanaklı kılmaktır. O nedenle, saydığım o uygarlık ürünlerinin her birinin içini inceleyecek olursak, hepsinde aynı özü buluruz. Gerçekten de hepsinin altında her kişinin diğer kişileri hesaba katma yolundaki kökten ve giderek artan dileği yatar. Uygarlık her şeyden önce birlikte yaşama iradesidir. Başkaları umursanmadığı oranda uygarlıktan uzaklaşılır, barbarlaşılır. Barbarlık kendini başkalarından yalıtma eğilimidir. Nitekim barbar çağların hepsi insanların darmadağın oldukları dönemlerdir, ortalık birbirlerinden kopuk, birbirlerine düşman ufacık insan gruplarıyla kaynar.

Politikada en yüce ortak yaşam iradesini temsil eden düzen liberal demokrasidir. Bu düzen çevremizdekileri hesaba katma kararlılığını baş tacı eder ve "dolaylı eylem"in en yetkin örneğidir. Liberalizm öylesine bir siyasal hukuk ilkesidir ki, gücü her şeye yettiği halde, kendi kendini sınırlar ve

---

* uygarlık (ç.n.)

kendi aleyhine de olsa, egemen olduğu devlette kendi gibi, yani en kuvvetliler gibi, çoğunluk gibi duyup düşünmeyen kimselere de bir yer bırakır. Liberalizm –bugün bunu anımsamakta yarar var– cömertliğin en üst aşamasıdır: Çoğunluğun azınlıklara bahşettiği haktır ve bu yüzden yeryüzünde çınlamış olan en soylu haykırıştır. Kendi düşmanıyla birlikte yaşama kararını ilan eder; dahası, zayıf olan düşmanıyla. İnsanoğlunun böylesine güzel, böylesine şık, böylesine cambazlık gerektiren, böylesine doğaya aykırı bir şeye ulaşmış olması inanılır gibi değil. İşte o nedenledir ki, yine aynı insanoğlunun ondan çabucak vazgeçmeye kararlı görünmesi şaşırtmamalıdır. Yeryüzünde yerleşmesi fazla güç, fazla çetin olan bir uygulamadır o.

Düşmanıyla birlikte yaşamak! Muhalefetle birlikte yönetmek! Böylesi bir sevecenlik uzlaşmaz bir çelişki olmaya başlamıyor mu? Günümüzün çehresini bundan daha açık seçik ortaya koyan olgu yoktur: Bir muhalefeti bulunan ülkelerin sayısı gittikçe azalmakta. Hemen tüm ülkelerde iktidarın üstüne homojen bir kitle çullanmış, her türlü muhalif grubu ezmekte, yok etmekte. Kitle –o yekpare, kalabalık görünümüne bakan kimin aklına gelir ki?– kendi kendisinden başkasıyla birlikte yaşamayı istemiyor. Kendi kendisi olmayan şeyden ölümüne nefret ediyor kitle.

IX

İlkellik ve Teknik

Özünde belirsiz olan bir durumun –bugünkü durumun– çözümlemesine girişmiş olduğumuzu burada anımsatmak bence çok önemli. Çağımızın tüm niteliklerinin, özellikle de kitlelerin ayaklanmasının çift yönlü olduğuna başlangıçta bu yüzden değindim. O niteliklerin hepsi de başlı başına, biri olumlu, öbürü kötüleyici olmak üzere çift yoruma açık, hatta bunu gerektiriyor. Ve o ikircikliIik bizim yargımızda değil, gerçeğin ta kendinde. Bizim gözümüze bir yandan iyi, öbür yandan kötü görünebiliyor değil, bugünkü durum başlı başına zafere ya da ölüme açık, iki çehreli bir olasılık.

Bu denemeyi bir tarihsel metafizik üstüne temellendirmek niyetinde değilim. Yine de onu başka yerlerde açıklamış ya da değinmiş olduğum kendi felsefi kanılarımın yeraltındaki temelleri üstüne yapılandırdığım belli. Tarihin mutlak belirleyiciliğine inanmıyorum. Tersine, her türlü yaşamın, dolayısıyla da tarihsel yaşamın salt her biri öncekine kıyasla bir oranda belirsiz anlardan oluştuğunu düşünüyorum, öyle ki her birinin gerçeği sallantıdadır, *piétine sur place**, değişik olasılıklardan hangisinde karar kılacağını pek bilemez. Bu

* yerinde ayak sürür (ç.n.)

metafizik duraksama, yaşamın her yanına o benzersiz titreşim ve ürperti niteliğini veren şeydir.

Gerçekten de kitlelerin ayaklanması insanlık için yepyeni, eşsiz bir örgütlenmeye geçit *olabilir*, ama aynı zamanda insanın yazgısında bir felaket de *olabilir*. İlerlemenin gerçekliğini reddetmek için neden yok, ne var ki o ilerlemeyi şaşmaz bir şey. olarak sunan kavramı düzeltmek gerekiyor. Tarih her olanağa açıktır –sürgit zaferli bir ilerlemeye de, dönemsel bir gerilemeye de. Çünkü yaşam, ister bireysel, ister toplu yaşam olsun, ister kişisel, ister tarihsel olsun, özü tehlike olan evrenin tek varlığıdır. İniş-çıkışlardan oluşur. Kesin bir terimle söylersek, dramdır.*

Genellikle gerçek olan bu durum, "kritik anlar"da daha büyük bir yoğunluk kazanır, günümüz de işte o anlardan biri. Böylece kitlelerin bugünkü buyurganlığı altında filiz vermeye başlayan ve "doğrudan eylem" başlığı altında topladığımız yeni davranış belirtileri, onların gelecekte mükemmelleşeceklerini haber veriyor da *olabilir*. Tüm eski kültürlerin ilerlerken birtakım ölü dokuları, azımsanamayacak bir boynuzsu madde yükünü sürüklediği açıktır, yaşamı köstekleyen zehirli artıklardır onlar. Ölü kurumlar,

---

* Bu dediklerimi hemen hemen hiç kimsenin ciddiye almayacağını söylemeye bile gerek yok, en iyi niyetliler onları belki de yürek sızlatan basit eğretilemeler olarak alacaklardır. Yalnızca yaşamın ne olduğunu ya da hiç değilse ne olmadığını kesinlikle bildiğini sanmayacak kadar saf olan bazı okurlar bu tümcelerin ilk anlamına kendini bırakacak, onları –ister gerçeği söylesinler, ister sahte olsunlar– *anlayan* kişi olacaklardır. Diğer okurlar arasında en yürekten bir fikir birliği egemen olacaktır, tek ayrılık şudur: Bazıları *ciddi konuşulduğunda*, yaşamın bir ruhun varoluşsal süreci olduğunu düşüneceklerdir, öbürleri art arda bir dizi kimyasal tepki olduğunu. *Yaşam* sözcüğünün *ilk ve kökten* anlamının biyoloji değil, biyografi anlamında kullanıldığında ortaya çıktığını söyleyerek, bütün bir düşünce biçimini özetlesem de, dışa o denli kapalı okurlar karşısında konumumu iyileştireceğini sanmıyorum. Bunun pek güçlü bir nedeni var: Her türlü biyoloji, sonuçta ancak kimi biyografilerin bir bölümüdür, biyologların kendi (biyografiye aktarılabilecek) yaşamlarında yaptıkları budur. Soyutlama, hayal kurma ve mitos ise başka şeydir.

artık anlamını yitirmiş, ama hâlâ varlığını sürdüren değerlendirmeler, saygı davranışları, yok yere karmaşık çözümler, yersizlikleri kanıtlanmış kurallar vardır. Uygarlığın tüm bu *dolaylı* eylem öğeleri doludizgin bir yalınlaştırıcı dönem gerektirir. Romantik çağın redingotuyla kolalı göğüslüğünün öcü günümüzdeki dekoltelerle "kolları sıvalı gömlekler"le alınmak istenir. Yalınlaştırma burada temizlik ve daha zevkli olmak anlamına gelir; dolayısıyla daha uygun bir çözümdür, daha az araçla daha çok amaca ulaşıldığı her defasında da öyle olur. Romantik aşk ağacı da dallarına yapıştırılmış bir alay yalancı manolya dökülsün, güneş yüzü görmesini engelleyen kıvrım ve büklümlerle girift bir hale gelmiş sarmaşık yığınından kurtulsun diye iyice budanmayı gerektiriyordu.

Genellikle kamusal yaşam, en çok da politika, ivedilikle özüne indirgenmeyi gerektiriyordu, Avrupa toplumu da ilkin soyunmazsa, salt özüne ulaşıncaya değin üstündeki ağırlıklardan sıyrılmazsa, kendi kendisiyle özdeşleşmezse, iyimser kişilerin ondan beklediği çevik sıçrayışı gerçekleştiremez. O çıplaklaşma, özüne indirgenme disiplininin içimde uyandırdığı coşku, saygıdeğer bir geleceğe giden yolu açmak için onun şart olduğunun bilinci, tüm geçmiş karşısında fikir adamının olanca özgürlüğünü bir hak olarak istemeye yöneltiyor beni. Geçmişe hâkim olması gereken gelecektir, geçip gitmiş şeyler karşısındaki tavrımızı düzenleyecek buyruğu ondan alırız.*

---

* Demek oluyor ki geçmiş karşısında bu hareket serbestisi geveze bir isyankârlık değil, tam tersine, her "eleştiri çağı"ın açık seçik görevidir. Eğer ben XIX. yüzyıl liberalizmini uygarlıktan nasibini almamış kitlelerin saldırısı karşısında savunuyorsam, bu demek değildir ki, tam da o liberalizmin karşısında tüm özgürlüğümden vazgeçiyorum. Tam tersine: Bu denemede en berbat çehresiyle ortaya çıkan ilkellik, öte yandan bir bakıma her türlü büyük tarihsel ilerlemenin koşuludur. Daha birkaç yıl önce, bu konuda "Biyoloji ve Pedagoji" denememin "Yabanıllığın Çelişkisi" bölümünde yazdıklarıma bakınız. *El Espectador*, cilt. III.

Ama XIX. yüzyılı yönetmiş olanların en büyük günahından kaçınmak gerekir: Yani kendi sorumluluğunun yeterince bilincinde olmamaktan, bu yüzdendir ki istim üstünde durup, bekçilik etmekten geri kaldılar. Kendini olayların sunduğu elverişli yamaçtan aşağı salıvermek, en keyifli anların bile içerdiği tehlike ve olumsuzluk boyutuna gözlerini kapamak, doğrudan doğruya sorumluluk görevine ihanet etmek olur. Bugün onu özümseyebilecek yeteneğe sahip kişilerde aşırı bir sorumluluk duyarlığı uyandırmak şart oluyor, en ivedi görev günümüzdeki belirtilerin uğursuzluğu apaçık belli olan yanını vurgulamak gibi görünüyor.

Hiç kuşku yok, kamusal yaşamımızın durumuna tanı koymak için bir bilanço yapacak olursak, olumsuz öğeler olumluları fersah fersah aşar, yeter ki hesap yaşanan günü değil de, haber verdikleri, vaat ettikleri şeyleri göz önüne alarak yapılsın.

Yaşamın ulaşmış bulunduğu somut olanakların her türlü gelişimi, Avrupa'nın yazgısının üstüne çullanan en ürkütücü sorunla yüz yüze kalmış, yok olma tehlikesine düşmüş durumda; işte şunu yeniden dile getiriyorum: Toplumların yönetimini öyle bir insan türü ele geçirmiş bulunuyor ki, uygarlık ilkelerine karşı herhangi bir ilgisi yok. Şu ya da bu uygarlığın ilkelerine değil, –bugün görülebildiği kadarıyla– her türlü uygarlığınkine karşı ilgisiz. Oyalayıcı nesnelere, otomobillere ve benzeri birkaç şeye karşı ilgisi var. Ancak bu da uygarlıkla hiç mi hiç ilgili olmadığını doğruluyor. Çünkü o nesneler uygarlığın yalnızca ürünleri, onlara dört elle sarılışı, onları doğuran ilkelere olan duyarsızlığını daha da çiğ biçimde ortaya koyuyor. Şu olguya dikkati çekmek yeter: Yeni bilimlerin, yani fizik bilimlerin var olalı beri –yani yeniçağdan beri– uyandırdıkları coşku zaman içinde hiç durmadan artmıştı. Daha somut bakarsak: Kendilerini o katışıksız araştırma dallarına adayan kişilerin orantısal sayısı her kuşakta artıyordu. İlk gerileme olgusu –yineliyorum, orantı-

sal sayı– bugün yirmili yıllardan otuzlu yıllara giden kuşakta görüldü. Katışıksız bilim laboratuvarlarına öğrencileri çekmek güçleşmeye başladı. Üstelik bu, endüstrinin en büyük gelişimine ulaştığı, insanların bilimin yarattığı aygıtlara ve ilaçlara her zamankinden daha büyük bir hevesle sarıldığı çağda oluyor.

Lafı fazla uzatmak olmasa, politikada, sanatta, ahlakta, dinde ve yaşantının gündelik alanlarında da benzeri bir tutarsızlığın varlığını kanıtlayabilirim.

Böylesine çelişkili bir durumun anlamı nedir? Bu denemenin amacı bu sorunun yanıtını hazırlamaktır. Anlamı şu ki, günümüzde hâkim olan insan ilkel bir insandır, uygarlaşmış bir dünyanın ortalık yerinde beliren bir *Naturmensch*'tir.* Uygarlaşmış olan dünyanın kendisi, ama o dünyanın sakini uygarlaşmış değil: Ondaki uygarlığı görmüyor bile, sanki doğaymışçasına kullanıyor onu. Yeni insan otomobili arzuluyor ve onun sefasını sürüyor, gel gelelim cennet ağacının meyvesi sanıyor onu. Ruhunun derininde uygarlığın yapay, neredeyse inanılmaz niteliğini bilmiyor ve aygıtlara duyduğu tutkuyu onları olanaklı kılan ilkelere kadar derinleştirmiyor. Yukarıda, Rathenau'un** sözlerini aktararak "barbarların dikey istilasına" tanık olduğumuzu söylediğimde, –genellikle olduğu gibi– eni sonu bir "tümce"den ibarettir diye düşünülebilir. Oysa şimdi görülüyor ki, o deyiş ister bir gerçeği, ister bir yanlışı yansıtsın, bir "tümce"nin tam tersi, yani: Karmaşık bir çözümlemeyi özetleyen bir biçimsel tanımlama. Gerçekten de, günümüzün kitle insanı uygarlığın eski sahnesine kulislerden süzülerek çıkmış bir ilkel adamdır.

Günümüzde her an tekniğin akıllara durgunluk eren ilerlemelerinden söz edilmekte; öyle de, en iyi konuşanların bile,

---

* Doğa adamı (ç.n)

** Walter Rathenau (1867-1922): Alman sanayici, politikacı, yazar ve devlet adamı. Weimar Cumhuriyeti sırasında dışişleri bakanlığı yapmıştır (ç.n.)

tekniğin hayli dramatik olan geleceğinin bilincinde olduklarını görmüyorum. Onca incelikli, onca derin –aynı zamanda da bir o kadar acayip– olan Spengler bile, bence bu noktada aşırı iyimser görünüyor. Öyle, çünkü "kültür"ü bir "uygarlık" döneminin izleyeceğine inanıyor, bu terimden de en çok tekniği anlıyor. Spengler'in "kültür" ve genellikle tarih konusundaki fikri bu denemede esas alınanın o denli uzağında ki, vardığı sonuçları düzeltmek için olsun burada yorumlamak kolay olmaz. Ancak iki bakış açısını ortak bir paydaya indirgeyebilmek amacıyla mesafeleri ve ayrıntıları atlayarak, farkı şöyle temellendirebiliriz: Spengler, kültür ilkelerine olan ilgi yok olduğu zaman da tekniğin varlığını sürdürebileceğine inanıyor. Bense öyle bir şeye inanmaya yanaşmıyorum. Teknik özü itibarıyla bilimdir, bilim ise saf haliyle ve sırf kendisi için ilgi uyandırmazsa var olamaz ve eğer insanlar kültürün genel ilkelerine karşı coşku duymazlarsa ilgi uyandıramaz. Eğer o coşku –bugün göründüğü gibi– tıkanırsa, teknik ancak bir süre için hayatta kalabilir, onu yaratmış olan kültürel atılımın hızı kesilmediği sürece. İnsanoğlu teknikle yaşar, ancak yaşamı teknikle *beslenemez.* Teknik kendini besleyemez, kendi gücüyle soluk alamaz, kendi kendisinin nedeni değildir; ancak gereksiz, pratik olmayan kaygıların yararlı ve pratik tortusudur.*

Dolayısıyla günümüzde tekniğe gösterilen ilginin hiçbir şeyi güvence altına almadığı uyarısına geçiyorum; hele tekniğin kendisinin ilerlemesi ya da varlığını sürdürmesinin güvencesi hiç değil. Teknikçiliği "modern kültür"ün, yani sonuçta

* O nedenle, Kuzey Amerika'yı "tekniği" ile tanımlamakla bir şey söylemiş olduğunu sanan kişi bence hiçbir şey dememiştir. Avrupa'nın bilincini en vahim biçimde tedirgin eden şeylerden birisi, Kuzey Amerika üstüne en kültürlü kimselerin bile savunduklarını duyduğumuz birtakım çocukça yargılar bütünüdür. İlerde kaydedeceğim üzere, bugünkü sorunların karmaşıklığı ile zihinlerin yetisi arasındaki orantısızlığın özel örneklerinden biridir bu.

maddi açıdan yararlanılabilir bir bilim türünün niteleyici özelliklerinden biri saymak yerinde olur. O nedenle, XIX. yüzyılda temellendirilen yaşantının yepyeni çehresini özetlerken, yalnızca şu iki görünümü ele almakla yetindim: Liberal demokrasi ve teknik.* Ama bir kez daha yineliyorum: Teknikten söz edilirken, onun yüreğinin saf bilim olduğunun ve sürdürülmesinin koşullarının salt bilimsel etkinliği olanaklı kılan koşullar olduğunun büyük bir hafiflikle unutulduğunu gördükçe hayretlere düşüyorum. Gerçekten "bilim adamları"nın varlıklarını sürdürebilmeleri için yürürlükte kalması gereken şeylerin tümü düşünülmüş müdür? Cidden sanılıyor mu ki *dolarlar* oldukça bilim de varlığını koruyacaktır? Çoğu kişiyi rahatlatan bu fikir de ilkelliğin yeni bir kanıtından başka bir şey değil.

Fiziksel-kimyasal bilim kokteylini elde edebilmek için bir araya getirilip karıştırılması gereken, birbirinden pek farklı içerik maddelerinin sayısı hiç dikkate alınmıyor! Konunun en cılız ve yüzeysel yanıyla yetinsek bile, yeryüzünün olanca genişliğinde, onca çağ gelip geçmişken, fiziksel-kimyasal bilimin yalnızca Londra-Berlin-Viyana-Paris'ten oluşan ufacık dörtgende oluşup, doğru dürüst yerleştiği apaçık görülüyor. O dörtgenin çerçevesinde de ancak XIX. yüzyılda. Bu da kanıtlıyor ki, deneysel bilim tarihin gerçekleşme olasılığı en düşük ürünlerinden biridir. Büyücüler, rahipler, savaşçılar, çobanlar her yerde ve her koşulda karınca gibi kaynaşmışlardır. Ama denemeci insan denen bu canlı türü, göründüğü kadarıyla, oluşmak için tek boynuzlu atı üretenlerden daha bile az rastlanır bir koşullar bütünü gerektirmektedir. Böylesine sade, böylesine basit bir olgu bilimsel esinin niteliğinin son derece iğreti, buhar misali uçucu olduğu konusun-

* Kesin olarak söylemek gerekirse, liberal demokrasi ile teknik birbirlerini içerirler ve öylesine sıkı sıkıya bağlantılıdırlar ki, birini öbürü olmadan düşünmek olanaksızdır, o nedenle her ikisini de kapsayacak daha geniş oylumlu bir ad icat edilse iyi olur. Gerçek ad, son yüzyılın tür adı olurdu o.

da insanı biraz olsun düşündürmeliydi.* Eğer Avrupa yok olacak olsa, Kuzey Amerikalıların bilimi *sürdürebileceklerine* inananlara aşkolsun!

Konuyu derinine incelemek, deneysel bilimin, dolayısıyla tekniğin yaşamsal tarihsel temellerinin neler olduğunu tüm ayrıntılarıyla belirlemek çok ilginç olurdu. Ama sorun iyice aydınlatıldığında bile, kitle insanının onun bilincine varacağı beklenmesin. Kitle insanı mantığa kulak vermez, yalnızca başı derde girince öğrenir.

Mantık çerçevesinde geliştiklerinden ötürü, artık incelmiş olması gereken bu gibi vaazların etkisi konusunda hayale kapılmamı engelleyen bir gözlemim var. Günümüzün koşullarında kitle insanının kendiliğinden, hiç vaaz gerektirmeksizin, o bilimlere ve onlarla türdeş olan biyoloji dallarına büyük bir coşkuyla sarılmıyor olması akıl almaz bir şey değil mi? Öyle ya, içinde bulunduğumuz duruma bir durup bakınız: Kültürün tüm öbür alanları –politika, sanat, toplumsal kurallar, hatta ahlak– sorunsallaştığı halde, bir alan var ki, her gün en tartışma götürmez ve kendine özgü biçimde kitle insanının üstünde harika etkisini kanıtlamakta: O da deneysel bilim. Her gün yeni bir icat sürülüyor piyasaya, kitle insanı da alıp kullanıyor. Her gün yeni bir ağrı kesici ilaç ya da aşı geliştirilmekte, kitle insanı da ondan yararlanmakta. Herkes biliyor ki, bilimsel esin sönmezse, laboratuvarların sayısı iki ya da üç katına çıkarılırsa, servet, konfor, sağlık, refah da otomatik olarak çoğalacaktır. Yaşamsal bir ilke lehinde bundan daha etkileyici, daha çarpıcı bir propaganda düşünülebilir mi? Öyleyse nasıl oluyor da, buna karşın kitleler bilime daha iyi bir donanım sunabilmek için kendi kendilerinden nakit ve özen gerektiren bir çaba iste-

---

* Daha içsel sorunlara değinmeyelim. Araştırmacıların dahi büyük çoğunluğu, bugün kendi bilimlerinin içinde bulunduğu son derece vahim ve tehlikeli, derin bunalım konusunda en ufak bir kuşku bile duymuyorlar.

meyi akıllarına bile getirmiyorlar? Bundan çok uzağız, savaş sonrası dönem bilim adamını toplumsal paryaya dönüştürmüş bulunuyor. Şunu da belirtmek isterim ki fizikçilerden, kimyacılardan, biyologlardan söz ediyorum – filozoflardan değil. Felsefenin kitlenin ne korumasına, ne dikkatine, ne de sempatisine gereksinimi vardır. Dört başı mamur yararsızlık görünümünü özenle korur*, böylece vasat insana boyun eğmek denen şeyden tümüyle sıyırır kendini. Özünde sorunsal olduğunun bilincindedir, Yaradanın yapıp ortalığa salmış olduğu özgür kuş yazgısını keyifle üstlenir, kimseden onu hesaba katmasını istemez, ne ricacı olur, ne savunur kendini. Eğer birileri çıkıp da ondan yararlanacak olursa, sırf insancıl sevecenlikten ötürü memnun olur; gel gelelim öyle başkaları yararlansın diye var olmaz, önceden o tür bir tasarımı olmadığı gibi, öyle bir şey umduğu da yoktur. Birilerinin onu ciddiye almasını nasıl beklesin ki, ilkin kendisi kendi varlığından kuşkulanarak işe koyulmuştur, ancak kendi kendisiyle savaştığı, kendi kendini hırpaladığı oranda yaşar. Dediğim o ki, gelin felsefeyi kendi haline bırakalım, başka düzlemde bir serüvendir o.

Ama deneysel bilimlerin kitleye gereksinimleri olduğu doğrudur, kitlenin de onlara gereksinimi vardır, hayatı onlara bağlıdır, öyle ya, fizik ve kimya bilimlerinin bulunmadığı bir gezegende bugün var olan insan nüfusunun yaşamasına olanak yoktur.

İnsanları oradan oraya taşıyan otomobilin, acılarını mucizevi biçimde yıldırım hızıyla gideren "pantopon" iğnesinin elde edemediği şeyi hangi düşünce ürünü elde edebilir ki? Bilimin onlara sunduğu sürekli, çarpıcı yararlıkla, onların bilime olan ilgileri arasında öylesine bir orantısızlık var ki, hayallere kapılarak kendini aldatmanın hiç yeri yok, böyle davranan kişilerden barbarlıktan ileri bir şey beklene-

---

* Aristoteles, *Metafizik*.

mez. *Hele özellikle ilerde göreceğimiz üzere, bilime karşı o kayıtsızlık, belki de başka her yerde olduğundan fazla, teknik adamlar –doktorlar, mühendisler vb.– kitlesindeyse;* onlar da genellikle mesleklerini özünde otomobil sürmekle ya da bir tüp aspirin satın almakla yetinenlerinkine eş bir ruhla icra ediyorlar, bilimin, dolayısıyla uygarlığın geleceğiyle ruhen en ufak dayanışmaya girmiyorlar.

Giderek yükselen barbarlığın başka belirtileri karşısında daha büyük tedirginliğe kapılanlar da çıkacaktır; bunlar pozitif nitelikli, yani yapılmayan şeyler değil de yapılan şeyler olduklarından, daha fazla göze çarpıyorlar ve bir gösteri halinde somutlaşıyorlar. Benim açımdan, vasat insanın bilimden elde ettiği yararla, bilime karşı duyduğu –daha doğrusu duymadığı– minnet arasındaki orantısızlık en korkuncudur.* Gereken ilginin eksikliğini ancak şunu aklıma getirince açıklayabiliyorum: Afrika'nın göbeğindeki zenciler de otomobil sürüyorlar ve aspirin alıyorlar. Benim savım şu: Ortalığa hâkim olmaya *başlayan* Avrupalı *içinde doğduğu karmaşık uygarlığa kıyasla*, ilkel bir insan, yerden biterek yükselen bir barbar, bir "dikey istilacı"dır.

* Tüm diğer yaşamsal ilkelerin –politika, hukuk, sanat, ahlak, din– fiilen ve başlı başlarına bunalımda, dolayısıyla geçici olarak sahneden çekilmiş olmaları bu olayın dehşetini yüz kat artırmakta. Yalnız bilim, sahneden çekilmek şöyle dursun, vaat ettiklerini, hatta vaat ettiğinden fazlasını her gün akıllara durgunluk veren icatlarla yerine getirmekte. Yani rakibi yok, vasat insan kültürün başka bir hünerine dalıp da onu unuttuğu düşünülerek bağışlanamaz.

X

İlkellik ve Tarih

Doğa hep oradadır. Kendi başına ayakta durur. Onun bağrında, ormanda, kimse karışıp görüşmeksizin yabanıl olabiliriz. Hatta yabanıllıktan hiç vazgeçmemeye de karar verebiliriz, tek sakıncası günün birinde yabanıl olmayan başka varlıkların çıkagelmesidir. Ama ilke olarak, sürgit yabanıl halkların varlığı olanaklıdır. Var öyleleri. Breysig* onları "sürekli tan sökümünün halkları" olarak adlandırmış, öylece durup duran, donmuş, hiçbir kuşluk vaktine doğru ilerlemeyen bir tan sökümünde kalakalmış insan toplulukları.

Salt doğadan ibaret olan bir dünyada olabilir bu. Ama bizimki gibi, uygarlık olan bir dünyada olmaz. Uygarlık öylece orada hazır ve nazır değildir, kendi başına ayakta duramaz. Siz kalkar da uygarlığın nimetlerinden yararlanmak ister, ama uygarlığa destek olayım diye tasalanmazsanız... başınıza gelecek var demektir. Bugünden yarına uygarlıksız kalıverirsiniz. Bir dalgınlık hatası, bir de bakmışsınız ki, çevrenizde ne varsa buhar olup uçuvermiş! Sanki salt doğayı gözlerden gizleyen birtakım paravanalar varmış da kaldırmışlar gibi, ilkel orman yeniden ortaya çıkıverir. Orman her

---

* Kurt Breysig (1866-1940): Alman tarihçisi, *Die Geschichte der Menscheit* (*İnsanlık Tarihi*) adlı yapıtın yazarı (ç.n.)

zaman ilkeldir. Buna ters açıdan da bakabilirsiniz: İlkel olan her şey ormandır.

İnsanlık düzeyine erişmemiş birtakım doğal varlıkların kadınların bembeyaz insan bedenlerini alt ettiği tecavüz sahneleri bütün çağların romantiklerinin aklını başından alıyordu: Leda'nın bedeni üstünde titreşen kuğuyu, Pasiphae ile boğayı, erkek keçinin altında Antiope'yi resmediyorlardı. Derken olguyu genelleyerek, daha incelikli bir uygunsuz sahne buldular: Yıkıntıların yer aldığı doğa manzaraları, yabanıl bitki örtüsünün kolları arasında boğulmakta olan uygarlaşmış geometrik yapı taşları. Şanına layık bir romantik, bir yapıya baktığında, gözleri ilkin alınlığının ya da çatısının üstünde "sarı çiçekli sarmaşığı" arar. Çünkü son elde her şeyin toprak olduğunu ilan eder o; nerede olursa olsun, orman yeniden boy verecektir.

Romantiğe gülüp geçmek aptalca bir iş olur. Aslında romantiğin *de* hakkı vardır. O masumca sapık görüntülerin altında oldum olası çözülmemiş muazzam bir sorun yatmaktadır: Uygarlıkla uygarlığın ardından kalan şey –Doğa– arasındaki, ussal olanla kozmik olan arasındaki ilişki. O nedenle konuyu bir başka sefer irdelemek ve uygun bir zamanda romantik olmak için izninizi diliyorum.

Ancak şimdi bunun tam tersi bir işe girişmiş durumdayım. Mesele istilacı ormana set çekebilmek. "Hayır sahibi Avrupalı" bilindiği gibi, şimdilerde, Avustralya devletlerini pek kaygılandıran bir sorunla uğraşmak zorunda: Hintincirlerinin her yanı kaplayarak insanları denize dökmesini önlemekle. Kırklı yıllarda, güneyli –Malagalı mı, Sicilyalı mı her neyse– bir göçmen, kendi ülkesinin doğal görünümünü özleyerek Avustralya'ya saksı içinde ufacık bir hintinciri götürmüş. Bugün Okyanusya bütçeleri hintinciriyle mücadeleye ayrılan önemli tutarlarla ağırlaşmakta, bitki kıtanın tamamını istila etmiş durumda, her yıl bir kilometreyi aşkın toprak kazanıyor.

Kitle insanı sanıyor ki içinde doğup yararlandığı uygarlık doğa gibi kendiliğinden, ta başlangıçta oluşmuştur, işte bu yüzden kendi de ilkel bir yaratığa dönüşüyor. Uygarlık ona yabanıl ormanmış gibi geliyor. Bunu zaten söylemiştim, ancak şimdi bazı ayrıntılar eklemem gerekiyor.

Uygarlaşmış dünyanın –sürdürülmesi gereken dünyanın– dayandığı ilkeler bugünkü vasat insan için mevcut değil. Kültürün temel değerleriyle ilgilenmiyor, desteklemiyor onları, hizmetlerine girmeye razı değil. Peki, nasıl oldu bu? Birçok nedenlerden ötürü; ama şimdi yalnızca içlerinden birini vurgulayacağım.

Uygarlık, ne denli ilerlerse, o denli karmaşıklaşır ve çetinleşir. Günümüzde ortaya çıkardığı sorunlar son derece girift. Kafası o sorunların düzeyinde olan insanların sayısı giderek azalmada. Savaş sonrası dünya bize bunun apaçık bir örneğini sunuyor. Avrupa'nın yeniden yapılandırılması –gittikçe farkına varıyoruz ki– ileri bir cebir meselesi ve sıradan Avrupalı öylesine incelikli bir girişimin düzeyinde değil. Çözüm için araç yok sayılmaz. Eksik olan şey kafa. Daha doğrusu: Kafalar var aslında, ama sayıları çok az; Avrupa halklarının bedeni de o kafaları omuzlarının üstüne kondurmak istemiyor.

Sorunların karmaşık inceliği ile zihinler arasındaki bu dengesizlik, çaresi bulunmazsa giderek artacaktır ve uygarlığın en temel trajedisini oluşturmakta. Sırf uygarlığı oluşturan ilkelerin verimliliğinden ve isabetinden ötürü, ürünü nicelik ve incelik bakımından öylesine çoğalmakta ki, normal insanın algılama yetisini aşıyor. Geçmişte böylesi bir durumun görülmüş olduğunu hiç sanmıyorum. Tüm uygarlıklar ilkelerinin yetersizliğinden ötürü sönüp gitmişlerdir. Avrupa uygarlığı ise tam tersi nedenle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Eski Yunan'da ve Roma'da başarısızlık insanların değildi, ilkelerindi. Roma İmparatorluğu teknik kıtlığından ötürü son buldu. Çok geniş bir nüfus düzeyine ulaş-

mıştı, öylesine kapsamlı bir ortak yaşantı bazı ivedi maddi sorunların çözümünü gerektiriyordu ve o çözümü ancak teknik bulabilirdi, sonuçta eski dünya içine kapanmaya, gerilemeye, kendi kendini tüketmeye başladı.

Gel gelelim şimdilerde insanoğlu kendi uygarlığının ilerlemesini başa baş izleyemiyor. En basit güncel sorunlar konusunda en kültürlü sayılabilecek kişilerin konuştuklarını dinlemek insanın sinirlerini oynatıyor. Masanın üstünde duran bir iğneyi hantal, beceriksiz elleriyle yakalamaya çabalayan kaba saba rençperleri andırıyorlar. Örneğin siyasal ve toplumsal konular irdelenirken, bundan iki yüz yıl önce, esasen iki yüz kat daha basit olan durumları savuşturmaya yaramış olan sığ kavramlar araç diye kullanılıyor.

İleri uygarlık demek çetin sorunlarla baş etmek demektir. İşte o nedenle, ilerleme ne denli büyük olursa, o denli büyük bir tehlikeye düşecektir. Tabii ki sorunlar karmaşıklaştıkça onları çözmek üzere başvurulan araçlar da mükemmelleşecektir. Öyle de, her yeni kuşağın o ileri araçları hakkıyla kullanabilmesi gerekir. Biraz somutlaştıralım: Bir uygarlığın ilerlemesinin haliyle ayrılmaz koşulu olan araçlardan biri, gerisinde uzun bir geçmişe, yüklü bir deneyime sahip olmaktır; özetle bir tarihi bulunmaktır. Tarihsel bilgi olgunlaşmış bir uygarlığı koruma ve sürdürme yolunda en iyi tekniktir. Yaşamsal çatışmaların yeni çehresine olumlu çözümler sunduğundan ötürü değil –yaşam hep bir öncekinden farklı olarak ortaya çıkar–, başka dönemlerin safça hatalarını yinelemeyi önlemesinden ötürü. Ama siz, yaşlanmış olduktan, dolayısıyla yaşamınız güçleşmeye başlamış olduktan başka, biriktirdiğiniz deneyimizden de yararlanmazsanız, tarihsel belleği yitirmişseniz, vay geldi halinize. Şimdi benim fikrimce Avrupa'nın durumu bu işte. Günümüzün en "kültürlü" kişileri inanılmaz bir tarihsel bilgisizlik illetine tutulmuş bulunuyorlar. Avrupalı yöneticilerin tarih bilgisinin bugün XVIII. ya da XIX. yüzyıl adamınınkinden çok daha zayıf olduğunu iddia ediyorum.

Yönetici azınlıkların –yönetici sözcüğü geniş anlamda– o tarih bilgisi XIX. yüzyılın mucizevi ilerleyişine olanak sağlamıştır. Politikaları –XVIII. yüzyıl boyunca– doğrudan doğruya bütün eski politikaların yanlışlarından kaçınmak üzerine tasarlanmıştır, o hatalar *göz önüne alınarak* oluşturulmuştur ve özünde en derin deneyimi toplamıştır. Ama daha XIX. yüzyıl "tarihsel kültür"ü elden kaçırmaya başlamıştır, buna karşın yüzyıl boyunca uzmanlar onu bilim olarak çok geliştirmişlerdir.* Kendilerine özgü hatalarının önemli bölümü tarihsel kültürden yüz çevirmelerinden ileri gelmiştir ve bunun ağırlığı bugün bizim omuzlarımıza çökmüş bulunuyor. Yüzyılın son otuz yılında –henüz alttan alta– içine kapanma, barbarlığa geri dönüş başlamıştır, ki o da geçmişi olmayanın ya da geçmişi unutanın safderunluğu ve ilkelliğidir.

O nedenle *bolşevizm* ile *faşizm* Avrupa'da ve dolaylarında uygulanmakta olan iki "yeni" politika denemesidir, özünde gerilemenin iki apaçık örneğidir. Öğretilerinin pozitif içeriğinden ötürü değil, çünkü onları yalıtılmış olarak ele alırsak, doğaldır ki bir miktar doğrulukları var –yeryüzünde içinde minicik bir doğruluk payı bulunmayan ne vardır ki?–, ama içerdikleri o doğruluk payını tarihsellik-*karşıtı*, çağdışı bir biçimde ele almalarından ötürü. Tipik kitle insanı hareketleri bunlar, o niteliği taşıyan her hareket gibi de sıradan, çağının gerisinde kalmış ve uzun soluklu bellekten yoksun, "tarih bilinci"nden yoksun adamlar tarafından yönetiliyorlar; ta başından beri çoktan geçmişe karışmış gibi davranıyorlar, bugünün olguları ama, eski zamanlardan kalma hayvan türü örnekleri gibiler.

Mesele komünist ve bolşevik olup olmamakta değil. İnançları tartışmıyorum. Akla sığmayan, çağdışı olan şey

---

* Az sonra irdeleyeceğimiz bir konu bu noktada şimdiden karşımızda belirmeye başlıyor: Bir çağın bilimlerinin konumu ile kültürünün konumu arasındaki fark.

1917 yılında yaşayan bir komünistin kalkıp biçimsel açıdan gelmiş geçmiş ve daha öncekilerin kusurlarıyla yanlışlarının hiçbirini düzeltmeyen tüm devrimlerin tıpkısı olan bir devrim gerçekleştirmeye sıvanması. Bu yüzden Rusya'da olup bitenler tarihsel bakımdan ilginç sayılmaz, bu yüzden insanca bir hayatın başlangıcının tam tersi. Aksine, oldum bittim yapılan devrimin tekdüze bir yinelenmesi, devrimlerin tam bir basmakalıp örneği. İnsanların geçmişteki deneyiminin devrimler konusunda dile getirdiği yığınla deyişin tamamı bu devrime uygulandığında, ne yazık ki aynen kanıtlanmakta: "Devrim kendi evlatlarını yer!" "Devrim ölçülü bir partiyle başlar, hemen ardından aşırıların eline düşer ve çok geçmeden restorasyona doğru geriler" vb. vb. O yıllanmış basmakalıp deyişlere daha az bilinen, ama yine bir o kadar olası başka bazı gerçekler eklenebilir, işte bir tanesi: Bir devrim on beş yıldan fazla sürmez, o da bir kuşağın yürürlükte kaldığı süredir.*

Sahiden yepyeni bir toplumsal ya da siyasal gerçek yaratmayı amaçlayan kişi, her şeyden önce tarihsel deneyimin o pek basit basmakalıp fikirlerinin kendi yarattığı durumda geçerliliklerini yitirmesine çalışmalıdır. Ben kendi açımdan dâhi nitelemesini öyle bir politikacıya saklıyorum ki, icraatına başladığında liselerin tarih öğretmenleri bilimlerinin tüm "yasaları"nın ömrünü tamamladığını, kesintiye uğradığını, paramparça olduğunu görüp akıllarını yitirmeye başlasınlar.

---

* 44 Bir kuşak aşağı yukarı otuz yıl süreyle etkinlik gösterir. Ancak o etkinlik iki aşamaya bölünür ve iki biçim alır: O sürenin –aşağı yukarı– ilk yarısında, yeni kuşak kendi fikirlerinin, seçimlerinin, zevklerinin propagandasını yapar, sonuçta bunlar yürürlüğe girer ve yöneticiliklerinin ikinci yarısında egemen olur. Ama daha onun egemenliği altında eğitilmiş olan kuşak da kendince farklı fikirler, seçimler, zevkler getirip kamusal alana sürmeye başlar. Egemen kuşağın fikirleri, seçimleri, zevkleri aşırılıkçı, dolayısıyla devrimci olduğunda, yeni kuşak aşırılık-karşıtı ve karşıdevrimci çıkar, yani özünde restorasyon yanlısı bir ruh taşır. Şunu da belirtelim ki restorasyondan basit bir "eskiye dönüş" anlaşılmamalı, restorasyon süreçleri asla öyle olmamıştır.

Bolşevizmin göstergesini tersine çevirdiğimizde, faşizm hakkında da benzeri şeyler söyleyebiliriz. İki denemenin hiçbiri "çağın düzeyinde" değil, tüm geçmişi içlerinde özetlenmiş olarak barındırmıyorlar, oysa geçmişi aşmanın olmazsa olmaz koşulu budur. Geçmişle göğüs göğse çarpışılmaz. Gelecek onu yener, çünkü olduğu gibi yutuverir. Bir parçasını dışarıda bıraktı mıydı, mahvolduğu gündür.

Biri de, öbürü de –bolşevizm ve faşizm– iki yalancı şafaktır; getirdikleri yarının sabahı değildir aslında, bir ya da birçok kez görülmüş, köhne bir günün sabahıdır; ilkelliktir her ikisi de. Ve geçmişi sindirecek yerde, onunla şu ya da bu bölümüyle dövüşe girişmek basitliğine düşecek tüm siyasal hareketler öyle olacaktır.

XIX. yüzyıl liberalizminin aşılması gerektiğine kuşku yok. Ancak bu da tam faşizm gibi, kendini liberalizm-karşıtı ilan eden birinin elinden gelemeyecek şeydir. Çünkü o –liberalizm-karşıtı olmak ya da liberal olmamak– liberalizm öncesi dönem insanının yaptığı şeydi. Ve liberalizm onu alt etmiş olduğundan, zaferini bin kez tekrarlayacaktır ya da hepsi –liberalizm ve liberalizm-karşıtlığı– Avrupa'nın yıkılmasıyla son bulacaktır. Kaçınılmaz bir yaşamsal kronoloji vardır. Ona göre liberalizm, liberalizm-karşıtlığından sonra gelir ya da ondan daha ileri bir oranda yaşamdır, tıpkı topun mızraktan daha ileri bir silah olduğu gibi.

İlk bakışta, bir şeye *karşıt* tavır o şeyden sonraymış gibi gelir, çünkü ona bir tepki anlamındadır ve onun öncelikle var olmasını gerektirir. Ancak *karşıt*lığın temsil ettiği yenilik içi boş bir red tavrından ibarettir, pozitif içerik olarak ortaya sürdüğü sadece "köhnelik"tir. Pedro'ya karşıt olduğunu ilan eden kişi, o tavrı pozitif dile çevrildiğinde, Pedro'nun var olmadığı bir dünyadan yana olduğunu bildirmenin dışında bir şey yapmamaktadır. Ama o Pedro'nun henüz doğmamış olduğu dünyadır, o kadar. Pedro-karşıtı kişi, Pedro'dan sonrasına yerleşmektense, daha öncesine yerleşmekte ve filmin

tamamını geçmiş zamana aktarmaktadır, o zaman sürdükçe de Pedro'nun yeniden ortaya çıkması kaçınılmazdır. Yani tüm o *karşıt* kişilere, efsaneye göre Konfüçyüs'e olan olmaktadır. O doğallıkla babasından sonra dünyaya gelmişti; ama işe bakın ki, seksen yaşında olarak doğmuştu, oysa babası henüz otuzundaydı! Her *karşıt*lık basit, kof bir "*hayır*"dan öte bir anlam taşımaz.

Eğer öyle çırılçıplak bir *hayır* ile geçmişi yok edebilseydik her şey çok kolay olurdu. Gel gör ki geçmiş özü gereği *gerisingeri dönücü*dür. Kapıdan kovarsanız bacadan girer, engellemenin yolu yoktur. O nedenle onu aşmanın tek çaresi kovmamaktır. Onu hesaba katmaktır. Ondan kaçınabilmek, onu savuşturabilmek için onu göz önünden ayırmamak. Sözün kısası, tarihsel konjonktüre tam duyarlı bir bilinçle, "çağın düzeyinde" yaşamak.

Geçmişin haklı bir nedeni vardır, kendi nedeni. Kendinin olan ona verilmezse, geri dönüp isteyecektir, hem hazır gelmişken olmayan hakkını da dayatacaktır. Liberalizmin bir hakkı vardı, onu ona sonsuza değin verip kurtulmak gerekir. Ama her konuda haklı değildi, o olmayan hakkını da ondan almak gerekir. Avrupa özündeki liberalizmi korumalıdır. Onu aşmanın şartı budur.

Eğer burada faşizmden ve bolşevizmden söz ettiysem, ancak bir açıdan değindim, yalnızca çağdışı yanı üzerinde durdum. Benim fikrimce, bugün zafere ulaşmışa benzeyen her şeyin ayrılmaz bir parçası bu. Çünkü bugün zafere kitle insanı ulaşmakta, bu yüzden, yalnızca onun biçimlendirdiği, öylece onun ilkel biçemini yansıtan girişimler zafer gibi görünen bir şeyi kutlayabilir. Ama o bir yana, şimdi ne birinin ne de öbürünün içyüzünü tartışıyorum, devrim ile evrim arasındaki bitmek bilmeyen ikilemi çözümlemeyi de amaçlamıyorum. Bu denemenin istemeye cesaret ettiği tek şey, devrimin ya da evrimin tarihsel olması, çağdışı olmamasıdır.

Bu sayfalarda irdelediğim konu siyasal açıdan yansızdır, çünkü okuru politikadan ve onun fikir ayrılıklarından çok daha derinlerdeki bir düzeyde esinliyor. Muhafazakâr kişiyle köktenci kişinin biri öbüründen daha çok ya da daha az kitle demek değildir, hatta o fark –ki her çağda pek yüzeysel olmuştur– ikisinin birden aynı insan, yani ayaklanan sıradan insan olmasını hiç mi hiç engellemez.

Eğer yazgısı gerçekten "çağdaş" kişilerin eline bırakılmayacak olursa Avrupa'nın bağışlanır yanı yoktur: Ancak onlar kendi ayaklarının altında, tüm tarihsel yeraltının nabzının attığını hissedecekler, yaşamın bugün hangi yükseklikte bulunduğunu bilecekler, her türlü köhnemiş ve yabanıl görünüme karşı koyacaklardır. Tarihin tamamı gerekli bize, bakalım ondan böylece kaçınabilir de içine bir kez daha düşmekten kurtulabilir miyiz.

XI

"Kendinden Hoşnut Küçükbey" Çağı

Özetlersek, burada irdelediğimiz toplumsal olgu şudur: Avrupa tarihi ilk kez, öylece, sıradan halk adamının eline bırakılmıştır. Ya da aktif olarak bakıldığında: Eskiden başkalarınca yönetilen halk adamı dünyayı yönetmeye karar vermiştir. Bu toplumun ön safına geçme kararı onda otomatik olarak gelişmiştir, onun temsil ettiği yeni insan tipi olgunlaşır olgunlaşmaz. Eğer toplumsal yaşamdaki sonuçlarına bakarak bu yeni kitle insanının psikolojik yapısı incelenecek olursa, aşağıdaki gözlemlere ulaşılır: 1) Yaşamın kolay, bolluk içinde, trajik sınırlamalardan azade olduğu yolunda doğuştan gelme, kökten bir izlenim; dolayısıyla her vasat birey kendi yüreğinde bir hâkimiyet ve zafer duygusu buluyor, bu da onu, 2) Kendi kendini nasılsa öylece ortaya koymaya, kendi ahlaksal ve zihinsel varlığını uygun ve eksiksiz saymaya davet ediyor. Böyle kendinden hoşnut oluşu onu kendi dışında her kuruma kulaklarını tıkamaya, kendi görüşlerinden kuşku duymamaya, başkalarını hesaba katmamaya yöneltiyor. Kendi içindeki hâkimiyet duygusu onu sürekli olarak başkalarına hükmetmeye özendiriyor. Bunun sonucunda yeryüzünde yalnızca kendisi ve türdeşleri varmış gibi davranacaktır; o nedenle 3) Her şeye burnunu sokacak,

kendi sıradan görüşünü dayatacak, ihtiyat, başkalarını gözetme, sakınca, çekince nedir bilmeyecek, "doğrudan eylem" rejimine uyacaktır.

Bu davranışlar listesi insan olmanın bazı yetersiz biçimlerini aklımıza getirdi, "şımarık çocuk" ve isyankâr ilkel, yani barbar gibi. (Normal ilkel, bunun tersine, üstün kurumlar –din, tabular, toplumsal gelenek, görenekler– karşısında yeryüzünden gelmiş geçmiş en uysal insandır). Bu insan figürünü yerden yere vurmamın şaşılacak yanı yok. Bu yazım dört bir yanda zafere ulaşmakta olan o insan türüne ilk saldırı denemesinden başka bir şey değil, aynı zamanda birtakım Avrupalıların da onun despotluğuna şiddetle karşı çıkacaklarının habercisi oluyor. Şimdilik bir saldırı denemesi olmaktan ileri geçmiyor: Asıl derinlikli saldırı daha sonra gelecek, belki pek yakında ve bu denemeninkinden çok farklı bir biçimde. Derinlikli saldırı kitle insanının kendini ondan kollayamayacağı bir biçimde gelmeli, karşısına dikilivermiş görmeli onu, ama onun, işte onun, kesin saldırı olduğundan kuşkulanmamalı.

Şimdi her yanda cirit atan, yüreğindeki barbarlığı her yere dayatan o şahıs, gerçekte insanlık tarihinin şımarık çocuğudur. Şımarık çocuk dediğim, salt mirasyedi gibi davranan mirasyedidir. Şimdilerde miras uygarlık – çeşitli rahatlıklar, güvenlik; uygarlığın nimetleri yani. Gördüğümüz gibi, ancak onun dünyada oluşturduğu yaşamsal rahatlık sayesindedir ki, o davranışlar dizisinden oluşan, o karakterin esinlediği bir insan ortaya çıkabiliyor. Lüks yaşamın insan maddesinde yol açtığı bir alay çarpıklıktan biri o. Bolluk içindeki bir dünyada doğan yaşamın, tersine, kıtlıklarla boğuşmaktan oluşan bir yaşamdan daha iyi, daha ferah, daha üstün nitelikli bir yaşam olduğuna inanmaya eğilimliyizdir, ama bu yanlıştır. Öyle şey yoktur. Burada belirtmenin yeri olmayan bazı pek kesin, hatta temel nitelikli nedenlerden ötürü. Şimdi o nedenlerin yerine, kalıtım yoluyla geçen

bütün aristokrasilerin hep tekrarlanan trajedisini meydana getiren olguyu anımsamakla yetinelim. Aristokrat, kendi yaratmamış olduğu, dolayısıyla kişisel yaşamıyla organik bağı bulunmayan birtakım yaşam koşullarını miras olarak devralır, yani hazır olarak edinir. Dünyaya gelir gelmez, apansız, nasıl olduğunu bilmeksizin, kendini zenginliğin ve ayrıcalıkların ortasına yerleşmiş bulur. Öz varlığında onlarla hiçbir ilişkisi yoktur, çünkü kendinden kaynaklanmazlar. Bir başkasının, başka bir canlının, kendi atasının oluşturduğu dev kabuktur onlar. Ve mirasyedi *gibi* yaşaması, yani bir başka yaşamın kabuğundan yararlanması gerekir. Peki, o zaman ne olacaktır? Mirasçı "aristokrat" hangi yaşamı yaşayacaktır, kendisininkini mi, yoksa ta başlangıçtaki atasınınkini mi? Ne birini, ne de ötekini. Ötekini ancak *temsil etmeye,* dolayısıyla ne öteki ne de kendi kendisi *olmaya* hükümlüdür. Yaşantısı, kaçınılmaz biçimde, gerçekliğini yitirir, salt bir başka yaşantının temsiline ya da uydurmasına dönüşür. Çekip çevirmek zorunda olduğu servet kendi kişisel yazgısını yaşamasına fırsat vermez, yaşamını boğar. *Her insanın yaşantısı kendi kendisi olabilme yolunda bir uğraş, kendi kendisi olma çabasıdır.* Benim kendi yaşamımı gerçekleştirmekte karşılaştığım güçlükler doğrudan doğruya etkinliklerimi, yeteneklerimi uyandıran, seferber eden şeydir. Eğer bedenimin ağırlığını taşımasaydım, yürüyemezdim. Eğer atmosfer basıncı olmasaydı, bedenimi belirsiz, kof, hayaletimsi bir şey gibi hissederdim. Aynı şekilde, mirasçı "aristokrat"ın tüm kişiliği yaşamsal kullanım ve çaba eksikliğinden ötürü belirsizleşir. Sonucu köklü soyluların o hiçbir şeye benzemeyen kendilerine özgü salaklıklarıdır; aslında şimdiye değin kimse onun trajik iç düzeneğini anlatmamıştır – o trajik iç düzenek tüm kalıtımsal aristokrasileri kaçınılmaz yozlaşmalarına sürükler.

Tüm bunları yalnızca maddi olanak bolluğunun yaşama yararlı olduğu yolundaki safça eğilimimizi kırmak üzere söy-

lüyorum. Tam tersine. Olanakların bol olduğu* bir dünya otomatik olarak ağır sakatlıklara, kötü alışkanlıklarla dolu yaşam biçimlerine yol açar – genel olarak "mirasyedi-insan" sınıfında toplanabilecek türler; "aristokrat" onun yalnızca özel bir örneğidir, bir başka örneği şımarık çocuktur, onlardan çok daha geniş kapsamlı ve köktenci bir örnek ise çağımızın kitle insanıdır. (Öte yandan, az önce değindiğimiz "aristokrat"ı daha ayrıntılı irdeleyebiliriz, onun birçok kendine özgü niteliğinin nasıl tüm halklarda ve çağlarda, kitle insanında filizlendiğini gösterebiliriz. Örneğin: Oyun ve spor türlerini yaşamın odağındaki uğraşa dönüştürme eğilimi, kendi bedenini geliştirmesi –temizlik merakı ve güzel giyinme özeni–, kadınlarla ilişkisindeki romantizm kıtlığı, aydınlarla birlikte hoşça vakit geçirmesi, ama aslında onlara saygı göstermemesi ve adamlarıyla uşaklarına onları kamçılatması, mutlak bir otorite altında yaşamayı bir tartışma rejimine yeğ tutması** vb. vb.)

* Maddi olanakların artması, hatta bolluğu fazlalıkla karıştırılmasın. XIX. yüzyılda yaşama birçok kolaylıklar sağlanmıştı, o da yaşama az önce sözünü ettiğim mucizevi –nicel ve nitel– genişlemeyi getirdi. Ama öyle bir an geldi ki, uygar dünya vasat insanın yetisine kıyasla, bolluğu *başından aşan* bir görünüm aldı, aşırı, gereksiz zenginleşti. Bir tek örnek vereyim: İlerlemenin (=yaşamsal nimetlerin giderek artmasının) sağlar gibi göründüğü güvence vasat insanın maneviyatını bozdu, ona öylesine bir kendine güven verdi ki, bu kadarı artık sahte, boğucu, kötü oluyor.

** Bu noktada, başka konularda da olduğu gibi, İngiliz aristokrasisi kuraldışı bir durum sergiler. Ancak, hayran olunacak bir olgu olmakla birlikte, İngiliz tarihinin genel çizgilerine şöyle bir bakarsak, bu kuraldışılığın o niteliğiyle kuralı doğruladığını görürüz. Söylenilenin tersine, İngiliz soylu sınıfı Avrupa'nın en az "zenginlik içinde yüzen" aristokrasisi olmuş ve bütün diğerlerinden daha fazla, sürekli tehlike altında ömür sürmüştür. Öyle, hep tehlikede yaşadığından ötürü, kendini saydırmayı her zaman bilmiş, başarmıştır – ki bu da dur durak bilmeden savunmada kalmış olmayı gerektirir. Burada unutulan çok önemli veri, İngiltere'nin, XVIII. yüzyıl epeyce ilerleyene değin, Batının en yoksul ülkesi olmuş olmasıdır. Soylu sınıfı kendisini işte öyle kurtarmıştır. Zenginliği başından aşmadığından ötürü de –kıtada soylulara uygun sayılmayan– ticaret ve endüstriyle uğraşmıştır; demek oluyor ki, ekonomik bakımdan yaratıcı biçimde yaşayıp, kendi ayrıcalıklarına sığınmama yolunu pek erkenden tutmuştur.

Gerçek bir tedirginliğin sonucunda, bu noktada ısrar ediyorum: Uygarlıktan uzak eğilimlerle dolu olan bu adam, bu yepyeni barbar, modern uygarlığın otomatik ürünüdür, özellikle de o uygarlığın XIX. yüzyılda aldığı biçimin. Uygar dünyaya V. yüzyıldaki "büyük beyaz barbarlar" gibi dışarıdan gelmedi o; içinde Aristoteles'in bataklıkta üreyen kurbağalar hakkında söylediği üzere, kendiliğinden, esrarlı bir oluşumla doğmuş da değil, onun doğal meyvesi. Paleontoloji ile biyocoğrafyanın doğruladığı şöyle bir yasa ortaya koyabiliriz: İnsan yaşamı ancak ve ancak elindeki araçlar hissettiği sorunlarla dengelendiği zaman doğmuş ve gelişmiştir. Ruhsal düzlemde olduğu gibi, fiziksel düzlemde de gerçektir bu. Böylece, bedensel yaşantının pek somut bir boyutuna değinmek üzere, şunu hatırlatmayı isterim: İnsan türü gezegenin sıcak mevsimin şiddetli soğuk bir mevsimle dengelendiği bölgelerinde filizlenmiştir. Tropiklerde insan denen hayvan yozlaşır ve bunun tersine, aşağı ırklar –örneğin Pigmeler– ondan daha sonra dünyaya gelen ve evrim aşamasında ondan üstün olan ırklar tarafından tropiklere doğru püskürtülmüşlerdir.*

Demek ki: XIX. yüzyıl uygarlığı o niteliktedir ki, vasat insana bolluğu başından aşan bir dünyada konuşlanma olanağı sunmuştur, o da onun yalnızca maddi bolluğunu algılayıp, ıstıraplarını algılamamakta. Kendini mucizevi araçlarla, yararlı ilaçlarla, tedbirli devletlerle, rahatlık sağlayan haklarla çevrili buluyor. Buna karşılık, o ilaçlarla araçları icat etmenin, gelecekteki üretimlerini güvenceye almanın ne denli güç olduğundan habersiz; devlet düzeninin ne kadar istikrarsız olduğunu fark etmiyor ve yüreğinde pek az sorumluluk taşıyor. O dengesizlik onu sahteleştiriyor, canlı varlık kökünü bozuyor, mutlak tehlike kökten sorunsallık olan yaşamın özüyle olan temasını kaybetmesine yol açıyor. İnsan ömrün-

* Bkz. Olbricht: *Klima und Entwicklung*, 1923.

de ortaya çıkabilecek en çelişkili insan yaşamı biçimi "kendinden hoşnut küçük bey"inkidir. Dolayısıyla, o hâkim figür haline geldi mi, tehlike çanlarını çalmaya başlamanın, yaşamın yozlaşma tehdidi altında bulunduğunu ilan etmenin sırası gelmiş demektir. Buna göre, günümüz Avrupa'sının temsil ettiği yaşam düzeyi insanlığın tüm geçmişininkinden üstün; ne var ki gözlerimizi geleceğe çevirdiğimizde, içimize korku düşüyor: Uygarlık sanki ne şimdiki düzeyini koruyabilecek, ne daha yüksek bir düzeye erişebilecek, tam tersine, gerileyecek, yeniden daha alt düzeylere inecek gibi.

İşte bu, "kendinden hoşnut küçükbey"in temsil ettiği eşsiz anormalliği yeterince açık seçik ortaya koyar sanıyorum. Çünkü o dünyaya keyfinin istediğini yapmaya gelmiş bir adam. Gerçekten de: "Baba evladı"nın ham hayali budur. Nedeni malum: Aile çevresinde her şey, en berbat suçlar bile sonuçta cezasız kalabilir. Aile çevresi nispeten yapaydır ve suçu işleyen açısından toplum içinde, sokak ortamında otomatik olarak kaçınılmaz, korkunç sonuçlar doğuran birçok eylem onun bağrında hoşgörüyle örtülür. Ama "küçükbey" evin dışında da içinde olduğu gibi davranabileceğini sanır, hiçbir şeyin kaçınılmaz, çaresiz, geri dönüşsüz olmadığını sanır. Bu yüzden keyfinin istediğini yapabileceğine inanır.* Koskocaman bir yanlıştır bu! Bir eski bir Portekiz öyküsünde papağana söyledikleri gibi: *Zatıaliniz biz nereye götürürsek oraya gideceksiniz.* İnsan keyfinin istediğini *yapmamalı* demek istemiyorum; mesele şu ki, her kişi yapmak *zorunda olduğu* şeyden başkasını

* Her ev toplum karşısında neyse, daha geniş ölçüde bir ulus da diğer uluslar karşısında odur. İlerde göreceğimiz gibi, bugün yürürlükte olan "küçükbeyliğin" en açıkça görülen, aynı zamanda en geniş çaplı dışavurumlarından biri, bazı ulusların uluslararası topluluk ortamında "keyiflerinin istediğini yapmaya" karar verişleridir. Buna safça "ulusalcılık" adını veriyorlar. Uluslararası topluluğa körü körüne boyun eğmeye karşıt olduğum halde, öte yandan daha küçük ulusların bu gelip geçici "küçükbeyliği"ni kaba saba, gülünç buluyorum.

yapamaz, *olması gerekenden* başka şey olamaz. Elden gelen tek şey, o yapılması gerekeni reddetmektir; iyi de o bize canımızın çektiğini yapma özgürlüğünü vermez. Bu noktada elimizde özgür irade olarak yalnızca olumsuz bir özgürlük vardır – *istememe iradesi*. En sahici yazgımızdan pekâlâ da sıvışabiliriz; ama bu olsa olsa yazgımızın daha alt basamaklarına tutsak olmak sonucunu verecektir. Ben bu olguyu her bir okura kendi yazgısının hepten bireysel olan yanlarında apaçık gösteremem, çünkü okurların her birini tanımıyorum; ama yazgısının başkalarınınkine eş olan yanlarında ya da parçalarında gösterebilirim. Örneğin: Günümüzün tüm Avrupalıları, dile getirdiği tüm "fikirleri"nden ve "görüşleri"nden daha kuvvetli bir kesinlikle biliyor ki, Avrupa insanı liberal olmak *zorundadır*. Olması gerekenin hangi özgürlük biçimi olduğunu tartışmaya girmeyelim. En tepkici Avrupalı bile vicdanının derininde biliyor ki, Avrupa'nın son yüzyılda liberalizm adı altında gerçekleştirmeye çabaladığı şey, son elde Batılı insanın ister istemez bugün artık *olduğu* kaçınılmaz, engellenmesi olanaksız bir şeydir.

Avrupa'nın yazgısında var olan o vazgeçilmez siyasal özgürlük buyruğunu hayata geçirmek için şimdiye değin başvurulmuş olan tüm somut yöntemlerin sahte ve zararlı oldukları dört dörtlük, karşı konulmaz gerçeklerle kanıtlansa bile, son bir kesinlik var ki ayakta kalacaktır: O buyruk geçen yüzyılda *özünde* haklıydı. Bizi ya da kendi kendilerini aksine inandırmak için ne hareket yaparlarsa yapsınlar, o *son kesinlik* komünist Avrupalıda da, faşist Avrupalıda da aynı biçimde etkilidir; *Syllabus*'a* daha fazla sadık olan

---

* Copernicus'un izinde güneşin sahiden ufukta batmadığına *inanan* kişi, onu batarmış gibi *görmeye* devam edecektir, görmek birincil bir kanı içerdiğinden ötürü de, *inanmaya* devam edecektir. Ancak bilimsel *inancı* birincil ya da kendiliğinden ileri gelen *inancının* etkilerini sürekli olarak engeller. Katolik de öyle, dogmatik inancıyla, kendi içindeki *sahici* liberal inancı reddeder. Katoliğin durumuna değinmem burada yalnızca şimdi

Katolikte de –istese de istemese de– öyledir. Herkes "bilmekte" ki, liberalizmin dışavurumlarıyla savaşırken başvurulan haklı eleştirilerin ötesinde, onun kaçınılmaz gerçekliği vardır; hem o öyle bir gerçekliktir ki, kuramsal, bilimsel, zihinsel değil, tüm bunlardan kökten değişik ve daha kesin bir türdendir – yani bir yazgının gerçekliğidir. Kuramsal gerçekler yalnızca tartışmaya açık olmakla kalmazlar, tüm anlamları ve güçleri tartışılır olmalarındadır; tartışmadan doğarlar, tartışıldıkları sürece hayatta kalırlar, *salt* tartışma için yapılmışlardır. Oysa yazgı –yaşamsal bakımdan olması ve olmaması gereken şey– tartışılmaz, ancak kabul edilir ya da edilmez. Eğer kabul edersek sahiciyizdir; kabul etmeyecek olursak, kendi kendimizin reddi, yalanlanmasıyız demektir.* Yazgı canımızın yapmayı istediği şey değildir; açık, kesin profilini daha çok canımızın istemediği şeyi yapma *zorunluluğumuzun* bilincinde gösterir, o bilinçten tanınır.

Gelelim "kendinden hoşnut küçükbey"e: Özelliği bazı şeylerin olamayacağını "bilmesi" ve buna karşın, o nedenle, davranış ve sözleriyle onun tersine inanırmış gibi yapmasıdır. Faşist siyasal özgürlüğe karşı çıkacaktır, çünkü onun eninde

öne sürdüğüm fikri açıklamak içindir; yoksa çağımızın kitle insanına, "kendinden hoşnut küçükbey"e yönelttiğim kökten eleştiri onunla ilgili değildir. İkisi ancak bir noktada birleşirler. "Kendinden hoşnut küçükbey"in yüzüne vurduğum şey varlığının neredeyse tamamındaki sahteliktir. Katolik de varlığının bazı noktalarında sahteliğe sapar. Ancak bu kısmi rastlaşma yalnızca görünürde kalır. Katolik varlığının bir kısmında sahtedir –varlığı o istese de, istemese de, modern insanındır–, *çünkü* varlığındaki öbür gerçekliğe, yani dinsel inancına sadık olmak ister. Bu demektir ki, Katoliğin yazgısı başlı başına trajiktir. Ve o sahtelik parçasını kabul etmekle görevini yerine getirmiş olur. Oysa "kendinden hoşnut küçükbey" salt hafiflikten ötürü, doğrudan doğruya her türlü trajediden sıvışmak amacıyla kendi kendisinden ve her şeyden kaçar.

* Olması gereken şeyi reddeden kişiye kalan yaşam biçimi olsa olsa alçalma, yozlaşma olur. Kendi sahici varlığı o yüzden ölmez, suçlayıcı bir gölgeye, bir hayalete dönüşür, ona sürekli olarak sürmekte olduğu yaşamın sürmesi gereken yaşama kıyasla daha alt düzeyde olduğunu duyurur. Alçaklaşan kişi, intihar ettikten sonra hayatta kalmış biridir.

sonunda eksik kalmayacağını, kaçınılmaz bir biçimde oracıkta, doğrudan doğruya Avrupa yaşamının özünde var olduğunu, sahiden gerektiği her seferinde, işler ciddileştiğinde yeniden oraya döneceğini bilmektedir. Çünkü kitle insanının varoluşunun ekseni budur: Samimiyetsizlik, "şaka". Yaptığı şeyler geri dönülmez nitelikli değildir, bir "baba evladı"nın afacanlıkları misalidir. O her düzlemdeki trajik, kesin tavırlar koyma telaşı görünüşten ibarettir. Trajedicilik oyunu oynarlar, çünkü uygarlaşmış dünyada sahici trajedinin gerçekleşeceğine inanmazlar.

Bir kimsenin bize göstermek istediği yüzünü onun asıl varlığı olarak kabullenmeye zorlansak işimiz tamamdır. Biri iki kere ikinin beş ettiğine inandığını söylemekte ısrar ediyorsa ve onu deli yerine koymak için bir neden yoksa, dilediği kadar bağırıp çağırsın, iddiasını canı pahasına savunsun, söylediğine kendinin de inanmadığına emin olabiliriz.

Avrupa denen ufak toprak parçasının üstünde dört başı mamur, genel bir maskaralık kasırgası esmekte. Alınan ve sergilenen tavırların neredeyse tamamı baştan sona sahte. Gösterilen tek çaba, kendi yazgısından kaçma, onun su götürmez gerçeği ve derin çağrısı karşısında duyarsızlaşmak, her bireyin olması gerektiği şeyle yüzleşmekten sıvışması yolunda. Güldürü havasında geçiyor ömürler, hem de takılan maske ne denli trajiğimsiyse o oranda güldürü. Kişinin olanca varlığıyla, çekincesizce kendini ortaya koymadığı, yanar-döner tavırlarla yaşanılan her yerde güldürü vardır. Kitle insanı ayağını kendi yazgısının kaya gibi kesinliğine basmıyor, onun yerine sanki boşlukta asılı kalmışçasına, bitkisel bir yaşam sürüyor. Bu yüzden bu ağırlıksız, köksüz –yazgısından koparılmış– yaşantılar, hiçbir zaman olmadığı gibi, en hafif akıntılara kapılıp sürükleniyorlar. "Akıntılar" ve "sürüklenmeler" çağı bu. Hemen hiç kimse, sanatta olsun, düşüncelerde olsun, politikada olsun, toplumsal göreneklerde olsun ortaya çıkıveren yüzeysel burgaçlara direnmi-

yor. Aynı nedenle, kof söz sanatı her zamankinden daha büyük bir zafere ulaşıyor. Başkalarının "yaseminler, kuğular, su perileri" diye yazdığı yerde (burada tekrarlamanın uygunsuz kaçacağı türden) herhangi bir laf yazdığında, tüm edebiyat tarihini aştığını sanıyor. Ama elbette ki bunu yapmakla, o güne değin ayakyolundan dışarı adım atmamış bir başka söz sanatını gün ışığına çıkarmaktan öteye gitmiş olmuyor.

Günümüzün durumunu açıklığa kavuşturmak amacıyla, görünümünün özelliğinin ötesinde, geçmişteki başka durumlarla olan benzerlik payına dikkati çekelim. Akdeniz uygarlığı en üst düzeyine erişir erişmez –İsa'dan önce III. yüzyılda–, kinizm felsefesinin ortaya çıkması bu bağlamdadır. Diogenes, çamura bulanmış sandaletleriyle Aristippos'un halılarının üstünde yürür. Kinik her köşede, her düzeyde kaynaşan bir tip olup çıkmıştır. Peki kiniğin yaptığı neydi? O uygarlığı baltalamaktan başka bir şey değildi. Helenizmin nihilistiydi o. Hiçbir zaman hiçbir şeye inanmamış, hiçbir şey yapmamıştır. Oynadığı rol var olanı bozmaktır – daha doğrusu, bozmaya çalışmaktır, çünkü sonuçta o amacına da ulamış değildir. Uygarlığın asalağı olan kinik, onu inkâr etmekle geçinir, çevresinden eksilmeyeceğinden emindir de ondan. Eğer herkesin doğallıkla ve ciddiyetle onun gibi, onun kendi kişisel rolü olarak benimseyip maskaralık olsun diye davrandığı gibi davrandığı bir yabanıl ülkeye düşse, ne yapardı acaba? Özgürlüğü karalamadıkça bir faşist, sanatı inkâr etmedikçe bir süperrealist, nedir ki?

Fazlasıyla iyi düzenlenmiş, tehlikelerini değil de yararlarını algıladığı bir dünyada doğmuş olan bu insan tipi de başka biçimde davranamazdı. Çevresi onu şımartıyor, çünkü uygarlıktır o çevre –bir yuva yani– ve "baba evladı" kendisini kaprisli tutumundan çekip çıkaracak, kendinden üstün birtakım mercilere kulak vermeye özendirecek hiçbir şey hissetmiyor; hele onu kendi yazgısının kaçınılmaz dibine ayağını değdirmeye zorlayacak bir şeyleri hiç mi hiç hissetmiyor.

XII

“Uzmanlaşma Merakı” Denen Barbarlık

Savımız şuydu: XIX. yüzyıl uygarlığı otomatik olarak kitle insanını üretmiştir. Genel sunumu tamamlamadan önce, bu üretimin düzeneğini özel bir durumda çözümlememizde yarar var. Böylece savımız somutlaşmış olacak ve inandırıcılığı artacaktır.

Bu XIX. yüzyıl uygarlığı diyordum, iki büyük boyutta özetlenebilir: Liberal demokrasi ve teknik. Şimdi bunların yalnız ikincisini ele alalım. Çağdaş teknik kapitalizm ile deneysel bilimin birleşmesinden doğar. Tekniğin her çeşidi bilimsel değildir. Yontma taş döneminde çakmaktaşından baltaları üreten kişi bilimden habersizdi, buna karşın bir teknik üretmişti. Çin, fizik biliminin varlığını hayaline bile getirmeksizin üst düzeyde bir teknik yeteneğe erişmişti. Yalnız Avrupa'nın modern tekniğinin bilimsel bir kökeni vardır ve özgün yapısı, sınırsız bir gelişme olanağı o kökenden kaynaklanır. Diğer teknikler –Mezopotamya, Nil vadisi, Yunan, Roma, Doğu teknikleri– bir noktaya değin gelişir, sonra onu aşamazlar, o noktaya varır varmaz gerileyip içine kapanmaları üzücüdür.

Batı'nın bu harika tekniği Avrupa soyuna harika bir çoğalma olanağı sağlamıştır. Bu denemenin hangi veriden

yola çıktığını anımsayınız, o veri, söylediğim gibi, yürüttüğüm tüm bu mantığın tohumunu taşıyor. V. yüzyıldan 1800'e değin, Avrupa nüfusu 180 milyonu aşamamıştı. 1800'den 1914'e değin ise 460 milyonu aşmıştır. Böylesi bir sıçrayış insanlık tarihinde eşsizdir. Tekniğin –liberal demokrasiyle birlikte– deyimin nicel anlamıyla kitle insanını doğurmuş olduğuna kuşku yoktur. Ancak bu sayfalarda kitle insanının varlığından deyimin nitel ve kötüleyici anlamıyla da sorumlu olduğunu göstermeye çalıştım.

Kitleden maksat –diye belirtmiştim daha başından– ille de işçi demek değildir; deyimi burada bir toplumsal sınıf anlamında kullanmıyorum, tersine, günümüzde bütün toplumsal sınıflarda var olan ve bu yüzden çağımızı temsil eden, bu çağda baskın ve egemen olan bir sınıfı ya da insan oluş biçimini anlatıyor. Şimdi bunu gün gibi aydınlık olarak göreceğiz.

Kimdir günümüzde toplumsal gücü uygulayan? Çağa kendi ruhunun yapısını dayatan kimdir? Hiç kuşkusuz, kentsoylu sınıftır. Peki, o kentsoylu sınıfın içinde bir üst öbek, günün soylu sınıfı sayılan kimdir? Hiç kuşkusuz, teknik adamıdır: Mühendis, doktor, öğretmen vb. vb. Teknik öbeğin içinde onu en üst düzeyde, olanca saflığıyla temsil eden kimdir? Hiç kuşkusuz, bilim adamıdır. Eğer bir uzaylı gelip Avrupa'yı ziyaret etse, onu yargılamak niyetiyle, barındırdığı insan tipleri arasından hangisiyle yargılanmayı yeğlediğini ona sorsa, hiç kuşku yoktur ki Avrupa, yargıdan olumlu bir sonuç çıkacağından emin olarak, memnuniyetle bilim adamlarını gösterirdi. Tabii uzaylı olağanüstü bireyler aramazdı, kuralı arardı, Avrupa insanlığının doruk noktası olan genel "bilim adamı" tipini.

Bakınız şimdi: Günümüzün bilim adamı sonuçta kitle insanının en yetkin örneğidir. Ve ne rastlantı, ne de her bir bilim adamının kendi kişisel kusuru değil, bilimin kendisi –uygarlığın kökeni– onu otomatik olarak kitle insanına dön-

üştürmektedir; yani onu bir ilkel yaratık, bir modern barbar yapmaktadır.

Fazlasıyla bilinen şeydir bu: Bin kez belirtilmiştir, ama ancak bu denemenin çerçevesinde dolu dolu anlamını ve olanca ağırlığını açık seçik kazanıyor.

Deneysel bilim XVI. yüzyıl biterken başlar (Galileo), XVII. yüzyıl sonlarında oluşumunu tamamlar (Newton), XVIII. yüzyıl ortalarında gelişmeye koyulur. Bir şeyin gelişmesi oluşumundan farklıdır ve değişik koşullara bağlıdır. O bağlamda, deneysel bilime topluca verilen ad olan fiziğin gelişimi bilim adamlarını bir birleştirme çabasına zorlamıştır. Newton ile çağının diğer kişilerinin yapıtı o yöndedir. Ancak fiziğin gelişimi birleşmeye karşıt nitelikte bir işe girişmiştir. Bilim, gelişmek için, bilim adamlarının uzmanlaşmasını gerektiriyordu. Kendisinin değil, bilim adamlarının. Bilimin kendisi uzman olmaz. Olacak olsa, *o nedenle* gerçek olmaktan çıkar. Deneysel bilim bile, bütünüyle ele alındığında, matematikten, mantıktan, felsefeden ayrılırsa gerçektir. Ama o çerçevede yapılan çalışma –vazgeçilmez biçimde– uzmanlaşmış olmalıdır.

Fizik ve biyoloji bilimlerinin bir tarihini yazarak, araştırmacıların çalışmalarında giderek artan uzmanlaşma sürecini gözler önüne sermek çok ilginç olurdu ve ilk bakışta akla geldiğinden fazla yarar sağlardı. Böylelikle bir kuşaktan öbürüne bilim adamının nasıl zorlandığını, nasıl gitgide daralan bir zihinsel etkinlik alanına sıkıştığını görebilirdik. Ama o tarihin bize öğreteceği önemli nokta bu değil, daha çok bunun tersidir: Bilim adamının, çalışmasının yörüngesini her kuşakta daraltmasından ötürü, giderek bilimin öbür bölümleriyle, evrenin bütüncül bir yorumuyla ilişkiyi yitirdiğidir; oysa Avrupa bilimi, kültürü, uygarlığı adlarını hak eden tek şey odur.

Uzmanlaşma tam olarak, "ansiklopedik insan"ı uygar diye adlandıran bir çağda başlar. XIX. yüzyıl, üretimleri

uzmanlık özelliğine kavuşmuş olmakla birlikte, yazgısını ansiklopedik biçimde yaşayan yaratıkların yönetiminde başlar. Bir sonraki kuşakta ise denklem yer değiştirmiştir, uzmanlık her bilim adamının varlığında genel kültürün yerini almaya başlar. 1890'da üçüncü bir kuşak Avrupa kültürünün yönetimini üstlendiğinde, tarihte benzeri görülmedik bir bilim adamı tipiyle karşılaşırız. Yeterince bilgili birisi olmak için bilinmesi gereken bütün her şeyin arasından yalnızca belli bir bilimi bilir, hatta o bilim çerçevesinde de yalnızca kendisinin etkin araştırmacısı olduğu ufak bir alanı tanır. Özellikle incelediği daracık görünümün dışında kalan şeylerden habersiz olmayı bir erdemmiş gibi ilan eder ve bilginin tümü hakkında merak duymayı *amatörlük* olarak adlandırır.

Aslında görüş alanının darlığına hapsolmuş durumda, gerçekten yeni olgular keşfederek ancak bildiği bilimini ilerletir, böylelikle de bilmekten özenle geri durduğu düşünce ansiklopedisini genişletir. Böylesi bir durum nasıl olmuştur ve olabilmektedir? Çünkü şu inkâr edilemez olgunun tuhaflığını vurgulamakta yarar var: Deneysel bilim büyük ölçüde, inanılınayacak kadar vasat, vasatın bile altındaki insanların çalışması sayesinde ilerlemiştir. Bu demek oluyor ki, günümüzün uygarlığının kökeni ve simgesi olan modern bilim, içinde zihinsel bakımdan vasat insanı barındırıyor ve başarılı çalışmalar yapmasına izin veriyor. Bunun nedeni yeni bilimin ve onun yönetip temsil ettiği tüm uygarlığın aynı zamanda hem en büyük avantajı, hem en büyük tehlikesi olan şeyde: Makineleşmede. Fizik ve biyoloji bilimlerinde yapılması gereken şeylerin önemli bir bölümü neredeyse herhangi bir kimsenin uygulayabileceği mekanik ödevlerdir. Sayısız araştırmanın gerekleri açısından bilimi ufacık parçacıklara ayırmak, o parçalardan birinin içine kapanıp öbürleriyle ilgilenmemek mümkün. Yöntemlerin sağlamlığı ve kesinliği bilginin böyle geçici ve pratik olarak ayrıştırılmasına olanak veriyor. O yöntemlerden biriyle, bir makine kullanır gibi çalı-

şılıyor, bol bol sonuç almak için onların anlamı ve temeli üstüne kesin fikirlere sahip olmak de zorunlu değil. Böylece bilim adamlarının büyük bölümü laboratuvarlarının ufacık hücresine kapanmış olarak bilimin genel ilerlemesini sağlıyorlar, tıpkı peteğindeki bir arı ya da ızgarasının başındaki kebapçı gibi.

Tamam da, bu son derece garip bir insan sınıfı yaratıyor. Doğanın yeni bir olgusunu keşfeden araştırmacı kendinde bir egemenlik ve güven duygusu duymadan edemez. Kendini "bilen kişi" sayacak ve görünürde bir oranda haklı da olacaktır. Çünkü sahiden de, bir şeyin öyle bir parçasına sahiptir ki, onda olmayan başka parçalarla birlikte, gerçekten bilgiyi oluşturmaktadır. Uzmanın yüreğindeki durum budur ve yüzyılımızın ilk yıllarında en dizginsiz biçimde abartılmıştır. Uzman kendi mini minnacık evren köşeciğini pek iyi "biliyor"; gel gelelim kalan her şeyden tümüyle habersiz.

İşte size bazı yanları ve çehreleriyle tanımlamaya çalıştığım bu garip yeni insanın belirli bir örneği. Onun tüm tarihte eşi bulunmayan bir insan biçimi oluşturduğunu söylemiştim. Uzman o türü kuvvetle somutlaştırmamıza ve kökten yeniliğini göstermemize yarıyor. Öyle ya, eskiden insanlar bilgelerle cahiller olarak ikiye ayrılabilirdi, az çok bilgeler, az çok cahiller vardı. Oysa uzman bu iki kategoriden hiçbirisine sokulamaz. Bilge değil, çünkü uzmanlık alanına girmeyen her şeyden resmen habersiz; ama cahil de değil, çünkü o bir "bilim adamı" ve kendi mini minnacık evren parçacığını pek iyi tanıyor. Onun bir cahil-bilge olduğunu söylememiz gerekecek, bu da pek vahim bir şey, çünkü demek oluyor ki, bilmediği tüm sorunlar karşısında bir cahil gibi değil, salt kendi özel konusunda bilge kişi gibi davranan biri.

Ve sahiden de, uzmanın tutumu budur. Politikada, sanatta, tüm toplumsal göreneklerde, başka bilimlerde kara cahil bir ilkelin tavrını alacaktır; gel gelelim o tavırları enerji ve yeterlilikle alacak, –işin çelişkili yanı– o konularda başka

uzman kabul etmeyecektir. Uygarlık onu uzmanlaştırmakla dışa sımsıkı kapatmış, kendi sınırları içinde tatmin etmiştir; ama işte yüreğindeki o hâkimiyet ve yeterlilik duygusu onu uzmanlık alanının dışında egemen olmak istemeye sürükleyecektir. Bundan ortaya çıkan şu oluyor: En ileri nitelikteki bir insanı –uzmanı– temsil eden, dolayısıyla kitle insanına en uzak olan bu örnek bile, sonuçta yaşamın tüm alanlarında niteliksiz biri gibi, kitle insanı gibi davranacaktır.

Boş bir uyarı değil bu. Günümüzde "bilim adamları"nın, tabii onların ardından doktorların, mühendislerin, maliyecilerin, öğretmenlerin vb.nin politikada olsun, sanatta olsun, dinde olsun, hayatın ve dünyanın genel sorunlarında olsun nasıl aptalca düşünüp, aptalca yargılamakta ve davranmakta olduklarını dileyen herkes gözlemleyebilir. Defalarca kitle insanının özelliği olarak sunduğum o "kulak asmama", üst kurumlara boyun eğmeme koşulu işte bu yarım-nitelikli adamlarda doruğa çıkıyor. Onlar kitlelerin bugünkü hâkimiyetini simgeliyor, kısmen de oluşturuyorlar, onların barbarlığı Avrupa'daki maneviyat bozukluğunun ilk nedenidir.

Öte yandan, o insanlar son yüzyıl uygarlığının, *kendi eğilimine bırakılınca*, nasıl böylesi bir ilkellik ve barbarlığın yeniden ortaya çıkmasına yol açtığının en açık ve seçik kanıtıdır.

Bu *dengelenmemiş* uzmanlık merakının ilk sonucu, her çağdakinden fazla sayıda "bilim adamı"nın bulunduğu günümüzde, örneğin 1750'lerdekine kıyasla çok daha az sayıda "kültürlü" insan bulunduğudur. En kötüsü de bilim ızgarasının başındaki kebapçılar sayesinde bilimin kendi içinde gelişmesi bile sağlama alınmış değildir. Öyle, çünkü bilim zaman zaman kendi gelişiminin organik düzenleyicisi olarak bir yeniden-oluşturma çalışması gerektirir, ki o da dediğim gibi, gittikçe daha güçleşen, bilgi bütününün gittikçe daha geniş alanlarını zorlayan bir birleştirme çabası ister. Newton fizik sistemini pek de fazla felsefe bilgisi olmaksızın yaratabil-

mişti, oysa Einstein'ın dâhiyane sentezine ulaşması için Kant'ın ve Mach'ın düşüncesini olduğu gibi özümsemesi gerekti. Kant ile Mach –bu adlar Einstein'ı etkilemiş olan felsefe ve psikoloji düşüncesinin o muazzam kitlesinin yalnızca simgeleridir– onun zihnini *özgürleştirmesi* ve kendi yeniliğini getirmesi için yolu açmışlardır. Ancak Einstein yeterli değil. Fizik bilimi tarihinin en derin bunalımına girmekte, olsa olsa ilkinden daha iyi düzenlenmiş yeni bir ansiklopedi kurtarabilecektir onu.

Evet, yüzyıl süresince deneysel bilimin ilerlemesini sağlamış olan uzmanlık merakı artık öyle bir aşamaya yaklaşmış bulunuyor ki, daha nitelikli bir kuşak ona daha güçlü bir ızgara yapılandırmayı üstlenmezse ilerleyemeyecek.

Ama eğer uzman uğraştığı bilimin içsel fizyolojisini tanımıyorsa, onun devamının tarihsel koşulları konusunda daha da kökten bir bilgisizlik içindedir, yani bundan sonra da hâlâ araştırmacılar yetişebilmesi için toplumun ve insan yüreğinin nasıl örgütlenmesi gerektiğinden habersizdir. Son yıllarda gözlemlenen –ve değinmiş olduğum– bilimsel yönelim azalması uygarlığın ne olduğu konusunda net bir fikri bulunan herkes için kaygı verici bir belirtidir; oysa güncel uygarlığın doruğu olan tipik "bilim adamı" genellikle o fikirden yoksun. Tıpkı yer kabuğu ve çağların başlangıcındaki ormanlar gibi, uygarlık da öylece *orada durmakta* sanıyor o da.

XIII

En Büyük Tehlike Devlet

Kamusal düzenin iyi kurulmuş olduğu durumlarda, kitle kendi başına eylem koymayan varlıktır. Misyonu öyledir. Dünyaya yönetilmek, etkilenmek, temsil edilmek, başkalarınca düzenlenmek için gelmiştir – ta kitle olmaktan çıkıncaya ya da hiç değilse çıkmayı amaçlayıncaya değin. Ama tüm bunları kendi başına yapmak üzere gelmemiştir dünyaya. Yaşamını üstün bir mercie dayandırmak gereksinimindedir. Üstün nitelikli insanların kimler olduğunu dilediğiniz kadar tartışabilirsiniz; ancak onlar –ister falancalar olsun, ister filancalar– var olmasaydı, insanlık en temel varlığından yoksun kalırdı, bu noktada hiçbir kuşku kalmamasında yarar var; gel gelelim yüz yıl var ki Avrupa böylesine açık seçik bir gerçeği görmemek için devekuşu misali kafasını kuma gömmede. Çünkü sıkça rastlanan ve olası olgulara dayanan bir görüş değil bu, toplumsal "fiziğin" bir yasası, hem de Newton fiziğininkilerden çok daha şaşmaz bir yasa. Avrupa'ya yeniden sahici bir felsefenin hâkim olduğu gün* –onu kurtarabilecek tek şeydir bu–, şunun far-

---

* Felsefenin hâkim olması için –Platon'un ilkin dilemiş olduğu üzere– filozofların egemen olması, ya da –daha alçakgönüllülükle daha sonraları dilediği üzere– imparatorların felsefe yapması gerekmez. Aslında her ikisi de hayırlı değildir. Felsefenin hâkim olması için ilkin var olması yeterlidir; yani filozofların filozof olmaları. Neredeyse yüz yıl var ki, filozoflar filozoftan başka her şeyler – politikacı, eğitici, edebiyatçı ya da bilim adamı olup çıkmışlar.

kına varacağız: İnsan, istese de istemese de, yapısı gereği bir üst merci aramaya zorunlu bir varlıktır. Eğer onu kendi başına bulmayı başarırsa, olağanüstü biri demektir, yok eğer bulamazsa kitle insanıdır ve üstünlüğe öbürünün sayesinde erişme ihtiyacındadır.

Kitlenin kendi başına etkinlikte bulunabileceğini iddia etmek, kendi yazgısına karşı ayaklanmak demektir, şimdi yaptığı da bu olduğu için ben kitlelerin ayaklanmasından söz ediyorum. Çünkü sonuç olarak özünde ve sahiden ayaklanma diye adlandırılabilecek tek şey herkesin kendi yazgısını kabullenmemesi, kendi kendine karşı ayaklanmasıdır. Bu bağlamda, başmelek Lucifer eğer Tanrı olmaya kalkışmaktansa –yazgısı o değildi– meleklerin en sonuncusu olmaya kalkışsaydı, yine aynı ölçüde başkaldırmış olacaktı. (Eğer Lucifer Tolstoy gibi Rus olsaydı, herhalde bu ikinci başkaldırı biçimini yeğlerdi, ama o da yine ününü borçlu olduğu öbür biçim kadar Tanrı'ya karşı gelmek olurdu).

Kitle kendi başına harekete geçtiğinde, bunu ancak tek biçimde yapar, çünkü başka biçim bilmez: Linç eder. Lynch yasasının Amerikan olması pek de rastlantısal değil, öyle ya, Amerika bir bakıma kitlelerin cennetidir. Şimdilerde, kitleler zafere ulaştığında, bunun şiddetin zaferi olmasının ve şiddetin tek mantık biçimi, tek öğreti sayılmasının da hiçbir şaşılacak yanı yok. Bu şiddeti kural olarak benimseme sürecine ben çok önceleri dikkat çekmiştim.* Bugün artık gelişiminin doruk noktasına ulaşmış bulunuyor, bu da hayırlı bir belirti, çünkü kendiliğinden inişe geçmeye başlayacak demektir. Günümüzde çağın retoriği artık şiddet oldu; laf cambazları, beceriksizler benimsiyorlar onu. Bir insanlık gerçeği kendi tarihini tamamladığında, bir deniz kazasına uğrayıp öldüğünde, dalgalar onu safsatanın sahiline vurur, artık orada ceset halinde uzun zaman varlığını sürdürür. Safsata insan

* Bkz. *Omurgasız İspanya.*

gerçeklerinin mezarlığıdır; ya da olsa olsa sakatlar hastanesidir. Gerçek ölünce geriye adı kalır, sözden ibaret olsa bile, sonuçta dört dörtlük bir sözdür, tılsımlı gücünden bir şeyler korur her zaman.

Ama inançsızlık sonucu kural haline getirilmiş şiddetin nüfuzunun zayıflamaya başlamış olması pekâlâ mümkün de olsa, başka biçimde, yine de onun düzeninde yaşamayı sürdüreceğiz.

Bugün Avrupa uygarlığını tehdit eden en büyük tehlikeden söz ediyorum. Bu uygarlığı tehdit eden tüm diğer tehlikeler gibi o da şiddetin evladı. Dahası var: Onun şanlı eserlerinden birini oluşturuyor; çağdaş devlettir o. Yani geçen bölümde bilim üstüne söylediklerimizin bir yenisiyle karşı karşıyayız: İlkelerinin doğurganlığı onu akıl almaz bir ilerlemeye doğru itiyor; ne var ki o ilerleme uzmanlaşmayı dayatıyor ve uzmanlaşma bilimi boğma tehdidinde.

Devlette de aynı şey oluyor.

XVIII. yüzyıl sonlarında tüm Avrupa uluslarında devlet neydi, hatırlayınız! Pek az şeydi! İlk kapitalizm ve ilk kez tekniğin, yeni, akılla düzenlenmiş tekniğin zaferi olan kapitalizmin endüstri örgütleri toplumda ilk genişlemeyi sağlamışlardı. Böylelikle daha öncekilerden sayı ve güç bakımından daha kuvvetli, yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıktı: Burjuvazi. Bu yeni dünya burjuvazisinin her şeyden çok, her şeyden önce sahip olduğu bir şey vardı: Yetenek, beceri. Çabayı örgütlemeyi, disiplin altına almayı, sürekli kılmayı ve düzenlemeyi biliyordu. O düzenin ortasında, bir okyanusta gider gibi seyrediyordu "devlet gemisi". Devlet gemisi burjuvazinin yeniden icat ettiği bir eğretilemeydi, öyle ya, burjuvazi kendini okyanus misali engin, her şeye kadir, fırtınalara gebe hissediyordu. O gemi fındık kabuğu gibi bir şeydi: Bir avuç askeri, bir avuç bürokratı, birazcık parası vardı. Ortaçağda burjuvalardan çok farklı bir insan sınıfı tarafından üretilmişti: Hayran olunası bir cesarete sahip

soylular tarafından. Onlar olmasaydı, Avrupa ulusları da olmazdı. Gel gelelim, yüreklerindeki tüm erdemlere karşılık, soyluların akılları tamam değildi, hiçbir zaman da olmamıştır zaten. Öteki organlarına bağlı yaşıyorlardı. Zekâları pek sınırlıydı, duygusaldılar, içgüdüseldiler, seziseldiler; sözün kısası: "Akıldışıydılar". Bu yüzdendir ki hiçbir teknik geliştiremediler, çünkü bu, işleri akla vurmaya zorlar. Barutu icat etmediler. Ondan rahatsız oldular. Yeni silahlar icat edecek yetenekten yoksun olduklarından burjuvalara meydanı boş bıraktılar –o silahları Doğu'dan ya da başka bir yerden alarak– barutu kullansınlar diye; onlar da böylece soylu savaşçıyı, aptal gibi demir zırhlara bürünmüş, cenk sırasında yerinden kımıldayamayan "şövalye"yi yendiler: Öteden beri savaşın sırrının savunma araçlarından çok, saldırı araçlarında olduğunu akıl edememişti ki (o sırrı Napolyon yeniden keşfedecekti).*

Devlet bir teknik iş –kamu düzeni ve yönetim tekniği– olduğundan, "eski rejim" XVIII. yüzyıl sonlarına ulaştığında, geniş ve kargaşalı bir toplumun darbelerini dört bir yanından yiyerek hayli zayıflamıştı. Devlet gücüyle toplum gücü arasındaki orantısızlık o dönemde öylesine büyüktü ki, durumu Charlemagne zamanındakiyle karşılaştırınca XVIII. yüzyıldaki devlet bir yozlaşma örneği olarak görünüyor.

---

* Üstünlüğün soylulardan burjuvalara geçtiği büyük tarihsel değişimin bu basit imgesini Ranke'ye borçluyuz: Ama simgesel ve kabataslak gerçeğin tümüyle doğrulanması için elbette ki ona çeşitli belirtmeler eklemek gerekiyor. Barut en eski çağlardan beri biliniyordu. Bir borunun içine doldurulmasını ise bir Lombardiyalıya borçluyuz. Yine de dökme mermiler icat edilene değin etkili olmamıştı. "Soylular" ateşli silahı sınırlı olarak kullandılar, ama çok pahalı geliyordu. Yalnızca ekonomik bakımdan daha iyi örgütlenmiş olan burjuva orduları ondan büyük ölçüde yararlanabildiler. Ama Burgonyalıların ortaçağ tipi ordusunun temsil ettiği soyluların, İsviçrelilerin oluşturduğu profesyonel olmayan, yeni burjuva ordusu tarafından kesin olarak bozguna uğratıldığı aynen doğrudur. Burjuva ordusunun en büyük gücü yeni disiplini ve taktik uygulamanın yeni rasyonel biçimi olmuştu.

Karolenj devletinin gücü XVI. Louis'ninkine kıyasla elbette ki çok daha daha azdı, ama buna karşılık onu çevreleyen toplumun gücü sıfırdı.* Toplumsal güçle kamu gücü arasındaki muazzam düzey farkı devrimi, devrimleri olanaklı kılmıştır – ta 1848'e değin.

Ama devrimle birlikte kamu gücüne burjuvazi sahip çıktı ve kendi inkâr kabul etmez erdemlerini devlete uyguladı, böylece bir kuşağı biraz aşan bir sürede gücü her şeye yeten bir devlet yarattı, o da devrimlerin hesabını dürdü. 1848'den sonra, yani burjuva hükümetlerinin ikinci kuşağı işbaşına geldikten sonra Avrupa'da gerçek devrim kalmadı. Elbette ki devrim yapmak için neden kalmadığından değil, olanak kalmadığındandı bu. Devrimlere sonsuza değin elveda! Artık Avrupa'da yalnız bunun tersine yer vardı: Hükümet darbesine. Ve ondan sonra kendine devrim havaları veren her şey maskeli bir hükümet darbesinden başka hiçbir şey olmadı.

Zamanımızda ise devlet mucizevi biçimde işleyen dört dörtlük bir düzenek, araçlarının niceliği ve kesinliği bakımından harika bir yeterlikte. Toplumun orta yerine lök gibi oturmuş, bir zembereğine dokundunuz mu muazzam manivelaları harekete geçtiği gibi, toplumsal bedenin herhangi bir parçasına yıldırım hızıyla yetişiyor.

Çağdaş devlet uygarlığın en görünürdeki, en bilinen ürünüdür. Ve kitle insanının onun karşısında benimsediği tavrın üzerinde durup düşünmek aydınlatıcı olur. Kitle insanı

---

* Bu noktada biraz durmakta ve Avrupa'da mutlak krallıklar döneminin hayli cılız devletlerle iş gördüğünü belirtmekte yarar var. Bu nasıl mı açıklanır? Çevredeki toplum genişlemeye başlamıştı bile. Öyle ya, madem devletin gücü her şeye kadirdi –"mutlak" olduğuna göre–, neden daha büyük bir güç kazanmıyordu? Nedenlerinden birine değindik: Kandan gelen soylu sınıfların teknik, akılcılık, bürokratik bakımlardan yeteneksiz oluşları. Ama bu yeterli değil. Bundan başka, *mutlak devlette o soylu sınıflar devleti toplumun hesabına genişletmeyi istemediler*. Sanılanın tersine, mutlak devlet içgüdüsel olarak, topluma bizim demokratik devletimizden çok daha fazla saygı gösterir: Bizimki daha zeki olmakla birlikte, tarihsel sorumluluk duygusu daha zayıftır.

devleti görür, ona hayrandır, onun *orada olduğunu*, yaşamını güvence altında tuttuğunu bilir; gel gelelim onun birtakım insanlar tarafından icat edilmiş, dün insanlarda var olmuş olan bazı erdemler ve ilkeler tarafından ayakta tutulan bir yapıt olduğunun, yarın buharlaşıp uçabileceğinin bilincinden yoksundur. Öte yandan, kitle insanı devlette adsız bir güç görür ve kendi kendini de adsız –halk– olarak gördüğünden, devleti kendi malı sayar. Herhangi bir ülkenin kamusal yaşamında herhangi bir zorluk, bir çatışma ya da sorun çıktığını düşününüz: Kitle insanı onu derhal doğrudan doğruya devletin üstlenip, karşı durulmaz devasa araçlarıyla çözümlemesini bekler.

Günümüzde uygarlığı tehdit altında tutan en büyük tehlike budur işte: Yaşamın devletleştirilmesi, devletin her şeye burnunu sokması, toplumun içinden geldiği gibi yapacağı türlü işi devletin yutması; yani sonuçta insanların yazgısını ayakta tutan, besleyen, ileri doğru iten tarihsel doğaçlamanın yok olması. Kitle bir üzüntü ya da yalnızca herhangi bir güçlü istek duyduğunda, her zaman ve güvenli bir olanağa el atma eğilimine düşer: Her şeyi sadece bir düğmeye basıp –çabasız, uğraşsız tarafından, kuşku duymaksızın, tehlikeye atılmaksızın– o müthiş düzeneği işleterek elde etmek. "Devlet benim" der kitle, ki düpedüz yanlıştır bu. Devlete ancak şu anlamda kitle denebilir: İki adama hiçbirisinin adı Juan olmadığı için aynıdırlar denebildiği anlamda. Çağdaş devletle kitlenin tek ortak yanı adsız olmalarıdır. Ama şu da var ki kitle insanı gerçekte kendisini devlet sanıyor ve devleti kendi rahatını kaçıracak her türlü yaratıcı azınlığı ezmek üzere kullanmaya olan eğilimi giderek artmada – rahatsızlık hangi bağlamda olursa olsun: Politikada, düşüncelerde, endüstride.

Bu eğilimin sonucu çok kötü olacaktır. Toplumun doğaçlama davranışları, devletin duruma el koymasıyla defalarca bastırılacaktır; hiçbir yeni tohum filizlenemeyecektir.

Toplum devlet *için*, insan hükümetin düzeneği *için* yaşamak zorunda kalacaktır. Ve devlet, eninde sonunda varlığı ve bakımı çevresinde onu besleyen yaşamsallığa bağlı bulunduğundan, toplumun iliğini emip kuruttuktan sonra, sıskası çıkıp iskelete dönecek, makineler misali paslanarak ölecektir, kadavra imgesini canlı organizmanınkinden çok daha fazla akla getiren bir ölümle.

Eski uygarlığın yürek sızlatan yazgısı böyle olmuştu. Hiç kuşkusuz, Julius ve Claudius gibi imparatorların yarattıkları imparatorluk devleti hayranlık uyandıran bir makineydi, düzenek olarak patrici ailelerinin eski cumhuriyet devletinden katbekat üstündü. Ama ne garip bir rastlantıdır ki, gelişiminin doruğuna eriştiğinde toplumsal beden çökmeye başladı. Daha Antoninus'lar döneminde (II. yüzyıl), devlet boğucu bir hâkimiyetle toplumun üzerine abanmıştı. Toplum köleleştirilmeye başlanmıştı, artık *devlet hizmeti*nin dışında bir yaşamı kalmamıştı. Yaşamın bütünü bürokrasiye bağlanmıştı. O zaman ne olmuştu? Yaşamın bürokrasiye bağlanması bütünüyle cılızlaşmasına yol açmıştı – ama her düzlemde mi, her düzlemde. Servetler küçülmüştü, kadınların doğurganlığı azalmıştı. O zaman devlet kendi gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla insan yaşantısını bürokrasiye daha daha sıkı bağlamanın yolunu tuttu. İkinci aşamadaki bu bürokratlaştırma toplumun askerleştirilmesi oldu. Devletin en büyük gereksinimi savaş düzeneğiydi, ordusuydu. Afrika kökenli Severus sülalesinden gelen imparatorlar dünyayı askerleştirdiler. Fakat beyhude bir uğraş oldu bu! Sefalet arttıkça arttı, rahimlerin verimliliği düştükçe düştü. Askere alınacak kimse bile bulunamaz oldu. Severus'lardan sonra orduyu artık yabancılardan toplamak gerekiyordu.

Devletçilik denilen çelişkili ve trajik sürecin ne mene bir şey olduğu görülüyor, değil mi? Toplum, kendisi daha iyi yaşamak amacıyla bir araç olarak devleti yaratıyor.

Ardından devlet onun üzerine abanıyor ve topluma artık devlet için yaşamak düşüyor. Ama sonuçta devlet henüz o toplumun insanlarından oluşmakta. Ne var ki çok geçmeden devleti ayakta tutmak için onlar yeterli olmuyor ve yabancıları çağırmak gerekiyor: İlkin Dalmatları, ardından Cermenleri. Ve yabancılar devleti ele geçiriyorlar, toplumdan, ilk baştaki halktan artakalanlar onlara, yani kendileriyle hiçbir ilişkisi olmayan halklara köle olarak yaşamak zorunda kalıyorlar.* Devletin her şeye burnunu sokması bu sonucu verir işte: Halk devlet denilen ve aslında bir düzenekten, bir makineden ibaret olan şeyi besleyen ete, una dönüşür. İskelet onu sarmalayan eti kemirir. İnşaat iskelesi evin sahibi, sakini olur çıkar.

İnsan bunları bildikten sonra, Mussolini'nin ibretlik bir çenebazlıkla bugün İtalya'da yapılmış mucizevi bir keşifmişçesine şu formülü vazettiğini işitmek üzücü oluyor: H*er şey devlet içindir; devletin dışında bir şey olamaz; devlete karşı bir şey olamaz.* Faşizmin tipik bir kitle insanı hareketi olduğunu keşfetmek için yeterli bu. Mussolini hayran olunası biçimde yapılandırılmış bir devletle karşılaşmıştı –kendi tarafından değil, tam da onun karşı çıktığı güçler ve fikirler tarafından, liberal demokrasi tarafından yapılandırılmış–. Mussolini o devleti eline ayağına sahip olamadan kullanmakla yetiniyor; ben şimdi eyleminin ayrıntılarını yargılamaya girişmeyeyim ama, bugüne değin siyasal ve yönetimsel işlev bakımından ulaştığı sonuçların liberal devletin başardıklarıyla kıyaslanamayacağı tartışma götürmez. Şayet herhangi bir sonuç elde etmişse de, öylesine ufacık, belli belirsiz ve yüzeysel ki, o makineyi gücünün son haddinde çalıştırmasına fırsat veren olağandışı güçleri kendi elinde toplamasını hiç dengelemez.

* 55 Septimius Severus'un oğullarına son sözlerini anımsayınız: *Birliği elden bırakmayın, askerlerin aylığını ödeyin ve geri kalanına aldırmayın.*

Devletçilik, kural düzeyine yükseltilmiş şiddetle doğrudan eylemin aldığı en üst biçim. Kitleler, adsız makine devleti araç gibi kullanarak bildiklerini okumaktalar.

Avrupa uluslarının önünde iç yaşamlarında büyük zorluklarla, ekonomik, hukuksal ve kamu düzeni açısından sorunlarla dolu bir dönem var. Kitlelerin hâkimiyeti altında devletin bireyin, grubun özgürlüğünü ezerek, geleceği hepten tüketmesinden korkmayalım da ne yapalım?

Bu mekanizmanın somut bir örneğini son otuz yılın en kaygılandırıcı olgularından birinde buluyoruz: Tüm ülkelerde polis güçlerinin pek büyük ölçüde artmış olmasında. Toplumsal büyüme kaçınılmaz biçimde o noktaya getirdi. Ne kadar alışılmış bir şey olursa olsun, günümüzde bir büyük kent halkının sokaklarda rahat yürümek ve işinin başına gitmek için, çaresiz, bir polisin trafiği yönetmesine gereksinim duyması, bu durumun ruhumuza dehşet verici bir çelişki gibi gelmesini engellememeli. Ama düzeni sağlamak üzere oluşturulmuş bulunan o "güvenlik kuvvetleri"nin hep onların istedikleri şeyi dayatacaklarını düşünmek "düzen insanları"nın safdilliğidir. Eninde sonunda, dayatacakları düzeni kendilerinin belirleyip kararlaştırmaları kaçınılmazdır – o da elbette ki kendi yararlarına işleyen düzen olacaktır.

Hazır konuya değinmişken, bir kamu gereksiniminin karşısında farklı toplumların gösterebilecekleri farklı tepkilere dikkat çekmekte yarar var. 1810 yılına doğru, yeni endüstri geleneksel tiplerden daha çok suça yatkın bir insan türü –endüstri işçisi– yaratmaya başlayınca, Fransa alelacele kalabalık bir polis örgütü kurar. 1810'a doğru aynı nedenle İngiltere'de suç oranında artış görülür, o zaman İngilizler fark ederler ki polis örgütleri yoktur. Muhafazakârlar iktidardadır. Ne yapacaklardır? Polis örgütü mü kuracaklardır? Hiç de değil. Suça dayanabildikleri kadar dayanmayı yeğlerler. "Halk kargaşaya yer bırakmaya razı olur, özgürlüğün

bedeli sayar onu." John William Ward şöyle yazar: "Paris'te dehşetli bir polis örgütü var, ama yararları pahalı ödeniyor. Polisin evimi ziyaret etmesindense, gözetlenmektense, Fouché'nin tüm düzeneklerindense, her üç-dört yılda Ratcliffe Road'da yarım düzine kişinin boğazlandığını görmeyi yeğlerim."* Bunlar iki farklı devlet kavramı. İngiliz insanı devletin sınırlı olmasını istiyor.

---

* Bkz. Elie Halévy, *Histoire du peuple anglais au XIX. siécle* (cilt I, s.40, 1912).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYAYA HÂKİM OLAN KİM

XIV

Dünyaya Hâkim Olan Kim?

Avrupa uygarlığı –diye yineledim birkaç kez– otomatik olarak kitlelerin ayaklanmasını üretmiş bulunuyor. Tersinden bakıldığında da, bu ayaklanmanın gerçekleşmesinin çok iyi bir yanı var; ne olduğunu söyledik: Kitlelerin ayaklanması insan yaşamının çağımızda akıl almaz oranda büyümesiyle aynı şey. Gel gelelim aynı olgunun öbür yüzü dehşet verici; bu yüzünden bakıldığında, kitlelerin ayaklanması insanlığın ahlakının kökünden bozulmasıyla aynı şey. Gelin şimdi olguyu yeni bakış açılarından görelim.

1

Yeni bir tarih çağının özü ya da karakteri iç değişikliklerin –insanın ve ruhunun değişikliklerinin– ya da dış değişikliklerin –biçimsel ya da mekanik değişiklikler– sonucudur. Bu sonunculardan hiç kuşkusuz en önemlisi iktidarın yer değiştirmesidir. Ama bu olgu ruhun da yer değiştirmesini birlikte getirir.

O nedenle, bir çağa onu anlamak niyetiyle yaklaştığımızda, sormamız gereken ilk sorulardan biri şu olmalıdır: "O dönemde dünyaya kim hâkimdi?" Söz konusu dönemde insanlık aralarında iletişim bulunmayan birkaç parçaya

ayrılmış, onlar da birbirinden bağımsız iç dünyalar oluşturuyor olabilirler. Miltiades'in zamanında Akdeniz âlemi Uzak Doğu âleminin varlığından habersizdi. Böyle durumlarda, "Dünyaya kim hâkim?" sorumuzu topluca yaşayan grupların her birine yöneltmemiz gerekir. Ancak XVI. yüzyıldan başlayarak insanlığın tümü öylesine devasa bir birleşme sürecine girmiş bulunuyor ki, bu günümüzde doruğuna çıkmış durumda. Artık diğerlerinden kopuk yaşayan insanlık parçası yok – insanlık adaları kalmadı. Dolayısıyla, o yüzyıldan beri dünyayı yöneten her kimse, gerçekte otoriter etkisini yeryüzünün tamamında uyguluyor denebilir. Üç yüzyıl süreyle, Avrupa uluslarının oluşturdukları homojen grubun rolü bu oldu. Avrupa buyruk veriyordu ve onun buyruğunun birliği altında dünya birleşik bir biçemde yaşıyordu ya da hiç değilse giderek birleşme yolundaydı.

O yaşam biçemi "Modern Çağ" olarak adlandırılır, renksiz, pek bir şey anlatmayan bir adın altında gizlenen gerçek şudur: Avrupa hegemonyası dönemi.

"Hâkimiyet"ten maksat burada her şeyden önce maddi güç, fiziksel zorlama değil. Çünkü burada aptalca laflardan kaçınmayı amaçlıyoruz; en azından en kabataslak, en açık seçik aptallıklardan. Şimdi bakınız: "Hâkimiyet" diye adlandırılan, insanlar arasındaki o kalıcı ve normal ilişki hiçbir zaman kuvvete dayanıyor değildir, tam tersine; çünkü bir insan ya da insan grubu "kuvvet" denilen o aracı ya da toplumsal düzeneği yönetici olduğundan ötürü elinin altında tutar. İlk bakışta yönetimin temeli kuvvetmiş gibi görünen durumlar, daha iyi incelendiğinde, bu savı doğrulamak için en iyi örnekler olarak görülür. Napolyon İspanya'ya karşı bir saldırı gerçekleştirmişti, o saldırıyı bir zaman sürdürmüştü, ama İspanya'ya bir güncük bile hâkim olamadı. Oysa yeterli kuvveti vardı, fakat işte kuvvetten başka bir şeyi olmadığından ötürü hâkim olamamıştı. Bir saldırı olgusu ya da süreciyle, hâkim olma durumunu birbirinden ayırmak gere-

kir. Hâkim olmak otoriteyi normal olarak uygulamaktır. O ise her zaman kamuoyundan kaynaklanır – her zaman, on bin yıl önce de, bugün de, İngilizler arasında da, Botocudo kabilelerinde de. Yeryüzünde hiç kimse hiçbir zaman hâkimiyetini kamuoyundan başka bir şeyle besleyerek egemen olmamıştır.

Yoksa kamuoyu egemenliğinin 1789'da avukat Danton ya da XIII. yüzyılda Aquinolu Aziz Thomas tarafından icat edilmiş olduğunu mu sanıyorsunuz? O egemenliğin kavramı şu ya da bu yerde, şu ya da bu tarihte icat edilmiş olabilir; ancak kamuoyunun insan toplumlarında egemenlik olgusunu üreten kökten kuvvet olması, insanoğlunun kendisi kadar eski tarihli ve sürekli bir olgudur. Bu bağlamda, Newton fiziğinde yerçekimi hareketi üreten kuvvettir. Kamuoyun yasası da siyasal tarihin evrensel yerçekimidir. Onsuz tarih bilimi bile mümkün olmazdı. O nedenle, Hume şöyle pek zekice imada bulunur: Tarihin konusu, kamuoyunun egemenliğinin nasıl ütopyacı bir emelden çok öteye giderek, insan toplumlarında her zaman, her saat ağırlıklı olmuş olduğunu kanıtlamaktır. Yani yeniçerilerle yönetmek isteyen biri bile, onların fikrine ve halkın kalan kısmının onlar hakkındaki fikrine bağlıdır.

Doğrusunu isterseniz, yeniçerilerle egemenlik etmek olmaz. Talleyrand Napolyon'a ne demiştir: "Süngülerle efendimiz, her şey yapılabilir ama bir tek şey yapılamaz: Üzerine oturmak." Yönetmek demek iktidara el koyma hareketi demek değildir, sakin sakin iktidar olmak demektir. Özetle, hâkim olmak demek, yerine oturmak demektir. Taht, piskoposluk makamı, bakanlık ya da parlamento koltuğu, genel merkez, artık hangisi olursa. Safdilce ve melodramatik bir bakış açısından varsayılanın aksine, hâkimiyet insanın yumruğundan çok daha fazla kaba etlerine bağlı bir sorundur. Devlet, son elde, kamuoyunun konumudur: Bir denge, bir durağanlık durumu yani.

Ancak şu da var: Öyle durumlar olur ki, kamuoyu mevcut değildir. Uzlaşmaz gruplara bölünmüş bir toplumda fikirler birbirini yok eder, bir egemenlik oluşmasına yer bırakmaz. Doğanın da boşluğa tahammülü olmadığından, var olmayan kamuoyu kuvvetinin bıraktığı o boşluğu kaba kuvvet gelip doldurur. Sözün kısası, o kuvvet daha önce davranıp öbürünün yerini alır.

Bu yüzden, eğer kamuoyu yasası tam olarak tarihsel yerçekimi yasası olarak anlatılmak istenirse, o kuvvetin mevcut olmadığı bu tür durumları da göz önüne almakta yarar vardır, o noktada şöyle bir formüle, herkesçe bilinen, saygıdeğer, gerçeği yansıtan şu deyişe ulaşırız: Kamuoyunun zıddına giderek egemenlik sürmek olmaz.

Bu da bizi egemenliğin bir fikrin otoritesi anlamına geldiğini fark etmeye yöneltir; dolayısıyla bir ruhun otoritesidir; egemenliğin sonuçta ruhsal güçten başka bir şey olmadığını kavrarız. Tarih olayları bunu harfi harfine doğrular. Tüm ilkel iktidarlar "kutsal" niteliklidir, çünkü dinselliğe dayanır, din ise daha ilerde ruh, fikir, görüş olacak şeyin ilk ortaya çıktığında aldığı biçimdir; sözün kısası, maddesel olmayan, fiziikötesi şeydir. Ortaçağda aynı olgu daha büyük boyutlarda yinelenir. Avrupa'da ilk biçimlenen devlet ya da iktidar kilisedir, kendine özgüdür ve daha o zamandan "ruhani iktidar" adını taşır. Siyasal iktidar kiliseden, kendisinin de kaynağında ruhani iktidardan, yani birtakım fikirlerin egemenliğinden başka bir şey olmadığını öğrenir ve *Kutsal* Roma İmparatorluğu kurulur. Böylelikle aynı oranda ruhani olan iki güç çarpışırlar ve özde farklılaşamadıklarından ötürü –her ikisi de ruhtur– sonunda her biri zamanın değişik boyutlarında yerleşmek üzere anlaşırlar: Biri dünyevi zamanda, öbürü sonsuzlukta. Dünyevi iktidar ile dinsel iktidar, her biri yekdiğeri gibi ruhanidir; ancak biri zamanın ruhudur –değişebilen dünyevi kamuoyu–, öbürü ise sonsuzluğun ruhudur – Tanrı oyu, Tanrının insanlar ve yazgıları üstüne düşüncesi.

O halde, falan tarihte filanca kişi, filan halk ya da homojen halklar öbeği hâkim demekle, şunu demek aynı kapıya çıkar: Falan tarihte dünyaya filan görüş sistemi –fikirler, seçimler, emeller, niyetler– hâkimdir.

Peki bu hâkimiyet nasıl anlaşılmalıdır? İnsanların büyük bölümünün bir görüşü yoktur, kafalarına fikirlerin dışarıdan basınçla girmesi gerekir, aynen motor yağının makinelere girdiği gibi. Bu yüzden, fikir sahibi olmayan insanların –ki çoğunluktadırlar– görüş bildirmesi için, ruhun –artık ne ruhu ise– güç sahibi olması ve o gücü kullanması gerekir. Görüşler olmasaydı, insanların toplu yaşantısı kargaşa olurdu; daha da beter: Tarihsel hiçlik olurdu. Fikirler olmasaydı, insanların yaşamı mimariden, organik yapıdan yoksun kalırdı. O nedenle, bir ruhsal güç bulunmadıkça, *buyruk veren biri olmadıkça* ve o egemenlik eksik kaldığı oranda insanlığa kaos hükmederdi. O bağlamda, *iktidarın her yer değiştirişi*, hükmedenlerin her değişimi aynı zamanda bir fikir değişikliğidir ve onun sonucunda tarihsel yerçekiminde koskoca bir değişikliktir.

Şimdi başlangıca dönelim. Birkaç yüzyıl boyunca, dünyaya Avrupa, yani benzer ruh taşıyan bir halklar grubu hâkim oldu. Ortaçağda dünyevi işlere hükmeden kimse yoktu. Tarihin tüm ortaçağlarında da öyle olmuştur zaten. O nedenle, o çağlar hep görece bir kaosun ve görece bir barbarlığın, bir fikir eksikliğinin temsilcisidirler. Öyle zamanlardır ki, insanlar severler, nefret ederler, tutkuları, karşıtlıkları vardır ve de hepsi büyük ölçüdedir. Tamam da, pek az fikir belirtirler. Böylesi çağların da hoşlukları yok değildir. Ama büyük çağlarda insanlığı yaşatan şey fikirlerdir ve o sayede düzen kurulur. Ortaçağın öteki yanında, yeniden modern çağa benzer bir dönemle karşılaşırız, dünyanın sınırlı bir bölümüne de olsa, buyruk veren biri vardır: Büyük hâkim Roma'dır o. Akdeniz ve çevresinde düzeni kuran odur.

Bu savaş sonrası dönemde artık Avrupa dünyaya hâkim değil denilmeye başlanıyor. Peki, bu tanının olanca vahameti anlaşılıyor mu? O tanıyla iktidarın yer değiştirdiği bildiriliyor. Peki, acaba nereye doğru gidiyor? Dünya hâkimiyetinde Avrupa'nın yerini kim alacak? Hem birilerinin alacağı kesin mi? Ya hiç kimse almazsa, ne olacak peki?

2

Dünyada her an, dolayısıyla şu anda, sonsuz sayıda olay olmakta, gerçeğin ta kendisi bu. Demek ki şu anda dünyada olup bitenin ne olduğunu söyleme iddiası kendi kendisiyle dalga geçmek olarak anlaşılmalı. Ama aynı zamanda gerçeğin tamamını doğrudan doğruya bilmenin olanaksızlığı anlamına geliyor, öyleyse kendi kafamıza göre bir gerçeklik yapılandırıp, olayların belli bir biçimde olduğunu varsaymaktan başka çaremiz yok. Bu da bize bir şema, yani bir kavram ya da bir kavramlar ağı sağlar. Sonra onunla, bir kareli aydınger kâğıdının arkasındaymış gibi, somut gerçeğe bakarız ve o zaman, işte ancak o zaman gerçeğin yaklaşık bir görüntüsüne ulaşabiliriz. Bilimsel yöntem böyle oluşmuştur. Dahası var: Aklın her türlü kullanılışı böyledir. Arkadaşımızın bahçe yolundan doğru geldiğini görüp "Pedro bu" dediğimizde, bile bile, alaycılıkla bir hata işleriz. Çünkü Pedro'nun bizim için taşıdığı anlam şematik bir fizik ve manevi davranışlar dizisidir –yani "karakter" dediğimiz şey– ve doğrusunu isterseniz, o şema kimi zaman kafamızdaki "arkadaşımız Pedro" fikrine hemen hiç benzemez.

Bütün kavramlar, en basitinden en tekniğine kadar, kendi kendisiyle alay üzerine yapılandırılır: Tepeden bakan bir tebessümün dişleri üzerine, tıpkı geometrik kesimli pırlantanın yüzüğün altın dişleri arasına yerleştirilişi gibi. Kavram olanca ciddiyetiyle der ki: "Şu şey A'dır, şu öteki şey de B'dir." Ama onunki gülmemek için kendini zor tutan birinin,

kahkahasını zorla zapt etmiş, dudaklarını sıkıca kapatmasa patlatıverecek olan birinin iğreti ciddiyetidir. Pek iyi bilmektedir ki, ne bu öyle dosdoğru A'dır, ne de öbürü hiç çekincesiz B'dir. Kavramın tam olarak düşündüğü söylediğinden biraz başka bir şeydir, alaycılık da işte bu ikilemdedir. Aslında düşündüğü şöyledir: Biliyorum ki, kesin konuşmak gerekirse, bu şey A değil, öbür şey de B değil; ama onları A ve B olarak kabul etmekle, ben biri ve öbürü karşısında somut yaşamsal davranışım açısından kendi kendimle bir uzlaşmaya varıyorum.

Bu bilgi kuramı, bu akıl kuramı bir eski Yunanlıyı öfkelendirirdi. Çünkü Eski Yunan akılda, kavramda gerçeğin ta kendisini keşfettiğini sanmıştı. Oysa biz, aklın, kavramın, insanın gündelik bir aracı olduğuna, insanın onu gereksindiğine, yaşamını oluşturan sonsuz ve son derece sorunlu gerçeğin ortasında kendi durumunu açıklığa kavuşturmakta kullandığına inanıyoruz. Yaşam, aralarında hayatta kalabilmek için nesnelere karşı verdiğimiz savaşımdır. Kavramlar onların saldırısına karşılık verebilmek üzere oluşturduğumuz stratejik plandır. O nedenle, herhangi bir kavramın yüreğinin içi iyice incelenecek olursa, nesnenin kendisi hakkında bize hiçbir şey söylemediği, yalnızca bir insanın o nesneyle ne yapabileceği, ondan ne zarar görebileceğini özetlediği ortaya çıkar. Her kavramın içeriğinin her zaman yaşamsal olduğunu, hep bir insanın olası eylemi ya da olası ıstırabı olduğunu ileri süren bu kısıtlayıcı görüş, bildiğim kadarıyla bugüne değin kimse tarafından ileri sürülmemiştir; ama bence, Kant ile başlamış olan felsefi sürecin kaçınılmaz sonucudur. O nedenle, Kant'a kadar olan felsefenin tüm geçmişini onun ışığında yeniden gözden geçirirsek, temelde bütün filozoflar aynı şeyi söylemişler gibi gelecektir. Evet öyle, her felsefi keşif bir şeyin *örtüsünü kaldırmaktan*, dipte bulunanı yüzeye çıkarmaktan başka bir şey değildir.

Fakat söylemeye hazırlandığım şey felsefe sorunlarının o denli dışında ki, böylesi bir girizgâh fazla kaçıyor. Niyetim sadece şu anda dünyada –tarihsel dünyada demek istiyorum elbette– gerçekleşen şeyin yalnızca şu olduğunu söylemekti: Üç yüzyıl boyunca Avrupa dünyaya hâkim oldu ve şimdi Avrupa ne hâkim olduğundan ne de olmayı sürdüreceğinden emin. Güncel tarihsel gerçeği bütünleyen sonsuz sayıda şeyi böylesi basit bir formüle indirgemek hiç kuşkusuz, en azından abartı olur, bu yüzden benim de düşünmenin, ister istemez abartmak olduğunu anımsatmam gerekiyordu. Abartmak istemeyen susmalı; dahası: Aklını dumura uğratmalı, aptallaşmanın bir yolunu aramalı.

Aslında, sanıyorum ki bugün gerçekte olan şey de bu zaten, geriye kalan hepsi onun sonucu, koşulu, belirtisi ya da onunla ilintili ufak bir olay.

Ben tam olarak Avrupa'nın hâkim olmaktan çıktığını söylemedim, bu yıllarda Avrupa hâkim olup olmadığı, yarın hâkim olup olmayacağı konusunda ağır kuşkular içinde dedim. Yeryüzünün diğer halklarında ona karşılık veren bir ruh hali var: Şimdi birilerinden buyruk alıyor olup olmadıklarından kuşkulular. Onlar da bundan emin değiller.

Bu son yıllarda Avrupa'nın çöküşünden çok söz edildi. Ben hararetle rica ediyorum, salt Avrupa'nın ya da Batı'nın çöküşünden söz ediliyor diye Spengler'i düşünme safdilliğini sürdürmeyiniz. Spengler'in kitabı ortaya çıkmadan önce de herkes o konuyu konuşuyordu ve kitabının başarısı, bilindiği gibi, o kuşkunun ya da kaygının bütün kafalarda, birbirinden çok ayrı anlamlarda ve nedenlerle önceden var olmasından kaynaklandı.

Avrupa'nın çöküşünden o kadar fazla konuşuldu ki, çoğu kişi giderek bunu bir olay sandı. Öyle olduğuna cidden ve kesinlikle inandıklarından değil, ama gerçek saymaya alıştılar, ama doğrusunu isterseniz herhangi bir belli tarihte ona kesinlikle inandıklarını anımsamıyorlar. Waldo Frank'ın bu

yakınlarda yayımlanan kitabı *Amerika'nın Yeniden Keşfi*, bütünüyle Avrupa'nın can çekişmekte olduğu varsayımına dayanıyor. Oysa Frank ne çözümlüyor, ne tartışıyor, ne de dehşetengiz bir öncül olarak yararlanacağı böylesine büyük bir olguyu masaya yatırıyor. Şimdi, daha yola çıkış noktasındaki bu safdillik Frank'ın Avrupa'nın çöktüğünden aslında emin olmadığını düşünmem için yeterli; hatta ondan öylesine uzak ki, o soruyu kendi kendisine sormuyor bile. Tramvaya biner gibi atlıyor üzerine. Basmakalıp fikirler zihinsel ulaşımın tramvaylarıdır.

Yığınla insan da onun yaptığını yapıyor. En önemlisi, halklar öyle yapıyor, koskoca halklar.

Dünyanın şimdiki görünümü ibret verici bir çocuksulukta. Okulda biri öğretmenin gittiğini fark etmeye görsün, çocuk güruhu azar, disiplinden çıkar. Her biri öğretmenin varlığının dayattığı baskıdan sıyrılmanın, kuralların boyunduruğundan kurtulmanın, ayaklarını havaya dikmenin, kendini yazgısının hâkimi olarak hissetmenin keyfini sürer. Ama uğraşlarını ve ödevlerini belirleyen kural kalkınca, çocuk güruhunun kendince yapacak şeyi, düzgün bir görevi, anlamlı, sürekli, gidişi belli bir işi bulunmadığından, sonuçta tek şeyi becerir: Takla atmayı.

Küçük halkların sergiledikleri hafiflik gösterisi acıklı şey. Avrupa çöküntüye girdi, bu yüzden egemenliğini yitiriyor deniyor ya, her ulus ve ulusçuk zıplıyor, elini kolunu sallıyor, başını eğiyor ya da diklenip geriniyor, kendi yazgısına hâkim yetişkin insan havalarına giriyor. Dört bir yanda karşımıza çıkan tel gibi gerilmiş "milliyetçilik" manzaraları bu yüzden.

Önceki bölümlerde bugün dünyaya hâkim olan yeni bir insan tipinin eşkâlini saptamaya çalıştım: Onu kitle insanı diye adlandırdım, başlıca özelliğinin kendisini sıradan hissettiği için sıradanlık hakkını ilan etmesi olduğunu, kendinden üstün merciler tanımayı reddettiğini belirttim. Madem bu oluş biçimi her halkın kendi içinde çoğunlukta, o zaman

ulusların bütününe baktığımızda da aynı olgunun tekrarlanması doğal. Görecelikle, büyük yaratıcı halklara, tarihe yön vermiş olan azınlıktaki insan soylarına isyan etmeye kararlı kitle halkları da var. Dünyanın bir ucunda yitmiş falan ya da filan ufacık cumhuriyetin, ayaklarının ucunda yükselerek Avrupa'yı azarlayışı ve evrensel tarihte yeri kalmadığını ilan edişi gerçekten gülünç oluyor.

Sonuç nedir? Avrupa öyle bir kurallar dizgesi yaratmıştı ki, etkinliği ve verimliliği yüzyıllar boyunca kanıtlandı. O kurallar hiç de olabileceğin en iyisi değildi. Ancak, başkaları var olmadıkça ya da ufukta görünmedikçe, kuşkusuz kesin kurallardı. Aşılabilmeleri için başkalarını doğurmaktan başka çare yok. Şimdi, kitle halkları Avrupa uygarlığı denen o kurallar dizgesinin ömrünü doldurduğunu iddia ediyorlar, ama yenisini yaratacak yetenekleri olmadığından ne yapacaklarını bilmiyorlar, zaman doldurmak için takla atıyorlar. Dünyada birilerinin egemenliği sona erdiğinde ortaya çıkan ilk sonuç budur işte: Diğerleri ayaklanırlar ve bir görevden, bir yaşam programından yoksun kalırlar.

3

Çingene günah çıkarmaya gitmiş; ama papaz, ihtiyatlı davranıp daha baştan Tanrının yasasının buyruklarını biliyor mu diye sormuş. Çingene şöyle yanıtlamış: *A be papazcağzım, öğrenmesine öğrenecek idim; ama bir dedikodu geldi kulacığıma, o buyruklar kaldırılacakmış dediler de.*

Dünyanın bugünkü durumu da böyle değil mi? Artık Avrupa'nın kuralları geçmiyormuş diye bir dedikodu dolaşmakta, onu işitenler –insanlar olsun, halklar olsun– buyruksuz yaşamak için fırsattan yararlanıyorlar. Çünkü yalnızca Avrupa buyrukları vardı. Olay –başka defalar olduğu gibi– yeni birtakım kuralların filizlenip eskilerin yerini alması, yepyeni bir coşkunun ısısı düşmekte olan eski heyecanları kendi

genç ateşinde eritmesi değil. Normali bu olurdu. Dahası var: Eski kural köhneleştiğinden ötürü eski sayılmıyor, ortada yeni bir ilke belirdiğinden öyle sayılıyor, salt yeni olduğundan dolayı, hemencecik öncekinden daha avantajlı durumda. Eğer evlat sahibi olmasaydık ihtiyarlamazdık ya da çok daha geç ihtiyarlardık. Araçlarla da aynı şey olur. On yıllık bir otomobil yirmi yıllık bir lokomotiften daha eski görünür, tek nedeni otomotiv tekniğinin icatlarının çok daha hızla birbirini izlemiş olmasıdır. Yeni gençliklerin filizlenmesinden kaynaklanan bu çöküş bir sağlık belirtisidir.

Oysa şimdi Avrupa'da olan sağlıksız, acayip bir şey. Avrupa'nın kuralları ufukta başka kurallar belirmeksizin yürürlükten kalktı. Avrupa hâkimiyetini yitirdi –deniyor–, ama onun yerini alacak biri ortada yok. Avrupa deyince her şeyden önce ve tam olarak Fransa, İngiltere, Almanya üçlüsü anlaşılıyor. Yeryüzünün onların kapladığı kesiminde insan varlığının dünyaya düzen vermiş olan kalıpları olgunlaşmıştır. Eğer, söylendiği üzere, o üç halk çöküntüye girmişse ve onların yaşam programı geçerliliğini yitirmişse, dünyanın disiplinden çıkmasında şaşılacak yan yok.

Bu da gerçeğin ta kendisi. Tüm dünya –uluslar, bireyler– disiplinden çıkmış durumda. O disiplinsizlik bir süre için eğlenceli olur, hatta ne idüğü belirsiz hayaller uyandırır. Ast durumundakiler üzerlerinden bir ağırlık kalktığını düşünürler. On Emir türü buyruklar taşa ya da tunca kazındıkları zamanın karabasan niteliğini korurlar. Buyruk vermenin kökünde buyurmak, birilerine bir şeyler yüklemek vardır. Buyuran kişi, çaresiz, bir şeyler yükleyen kişidir. Tüm dünyadaki astlar artık üzerlerine yük bindirilmesinden, görevlendirilmekten bıkmış, usanmışlardır, ağır buyruklardan kurtuldukları o anlardan şenlik şamata yararlanırlar. Gel gelelim kısa sürer şenlik. Bizi belli biçimde yaşamaya zorlayan buyruklar olmayınca, yaşamımız açığa alınmış olur. Bu da günümüzde dünyanın en nitelikli gençliklerinin manen içine düş-

tükleri korkunç durumdur. Salt kendilerini özgür, görevlerden azade hissettiklerinden ötürü, bomboş hissediyorlar. Açığa alınmış bir yaşam ölümden beter kendini inkâr etmektir. Çünkü yaşamak belirli bir şey yapmak –bir görevi yerine getirmek– zorunluluğudur ve varlığımızı bir şeye adamaktan kaçındığımız oranda yaşamımızın içini boşaltmış oluruz. Çok geçmeden yeryüzünün her yanında dehşet verici bir çığlık işitilecek, sayısız köpeğin uluması gibi yıldızlara değin yükselecek: Buyruk verecek, bir görev, bir yükümlük dayatacak bir şeyi ya da birisini dileyen bir çığlık.

Çocukların bilinciyle, artık Avrupa hâkim değil diye ilan edenlere söylemiş olayım bunu. Hâkim olmak demek, insanlara bir uğraş sunmak, onları kendi yazgılarına, kendi düzenlerine yerleştirmektir; olmadık şeyler yapmalarını önlemektir, çünkü olmadık şey olmayan bir şeydir, boş bir yaşamdır, ıssızlıktır.

Eğer yerini alacak biri bulunsaydı, Avrupa'nın hâkim olmaktan çıkmasının pek önemi olmazdı. Ama öyle bir şeyden eser yok. New York ya da Moskova Avrupa'ya kıyasla hiçbir yenilik getirmiyorlar. Hem biri, hem öbürü Avrupa hâkimiyetinin iki ayrı parçası, kalanından koptukları için anlamlarını yitirmişler. Aslında New York ile Moskova'dan söz etmek tatsız iş. Çünkü insan ne olduklarını tam olarak bilemiyor: Tek bildiği, ne biri ne de öbürü üstüne kesin söz söylenmiş değil. Ama ne olduklarını tam olarak bilmeksizin de genel karakterleri yeterince anlaşılıyor. Aslında her ikisi de kimi kez "tarihsel kamuflaj olguları" diye adlandırdığım şeye tümüyle uyuyorlar. Kamuflaj, özü gereği, göründüğü şey olmayan bir gerçektir. Görünümü özünü açığa vurmak yerine gizler. O nedenle, insanların çoğunu aldatır. Kamuflajın sürüklediği yanılgıdan yalnız önceden ve genellikle kamuflajın varlığından haberdar olan kişi kendini kurtarır. Seraplarda da aynı şey olur ya: Zihinsel kavram gözün gördüğünü düzeltir.

Her tarihsel kamuflaj olayında üst üste binen iki gerçek vardır: Biri derin, sahici, özde; öbürü görünürde, rastlantısal, yüzeyde. O bağlamda, Moskova'da Avrupa'da, Avrupa gerçekleri ve sorunları göz önüne alınarak tasarlanmış Avrupa fikirlerinden oluşan bir film oynuyor – Marksizm. Onun altında ise Avrupalıdan yalnızca etnik malzeme olarak ayrı olmakla kalmayan, bizimkinden farklı bir yaşta –ki bu çok daha önemli– bir halk bulunuyor. Henüz mayalanma halinde, yani genç bir halk. Marksizmin –endüstri bulunmayan– Rusya'da zafere ulaşmış olması, başına gelebilecek en büyük çelişkiydi. Ama öyle bir çelişki yok, çünkü öyle bir zafer yok. Kutsal *Roma* İmparatorluğu'nun Cermenleri nasıl Romalıydılarsa Rusya da aşağı yukarı öyle Marksist. Yeni halklar *fikir* sahibi değildirler. Eski bir kültürün var olduğu ya da varlığının son bulmuş olduğu bir ortamda yetiştiklerinde, onun kendilerine sunduğu fikre bürünürler. *Kamuflaj* da, nedeni de buradadır işte. Başka defalar belirttiğim gibi, bir halk için iki büyük evrim tipi vardır. Hiçbir uygarlığın bulunmadığı boş bir "dünya"da doğan halk vardır. Örnek: Mısır ya da Çin. Böyle bir halkta her şey kendinden kaynaklanır ve davranışlarının açık seçik, dosdoğru bir anlamı vardır. Ama önceden eski tarihli bir başka uygarlığın kapladığı bir ortamda filizlenip gelişen halklar da vardır. Roma böyledir, sularına Yunan ve Doğu uygarlığı sinmiş bulunan Akdeniz'in orta yerinde gelişmiştir. O nedenle, Roma'nın davranışlarının yarısı kendi icadı değildir, öğrenilmiştir. Öğrenilmiş, başkasından devralınmış bir davranış ise her zaman için ikilidir, gerçek anlamı doğrudan değildir, dolaylıdır. Öğrenilmiş bir davranışta bulunan –örneğin yabancı dilde bir sözcük kullanan– kişi o davranışın altında kendi asıl davranışını sürdürür; örneğin, o egzotik sözcüğü kendi diline çevirir. Demek ki kamuflaj olaylarını anlayabilmek için de yine dolaylı bir bakış gereklidir; bir metni yanında sözlükle çeviren kişininki gibi. Ben öyle bir

kitap bekliyorum ki, içinde Stalin'in Marksizmi Rusya tarihine çevrilmiş olsun. Çünkü o tarihin güçlü yanı Rus yanıdır, komünist yanı değil. Kim bilir nasıldır o yan! Kesinlikle söyleyebileceğimiz tek şey, Rusya'nın dünya hâkimiyetine *talip olması* için yüzyıllar geçmesi gerektiğidir. Nedeni henüz buyruktan yoksun oluşudur, Marx'ın Avrupa kaynaklı ilkesini benimser gibi yapmak zorunda kalmıştır. Fazlasıyla genç olduğundan ötürü, bu öykünme ona yetmiştir. Gençlerin yaşamak için bir nedene gereği yoktur; bir bahane olsun, onlara yeter.

New York olayında da buna pek benzer bir durum söz konusu. Bugünkü gücünü boyun eğdiği buyruklardan kaynaklanıyor sanmak hata olur. Sonuçta hepsi şuna indirgeniyor: Tekniğe. Ne rastlantı! Yine Amerikan değil, Avrupalı icadı. Tekniği XVIII-XIX. yüzyıllar boyunca Avrupa icat etmiştir. Ne rastlantı! Tam da Amerika'nın doğmakta olduğu yüzyıllar. Ve kalkıp bize ciddi ciddi ne diyorlar: Amerika'nın özü pratik ve teknik yaşam anlayışıymış! Oysa şöyle denmesi gerekirdi: Amerika, bütün koloniler gibi eski ırkların yeniden hayat bulması ya da gençleşmesidir, özellikle de Avrupa soylarının. Rusya'dan farklı nedenlerle Amerika Birleşik Devletleri de "yeni halk" olarak adlandırdığımız o özgün tarihsel gerçeğin bir örneğini sunuyor. Bu öylesine bir laf sanılır, ama tıpkı bir insanın gençliği gibi elle tutulur bir gerçektir. Amerika'nın gücü gençliğidir, o gençlik çağdaş "teknik" buyruğunun hizmetine girmiştir, gündemde olsa Budizmin hizmetine de girmiş olabilirdi. Ancak Amerika bununla kendi tarihini başlatmaktan öte bir şey yapmıyor. Bunalımları, fikir ayrılıkları, çatışmaları bundan sonra başlayacaktır. Amerika'nın hâlâ birçok şey olması gerekiyor; ki bazıları tekniğe ve pratiğe en karşıt şeyler. Amerika'nın gerisindeki yıllar Rusya'dan daha az. Ben her zaman, abartmış olmaktan korkarak, Amerikalıların son icatlarla kamufle olmuş bir ilkel halk

olduğunu ileri sürmüşümdür.* Şimdi Waldo Frank, *Amerika'nın Yeniden Keşfi* başlıklı yapıtında, bunu açık açık ilan ediyor. Amerika henüz ıstırap çekmedi; buyruk vermek için gereken erdemlere sahip olduğunu düşünmek ham hayaldir.

Hiç kimsenin hâkimiyet kuramayacağı, dolayısıyla dünyanın yeniden kaosa gerileyeceği gibi kötümser bir sonuca varmaktan kaçınanların çıkış noktamıza dönüp ciddiyetle şu soruyu sorması gerekir: Avrupa'nın çökmekte olduğu, hâkimiyetinden vazgeçeceği, buyruğundan feragat edeceği söylendiği gibi kesin mi? Avrupa'ya tam anlamıyla Avrupa olma olanağını verecek hayırlı bir bunalım olmasın bu? Eğer günün birinde Avrupa Birleşik Devletleri'nin yapılandırılması gerekiyorsa, Avrupa çoğunluğunun yerini resmen birlik alacaksa, Avrupa *uluslarının* apaçık çöküntüsü başlangıçta gerekli değil miydi?

4

Hangi toplum olursa olsun, buyruk verme ve boyun eğme işlevi kesin nitelik taşır. O bağlamda kimin buyruk verip kimin boyun eğeceği açıklığa kavuşmadı mı, geri kalan her şey de bulanıktır, beceriksizce yürütülür. Her bireyin en mahrem yaşantısı bile, dâhice istisnalar dışında, tedirgin olacak ve sahteleşecektir. Eğer insan başkalarıyla kırk yılın başı bir araya gelen bir münzevi varlık olsaydı, belki de buyruğun, iktidarın el değiştirmelerinden ve bunalımlarından kaynaklanan bu tür etkilenmelerin dışında kalırdı. Gel gör ki insan en ilkel dokusunda bile toplumsal bir varlık olduğuna göre, aslında ilk elde yalnızca topluluğu ilgilendiren değişimlerden ötürü de kendi özel yaşantısında sarsıntıya uğrar. O nedenle, eğer bir bireyi kenara çekip çözümleyecek olursak,

* Bkz. "Hegel ve Amerika" yazısı.

daha başka veriye gerek duymaksızın, ülkesinde buyruk ve boyun eğme bilincinin ne merkezde olduğunu kavrayabiliriz.

Ortalama İspanyolun bireysel karakterini bu sınava sokmak ilginç, hatta yararlı olurdu. Ne var ki buna karşılık sıkıcı, yararına karşın bunaltıcı bir işlem olurdu; bu yüzden hiç girişmiyorum. Ama İspanya'nın yüzlerce yıldır buyruk verme ve boyun eğme konusunda kirli bir vicdanla yaşayan bir ülke olmasının yurdumuzun vasat insanında yarattığı pek büyük manevi çöküntü ve alçaklaşma oranını gözler önüne sermeye yarardı. Alçaklaşma dediğim şey, bir düzensizliğin alışılagelmiş, yerleşik bir durum olarak kabullenilmesi, haksızlık olarak göründüğü halde üstlenilmesinden ibarettir. Özünde bir suç, bir anormallik olan şeyin sağlıklı bir normalliğe dönüştürülmesi mümkün olmadığından, bireyin kendisi haksızlığa uyum sağlamayı seçer, peşi sıra sürüklediği suçun ya da düzensizliğin tümüyle parçası olup çıkar. Halk arasındaki "Bir yalan bin yalan doğurur" özdeyişindekine benzer bir düzenektir bu. Tüm uluslar üzerlerinde buyruk hakkı olmayanın onlara egemen olmaya kalkıştığı çağlar geçirmişlerdir; ama kuvvetli bir içgüdü kuvvetlerini o noktada toplamalarını, o düzendışı egemenlik iddiasını geri püskürtmeleri sağlamıştır. O geçici düzendışılığı reddetmiş, kamusal ahlaklarını yeniden oluşturmuşlardır. Oysa İspanyol insanı bunun tersini yapmıştır: Vicdanının derininde reddettiği kişinin buyruğuna baş eğmeye karşı çıkacak yerde, varlığının geri kalanını tümüyle sahteleştirerek, o ilk sahtekârlığa uyum sağlamayı yeğlemiştir. Bu tutum ülkemizde sürüp gittikçe, soyumuzun insanlarından bir şey beklemek beyhudedir. Devleti, hâkimiyeti ya da buyruğu yapısı gereği sahte olan bir toplum, tarihte varlığını haysiyetiyle sürdürmek gibi çetin bir görevin gerektirdiği esnek güce sahip olamaz.

Dolayısıyla, dünyaya kimin hâkim olacağı konusunda hafif bir kuşkunun, basit bir tereddüdün, tüm dünyanın

–gerek kamusal yaşamında gerekse özel yaşantısında– yozlaşmaya başlaması için yeterli olmasında şaşılacak bir şey yok.

İnsan yaşamı, yapısı gereği, bir şeylere adanmak zorundadır: Şanlı ya da kendi halinde bir girişim de olabilir, parlak veya sıradan bir yazgı da. Varoluşumuzda yazılı olan, garip, ama kaçınılmaz bir koşuldur o. Yaşamak, bir yandan her bireyin kendince, kendisi için yaptığı bir şeydir. Öte yandan benim bu yalnızca beni ilgilendiren hayatım, benim tarafımdan bir şeye adanmazsa, öylesine bomboş, gerilimsiz, "biçim"den yoksun olarak ilerleyecektir. Şu son yıllarda sayısız insan yaşamının dev boyutlu bir gösterisine tanık olmaktayız: Kendilerini adayacak bir şeyleri bulunmadığından, kendi kendilerinin dehlizinde yitip gitmişler. Tüm buyruklar, tüm zorunluluklar askıya alınmış durumda. İdeal bir durummuş gibi görünüyor, öyle ya, her bir yaşam keyfinin istediğini yapmak için tam bir özgürlük içinde, başıboş kasnak gibi. Tüm halkların durumu için aynı şey söylenebilir. Avrupa dünyadaki baskısını gevşetmiş bulunuyor. Ne var ki sonuç beklenilenin tam tersi. Kendi başına terk edilen her bir yaşam özünden yoksun kalmış, yapacak şeyi olmadığından bomboş. İçini bir şeylerle doldurması gerektiğinden de kendi kendini "icat ediyor" ya da sanki kendisiymiş gibi yapıyor hoppalıkla, zamanını yalancıktan uğraşlarla geçiriyor, yüreğinden kopan, içinden gelen bir şeyin dayatmadığı uğraşlarla. Bugün falan şey oluyor; yarın onun tam tersi bir başka şey. Kendi kendisiyle baş başa kalınca yitmiş gitmiş. Bencillik dehlize benzer. Anlaşılır bir durum. Yaşamak dosdoğru bireye yönelmek, bir hedefe doğru yürümektir. Hedef benim yürüyüşüm, benim yaşamım değildir; yoluna yaşamımı koyduğum, yani onun dışında, ötesinde olan bir şeydir. Eğer sadece yaşamımın içinden gitmeye karar verecek olursam, bencilliğim beni bir yere götürmez; olduğum yerde döner dururum. Dehlizdir bu, hiçbir yere götürmeyen, kendi içinde yürüyüp durdukça kendi içinde kaybolup giden bir yol.

Savaştan sonra Avrupa insanı içine kapandı, ne kendisi ne de başkaları için girişimde bulunur oldu. İşte bu yüzdendir ki tarihsel düzlemde on yıl öncesinden farkımız yok.

Hâkimiyet öyle akşamdan sabaha olmaz. Hâkimiyet başkaları üzerinde uygulanan bir baskıdır. Ama baskıdan ibaret değildir. Yalnızca o olsaydı şiddet olurdu. Şunu unutmamalıyız ki, buyruk vermenin çifte etkisi vardır: Buyruk birisine verilir, aynı zamanda ona bir şey buyurulur. Ve sonuçta ona buyurulan şey bir girişime, bir büyük tarihsel yazgıya katılmasıdır. O nedenle yaşam programından yoksun, tam olarak söylemek gerekirse, bir imparatorluk yaşamı planından yoksun imparatorluk olmaz. Schiller'in dizesi ne der:

Krallar inşaata giriştiğinde, yol işçilerine iş çıkar

Öyleyse büyük halkların –ve büyük insanların– icraatının salt bencil bir esine uyduğuna inanan basit görüş biçimini benimsemenin yeri değil. Su katılmadık bir bencil olmak sanıldığı kadar kolay değildir, kimse öyle olmakla zafere ulaşmamıştır. Büyük halklarla büyük insanların görünürdeki bencilliği, yaşamını bir girişime adamış olanların zorunlu davranışındaki kaçınılmaz sertliktir. Gerçekten bir şey gerçekleştirilmek gerektiğinde, kendimizi bir tasarıma adadığımızda, gelip geçen herkese hizmet edebilmek için hazır beklememiz, rastgele ufak tefek diğerkâmlıklarla uğraşmamız istenemez bizden. İspanya'yı gezen ziyaretçilerin en çok beğendiği şeylerden biri, sokakta birisine falan meydanın ya da caddenin nerede olduğunu sorduklarında, sordukları kimsenin çoğu zaman kendi yolundan ayrılması, kendi işini yabancıya cömertçe feda ederek onu gideceği yere kadar götürmesidir. İyi niyetli Kelt-İber insanının bu davranışında cömertlik payı olabileceğini inkâr etmiyorum, yabancının bu tutumu böyle yorumlamasından da memnunum. Ama bunu her duyduğumda ya da okuduğumda bastıramadığım bir

kuşku doğar içimde: Kendisine yer sorulan o yurttaşım acaba sahiden bir yere gidiyor muydu? Çünkü çoğu kez İspanyolun hiçbir şeyin peşinde olmaması da pekâlâ mümkündür, belki ne tasarımı ne hayati bir görevi vardır, öylece yaşamaya çıkmış, acaba başkalarının ömrü gelir de onunkini birazcık doldurur mu diye bakınıyordur. Birçok durumda, yurttaşlarının acaba eşlik edecek bir yabancı bulur muyum diye sokağa çıktıklarını saptamışımdır.

Şimdiye değin Avrupa'nın elinde tutmuş olduğu dünya hâkimiyeti konusunda doğan bu kuşkunun öbür halkların maneviyatını bozması vahimdir, ancak çok genç olduklarından henüz kendi tarih-öncelerini yaşayan topluluklar bunun dışında kalıyorlar. Ama çok daha vahim olan bir şey var: O da bu ayak sürümenin giderek Avrupa insanının kendisinin maneviyatını hepten bozabileceği. Böyle düşünmem Avrupalı olmamdan ya da benzeri bir şeyden ileri gelmiyor. Şöyle söylüyor değilim: Yakın gelecekte dünyanın hâkimi Avrupa olmayacaksa, dünyanın hayatı beni ilgilendirmiyor. Şayet bugün iktidarda ve gezegenimizin yönetiminde onun yerini alabilecek bir başka halklar grubu bulunsa, Avrupa hâkimiyetinin sona ermesi beni hiç kaygılandırmazdı. Aslında dilediğim o da değil. Hiç kimsenin hâkim olmamasını kabullenirdim, ama eğer bu Avrupa insanının tüm erdemlerinin ve yeteneklerinin buhar olup uçmasına yol açacak olmasaydı.

Bakınız şimdi: Bu son söylediğimden kurtuluş yok. Eğer Avrupalı kendi buyruk vermemeye alışırsa, iki kuşağa kalmaz, eski kıta, ardından da tüm dünya ahlaksal uyuşukluğa, zihinsel kısırlığa ve barbarlığın her çeşidine sürüklenir. Batı'daki ruhları ancak hâkimiyet hevesi ve onun esinlediği sorumluluk disiplini gerilim içinde tutabilir. Bilim olsun, sanat olsun, teknik ve başka şeyler olsun, hâkimiyet bilincinin yarattığı gerilim ortamından beslenir. O olmadı mıydı, Avrupa insanı değersizleşecektir. Artık zihinlerde onları kuv-

vetle, cesaretle, sebatla her düzlemde büyük, yepyeni fikirler yakalamaya iten o kökten kendine inanç duygusu olmayacaktır. Ve Avrupa insanı gündelik olaylara sıkışıp kalacaktır. Şatafatlı, yaratıcı çaba yetisinden yoksun, gidip gidip düne, alışkanlığa, gündelik çarka takılacaktır. Formüllere sığınan, kaba saba, kof bir yaratık olup çıkacaktır, çöküntü dönemindeki eski Yunanlılar ve tüm Bizans tarihini dolduranlar gibi.

Yaratıcı hayat ileri düzeyde saflık, büyük bir haysiyet, vakarın bilincini uyandıran sürekli dürtüler gerektirir. Yaratıcı hayat kuvvetli bir hayattır, o da ancak şu iki durumdan birinde mümkündür: Ya insan kendisi buyruk vermektedir ya da o işlevi hakkıyla yapabileceğine inandığımız birinin hâkimiyetindeki bir dünyada yaşamaktadır; ben ya buyruk veririm ya da baş eğerim. Ama baş eğmek demek dişini sıkmak demek değildir –dişini sıkmak alçalmaktır– tersine, buyruk verene saygı duymak ve onu izlemek, onunla dayanışma içinde olmak, onun dalgalanan bayrağının altında coşkuyla yer almaktır.

5

Şimdi bu yazıların çıkış noktasına geri dönmeliyiz: Bugünlerde dünyada Avrupa'nın çöktüğünden söz edilmesi gibi tuhaf bir olaya. O çöküşün ilk farkına varanın yabancılar olmayıp, onu doğrudan doğruya Avrupalıların kendilerinin keşfetmiş olmaları bile şaşırtıcı bir ayrıntı. Eski kıtanın dışında hiç kimse onu düşünmezken, Almanya'daki, İngiltere'deki, Fransa'daki bazı kimselerin aklına şu ilginç fikir geldi: Yoksa gerilemeye mi başladık biz? Bu fikir pek beğenildi ve şimdi herkes Avrupa'nın çöküşünden inkâr kabul etmez bir gerçekmiş gibi bahseder oldu.

Fakat siz bunu ileri süren kimseyi elinizin hafif bir hareketiyle durdurun ve tanısını hangi somut ve açık seçik olgulara dayandırdığını soruverin. Çok geçmeden onun belirsiz

hareketler yaptığını, kollarıyla evrenin yuvarlaklığını falan işaret ettiğini göreceksiniz: Denize düşen her kazazedenin yaptığı tipik hareketlerdir bunlar. Nitekim neye el atacağını bilmiyordur. Avrupa'nın bugünkü çöküntüsü pek belirgin noktalara değinmeksizin belirtilmeye kalkışıldığında ortaya çıkan tek şey, Avrupa uluslarının her birinin önündeki ekonomik güçlükler yumağıdır. Ancak o güçlüklerin niteliği biraz netleştirilmeye çalışıldığında, hiçbirinin servet yaratma gücünü ciddi biçimde etkilemediği fark edilir; eski kıta bu bağlamda çok daha ağır bunalımlardan geçmiştir.

Yoksa Alman ya da İngiliz insanı bugün kendilerini her zamankinden daha fazla ve daha iyi üretim yapma yeteneğinde hissetmiyor mu? Hayır, hiç öyle hissetmiyorlar ve o Almanla o İngilizin bu ekonomik boyuttaki ruh halini iyice belirlemek çok önemli. Çünkü tuhaf bir durum var: İçinde bulundukları tartışma götürmez depresyon hali aslında kendi yeteneklerini azalmış hissetmelerinden ileri gelmiyor, tam tersine, kendilerinde her zamankinden daha büyük bir potansiyel güç hissettikleri halde, karşılarına pek güzel yapabilecekleri şeyi gerçekleştirmelerini önleyen bazı kaçınılmaz engeller çıkmasından ileri geliyor. Günümüzde Alman, İngiliz, Fransız ekonomilerinin o kaçınılmaz sınırları, her birinin kendi devletinin siyasal sınırlarıdır. Dolayısıyla asıl güçlük ortaya çıkmış bulunan şu ya da bu ekonomik sorundan kaynaklanıyor değil, ekonomik yeteneklerin içinde gelişmesi gereken kamusal yaşam biçiminin o yeteneklerin boyutlarıyla uyuşmazlığından kaynaklanıyor. Benim fikrimce, son yıllarda Avrupa'nın hayatiyetini inkâr kabul etmez biçimde karartan daralma ve güçsüzlük duygusu bugünkü Avrupa potansiyelinin boyutlarıyla, içinde gelişmek zorunda bulunduğu siyasal örgütün biçimi arasındaki orantısızlıktan besleniyor. Ağır ivedi sorunları çözümlemek için en güçlü bir atılımla yola çıkıldı; gel gelelim o hareket çok geçmeden, içinde yer aldığı daracık kafeslere, yani şimdiye değin Avrupa'nın

yaşam düzenini oluşturan ufak uluslara takılmış, tökezlemekte. Bugünkü karamsarlık, kıtanın ruhunun üstüne çökmüş bulunan yılgınlık, geniş kanatlarını çırptıkça kafesinin demirlerine çarpıp yaralanan bir kuşunkini andırıyor tıpkı.

Bunun kanıtı, etmenleri görünürde ekonomik olmaktan uzak bulunan tüm diğer düzlemlerde durumun tekrarlanmasıdır. Örneğin zihinsel hayatta. Almanya'da, İngiltere'de ya da Fransa'da yaşayan nitelikli aydınların hepsi bugün kendi uluslarının sınırlarının içinde boğuluyorlar, kendi uluslarını mutlak bir sınırlanma olarak hissediyorlar. Alman profesör artık yine Alman profesörlerden oluşan yakın çevresinin onu kıstırdığı üretim biçeminin saçma olduğunu fark etmekte ve Fransız yazar ile Britanyalı denemecinin yararlandıkları daha geniş ifade özgürlüğünü özlemekte. Öte yandan, Parisli edebiyatçı Fransa'da doğmuş oluşunun onu mahkûm ettiği edebiyatta keyfi yönetim ve sözel biçimcilik geleneğinin devrini tamamlamış olduğunu anlamaya başlıyor, elinden gelse o geleneğin en iyi niteliklerini korumakla birlikte, onu Alman profesörün kimi erdemleriyle bütünleştirmeyi isterdi.

İç politika düzleminde de aynı şey oluyor. Bütün büyük ulusların neden böyle can çekişme durumunda olduğu gibi tuhafın tuhafı bir sorun henüz derinine incelenmiş değil. Deniyor ki demokratik kurumlar itibarını yitirmiş. Öyle ise açıklanması gereken de tam bu işte. Çünkü garip bir itibarsızlık bu. Dört bir yanda parlamento hakkında kötü şeyler söyleniyor; ama sözü edilen hiçbir ülkede onun yerine başka bir şey konulmaya çalışılmıyor, hiç değilse fikir düzeyinde ona yeğlenebilecek gibi görünen başka ütopik devlet biçimleri de ufukta belirmiş değil. Dolayısıyla, görünüşteki o itibar kaybının gerçekliğine pek de inanmamak gerek. Avrupa'da kötü işleyen şey kamusal yaşamın aracı olarak kurumlar değil, onların kullanıldığı görevler. Yaşamın her Avrupalı bireyin içinde fiilen ulaşmış olduğu boyutlarla kıyaslanabilir programlar yok ortada.

Burada bir görüş hatası var ki, bir defada düzeltmek yararlı olacaktır, çünkü her an söylenegelen aptallıkları dinlerken insanın tüyleri diken diken oluyor, örneğin parlamento hakkındakiler. Geleneksel parlamentoların davranış biçimlerine yöneltilebilecek bir dizi eleştiri var; ama teker teker ele alırsak, hiçbirinin parlamentonun lağvedilmesi gerektiği sonucunu haklı kılmadığı görülür, tersine hepsi dosdoğru ve apaçık bir yoldan, parlamentoda reform yapma gereğine varıyor. Şimdi bakınız: İnsanın bir şey hakkında söyleyebileceği en iyi şey onun bir reformdan geçirilmesi gerektiğidir, çünkü bu demektir ki o şey vazgeçilmez niteliktedir ve yeni bir yaşama kavuşturulabilir. Bugünün otomobili 1910 yılının otomobiline yöneltilen eleştirilerden doğdu. Ama parlamentonun halk nezdinde itibarını kaybetmesi yapılan eleştirilerden ileri gelmiyor. Örneğin parlamento etkili değildir deniyor. O zaman şu soruyu sormalıyız: Ne konuda etkili değil? Öyle ya, etki herhangi bir aracın belli bir amacı gerçekleştirmek için sahip olduğu erdemdir. Bu durumda amaç her ulus çerçevesindeki kamusal sorunların çözümlenmesidir. O nedenle, parlamentoların etkisizliğini ilan eden kimselerin güncel kamu sorunlarının nasıl çözümleneceği konusunda açık seçik bir fikir sahibi olmasını bekliyoruz. Yoksa bugün bir ülkede yapılması gerekenin ne olduğu konusunda kuramsal düzeyde olsun bir fikir mevcut değilse, kurumsal araçları etkisizlikle suçlamanın anlamı yoktur. İşin doğrusu tarihte hiçbir kurumun XIX. yüzyıl parlamenter devletlerinden daha muazzam, daha etkili devletler yaratmamış olduğunu hatırlamaktır. Bu öylesine tartışma götürmez bir olay ki, unutmak düpedüz aptallığın kanıtıdır. Öyleyse yasama meclislerini "daha da etkili" kılmak üzere köklü reformlar yapmak olanağını ve ivediliğini onların işe yaramazlığını ilan etmekle karıştırmamak gerekir.

Parlamentoların itibar kaybının onların herkesçe bilinen kusurlarıyla hiçbir ilgisi yok. Onların siyasal araç nitelikleri-

nin tümüyle dışında bulunan başka bir nedenden ileri geliyor. Avrupa insanının onları ne alanda kullanacağını bilmemesinden, geleneksel kamu yaşamının hedeflerini değerlendirememeyişinden, uzun lafın kısası, içinde yaşadığı ve tutsak olduğu ulusal devletlerden umutlu olmamasından ileri geliyor. Şu dilimize doladığımız itibar kaybına biraz dikkatle bakacak olursak, ülkelerin çoğunda yurttaşların kendi devletlerine saygı duymadığı görülür. Onun yerine, bir ayrıntı olan kurumları koymanın yararı olmaz, çünkü saygıyı hak etmeyen onlar değil, artık dar kalmış olan devletin kendisidir.

İlk olarak, Avrupa insanı ekonomik, politik, zihinsel tasarımlarında ulusunun sınırlarına çarptığında, o sınırların –yani kendi yaşam olanaklarının, yaşam tarzının– içinde hapsedilmiş bulunduğu kolektif bedenin boyutlarıyla kıyas kabul etmediğini hissetmiş bulunuyor. O noktada İngiliz, Alman ya da Fransız olmanın taşralı olmak anlamına geldiğini keşfetti. Dolayısıyla, eskisinden "daha az" olduğunu fark etti, çünkü eskiden İngiliz olsun, Alman olsun, Fransız olsun, her biri başlı başına evrenin kendisi olduğunu sanıyordu. Bence Avrupa insanının kapılmış olduğu çöküntü izleniminin asıl kökeni budur. Dolayısıyla, tümüyle kendi içinden gelen ve çelişkili bir köken; öyle ya, giderek daraldığı iddiası doğrudan doğruya kendi yeteneğinin genişlemiş olmasından ve içine artık sığmadığı köhnemiş bir organizasyona toslamasından doğuyor.

Bu söylediklerime somut bir görünüm vermek için herhangi bir somut etkinlik düşünelim; örneğin otomobil imalatını. Otomobil tümüyle bir Avrupa icadı. Buna karşın, günümüzde bu aracın Kuzey Amerika'daki imalatı daha üst düzeyde. Sonuç: Avrupa otomobili çöküntü halinde. Yine de Avrupalı otomobil imalatçısı –sanayici ve teknisyen– pek iyi biliyor ki, Amerikan ürününün üstünlüğü okyanusun öteki yakasındaki insanların herhangi bir özgün erdeminden ileri geliyor değil, sadece Amerikan fabrikasının kendi ürününü

herhangi bir engelle karşılaşmaksızın yirmi milyon kişiye sunabilmesinden ileri geliyor. Bir Avrupa fabrikasının önünde tüm Avrupa ülkelerinden, sömürge ve mandalarından oluşan bir pazar açıldığını düşününüz. Kimsenin kuşkusu olmaz: Beş ya da altı yüz milyon kişi tarafından kullanılacak o otomobil, "Ford"dan çok daha kaliteli ve ucuz olacaktır. Amerikan tekniğinin bütün o kendine özgü güzelliklerinin Amerikan pazarının genişliğinin ve türdeşliğinin nedenleri değil, sonuçları olduğu kesin gibi bir şeydir. Endüstrinin "rasyonelleştirilmesi", boyutlarının otomatik sonucudur.

Dolayısıyla Avrupa'nın gerçek durumu sonuçta şuna varıyor: Upuzun, muhteşem tarihi onu hayatın yeni bir aşamasına ulaştırmış, öyle bir aşama ki, içinde her şey büyümüş; ama aynı zamanda o geçmişten artakalmış yapılar cüce boyutlu ve bugünkü genişlemeye set çekiyor. Avrupa ufak uluslar halinde oluştu. Bir bakıma, ulusallık fikri ve duygusu onun en özgün icadı oldu. Şimdi ise kendi kendini aşmak zorunda bulunduğunu görüyor. Önümüzdeki yıllarda sahnelenecek olan muazzam dramın şeması bu işte. Geçmişinin artıklarından kendini kurtarmayı bilecek mi Avrupa, yoksa sonsuza değin onlara tutsak mı kalacak? Öyle, çünkü tarihte büyük bir uygarlığın kendi geleneksel devlet fikrinin yerine başka bir şey koyamadığı için ölüp gittiği görülmüştür bir kere.

6

Eski Yunan-Roma âleminin can çekişmesini ve ölümünü başka bir yerde anlatmıştım, ayrıntılar için oraya gönderiyorum.* Ancak şimdi olaya başka bir açıdan yaklaşabiliriz.

Yunanlılarla Latinler tarihte, kovanlarının içindeki arılar gibi, kentlerin (*poleis*) içinde yerleşmiş görünürler. Bu sayfa-

* Bkz. "Roma'nın Ölümü Üstüne" başlıklı deneme, *El Espectador*, cilt VI.

larda olguyu esrarlı bir oluşum sonucu ortaya çıkan bir mutlak olarak almak zorundayız; öylece o olgudan yola çıkmak durumundayız, bir hayvanbilimci de aynı şekilde açıklanamayan ham bir veriden yola çıkar: Örneğin sarı arı ancak petekleri yapan oğulun arasında yaşarken, *sphex*'in münzevi ve avare yaşaması gibi.* Aslında arkeolojik kazılar Atina ve Roma'nın yerinde Atina ve Roma'dan önce bulunmuş olan bazı şeyleri görmemizi sağlıyor. Ama hepten kırsal ve özgün bir karakterden yoksun olan o tarihöncesinden kentlerin doğuşuna geçiş olgusu her iki yarımadanın toprağından doğan yeni bir türün ürünü ve sonuçta gizli kalıyor; hatta o tarihöncesi halklarla bu garip insan toplulukları arasındaki soy bağı da tam belli değil. İkinciler insanlığın ufkuna büyük bir yenilik getiriyorlar: Halka açık bir meydanla, çevresinde kıra kapalı bir kent yapısını. Çünkü aslında kent ya da *polis*'in en uygun tanımlaması top namlusunun komik tanımlamasına çok benzer: Bir delik alın, çevresini telle sımsıkı sarın, oldu size bir top. Aynı şekilde, kent ya da *polis* başlangıçta bir boşluktur: *Forum* ya da *agora*; ondan sonra gelen her şey o boşluğu sağlama almak, çevresini belirlemek için özürdür. *Polis* başlangıcında bir konutlar bütünü değildir, bir sivil toplaşma yeridir, kamusal işlemlere ayrılarak sınırlanmış bir mekândır. Kent, kulübe ya da *domus* gibi, kötü hava koşullarından korunmak ve üremek için yapılmış değildir, onlar özel ve ailevi işlerdir, oysa kent kamusal işleri tartışmak üzere yapılmıştır. Şuna dikkat buyrulsun, son derece önemli bir şeydir bu: Yeni bir mekân türünün yaratılması-

---

* Fiziğin ve biyolojinin mantığı, "doğalcı akıl" böyle çalışır, bu suretle "tarihsel akıl"dan daha az rasyonel olduğunu kanıtlar. Çünkü tarihsel akıl, olayları bu sayfalarda yaptığımız gibi kenarından köşesinden değil de, derinine irdelediğinde hiçbirini mutlak olarak kabullenmez. Ona göre, fikir yürütmek demek, her olayın oluşumunu keşfederek ona akışkanlık kazandırmak demektir. Bkz. *Sistem Olarak Tarih* başlıklı deneme yazım.

dır, Einstein'ın uzayından çok daha yeni bir şey. O zamana değin yalnızca bir mekân vardı: Kır; orada onun insan denen varlık açısından getirdiği tüm sonuçlara katlanılarak yaşanıyordu. Kırsal insan henüz bitkisel bir varlıktır. Yaşantısı, düşündüğü, hissettiği, dilediği her şey, bir bitkinin içinde yaşadığı bilinçsiz uyuşukluktur. Büyük Asya ve Afrika uygarlıkları bu anlamda insan biçimli koskocaman bitki topluluklarıydılar. Oysa Yunan-Roma insanı kırdan, jeolojik-botanik evrenin "doğa"sından kendini ayırmaya karar vermiştir. Bu nasıl olabilmiştir? İnsanoğlu kırdan nasıl çekebilir kendini? Öyle ya, kır, toprağın tamamı, sınırsızlık! Çok basit: Kırın bir parçacığını duvarlarla çevreleyip, onun içinde biçimden ve sınırdan yoksun boşluğa karşıt bir sınırlı boşluk yaratarak. İşte size bir meydan. Ev gibi, kırda var olan mağaralara eş, üstü kapalı bir "iç mekân" değil, doğrudan doğruya kırın dışlanmasıdır meydan. Kendisini sınırlayan duvarlar sayesinde geri kalana sırt çevirmiş olan, geri kalanından el çeken ve ona karşı çıkan bir kır parçacığıdır. Sonsuz kırdan ayrılıp kopan, kendini ona karşı sağlama alan bu daha küçük ve isyancı kır, artık kır olmaktan çıkmış bir boşluktur, dolayısıyla kendine özgü bir mekândır, insanın bitki ve hayvanlarla her türlü ortaklıktan kendini kurtarıp, onları dışladığı, onlardan ayrı, yalnızca insana özgü bir ortam yarattığı yepyeni mekân. Sivil yaşam mekânıdır. O nedenle kentlilerin kentlisi, *polis*'in imbikte damıtılmış özü Sokrates der ki: "Benim kırın ağaçlarıyla ilişkim yok; ben yalnızca kentteki insanlarla ilgiliyim." Hintli olsun Pers olsun, Çinli olsun, Mısırlı olsun, bundan ne anlardı ki?

Bir yandan İskender'e, öte yandan Sezar'a değin, Yunan ile Roma'nın tarihi bu iki mekân arasındaki sürekli kavgadan ibarettir: Aklın yarattığı kent ile bitkisel kırsal kesim arasında, hukukçu ile rençper arasında, *ius* ile *rus** arasında.

---

* *ius*: hukuk; *rus*: kır (ç.n.)

Kentin bu kökeninin salt benim icadım olduğu ve yalnızca simgesel bir gerçeğe karşılık geldiği sanılmasın. Yunan-Latin kentinin sakinleri ender görülen bir ısrarla, belleklerinin ilk ve en derin katmanında bir *synoikismòs* anısını saklarlar. Metinleri sorgulamanın gereği yok; çevirisini yapmak yeter. *Synoikismòs* birlikte yaşamaya yönelme anlaşmasıdır; yani birlikteliktir, doğrudan doğruya bu sözcüğün fiziksel ve hukuksal içerikli iki anlamı uyarınca. Kırdaki bitki dağınıklığının yerini kentte sivil halkın toplaşması alır. Kent "süper ev"dir, evin ya da insan yuvasının aşılmasıdır, ailevi *oikòs*'tan daha soyut ve yüce bir kendiliğin yaratılmasıdır. Erkeklerle kadınlardan değil, yurttaşlardan oluşan *republica*'dır, *politeia*'dır. Başlangıçta hayvanlara daha yakın olan boyutlara indirgenemeyecek olan yeni bir boyut açılır insan yaşantısına, daha önce yalnızca birer insan olanlar o boyuta en nitelikli enerjilerini adarlar. Böylelikle kent doğar, elbette ki devlet olarak.

Tüm Akdeniz kıyısı, bir bakıma, bu devlet türüne öteden beri kendiliğinden eğilim göstermiştir. Afrika'nın kuzeyinde (Carthago=kent) de az çok saf olarak aynı olgu yinelenir. İtalya kent-devletten XIX. yüzyıla değin çıkmamıştır, bizim doğu bölgelerimiz de fırsatını bulur bulmaz özerkliğe yönelir, ki bu da o binyıllık esinden kalma bir kötü alışkanlıktır.*

Kent devleti, bileşenleri nispeten ufak olduğundan ötürü, devlet ilkesinin özgün yanlarını açık seçik görmemizi sağlar. Bir yandan "devlet" sözcüğü tarihsel güçlerin bir denge bileşimine ulaşıp oturuşmuş olduğunu belirtir. Bu anlamda tarihsel hareketin tersidir: Devlet yerleşmiş, durgunluk içinde oluşmuş bir ortak yaşamdır. Gel gelelim o hareketsizlik, durağanlık ve belirlenmişlik özelliği, her denge durumunda

---

* Katalonya'da nasıl birbirine zıt iki esinin elbirliği ettiğini göstermek ilginç olur: Bir yandan Avrupa ulusalcılığı, öte yandan eski Akdeniz insanının o eğilimini hâlâ yaşatan Barcelona kentçiliği. Daha önce bir yerde söylemiştim, doğulu İspanyol bugün yarımadamızda bulunan *homo antiquus* (eski insan) kalıntısıdır.

olduğu üzere, devleti üretmiş bulunan ve ayakta tutan dinamizmini gözlerden saklar. Sözün kısası, oluşmuş devletin ancak daha önceden onu amaçlayan bir savaşımın, çabaların sonucu olduğunu unutturur. Kurulu devletin öncesinde kurucu devlet vardır ve o da bir hareket ilkesidir.

Bununla söylemek istediğim şu: Devlet insanın kendisine hazır sunulmuş, armağan edilmiş olarak önünde bulduğu bir toplum biçimi değildir, zahmetle, demir gibi döverek biçimlendirilmesi gerekir onu. İnsan çabası olmaksızın, yapıp yakıştırmayı doğanın üstlendiği kavimler, kabileler ya da kan birliğine bağlı diğer toplumlar gibi değildir. Onların tersine, devlet ancak insan içinde doğduğu, kanının kendisini yerleştirdiği toplumdan kaçmak için çırpındığı zaman başlar. Kan derken, başka herhangi bir doğal ilkeyi de kastediyorum; örneğin dili. Başlangıcında devlet farklı kanların ve dillerin karışımından oluşmuştur. Bu her türlü doğal toplumun aşılması demektir. Melez ve çoğuldillidir.

Böylece kent değişik halkların birleşmesiyle doğar. Zoolojik çok türlülüğün üzerine soyut bir hukuksal türdeşlik yapılandırır.* Şurası açıktır ki, hukuksal birlik devleti yaratan hareketin itici gücü olan emel değildir. İtici güç her türlü hukuktan daha önce kendi başına var olan bir şeydir, kan birliğine dayanan ufacık toplumlarda mümkün olabileceklerden daha geniş çaplı yaşamsal girişimler gerçekleştirme amacıdır. Bütün devletlerin oluşumunda her zaman bir büyük girişimcinin profilini görürüz ya da sezinleriz.

Bir devletin doğuşundan hemen önceki tarihsel durumu gözlemleyecek olursak, hep şu şemayla karşılaşırız: Birkaç ufak topluluk, toplumsal yapıları her birinin kendi içine yönelik olarak yaşamasına uygun olarak oluşmuş. Her birinin toplum biçimi sadece kendi içinde ortak yaşamaya yarıyor. Bu da geçmişte onların gerçekten birbirlerinden kopuk,

* O hukuksal türdeşlik ille de merkeziyetçilik gerektirmez.

her biri kendi başına, kendisi için yaşamış olduklarını gösterir, sınır komşularıyla ancak olağanüstü durumlarda ilişkileri olmuştur. Ama gerçekteki o yalıtılmışlığın ardından dıştan, en çok da ekonomik bakımdan fiili bir birliktelik gelip çatmıştır. Her topluluğun bireyi artık yalnız o topluluk sayesinde yaşamamaktadır, yaşamının bir bölümü öbür topluluklarla birlikte oluşmaktadır, onlarla tecimsel ve zihinsel alışverişe girmiştir. Dolayısıyla, biri içsel biri dışsal olmak üzere iki ortak yaşam arasında bir dengesizlik ortaya çıkar. Kurulu toplumsal yapılar –haklar, "görenekler" ve din– içsel birlikteliği destekler, daha geniş ve yeni olan dışsal birlikteliği zorlaştırırlar. Bu durumda devlet ilkesi içsel birlikteliğin toplumsal yapılarını lâğvederek, onların yerine yeni dışsal ortak yaşama uygun bir toplumsal yapı getirmeye yönelten harekettir. Bunu Avrupa'nın bugün içinde bulunduğu aşamaya uygulayalım, bu soyut anlatım anında biçim ve renk alacaktır.

Bazı halkların kafası eğer bir ortak yaşamın geleneksel yapısını terk etme, dahası, hiç görülmedik bir başka yapı hayal etme yeteneğinden yoksunsa, bir devlet yaratılamaz. O nedenle sahici bir yaratıcılık söz konusudur. Devlet salt hayal yapıtı olarak başlar. Düş gücü insanoğlunun sahip olduğu özgürleştirici güçtür. Bir halkın devlet kurma yeteneği hayal edebildiği oranda vardır. Bu yüzden tüm halklar devlet kurma evrimlerinde doğrudan doğruya doğanın kendi hayal güçlerine koyduğu sınırla sınırlanmışlardır.

Eski Yunan ve Roma halkları, kırsal dağınıklığı alt eden kenti hayal etme yeteneğiyle kent surlarında kalmışlardır. Yunan-Roma zihinlerini daha öteye ilerletmek, onları kentten kurtarmak isteyen biri çıkmıştır; ama çabası boşa gitmiştir. Roma insanının düş gücünün darlığı Brutus'un kişiliğinde somutlaşarak Sezar'ı öldürmeyi üstlenmiştir – oysa Sezar antikçağın en büyük hayaliydi. Biz Avrupalıların bugün bu öyküyü hatırlamamızda yarar var, çünkü bizim öykümüz de aynı aşamaya gelmiş durumda.

7

Berrak kafa sözünü hak eden berrak kafalar olarak, tüm antik dünyada belki de ancak iki kişi çıkmıştır: Themistokles ve Sezar; iki siyaset adamı. Şaşırtıcı bir şey bu, öyle ya, siyaset adamı genellikle, ünlüleri dahil, *beceriksiz* olduğundan ötürü siyaset adamıdır.* Hiç kuşku yok ki, gerek Yunan'da, gerekse Roma'da birçok alanda berrak fikirleri bulunan başka adamlar çıkmıştır – filozoflar, matematikçiler, doğalbilimciler. Ama onların berraklıkları bilimsel düzlemdeydi; yani soyut şeyler üstüneydi. Hangi türden olursa olsun, bilimin konu aldığı şeylerin tümü soyuttur, soyut şeyler de her zaman berraktır. Öyle ki, bilimin berraklığı bilim yapanların kafasından çok, irdeledikleri şeylerdedir. Özünde karışık, girift olan şey, her zaman tek olan somut yaşamsal gerçekliktir. Onun içinde dosdoğru yönelmeyi bilen, hayattaki her durumun sunduğu kaosun gerisinde anın gizli anatomisini seçmeyi bilen, sözün kısası, hayatın ortasında kaybolup gitmeyen insanınki, işte o sahiden berrak bir kafadır. Çevrenizdekileri gözlemleyin, hayatlarında nasıl da yönsüz yordamsız ilerlediklerini göreceksiniz; iyi ya da kötü yazgıları içinde, uyurgezerler gibi gidiyorlardır, başlarına gelenin ne olduğu konusunda en ufak bir kuşkuları bile yoktur. Kendileri ve çevreleri hakkında kesinkes formüllerle konuşuyorlardır ki bu da onların hepsi hakkında fikre sahip olduklarını gösterir. Öyle de, o fikirleri kabataslak bir inceleyecek olursanız, sözünü ettikleri gerçeği pek fazla, hatta hiç yansıtmadıklarını fark edersiniz, sonra çözümlemenizi daha derinleştirirseniz, aslında o gerçeğe uyma iddiasında da olmadıklarını anlarsınız. Tam tersine: Birey onlarla gerçek hakkında,

* Siyasetin, her türlü siyasetin –"iyi"sinin de, kötüsünün de– ne mene bir şey olduğu konusunda net bir fikre dayanan bu kesinkes çıkışımın anlamı *İnsan ve Herkes* (İstanbul, Metis, 1993) başlıklı toplumbilimsel incelememde bulunuyor.

kendi yaşamı konusunda kendi görüşünü yakalamaya çalışmaktadır. Çünkü başlangıçta yaşam, insanın içinde yitip gittiği bir kaostur. İnsan bunu sezinler, ama o korkunç gerçekle yüz yüze kalmaktan dehşet duyar ve onu her şeyin apaçık belli olduğu hayal ürünü bir perdeyle gizlemeye çabalar. "Fikirleri"nin gerçek olmamasını umursamaz; onları kendi yaşamından korunmak için bir kalkan olarak kullanır, gerçeği ürkütüp kaçıracak korkuluklar olarak.

Kafası berrak olan adam, o hayal ürünü "fikirler"den kendini kurtarıp, hayata cepheden bakandır, hayatta ne varsa hepsinin sorunsal olduğunu üstlenip, kendisini yitip gitmiş hissedendir. Ki bu da gerçeğin ta kendisi olduğundan –çünkü yaşamak demek kendini yitip gitmiş hissetmek demektir–, onu kabullenen kişi artık kendini bulmaya başlamış demektir, sahici gerçeğini keşfetmeye başlamıştır artık, ayağını sağlam toprağa basıyordur. Bir deniz kazazedesi gibi içgüdüsel olarak tutunacak bir şey arayacaktır ve işte o trajik, ivedi, kurtulma çabasında olduğundan ötürü kesinlikle sahici olan bakış, onun kendi hayatının kaosuna bir düzen vermesini sağlayacaktır. Sahici olan fikirler yalnızca bunlardır: Kazazedelerin fikirleri. Geri kalanı safsatadır, tavır koymadır, kendini aldatmadır. Kendini sahiden yitip gitmiş hissetmeyen kişinin kendini yitirmesi kaçınılmazdır; yani kendisini hiç bulamayacaktır, kendi gerçeğiyle asla karşılaşmayacaktır.

Bu her düzlemde geçerlidir, bilimin başlı başına hayattan kaçış olmasına karşın, bilimde bile (bilim adamlarının büyük bölümü kendi hayatlarıyla yüzleşmekten dehşet duydukları için varlıklarını bilime adamışlardır; berrak kafalar değillerdir, herhangi bir somut durum karşısında beceriksiz kaldıkları bilinen şeydir). Bilimsel fikirlerimiz, kendimizi bir sorun karşısında yitip gitmiş hissettiğimiz, onun sorunsal niteliğini pek iyi görmüş olduğumuz ve başkalarından devraldığımız fikirlere, hazır reçetelere, sloganlara ya da sözcüklere yasla-

namayacağımızı anladığımız oranda geçerlidir. Yeni bir bilimsel gerçeği keşfeden kişi, daha önce öğrenmiş olduğu hemen her şeyi öğütmüş olmak zorundadır, böylece o yeni gerçeğe sayısız basmakalıp kavramı boğazlarken kanlanmış ellerle ulaşır.

Politika bilimden çok daha fazla gerçektir, çünkü insanın birdenbire kendini ister istemez gırtlağına değin içine batmış bulduğu, bir eşi daha bulunmayan durumlardan oluşur. O nedenle, kimlerin kafasının berrak, kimlerin kafasınınsa sıradan olduğunu ayırt etmemize en iyi olanak veren konudur.

Sezar, ürkütücü bir kargaşa anında, insanlığın yaşamış olduğu en karışık saatlerden birinde, asıl gerçeği ana hatlarıyla yakalama yeteneğinin bildiğimiz en büyük örneğini vermiştir. Ve sanki kader o ibret alınacak örneği vurgulamayı istermiş gibi, yanına muhteşem bir entelektüel kafasını koymuştur: Hayatı boyunca her şeyi karmakarışık etmekle uğraşan Cicero'yu.

Aşırı talihi Roma'nın politik bedenini dağıtmıştı. Tiber nehri kıyısındaki bu kent, İtalya'nın, İspanya'nın, Kuzey Afrika'nın, Klasik ve Helen Doğu'nun efendisiydi ve artık patlama noktasına gelmişti. Kamusal kurumları özünde beldeseldi ve kentten koparılmaları olanaksızdı, tıpkı yapıştıkları ağaca mahkûm olan bitki kurtları gibiydiler.

Hangi tipten, hangi düzeyde olursa olsun, demokrasilerin sağlığı değersiz bir teknik ayrıntıya bağlıdır: Seçim yöntemine. Geri kalan her şey ikincildir. Eğer meclislerin oluşum biçimi doğruysa, gerçeği yansıtıyorsa, her şey yolunda gider; yoksa geri kalan her şey en iyi biçimde yürüse de, her şey kötü gider. İÖ. I. yüzyıl başlarında Roma sınırsız güce sahipti, zengindi, karşısına dikilen düşmanı yoktu. Yine de ölüm halindeydi, çünkü aptalca bir seçim düzenini korumakta ayak diriyordu. Bir seçim düzeni sahte olduğu zaman aptalcadır. Oylamanın kentte yapılması şarttı. Kırsal kesimdeki yurttaşlar seçim toplantılarına katılamı-

yordu. Roma dünyasının dört bir yanına dağılmış yaşayanlar ise hiç katılamıyorlardı. Seçimler imkânsız olduğundan hile yapmak gerekiyordu, adaylar da –eski askerleri, sirk atletlerini kullanarak– ortalığı birbirine katıyor, seçim sandıklarını parçalatıyorlardı.

Sahici bir oylamanın desteğini almayan demokratik kurumlar havada kalır. Sözler havada kalır. "Cumhuriyet lafta kalıyordu." Bu deyiş Sezar'ındır. Hiçbir merciin otoritesi yoktu. Soldaki ve sağdaki generaller –Marius ve Silla– hiçbir yere varmayan kof diktatörlüklerle birbirlerini yiyorlardı.

Sezar hiçbir zaman politikasını açıklamamış, doğrudan doğruya onu uygulamakla uğraşmıştır. Ama o Sezar'ın kendisiydi, Sezarcılığın elkitabı değildi, bu genellikle daha sonra arkadan gelir. O politikayı kavramak istiyorsak, Sezar'ın icraatını ele alıp adını koymaktan başka çaremiz yoktur. Sırrı en büyük savaş başarısındadır: Galya bölgelerinin fethi. O girişimi gerçekleştirebilmek için kurulu iktidara karşı isyan bayrağını çekmek zorunda kalmıştı. Neden mi?

İktidarı cumhuriyetçiler oluşturuyordu, yani muhafazakârlar, kent-devletine sadık olanlar. Politikaları iki maddede özetlenebilir: Bir, Roma'nın kamusal yaşamının sarsıntıları aşırı yayılmış olmasından ileri geliyor. Kent onca milleti birden yönetemez. Her yeni fetih cumhuriyeti yıpratan bir suçtur. İki, kurumların dağılıp gitmesini önleyebilmek için bir *princeps** gereklidir.

"Hükümdar" sözcüğü bizler için bir Romalı için taşıdığının neredeyse tersi bir anlam taşıyor. O, bu sözcükten tıpkı diğer yurttaşlar gibi bir yurttaş anlardı, ancak o yurttaş cumhuriyet kurumlarının işlerliğini sağlamak için üst düzeyde yetkilerle donatılmış olacaktı. *Cumhuriyet* kitaplarında Cicero, Sezar'ın tarihsel girişimlerini hikâye eden ciltlerinde Salustius, bir *princeps civitatis*, bir *rector rerum publicarum*,

---

* *princeps*: hükümdar (ç.n.)

bir *moderator** dileyerek, tüm politika yazarlarının düşüncesini özetlemişlerdir.

Sezar'ın çözümü muhafazakârlarınkine hepten karşıttır. Roma'nın daha önceki fetihlerinin sonuçlarının zararlarını gidermek için onları sürdürmekten başka çare bulunmadığını kavrar, öylesi kuvvet gerektiren bir yazgıyı sonuna değin üstlenir. En çok da yeni halkları fethetmek gerekiyordu, onlar uzak olmayan bir gelecekte Doğu'nun yozlaşmış uluslarından daha tehlikeli olacaklardı. Sezar Batı'nın barbar halklarını derinine Romalılaştırma gereğinden söz edecektir.

Yunan ve Romalıların zamanı hissetme, kendi yaşamlarını zamanın akışında bir genişleme olarak görme yeteneğinden yoksun oldukları söylenmiştir (Spengler). Ancak içinde bulundukları anda yaşarlarmış. Ben bu tanının hatalı olmasından kuşkulanıyorum ya da hiç değilse iki şeyi birbirine karıştırıyor olmasından. Yunan ve Roma insanı gelecek açısından şaşırtıcı bir körlüğe duçardır. Görmez geleceği, tıpkı renk körünün kırmızıyı seçemediği gibi. Ama buna karşılık, geçmişe kök salmış olarak yaşar. Bu anda bir şey yapmadan önce geriye doğru bir adım atar, boğaya öldürücü darbeyi indirmeye hazırlanan *Lagartijo*** misali; geçmişte bugünkü duruma uygun bir model arar, oradan aldığı bilgiyle güncelliğe dalış yapar, hem koruyup hem çarpıtan o şanlı dalgıç giysisinin içinde. O nedenle, tüm yaşamı aslında yeniden yaşamaktır. Bu eskiye rağbet demektir ve antik dünya insanında hep görülür. Ama yaşanılan zamana karşı duyarsız olmak demek değildir. Yalnızca eksik bir zaman duygusu demektir, gelecek kanadı eksiktir de, geçmiş kanadı aşırı gelişmiştir. Biz

---

* *princeps civitatis*: kent hükümdarı, *rector rerum publicarum*: cumhurbaşkanı, *moderator*: uzlaştırıcı (ç.n.)

** Lagartijo: Kurtubalı boğa güreşçisi Rafael Molina Sanchez'in (1841-1900) takma adı; gözü pekliği, hünerleri ve öldürücü darbeyi vuruşundaki ustalıkla döneminin başta gelen torerosu olmuştur, boğa güreşini sanata dönüştürdüğü kabul edilir (ç.n.)

Avrupalılar öteden beri ağırlığı geleceğe vermişizdir ve onu zamanın en temel boyutu olarak hissederiz; bizim için zaman "sonra"dan başlar, "önce"den değil. Yani Yunan-Roma yaşamına baktığımızda bize çağdışı gibi gelmesi anlaşılır bir şey.

Bugün olan her şeyi örnek sayılacak bir geçmişin maşasıyla tutma illeti antikçağ insanından modern filologa geçmiştir. Filolog da öyle gelecek karşısında kördür. O da geriye dönüktür, bugünün her anının bir öncesini arar ve onu pastoral şiirden esinlenmiş hoş bir sözcükle "kaynak" diye adlandırır. Bunu söylüyorum, çünkü daha Sezar'ın eski biyografi yazarları o muazzam şahsiyeti anlamaya yanaşmayarak, bütün yapmak istediği şeyin İskender'e öykünmek olduğunu varsaymışlardır. Öyle ya, denklem kendini dayatıyordu: Mademki İskender Miltiades'in zafer tacını düşünerek uykusuz kalıyormuş, demek Sezar'ın da İskender'inkini düşünerek gözüne uyku girmemesi gerekirmiş. Ve bu böylece sürüp gidiyordu. Hep geriye doğru bir adım, bugünün ayağı ille de dünün izine bassın. Çağımızın filologu da klasik çağın biyografi yazarının izinde gidiyor.

Sezar'ın, İskender'in yaptığına benzer bir şey yapmayı amaçladığını sanmak –ve tarihçilerin hemen tümü böyle sanmışlardır– onu anlamaktan hepten vazgeçmek anlamına gelir. Sezar aşağı yukarı İskender'in tersidir. İkisi arasındaki tek benzerlik bir evrensel hükümdarlık fikridir. İyi de, o fikir İskender'in değildir ki, Perslerden gelmedir. İskender imgesi olsa Sezar'ı Doğu'ya, şanlı geçmişe doğru yöneltirdi. Sezar'ın Batı'dan yana olan kökten tercihi daha çok Makedonyalıya karşı çıkma iradesini ortaya koyar. Hem zaten Sezar'ın hedeflediği de öylesine bir evrensel hükümdarlık değildir. Hedefi daha derindir. Roma'ya odaklı değil, eyaletlerin oluşturduğu dış çembere dayalı bir Roma İmparatorluğu ister, ki bu da kent-devletinin tümden aşılması anlamına gelir. Birbirinden en ayrı halkların elbirliği ettiği, herkesin kendini

dayanışma içinde hissettiği bir devlet. Emreden bir merkez ile itaat eden bir çevre değil, kapsamındaki her öğenin devletin aynı zamanda hem etken hem edilgen öznesi olduğu bir devasa toplumsal beden. Modern devlet böyledir, Sezar'ın geleceğe odaklanmış, masallara layık dehası da öyleydi. Fakat bu Roma'nın dışında, soylu sınıfa karşıt, cumhuriyetçi oligarşinin katbekat üstünde, onun yalnızca bir *primus inter pares** olan *hükümdar*ından da yüksek bir gücün varlığını gerektiriyordu. Evrensel demokrasiyi temsil edecek o icra gücü ancak merkezi Roma'nın dışında bir yerde olacak monarşidir.

Cumhuriyet, monarşi! Öyle iki sözcük ki, *asıl* anlamları tarih boyunca durmadan değişmiştir, bu yüzden özde ne anlama geldiklerinden emin olabilmek için her an irdelenmesi gerekir.

Sezar'ın güvendiği adamlar, en yakındaki araçları, kentin köhnemiş temsilcileri değildiler, tersine, yeni kişilerdi, eyaletlerden gelmiş enerjik ve etkin kimseler. Gerçek temsilcisi Cornelius Balbus oldu, Cadizli bir işadamı, Atlantik kıyısından, "sömürge halkı"ndan biri.

Ama yeni devletin zamanından önce ufukta belirmesi fazla geldi: Lazio'nun ağır işleyen kafaları öylesine büyük bir sıçrayış yapamazlardı. Somut maddeciliğiyle kentin görüntüsü, Romalıların kamusal bedenin o yepyeni örgütlenmesini "görmeleri"ni engelledi. Kentte yaşamayan insanlar nasıl olur da bir devlet kurabilirlerdi ki? Ne biçim bir birlikti o, öylesine incelikli, neredeyse mistik nitelikli?

Bir kez daha tekrarlıyorum: Devlet diye adlandırdığımız gerçek, kan birliğinin buluşturduğu insanların kendiliğinden birlikte yaşamaları değildir. Devlet ayrı yerlerde doğmuş grupların birlikte yaşamaya zorlanmasıyla başlar. O zorlama da düpedüz şiddet değildir, bir başlangıç tasarımı, dağınık

* eşitler arasında birinci (ç.n.)

öbeklere önerilecek bir ortak görev gerektirir. Devlet her şeyden önce bir etkinlik tasarımı ve bir işbirliği programıdır. İnsanlar birlikte bir şeyler yapmaya davet edilirler. Devlet kan birliği değildir, dil birliği, toprak birliği, komşuluk da değildir. Maddesel, cansız, verilip sınırlanmış bir şey değildir. Salt dinamizmdir –birlikte bir iş başarma iradesi– ve o sayede devlet fikri hiçbir fiziksel terimle sınırlanmış değildir.*

Saavedra Fajardo'nun** herkesçe bilinen siyasal arınası çok zekice seçilmiştir: Bir ok ve altında şöyle yazar: "Ya iner, ya çıkar." Devlet budur işte. Bir nesne değil, bir harekettir. Devlet, her anında bir *yerden gelir* ve bir *yere yönelir* durumdadır. Bütün hareketler gibi, bir *terminus a quo* ve bir *terminus ad quem**** vardır onda. Sahiden devlet olan bir devletin hayatının herhangi bir anında kesin, şu ya da bu maddesel niteliğe, kana, dile, "doğal sınırlara" dayanıyor *gibi görünen* bir ortak yaşam birimi bulunacaktır. Durağan bir yorumlamasını yapacak olursak, bizi "Devlet bu işte" demeye yöneltir. Ama çok geçmeden o insan topluluğunun elbirliğiyle bir şeyler gerçekleştirmekte olduğunu fark ederiz: Başka halkları fethetmek, koloniler kurmak, başka devletlerle federasyon oluşturmak gibi; yani her an, birliğinin maddesel ilkesiymiş gibi görünen şeyi aşmakla meşguldür. *Terminus ad quem*'dir o, gerçek devlettir, birliği de doğrudan doğruya erişmiş olduğu her türlü birliği aşmakla oluşur. O ileriye doğru atılım sona erdiğinde, devlet kendiliğinden sona erer, daha önce var olan ve fiziksel olarak temellendirilmiş gibi görünen birlik –soy, dil, doğal sınır– hiçbir şeye yaramaz: Devlet bölünür, dağılır, bin parça olur.

---

* Bkz. "Devletin Sporcu Kökeni" başlıklı denemem, *El Espectador*, cilt VII.

** Diego Saavedra Fajardo (1584-1648): İspanyol yazar ve diplomatı; tarih ve politika konularını ilediği yapıtları başat olarak ahlakçı ve felsefi özelliklidir (ç.n.)

*** *terminus a quo*: çıkış noktası, *terminus ad quem*: varış noktası (ç.n.)

Ancak devletin yaşamındaki bu çift zamanlılık –var olan birlik ile olması tasarlanan daha geniş çaplı birlik– ulusal devletin özünü anlamamızı sağlar. Ulus terimine modern anlamını verecek olursak, bilindiği gibi, bir ulusun ne mene bir şey olduğu henüz dile getirilmiş değildir. Kent-devleti pek açık seçik bir fikirdi, gözle görülebilirdi. Oysa Galyalılarda ve Cermenlerde filizlenen yeni kamusal birlik türü, Batı'nın siyasal esini, ondan çok daha belirsiz ve elle tutulmaz bir şeydir. Sezar ve Tacitus Alplerin gerisinde, Ren nehrinin ötesinde ya da İspanya'da yeni yeni oluşan o devletlerin ne mene bir şey olduklarını kendi Roma terimleri içinde dile getirmeye çalıştıklarında nasıl kararsız kalmışlarsa, kafa yapısı gereği geçmişe dönük olan filolog, günümüzün tarihçisi de, bu muhteşem olgu karşısında handiyse o denli şaşkındır. O devletleri *civitas, gens, natio** terimleriyle adlandırırken, o adların hiçbirinin uygun düşmediğini fark etmişlerdir.** *Civitas* değildirler, çünkü kent olmadıkları aşikârdır.*** Ancak terimi belirsizleştirerek, sınırlı bir toprak parçasını anlatmakta kullanmak da doğru değil. Yeni halklar topraklarını pek kolayca değiştirirler ya da en azından oturdukları alanı genişletir ya da daraltırlar. Etnik birim –*gens, natio*– de değildirler. Tarihte ne denli gerilere gidersek gidelim, yeni devletler birbirinden bağımsız olarak doğmuş öbeklerden oluşmuş durumda görünürler. Değişik kanların birleşimidirler. Öyleyse ne kana dayalı bir topluluk, ne belli bir toprakta yerleşme, ne de bu tür başka bir şey olduğundan, ulus denen şey nedir peki?

Hemen her zaman olduğu gibi, bu durumda da olaylara güzelce baş eğmek bize gerekli anahtarı sunar. Herhangi bir

---

* *civitas*: kent, *gens*: insan topluluğu, *natio*: ulus (ç.n.)

** Bkz. Dopsch: *Avrupa Uygarlığının Ekonomik ve Sosyal Temelleri*, 2. baskı 1924, cilt II, ss.3-4.

*** Romalılar konut öbekleri ne denli sıkışık olursa olsun, barbar yerleşimlerini sonuçta kent diye adlandırmadılar. Daha iyi bir terim bulamadıklarından *sedes aratorum* (=tarımsal yerleşimler) olarak anıyorlardı.

"modern ulus"un –Fransa, İspanya, Almanya– evrimini gözden geçirdiğimizde dikkatimizi çeken nedir? Sadece şu: Belli bir tarihte milliyeti oluşturuyor gibi görünen şeyin, daha sonraki bir tarihte reddedildiğini görürüz. Ulus, ilkin bir kabile, yan taraftaki ulus-olmayan topluluk olarak görünür. Sonra bakarız, ulus iki kabileden oluşuyor, daha sonra bir havaliyi kapsıyor, çok geçmeden de bütün bir kontluk, dükalık ya da "krallık". Ulus Leon, ama Kastilya değil; derken Leon ve Kastilya, ama Aragon değil.* İki ilkenin varlığı açık seçik görülür: Biri değişken ve hep aşılır nitelikte, kendi dili ya da lehçesi olan kabile, havali, dükalık, "krallık"; öbürü kalıcı, tüm o sınırlamaları özgürce aşıyor ve tam da birincinin kökten karşıtlık saydığı öğeyi birlik sayıyor.

Filologlar –kendilerini "tarihçi" diye niteleme iddiasında olanları böyle adlandırıyorum– şimdi, bu iğreti tarihte, şu iki ya da üç yüzyılda Batı ulusları olan şeyden yola çıkarak Vercingetorix'in ya da Cid Campeador'un** daha o zamanlardan –tamı tamına– Saint Malo'dan Strasbourg'a kadar bir Fransa ya da Finisterre'den Cebelitarık'a kadar bir İspanya kurma peşinde olduklarını varsaydıklarında safsatanın dik âlâsını yapmaktalar. Bu filologlar –safderun tiyatro yazarı gibi– hep kahramanlarının Otuz Yıl Savaşları'na gittiklerini yazarlar. Fransa ile İspanya'nın nasıl oluştuklarını bize anlatmak için, Fransa ile İspanya'nın, Fransızlarla İspanyolların ruhlarında daha önceden birer birim halinde durup durduklarını varsayarlar. Yani sanki Fransa ve İspanya var olmadan önce aslında Fransızlar ve İspanyollar

---

* XIV. yüzyılda İspanya'nın ayrı krallıkların birleşmesi yoluyla oluşum aşamaları.

** Cid Campeador: İspanyol ulusal kahramanı; İber yarımadasının Mağripli Müslümanlardan Hristiyanlar tarafından geri alınışı sırasında büyük yararlıklar göstermiş, XI. yüzyıl sonlarında yarımadanın Akdeniz kıyılarını da kapsayan tüm doğu kesimine kendi birlikleriyle egemen olmuş, eski İspanyol edebiyatının en ünü destanını esinlemiştir (ç.n.)

varmış gibi! Sanki Fransız insanıyla İspanyol insanı sadece iki bin yıllık bir çabayla oluşturulması gerekmiş şeyler değilmiş gibi!

Gerçeğin aslı şu ki, bugünkü uluslar sürekli aşılmaya mahkûm olan o değişken ilkenin güncel dışavurumundan başka bir şey değiller. O ilke bugün kan ya da dil değil, öyle ya, Fransa'da ya da İspanya'da kan ve dil ortaklığı devlet çerçevesinde birleşmenin sonucu olmuştur, nedeni değil; şimdilerde o ilke "doğal sınır"dır.

Bir diplomatın kurnazca eskrim yaparken, o doğal sınırlar kavramını, yürüttüğü mantığın son nedeni olarak kullanması yerindedir. Oysa bir tarihçi sığınılacak son kaleymiş gibi onun ardında mevzilenemez. Çünkü ne kesindir o kavram, ne de yeterince belirgindir.

Keskin terimler çerçevesinde temellendirmiş olduğumuz sorunun ne olduğu unutulmasın. Sorun, kent-devletinden ya da öbür uca atlayarak, Augustus'un kurduğu imparatorluktan farklı olarak ulusal devletin –ulus dediğimiz şeyin– ne olduğunu irdelemek.* Eğer konu daha da açık seçik ve yerli yerince dile getirilmek istenirse, şöyle söylenmeli: Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya ya da Almanya diye adlandırdığımız, ortak bir iktidarın hâkimiyeti altında milyonlarca insanın birlikte yaşamasını sağlamış olan sahici güç nedir acaba? Başlangıçta kan birliği değildir, çünkü o bedenlerin her biri pek değişik kan selleriyle sulanmıştır. Dil birliği de değildir, öyle ya, bugün bir devlet çerçevesinde toplanmış bulunan halklar farklı diller konuşuyorlardı, hatta halen de konuşuyorlar. Bugün ulaşmış bulundukları –bunu ulaşılacak bir hedef olarak varsayarsak– bir göreceli ırk ve dil türdeşliği daha önceki bir siyasal birleşmenin sonucudur. Demek ki, ulusal

---

* Bilindiği üzere, Augustus'un imparatorluğu manevi babası Sezar'ın kurmayı amaçladığı devletin *tam karşıtıdır*. Augustus, Pompeius'un, Sezar'ın düşmanlarının yönünde icraat göstermiştir.

devleti yaratan ne kandır, ne de dildir; dahası, kökenlerdeki alyuvar ve sesleme farklılıklarını aynı düzeye getiren etmen ulusal devlettir. Ve her zaman böyle olmuştur. Asla demesek bile, pek az kez *devlet daha önceki bir kan ya da dil ortaklığıyla örtüşmüştür.* İspanya bugün bir ulusal devletse, nedeni dört bir yanında İspanyolca konuşuluyor olması değildir*; Aragon ve Katalonya keyfi olarak seçilmiş belli bir günde hâkimiyetlerinin sınırları Aragonluların ya da Katalanların konuştukları dille örtüştüğünden *ötürü* ulusal devlet olmuş değillerdi. Somut olguların sunduğu tüm durumlara saygıyla yaklaşarak, şu savı benimsersek gerçeğe daha çok yakınlaşırız: Herhangi bir genişlikteki bir alana yayılmış bulunan her dil birliğinin öncesinde büyük bir olasılıkla bir siyasal birleşim yatar.** Devlet her zaman pek basiretli olmuştur.

Durum uzun zamandır bu merkezde, yine de ulusallığı kan ve dil üzerine temellendirmekte ayak direniyor olması tuhaf şey. Ben bunda hem nankörlük, hem de tutarsızlık görüyorum. Öyle, çünkü Fransız insanı bugünkü Fransa'sını, İspanyol insanı İspanya'sını, yapılan bir atılımla kan ve dil ortaklığının daracık sınırlarının aşıldığı *x* diyeceğimiz bir başlangıç noktasına borçludurlar. Oysa iddiaya göre, Fransa ve İspanya bugün onları mümkün kılan şeyin tersinden oluşuyorlar.

Ulus fikrini bir büyük toprak bütünü üzerine temellendirmekle, kan ve dil ortaklığının sunmadığı birlik ilkesini böylece "doğal sınırlar" mistisizminde keşfetmekle benzeri bir çarpıtma yapılmış oluyor. Burada da aynı bakış açısı hatasıyla karşılaşıyoruz. İçinde bulunduğumuz günün rastlantısıyla,

---

* Aslında İspanyolların tümünün İspanyolca konuştukları da doğru değildir; aynı şekilde, bütün İngilizler İngilizce, bütün Almanlar Almanca konuşuyor değiller. [1978 Anayasası'na göre günümüzde İspanya'nın resmen tanınan dört ayrı dili vardır (ç.n.)]

** Tabii ki *koinon* ve *frank dili* durumları bunun dışında kalır, çünkü ulusal dil değil, özellikle uluslararası niteliklidirler.

ulus diye adlandırdığımız bütünleri kıtanın geniş alanları ya da yakınındaki adalar üstünde yerleşmiş görüyoruz. Ve bu güncel sınırlardan kesin, ruhsal bir sonuç çıkarılmak isteniyor. Onlar "doğal sınırlar"dır deniyor ve "doğallıkları" ile yeryüzü biçimlerinin tarihin gelişimini sihirli bir değnek gibi önceden koşullandırmış olduğu anlatılıyor. Ancak bu mitos da hemencecik un ufak olup gider, kan ve dil birliğinin ulusun kaynağı olarak görülmesini çürüten nedenleri ona da uygulamak yeter. Burada da, birkaç yüzyıl geriye gidecek olursak, Fransa ile İspanya'yı daha ufak uluslara bölünmüş buluruz: Onların hepsinin de kaçınılmaz "doğal sınırları" vardı. Sınır oluşturan dağlar Pireneler ya da Alpler kadar yüksek, akarsu engeli Ren nehri, Calais geçidi ya da Cebelitarık boğazı kadar geniş olmayabilirdi. Ama bu da yalnızca sınırların "doğallığı"nın salt göreceli olduğunu kanıtlar.

Meşhur "doğal sınır"ın tarihsel gerçekliği basit bir şey, *A* halkının topraklarını *B* halkı aleyhine genişletmesine engel olmasından ibaret. *A* açısından –ortak yaşam ya da savaş bakımından– bir engel sayılan şey, *B* açısından bir savunmadır. Demek oluyor ki, "doğal sınır" kavramı, sınırdan daha da doğal olarak halklar arasında sınırsız yayılma ve kaynaşma olanağını göz önünde tutmakta. Görülen odur ki, yalnızca maddi bir engel olguyu dizginleyebiliyormuş. Dünün ve önceki günün sınırları bugün bizlere Fransız ya da İspanyol uluslarının temelleri olarak görünmüyor, tam tersine: Ulus fikrinin birleşme sürecinde karşılaştığı engeller onlar. Ne var ki biz hâlâ yeni ulaşım ve savaş araçlarının birer engel olmaktan çıkardığı bugünkü sınırlara kesin ve temel bir nitelik yakıştırma derdindeyiz.

Sınırlar ulusallıkların somut temeli olmadıysa, oluşumlarında ne payları olmuştur öyleyse? Durum açık seçik belli ve kent-devleti karşısında ulusal devlet esininin anlaşılabilmesi bakımından büyük önem taşıyor. Sınırlar, her an, ulaşılmış bulunan siyasal birliğin pekiştirilmesine yaramıştır. Yani ulu-

sun *başlangıcı* olmamışlardır, tersine: *Başlangıçta* ona engel olmuşlardır, sonra, bir kez yerle bir edildikten sonra, birliği güvence altına almak için maddi araç olmuşlardır.

Gelelim konumuza; soyun ve dilin rolü de tamamen aynı olmuştur. Ulusu *meydana getiren* falan ya da filan soy olmamıştır, tersine: Ulusal devlet birleşme çabası sırasında, hepsi birer engel sayılan birçok soy ve dille karşılaşmıştır. Onları var gücüyle egemenlik altına aldıktan sonra, göreceli bir kan ve dil birliği üretmiş, o da ulusal birliği pekiştirmeye yaramıştır.

Öyleyse ulusal devlet fikrinin uğradığı geleneksel çarpıtmayı düzeltmekten ve ulusallığı oluşturan öğeler sanılan üç şeyi birincil engeller saymaya alışmaktan başka çaremiz yok. Bu arada, bir çarpıtmayı düzelteyim derken, bir başka çarpıtmaya sapıyormuş gibi görünen ben olacağım.

Ulusal devletin sırrını biyolojik ya da coğrafi nitelikli, özüne yabancı ilkeler yerine, o tür bir devlet olarak özel esininde, kendi politikasında aramaya karar vermek şart.

Modern ulusların harika gerçeğini kavrayabilmek için sonuçta soy, dil ve toprak gibi doğuştan gelen etmenlere başvurmak acaba niçin gerekli sanılmıştır? Tek ve basit nedeni şu: Çünkü modern uluslarda bireyler kamu gücüyle, eski devlette bilinmeyen kökten bir yakınlık ve dayanışma içindeler de ondan. Atina'da ve Roma'da yalnızca bir avuç insan devletti; diğerleri –köleler, müttefikler, taşralılar, kolonide oturan tarımcılar– ancak uyruktular. Oysa İngiltere'de, Fransa'da, İspanya'da hiç kimse asla devletin salt uyruğu olmamıştır, hep katılımcısı olmuştur, birlik olmuştur onunla. Devletle o birlikteliğin en çok da hukuksal biçimi çağlara göre çok farklılık göstermiştir. Kişisel rütbe ve statülerde büyük farklılıklar olmuştur gerçi, nispeten ayrıcalıklı ve nispeten geri plana itilmiş sınıflar olmuştur; ancak her çağdaki siyasal durumun fiili gerçeği göz önüne alınarak, o çağın ruhu yeniden yaşanılırsa, her bireyin kendini devletin aktif öznesi, katılımcısı ve işbirlikçisi olarak hissettiği apaçık ortaya çıkar. Ulus demek –Batı'da bu sözcüğün yüzyıldan fazla

süredir taşıdığı anlamda– kamu gücüyle onun yönettiği topluluk arasındaki "özdeş birlik" demektir.

Devlet her zaman, biçimi ne olursa olsun –ilkel, antikçağ, ortaçağ ya da modern çağ devleti–, bir grup insanın diğer insan gruplarına birlikte bir girişimi gerçekleştirmek üzere yaptığı çağrıdır. Aradaki işlemler ne çeşit olursa olsun, o girişim sonuçta bir ortak yaşam türünü örgütlemekten ibarettir. Devlet ve yaşam projesi, insanların görevleri ya da davranışları birbirinden ayrılmaz terimlerdir. Değişik devlet türleri girişimci grubun *diğerleri*yle işbirliğini düzenleyiş biçimlerinden doğar. Örneğin antikçağ devleti *diğerleri*yle kaynaşmayı hiç becerememiştir. Roma İtalik halkları ve eyaletleri boyunduruk altına almış ve eğitmiştir, ancak onları kendisiyle birleşecek düzeye yükseltmemiştir. Kentin içinde bile yurttaşları siyasal bakımdan kaynaştırmayı başaramamıştır. Cumhuriyet döneminde, Roma'nın aslında iki Roma olduğu akıldan çıkarılmamalıdır: Senato ve halk. Devletin uyguladığı birleştirme işlemi hiçbir zaman, birbirlerinin dışında, birbirlerine yabancı kalan öbekler arasında bağlantıyı sağlamaktan ileriye geçmemiştir. O nedenledir ki, tehdit altında kalan imparatorluk, *diğerleri*nin yurtseverliğine dayanamamış, kendini kendi idari bürokrasi ve savaş araçlarıyla savunmak zorunda kalmıştır.

Bütün Yunan ve Roma gruplarının başkalarıyla kaynaşma konusundaki yeteneksizliği şimdi irdelemesi yarar sağlamayan birtakım derin nedenlerden kaynaklanmaktadır, sonuçta hepsini bir nedende özetleyebiliriz: Antikçağ insanının işbirliği anlayışınca, devlet, ister istemez basit, ilkel, kaba saba bir biçimde boyunduruk altına alanlarla boyunduruğa girenler ikilisinden oluşuyordu.* Roma'nın payına düşen

* İlk bakışta bunu yalanlarmış gibi görünen bir şey aslında doğrulamaktadır: İmparatorluğun tüm sakinlerine yurttaşlık bağışlanması. Ne var ki o ödün tam da siyasal statü niteliğini yitirdiği oranda yapılmış, ya doğrudan doğruya devlet nezdinde görev ve hizmet ya da yalnızca bir medeni hukuk sanına dönüşmüştür. Köleliğin ilke değeri taşıdığı bir uygarlıktan da başka şey beklenemezdi. Buna karşılık bizim "uluslar"ımız için kölelik yalnızca eski dönemlerin kalıntısı olmuştur.

buyruk vermekti, boyun eğmek değil; diğerlerinin payına ise boyun eğmek düşüyordu, buyruk vermek değil. O durumda, devlet *pomoerium*'da somutlaşmıştı, yani surlarla fiziksel olarak sınırlanmış olan kentin bedeninde.

Ancak yeni halkların getirdiği devlet anlayışı o denli maddesel değildir. Eğer devlet bir ortak girişim projesiyse, salt dinamik bir gerçeğe sahiptir; bir *oluşturma*dır o, icraatta ortaklıktır. Buna göre, o girişime katılan herkes devletin etken bir parçasıdır, politik öznedir – soy, kan, doğum yeri, toplumsal sınıf, hepsi ikinci planda kalır. Siyasal anlamda birlikte yaşamak için halklara bir ad veren, o eskilerde kalmış, geçip gitmiş, geleneksel, belleklerde yitmiş –özetle, reform kabul etmeyen, alınyazısı gibi– bir topluluk değildir, somut icraata girişen geleceğin topluluğudur. Dün olmuş olduğumuz şey değildir bizi devlette birleştiren, yarın elbirliğiyle yapacağımız şeydir. Batı'da siyasal birliğin eski devleti tutsak etmiş olan tüm sınırları bir sıçrayışta aşıvermesi bundandır. Öyledir, çünkü Avrupa insanı *homo antiquus*'a* kıyasla geleceğe açık bir insan gibi davranır, bilinçli olarak geleceğin içine yerleşmiştir, bugünkü tavrını da oradan belirler.

Bu tür bir siyasal eğilimin gittikçe daha geniş soluklu birleşmelere kapı açması kaçınılmazdır, onu durduracak hiçbir ilke yoktur. Kaynaşma yetisi sınırsızdır. Söz konusu olan yalnızca bir halkın diğer bir halkla kaynaşması değil, ulusal devletin en özgün niteliğidir: Her siyasal bedenin içinde tüm toplumsal sınıfların kaynaşmasıdır. Ulus toprak ve etnik öğeler bakımından genişledikçe, içerde işbirliği daha yekpareleşir. Ulusal devlet, hükümet biçimlerindeki tüm farklılıklardan daha kesin bir anlamda, kendi kökeni gereği demokratiktir.

Ne ilginçtir ki, ulusu geçmişte kalmış bir topluluğa dayandırarak tanımlayınca, sonunda hep Renan'ın formülünü en iyi tanım olarak kabulleniyoruz, tek nedeni onda kan, dil ve

---

* *homo antiquus*: Antikçağ insanı (ç.n.)

gelenek ortaklığına yeni bir nitelik eklenmesi ve onun "her gün yinelenen bir halkoylaması" olarak sunulmasıdır. Ama acaba bu tanımlamanın ne anlama geldiği iyice anlaşılıyor mu? Acaba ona Renan'ın verdiğine karşıt, ancak ondan çok daha sahici bir içerik veremez miyiz şimdi?

8

"Tarihte ortak zaferleri, halihazırda ortak bir iradesi bulunmak; birlikte büyük işler başarmış olmak, daha başkalarını başarmayı dilemek; işte bir halk olmanın temel koşulları bunlar... Geçmişte şanlı sayfalardan ve pişmanlıklardan oluşan bir miras; gelecekte gerçekleştirecek ortak bir program... Bir halkın varlığı her gün yinelenen bir halkoylamasıdır."

Renan'ın herkesçe bilinen deyişi böyle işte. Olağanüstü talihini nasıl açıklayabiliriz peki? Hiç kuşkusuz, son tümcesinin inceliğiyle. Ulusun öyle her gün yinelenen bir halkoylamasından oluşması üzerimizde bir kurtuluş etkisi yapar. Kan, dil ve tarih ortaklığı durağan, yazgısal, kaskatı kesilmiş ilkelerdir; birer hapishanedirler. Eğer ulus denen şey yalnızca onlardan oluşsaydı, sırtımızı çevirmiş olduğumuz, artık alışverişimiz bulunmayan bir şey olurdu. Ulus insanların oldukları bir şey olurdu, yaptıkları bir şey değil. Birileri ona saldırdığında savunmanın anlamı olmazdı bile.

İnsan hayatı, ister istemez geleceğe yönelik bir şeyle sürekli uğraşmaktır. İçinde yaşadığımız andan başlayarak bir sonraki anla uğraşırız. O nedenle, yaşamak demek, her zaman, dur durak bilmeksizin yapmak demektir. *Yapma*nın, her türlü *yapma*nın bir geleceği gerçeğe dönüştürmek anlamına geldiğine neden parmak basılmamış? Kendimizi anılara kapıp koyverdiğimizde bile öyledir. Yaşadığımız anda belleğimizi kurcalama işlemini *yapıyorsak,* anında bir şey elde etmek içindir, varsın o geçmişi yeniden yaşamanın zevkinden başka şey olmasın. O mütevazı münzevi zevk bir an öncesin-

de istenmeye değer bir gelecek gibi görünmüştür gözümüze; bu yüzden anımsama işlemini *yaparız.* Şunu bir kenara yazalım öyleyse: İnsanın gözünde her şey ancak ve ancak geleceğe bağlı olarak anlam taşır.*

Eğer ulus tarihle bugünden ibaret olsaydı, bir saldırı karşısında kimse onu savunmayı üstlenmezdi. Tersini söyleyenler samimiyetsiz ya da kaçıktırlar. Mesele şu ki, ulusal tarih geleceğin üstüne –gerçek ya da hayali– birtakım özendirmeler yansıtır. Bizim ulusumuzun varlığını koruyacağı bir gelecek arzulanabilir bir yarın olarak görünür. Onu savunmak üzere seferber olmamız bundandır; kandan, dilden ya da ortak geçmişimizden ötürü değil. Ulusumuzu savunmakla yarınımızı savunuruz, dünümüzü değil.

Renan'ın tümcesinden yansıyan budur işte: Yarın için muhteşem bir program olarak ulus. Halkoylaması bir geleceği kararlaştırır. Bu durumda geleceğin geçmişin sürüp gitmesinden ibaret olması olayı hiç mi hiç değiştirmez; yalnızca Renan'ın tanımlamasının da eskiye dönük olduğunu kanıtlar.

---

* Buna göre, insanoğlunun engellenemez biçimde geleceğe dönük bir yapısı vardır: Yani her şeyden önce, geleceğe yönelik, gelecekle yaşar. Yine de antikçağ insanını nispeten geleceğe kapalı olmasıyla, geleceğe nispeten açık olan Avrupalıya karşı çıkardım. Dolayısıyla iki sav arasında çelişki var gibi görünüyor. O görüntü, insanın çift katmanlı bir kendilik olduğu unutulduğunda doğuyor: İnsanoğlu bir yandan neyse o; öte yandan kendi hakkında asıl gerçeğiyle az çok örtüşen fikirlere sahip. Fikirlerimiz, seçimlerimiz, dileklerimiz elbette ki gerçek varlığımızı yok edemez, ama karmaşıklaştırıp, farklı bir tını verebilirler. Antikçağ insanı da, Avrupalı da gelecekten yana aynı şekilde kaygılıdırlar; ne var ki birincisi geleceği geçmişin düzenine uydurur, oysa bizler geleceğe, yeniliğe yeniliktir diye, daha büyük bir özerklik payı bırakıyoruz. Özde değil, tercihte bulunan bu zıtlık, Avrupalıyı geleceğe dönük, antikçağ insanını geçmişe bağlı olarak nitelendirmemizi haklı gösterir. Avrupalının uyanıp kendi bilincine ulaşır ulaşmaz yaşamını "modern çağ" olarak adlandırması uyarıcı bir belirtidir. Bilindiği gibi, "modern" demek yeni demektir, eskiyi reddeden tavır demektir. Daha XIV. yüzyıl sonlarından itibaren modernlik vurgulanmaya başlıyor, hem de tam çağın en can alıcı sorunlarında ve örneğin *devotio moderna*dan (modern ibadet) dem vuruluyor, "mistik dinbilim" bağlamında bir tür öncü akım olarak.

O nedenle, ulusal devlet salt devlet fikrine antikçağın *polis*'inden ya da Arapların kana bağlı "kavim"inden daha yakın bir ilkeyi temsil eder. Aslında ulus kavramı hâlâ tarihe, toprağa, soya bağlı olmayı bir çeki taşı gibi sürüklemekte; ama yine aynı nedenle, o fikirde hep özendirici bir yaşam programının çevresinde salt insan birliği ilkesinin baskın çıktığını görmek şaşırtıcı olur. Dahası var: Ben derim ki, geçmişin o çeki taşı ve öyle nispeten maddesel ilkelere sınırlanma olgusu Batı insanlarının ruhlarında tümüyle kendiliğinden belirmiş ve belirmekte değildir, romantik çağın ulus fikrine getirmiş olduğu bilgece yorumdan kaynaklanır. Şayet ortaçağda o XIX. yüzyıl ürünü ulusallık kavramı var olmuş olsaydı, İngiltere, Fransa, İspanya, Almanya hiç doğmazdı.* Çünkü o yorum bir ulusun itici ve oluşturucu gücü olan şeyle, salt onu pekiştirip ayakta tutan şeyi birbirine karıştırır. Ulusları yaratmış olan şey ulusçuluk değildir – şunu dile getirelim artık. Tersine inanmak işte şu az önce değindiğim ve Renan'ın ünlü tanımlamasında kabul ettiği safsata olur. Eğer bir ulusun var olması için bir insan topluluğunun bir ortak geçmişe dayanması gerekiyorsa, o aynı insan topluluğunu bugün tarih olarak gördüğümüz şeyin güncelliğinde yaşarken ne olarak adlandıracağımızı soruyorum kendi kendime. Öyle görünüyor ki, biz bir ulusuz diyebilmeleri için o ortak yaşamın sona erip tarihe karışması zorunluymuş. Filologun, arşivcinin temelde yaptığı çarpıtma, gerçeği geçmişe karışmadıkça görebilmesini engelleyen mesleki bakış açısı fark edilmiyor mu burada? Filolog, filolog olabilmek için, her şeyden önce bir geçmişin var olmasına gereksinim duyan kişidir; ama ulus, ortak bir tarihe sahip olmadan önce o topluluğu yaratmak zorunda kalmıştır, yaratmadan önce de onu düşlemiş, dilemiş, tasarlamış olmalıdır. Ve ulusun var olması için

* Ulusallıklar ilkesi, kronolojik bakımdan, romantik çağın ilk belirtilerinden biridir – XVIII. yüzyıl sonları.

kendine ait bir projesi bulunması yeterlidir, daha sonra o proje gerçekleştirilemese, uygulama aşamasında başarısız kalsa da olur, nice kez görülmüştür bu. O durumda yarım kalmış bir uluslaşmadan söz ederiz (örneğin Bourgogne).

Orta ve Güney Amerika halklarıyla İspanya'nın ortak bir geçmişi, ortak bir soyu, ortak bir dili vardır, buna karşın onlarla bir ulus oluşturmamıştır. Neden mi? Yalnızca bir tek şey eksiktir, o da göründüğü kadarıyla temel niteliklidir: Ortak bir gelecek. İspanya zoolojik bakımdan akrabası olan o insan gruplarına çekici görünen bir gelecek programı icat etmeyi bilememiştir. Geleceğin halkoylaması İspanya'ya karşı çıkmıştır, o noktada arşivlerin, anıların, ataların, "vatan"ın hiç mi hiç hükmü olmamıştır. Bir gelecek bulunduğu zaman bütün bunlar pekiştirici güç olarak işe yarar; ama daha ilerisine hükmü geçmez.*

Sonuç olarak, ulusal devleti halkoylaması niteliği taşıyan bir tarihsel yapı olarak görüyorum. Bundan öte sahipmiş gibi göründüğü başka tüm nitelikler iğreti ve değişken bir değer taşır, halkoylamasının her an gerektirdiği içeriği, biçimi ya da takviyeyi temsil eder. Renan pırıl pırıl ışıklar saçan sihirli sözcüğü bulmuştur. Halkoylaması sözcüğü bir ulusun özündeki sırrın ipucunu vererek sezinlememizi sağlar; o sırrın içeriği şu iki maddeden oluşmaktadır: Bir, ortak bir girişimin çerçevesinde tam bir ortak yaşam projesi; iki, insanların o özendirici projeyi benimsemeleri. O herkesçe benimsenme, ulusal devleti bütün antikçağ devletlerinden ayıran içsel sağlamlığı doğurur; çünkü eskilerde birlik devletin birbirinden farklı gruplar üzerinde dışarıdan yaptığı baskı sayesinde oluşur ve sürer, oysa burada devlet gücü "uyruklar" arasında kendiliğinden oluşan derin bağlılıktan doğar. Aslında

---

* Şimdi dev boyutlu ve bir laboratuvar misali apaçık örneğe tanık olacağız; İngiltere imparatorluğunun değişik parçalarına cazip bir program sunarak, onların kendi egemenliği altında birlikte yaşamayı sürdürmelerini sağlayabilecek mi, bakıp göreceğiz.

uyruklar zaten kendileri devlettirler ve onu kendilerine yabancı bir şey gibi hissedemezler – ulusallığın yeni ve harika yanı da budur işte.

Oysa Renan, halkoylamasına geriye dönük bir içerik vererek, o isabetli tanımını neredeyse hiçe indirgiyor, olup bitmiş, yalnızca süregelmesi kararlaştırılacak bir ulusu ele alıyor. Bense tanımın yönünü değiştirmeyi, doğuş halindeki bir ulus için geçerli saymayı yeğliyorum. Kesin bakış açısı budur. Öyle, çünkü bir ulus varlığının hiçbir anında olup bitmiş değildir. Başka devlet türlerinden onu ayıran da budur. Ulus her anında ya oluşmakta ya da dağılmaktadır. Üçüncü olasılık yoktur. Onu benimseyenlerin sayısı ya artmaktadır ya eksilmektedir, devletinin o anda canlı bir girişimi temsil edip etmediğine bağlıdır.

Onun için Batı'nın insan topluluklarını birbiri ardından coşkuyla harekete geçirmiş olan birleştirici girişimler dizisini yeniden yapılandırmak çok öğretici olurdu. Avrupalıların yalnızca kamu hayatında değil, kendi en özel yaşamlarına varıncaya değin nasıl o girişimlerle yaşadıkları görülürdü; ufukta bir girişim olup olmaması sonucunda, nasıl "idman yaptıkları" ya da maneviyatlarının bozulduğu izlenirdi.

O inceleme başka bir konuyu daha açıkça ortaya koyardı. Eski insanların devletçi girişimleri, üzerinde denendiği insan gruplarını kaynaştıran bir benimsemeyi gerektirmediğinden, devletin o niteliğiyle yazgısı sonucu hep sınırlı bir çerçeve içinde –kent ya da kavim– kalmasından ötürü, pratikte sınır tanımıyordu. Bir halk –Pers olsun, Makedonyalı olsun, Romalı olsun– gezegenin herhangi bir parçasını kendi egemenliğinde bir birliğe dönüştürebiliyordu. O birlik sahici, içsel ve nihai olmadığından, fethetmiş olanın savaş ve yönetim gücünden başka bir koşula bağlı değildi. Ama Batı'da ulusal birleşme olmazsa olmaz bir dizi aşama izlemek durumunda kaldı. Perslerin, İskender'in ya da Augustus'un imparatorluklarının boyutlarına ulaşan hiçbir

imparatorluğun Avrupa'da gerçekleşememiş olması bizi daha çok şaşırtmalı.

Ulusları yaratan süreç Avrupa'da hep şu ritmi izlemiştir: *İlk aşama.* Devleti farklı halkları bir siyasal ve ahlaksal birlik çerçevesinde kaynaştırma olarak hissettiren Batı'nın kendine özgü içgüdüsü, coğrafi, etnik ve dilsel bakımlardan birbirine en yakın bulunan gruplar üzerinde etkili olmaya başlar. O yakınlık ulusu kaynaştırdığından ötürü değil, birbirine yakın olanların farklılığı daha kolaylıkla dizginlenebildiğinden. *İkinci aşama.* Pekişme dönemi, yeni devletin ötesindeki *diğer* halklar yabancı ve az çok düşman olarak algılanır. Ulusal sürecin bir tekelcilik görünümü aldığı, devletin içine kapanma eğilimine girdiği dönemdir bu; sözün kısası, bugün *milliyetçilik* dediğimiz şeydir. Gel gelelim *diğerleri siyasal düzlemde* yabancı ve düşman olarak algılanmaktayken, ekonomik, zihinsel ve ahlaksal düzlemde onlarla birlikte yaşanılmaktadır. Milliyetçi savaşlar teknik ve ruhsal farklılıkları tesviye etmeye yarar. Alışılmış düşmanlar tarihsel olarak türdeşleşirler.* *Üçüncü aşama.* Devlet tam anlamıyla yerleşmiştir. O noktada yeni girişim başlar: Daha düne kadar düşman olan halklarla birleşmek. Ahlaksal bakımdan ve çıkarlarında bize yakın oldukları, daha uzak ve daha yabancı gruplar karşısında birlikte bir ulusal çember oluşturduğumuz kanısı pekişir. Ve işte böylece yeni bir ulus fikri olgunlaşır.

Anlatmaya çalıştığım şeyi bir örnekle açıklayayım. Sık sık söylenen şeydir: Daha Cid zamanında İspanya *–Spania–* bir ulus fikriydi ve o savı büsbütün abartarak hem ondan daha yüzyıllar önce Aziz İsidoro'nun** "İspanya ana"dan

* Bununla birlikte o türdeşlik kökenlerdeki çoğulluğa saygı gösterir, yok etmez.

** Sevillalı Aziz İsidoro (560-636): Vizigotlar döneminin ünlü piskopos ve dinbilimcisi; felsefe, dilbilim ve tarih dallarında pek önemli yapıtlar vermiş, yirmi ciltlik ilk Ortaçağ Ansiklopedisi'ni kaleme almış olmasıyla ünlüdür. (ç.n.)

söz ettiğini ileri sürerler. Benim fikrimce bu koskoca bir tarihsel perspektif hatasıdır. Cid zamanında Leon-Kastilya devleti yapılandırılmaya başlanmaktaydı ve o Leon-Kastilya birliği zamanın ulus fikriydi, siyasal açıdan etkin fikriydi. *Spania* ise bütünüyle bilgece bir fikirdi; sonuç olarak Roma İmparatorluğu'nun Batı'da tohumlarını saçtığı nice doğurgan fikirden biriydi. "İspanyollar" Roma tarafından bir idari birimde, imparatorluğun son döneminde bir *diocesis*'te* toplanmaya alışmışlardı. Ancak o coğrafi-idari kavram bir kabulden ibaretti, içten doğma bir esin değildi, hele bir emel olduğu hiç söylenemez.

XI. yüzyılda o fikre ne denli gerçeklik verilmeye çalışılırsa çalışılsın, daha IV. yüzyıl Yunanlılarında Helade kavramının taşıdığı kuvvete ve kesinliğe bile erişmediği kabul edilecektir. Ve üstelik Helade hiçbir zaman sahici bir ulus fikri olmamıştır. Daha doğrusu asıl tarihsel karşılık şöyledir: IV. yüzyıldaki Yunanlılar için Helade, XI hatta XIV. yüzyıllardaki "İspanyollar" için *Spania*, XIX. yüzyıldaki "Avrupalılar" için Avrupa neyse o olmuştur.

Bu da ulusal birlik girişimlerinin tıpkı bir melodinin notaları gibi tam vaktinde, saatinde geldiğini gösteriyor. Dün yalnızca bir yakınlık olan şey, ulusal esin olup yanardağ misali patlamak için yarını beklemek zorunda. Ama buna karşılık, onun da gününün, saatinin geleceği kesin gibi bir şeydir.

Şimdi *Avrupalılar* için Avrupa'nın bir ulusal fikre dönüşebileceği gün gelmekte. Ve bugün buna inanmak, XI. yüzyılda İspanya'nın ve Fransa'nın birliğini öngörmeye kıyasla hiç de ütopya sayılmaz. Batı'nın ulusal devleti, asıl özüne ne denli sadık kalırsa, devasa bir kıta devleti çerçevesinde birleşmeye o denli hak kazanacaktır.

---

* *diocesis*: II. Pön Savaşı'nın ardından, Romalılar İber yarımadasında oluşturdukları ilk idari birimlerine topluca "Hispania" adını vermişlerdi (ç.n.)

9

Batı ulusları günümüzdeki çerçevelerini aşar aşmaz, çevrelerinde ve altlarında bir fon gibi Avrupa doğar. Rönesans'tan itibaren bu peyzaj birliğinde hareket etmeye koyulmuşlardır ve Avrupa peyzajı doğrudan doğruya onlar olmuştur, onu farkına varmaksızın savaşçı çoğulluklarından soyutlamaya başlamışlardır bile. Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, Almanya aralarında savaşırlar, karşıt ittifaklar kurarlar, o ittifakları bozar, sonra yeniden yaparlar. Ne var ki tüm bunlar, barış da savaş da eşitlerin birlikte yaşamasıdır, ki bu da Roma'nın Keltiberlerle, Galyalılarla, Britanyalılarla, Cermenlerle asla yapamamış olduğu bir şeydir. Tarih ilk elde çekişmeleri ve genellikle daha sonra birliğin filizleneceği toprak olan politikayı vurgulamıştır; ama bir bölgede savaşılıyorken, yüz bölgede düşmanla ticaret yapılmış, fikir alışverişinde bulunulmuş, sanat biçimleri ve inanç ürünleri değiştokuş edilmiştir. Denebilir ki o çarpışma patırtısı yalnızca bir perde olmuştur, ardında ise sulh barışçı bir mercan resifi misali, inatla çalışıyor, birbirlerine düşman ulusların hayatları arasında bağlar örüyordu. Her yeni kuşakla birlikte ruhların türdeşliği de artmaktaydı. Daha kesin ve daha ihtiyatla söylenmek istenirse şöyle denebilir: Fransız, İngiliz ve İspanyol ruhları dilediğiniz kadar farklıydı, farklıdır ve gelecekte de farklı olacaktır; yine de psikolojik açıdan aynı düzlemdedirler ya da aynı yapıya sahiptirler ve en önemlisi, giderek ortak bir içerik edinmektedirler. Din, bilim, haklar, sanat, sosyal ve erotik değerler giderek ortak olmaktadır. Şimdi dikkat buyrulsun: İnsanlar bu ruhsal şeylere *bağlı* yaşarlar. Ruhlar aynı yüksekliğe ulaştıkları oranda türdeşlik de artar.

Eğer bugün zihinsel içeriğimizin –görüşler, kurallar, dilekler, iddialar– bilançosunu çıkaracak olursak, tümünün büyük bölümünün ne Fransız insanına kendi Fransa'sından,

ne İspanyol insanına kendi İspanya'sından geldiğini, Avrupa'nın ortak fonundan geldiğini fark ederiz. Nitekim bugün her birimizde Avrupa'dan aldığımız şeylerin ağırlığı onu Fransız, İspanyol vb. kılan farklılık payından çok daha fazladır. Eğer hayali bir deneyim yaparak salt olduğumuz şeylerle, "ulusal" olarak yaşamaya sınırlansak ve yalnızca hayalimizde ortalama Fransız insanından diğer kıta ülkelerinden edinerek kullandığı, düşündüğü, duyduğu her şeyi koparıp alacak olsak, dehşete düşerdi. Yalnız kendi kendisiyle yaşamasının mümkün olmadığını görürdü; manevi servetinin beşte dördü sahibi belirsiz Avrupa mallarıdır.

Gezegenin bu bölümünde yaşayan bizlerin dört yüzyıldır Avrupa sözcüğünün anlattığı vaadi gerçekleştirmekten öte, yapabileceğimiz başka geniş çaplı bir girişim ufukta görünmüyor. Ona yalnızca eski "uluslar"ın önyargısı, tarih olarak ulus fikri karşı çıkıyor. Şimdi göreceğiz bakalım, Avrupalılar da Lut'un karısının evlatları mı, yani tarihi başlarını geriye çevirmiş olarak yazmakta ayak direyecekler mi. Roma'ya ve genel olarak antikçağ insanına yaptığımız gönderme bizim için uyarı işlevi yaptı; belli bir tip insanın kafasına bir kez koymuş olduğu devlet fikrini terk etmesi pek güçtür. Neyse ki, Avrupa insanının farkına vararak ya da varmayarak dünyaya getirdiği ulusal devlet fikri, ona belletilmiş olan bilgece, filolojik fikir değildir.

Şimdi bu denemenin savını özetleyeyim. Dünya günümüzde büyük bir maneviyat bozukluğuna sürüklenmiş bulunuyor, çeşitli belirtilerinden biri de kitlelerin çığrından çıkmış ayaklanması, ki o da Avrupa'nın maneviyatının bozulmasından kaynaklanıyor. Bu sonuncusunun ise nedenleri çok çeşitli. Başlıcalarından biri kıtamızın eskiden dünyanın geri kalanına ve kendi kendine uyguladığı gücün yer değiştirmesi. Avrupa kendi hâkimiyetinden, dünyanın kalanı da ona baş eğdiğinden emin değiller. Tarihsel egemenlik dağılıp gitmiş durumda.

Artık "zamanın olgunluğu" diye bir şey yok, çünkü o önceden saptanmış, berrak, şaşmaz bir geleceği gerektirir, XIX. yüzyılda olduğu gibi. O zamanlar yarın ne olacağının bilindiği sanılıyordu. Oysa şimdi ufukta bir kez daha meçhul yollar açılıyor, *öyle ya*, *kim* hâkim olacak, yeryüzünde iktidar nasıl yapılanacak belli değil. *Kim*, bu demektir ki hangi halk ya da halklar grubu; dolayısıyla hangi etnik tip; dolayısıyla nasıl bir ideoloji, nasıl bir tercih, kural, yaşamsal olanaklar sistemi...

İnsanların meseleleri yakın gelecekte hangi ağırlık merkezine doğru kayacak bilinmiyor, o nedenle dünyanın yaşamı kargaşalı bir iğretiliğe terk edilmede. Günümüzde kamusal alanda olsun, özel alanda –hatta mahrem hayatta– olsun yapılan her şey ama her şey, bazı bilimlerin bazı alanları dışında, gelip geçici. Bugün cümle âleme ilan edilen, sergilenen, denenen ve göklere çıkarılan ne varsa, ona güvenmenin yeri yok. Her şey bedensel spor merakı (merakı diyorum, sporun kendisi değil), siyasette şiddete değin; "yeni sanat"tan, moda olan plajlarda yapılan gülünç güneş banyolarına değin. Bunların hiçbirinin bir kökü yok, tamamı salt yeni icat, sözcüğün kötü anlamında, yani gelip geçici kapris değerinde. Yaşamın temel özünden yola çıkan bir yaratıcılık değil; sahici bir çaba ya da uğraş değil. Özetle: Hepsi yaşamı sahteleştirmek. Çelişkili bir durumla karşı karşıyayız: İçtenliği baş tacı eden, ama aynı zamanda sahteliğin ta kendisi olan bir yaşam tarzıyla. Günümüzde hiçbir politikacı yok ki kendi uyguladığı siyaseti olmazsa olmaz bir şey gibi hissetsin, siyaset adamının jestleri ne denli dramatik olursa, bir o kadar da havai, yazgının gereği olmaktan o denli uzak. Kendi kökünden gelmeyen yaşam olmaz, kaçınılmaz sahnelerden oluşmayan sahici yaşam yoktur. Geri kalanı, alıp almamak ya da yerine başka bir şey koymak bizim elimizde olan şey, işte yaşamın sahteleştirilmesi odur.

Bugünkü yaşam bir ara rejimin meyvesi, tarihsel dünyanın iki düzenlemesi arasında kalmış bir boşluk: Geçmiş düzenle gelecek düzen arasında. O nedenle özünde iğreti. Artık ne insanlar gerçekten hangi kurumlara hizmet etmeleri gerektiğini biliyorlar, ne kadınlar ne tip erkekleri gerçekten tercih ettiklerini.

Avrupalılar bir büyük birleştirici girişime atılmazlarsa, yaşamasını bilmezler. O girişim eksik oldukça, manen alçalır, gevşerler, ruhları paramparça olur. Bunun bir başlangıcı bugün gözlerimizin önünde sergilenmede. Şimdiye değin uluslar diye adlandırılan kapalı çevreler aşağı yukarı bundan yüzyıl önce sınırlarının son haddine ulaştılar. Artık o sınırlarla onları aşmaktan öte yapacak bir şey yok. Artık Avrupa insanının çevresinde ve altında yığılarak onu hapseden, prangaya vuran geçmişten başka bir şey değil onlar. Her zamankinden daha büyük bir yaşamsal özgürlükle, hepimiz her halkın kendi içindeki havanın solunamaz olduğunu hissetmekteyiz, çünkü sınırlı bir hava o. Önceleri geniş, açık, ferah bir havası olan her ulus, bir taşraya ve "iç kesime" dönüşmüş bulunuyor. Düşlediğimiz büyük Avrupa ulusunda bugünkü çoğulluk yitip gidemez, yitip gitmemelidir. Antikçağ devleti halkların farklılıklarını yok eder ya da o halkları kendi dışında etkisiz bırakırken, yani sonuçta onları mumyalaştırarak muhafaza ederken, daha saf bir dinamizmi olan ulus fikri, tüm zamanlarda Batı'nın yaşamını oluşturan o çoğulluğun varlığını etkin olarak korumasını gerektiriyor.

Herkes yeni bir yaşam ilkesinin ivediliğini hissetmekte. Ama –benzeri bunalımlarda her zaman olduğu üzere– kimileri tam da vadesi dolmuş olan ilkeyi son haddinde ve sahtelikle yoğunlaştırarak bu anı kurtarmaya çabalıyor. Yaşadığımız yıllardaki "milliyetçi" patlamanın anlamı bu işte. Ve –tekrarlıyorum–, her zaman da böyle olmuştur. Su kesileceğine yakın gür akar. Son nefes en derinidir. Sınırlar yok olmalarının arifesindeler, donup kalmaktalar – hem askeri sınırlar, hem ekonomik sınırlar.

Gel gelelim tüm bu milliyetçilikler çıkmaz sokaktır. Yarınlara yansıtmayı deneyin onları, tıkanıp kaldıklarını göreceksiniz. O yoldan hiçbir yere varılmaz. Milliyetçilik her zaman için uluslaştırıcı ilkeninkine karşıt yönde bir itkidir. Bu kapsayıcı olduğu halde, o dışlayıcıdır. Yine de pekiştirme dönemlerinde pozitif bir değer ve yüksek bir kuraldır. Ama Avrupa'da her şey zaten fazlasıyla pekişmiş durumda, milliyetçilik de saplantıdan öte bir şey değil, yeni şeyler icat etme ve büyük girişimlere el atma görevinden sıvışmak için bir özür sadece. Kullandığı araçların basitliği ve göklere çıkardığı adamların düzeyi, onun tarihsel yaratıcılığa hepten ters düştüğünü fazlasıyla ortaya koymakta.

Avrupa'nın nabzını ancak kıta halkları grubuyla bir büyük ulus yapılandırma kararı yeniden temposuna sokabilir. Ancak böylelikle Avrupa yeniden kendi üzerinde büyümeye başlayacak ve otomatik olarak kendi kendisinden yeniden çok şey bekleyecek, kendini yeniden disipline sokacaktır.

Şu da var ki durum genellikle düşünüldüğünden çok daha tehlikeli. Yıllar geçip gitmekte ve Avrupa insanının şimdi sürdürmekte olduğu düzeysiz yaşama alışması sakıncası belirmekte; başkalarına da, kendine de buyruk vermemeye alışmakta. Böyle olursa tüm üstün erdemleri ve yetenekleri buhar olup uçacaktır.

Ama uluslaşma sürecinde hemen her zaman olduğu gibi, muhafazakâr sınıflar Avrupa birliğine karşı çıkıyorlar. Onlara göre birlik felaket getirebilir, çünkü Avrupa'nın maneviyatının düzelmemek üzere bozulması ve tarihsel enerjisini yitirmesi gibi genel nitelikli bir tehlikeye çok somut ve yakın bir başka tehlike ekleniyor. Rusya'da komünizm zafere ulaştığında çoğu kişi kızıl selin Batı'nın tümünü işgal edeceğinden korkmuştu. Ben bu tür bir kehanete katılmadım. Tersine: O yıllarda Rus komünizminin Avrupalıların özümseyemeyeceği bir madde olduğunu yazdım, çünkü onlar tarihleri boyunca tüm çaba ve coşkularını bireysellik kozunu oynamaya adamış bir kapalı toplumsal sınıftılar. Aradan

zaman geçti, o zaman ürkmüş olanlar yeniden sükûnet buldular. İşin güzeli o sükûneti tam da sahiden kaybetmelerine neden olabilecek dönem gelip çattığında buldular. Çünkü zaferiyle her şeyi ezip geçecek bir komünizm şimdi sahiden Avrupa'nın üzerine çullanabilir.

Ben şunu iddia ediyorum: Rus tarzı komünizm inancının içeriği önceleri olduğu gibi şimdi de Avrupalılara çekici gelmiyor, onlar açısından istenebilir bir gelecek vaat etmiyor. Hem bu inatçı, sağır, üstelik tüm havariler gibi içtenlikten uzak havarilerinin safsatayla ilan ettikleri sudan nedenlerden ötürü değil. Batı'nın burjuvaları pek güzel biliyorlar ki, komünizm olmasa da, sadece rantlarıyla geçinip onları bir de evlatlarına aktaran adamın günleri sayılıdır artık. Avrupa'yı Rus imanına bağışık kılan bu değildir, korku ise hiç değildir. Bundan yirmi yıl önce Sorel'in şiddet taktiği kuramını üstüne temellendirdiği keyfi varsayımlar bugün hayli gülünç geliyor. Burjuva insanı onun sandığı gibi korkak değil ve günümüzde şiddete işçilerden daha yatkın durumda. Herkesin bildiği bir şey varsa, o da Rusya'da bolşevizm zafere ulaştıysa, nedeni Rusya'da burjuvaların bulunmama-sıydı.* Bir küçük burjuva hareketi olan faşizmin, işçi hareketlerinin tümünden daha fazla şiddet yanlısı olduğu ortaya dökülmüş bulunuyor. Dolayısıyla Avrupa insanının komünizme kaymasını engelleyen şey bunlardan hiçbiri değil, çok daha önde gelen, çok daha basit bir neden var. O da şu: Avrupa insanı komünist düzende insan mutluluğunun arttığını görmüyor.

Ve –tekrarlıyorum– yine de önümüzdeki yıllarda Avrupa'nın komünizme coşkuyla sarılması fazlasıyla mümkündür. Komünizmin kendisinden ötürü değil, ona karşın.

Sovyet hükümetinin Herkülvari bir güçle uygulamakta olduğu "beş yıllık plan"ın hedeflerine ulaştığını ve muazzam boyutlu Rus ekonomisinin yalnızca yeniden rayına oturmak-

* Marx'ın sosyalizmiyle bolşevikliğin pek az ortak boyutları bulunan iki tarihsel olgu olduğuna bir seferde kesin olarak inanmak için yeter bu.

la kalmayıp kat kat güçlendiğini hayal edelim. Bolşevizmin içeriği ne olursa olsun, devasa bir insani girişim denemesini temsil ediyor o. İnsanlar onunla bir reform hedefine var güçleriyle sarılmışlar ve imanlarının damarlarına zerk ettiği sımsıkı disiplinle gerginlik içinde yaşıyorlar. Eğer insanoğlunun coşkularına boyun eğmeyen kozmik madde o denemeyi ağır bir başarısızlığa uğratmazsa, yalnızca yolu biraz açacak olsa bile, muhteşem bir girişim olarak göz kamaştırıcı niteliği kıtanın ufkunda pırıl pırıl parlayan yepyeni bir yıldız burcu misali ışıklarını saçacaktır. Eğer o arada Avrupa son yılların soysuz bitkisel yaşamında ayak diremekteyse, disiplin eksikliğinden ötürü sinirleri zayıflamış, yeni bir yaşam projesinden yoksunsa, öylesine yüce bir girişimin bulaşıcı etkisinden nasıl kaçınabilir? Kendi elinde ona karşı dalgalandıracak aynı azamette bir bayrağı yokken, o yeni *icraat* çağrısı karşısında alevlenmeyeceğini ummak Avrupa insanını tanımamak demektir. Avrupa insanının, yaşamına bir anlam verecek, kendi varoluşsal boşluğundan sıvışmasını sağlayacak bir şeye hizmet edebilmek amacıyla, komünizm karşısındaki eleştirilerini geri alıp, onun manevi girişiminin çekimine kapıldığını hissetmesi güç olmaz.

Avrupa'nın bir büyük ulusal devlet olarak yapılandırılmasını, "beş yıllık plan"a karşı çıkarılabilecek tek girişim olarak görüyorum.

Ekonomi politiğin teknisyenleri o zaferin gerçekleşme olasılığının pek düşük olduğuna kesin gözüyle bakıyorlar. Öyle de, komünizm karşıtlığının her şeyi hasmının karşılaşacağı maddi zorluklardan beklemesi de pek soysuzca bir şey olur. O durumda komünizmin başarısızlığı evrensel bir bozgunla eşanlamlıdır: Herkesin ve her şeyin, günümüz insanının bozgunu olur. Komünizm garip bir "ahlak"tır – ahlak benzeri bir şeydir. O Slav ahlakına karşılık, Batı'dan yeni bir ahlak yaratmak, insanları yeni bir yaşam programına özendirmek daha haysiyetli ve verimli olmaz mı sanki?

XV

Asıl Soruna Varıyoruz

Sorun şu: Avrupa ahlaktan yoksun kalmış durumda. Kitle adamı köhneleşmiş bir ahlakı küçümserken, yüzünü yeni beliren bir başka ahlaka çeviriyor değil, yaşam düzeninin odağı düpedüz herhangi bir ahlaka boyun eğmeden yaşamak arzusu. Gençlerin "yeni ahlak"tan dem vurduklarını işittiğinizde tek kelimesine inanmayın. Bugün kıtanın herhangi bir köşesinde ahlak sayılabilecek yeni bir *ethos*'a ayak uyduran bir grubun var olduğunu kesinkes reddediyorum. "Yeni"den dem vurulduğunda yapılan şey aslında bir ahlaksızlığa daha düşerek, kurallara karşı çıkmanın en rahat yolunu aramaktan ibarettir.

Bu nedenle, günümüzün insanına ahlak yoksunluğunu yüzlemek safderunluk olur. Ona vız gelir o suçlama, hatta övgü gibi gelir. Ahlaksızlığı baş tacı etmek ucuzlamış durumda, herhangi bir kimse ahlaksız davranmakla övünüyor.

Eğer –bu denemede yaptığımız gibi– geçmişin artıkları sayılan tüm grupları –Hıristiyanlar, "idealistler", eski liberaller vb.– bir yana bırakacak olursak, çağımızı temsil eden gruplar arasında birini bulamayız ki, yaşam karşısındaki tavrı, kendisinin her türlü hakka sahip olduğu ve hiçbir zorunluluğu bulunmadığı inancına indirgenmesin. Devrimci

maskesiyle mi geziyor, tepkici maskesiyle mi, fark etmiyor: İster etken olsun, isterse edilgen, biraz dönüp dolaştıktan sonra, o ruh haliyle her türlü zorunluluğu öylece bilmezlikten gelip, nedeninden kendisi bile kuşkulanmaksızın, kendini sınırsız hakka sahip bir kişiymiş gibi hissetmekte karar kılacaktır.

Böylesi bir ruha ne maddesi eklenirse eklensin, hiçbir somut şeye baş eğmemesi için bir özre dönüşecektir. Tepkici ya da liberalizm-karşıtı olarak ortalıkta geziniyorsa, devletin, vatanın kurtarılmasının bütün öteki kuralları dümdüz etmeye ve çevresindekini ezmeye hak verdiğini ileri sürmek içindir, hele bir de o çevresindeki değerli bir kişiliğe sahipse. Ama kendini devrimci diye satıyorsa da aynı şey olur: Kol işçileri, yoksullar ve toplumsal adalet karşısında sergilediği heyecan, her çeşit zorunluluğa –nezaket, içtenlik, hele hele daha üst düzeydeki kimselere karşı saygı ya da takdir gibi– kulağını tıkayabilmek için kullandığı maskedir. Benim tanıdığım birçok kimse var ki, falan ya da filan işçi partisine yalnızca kendi yüreklerinde zekâyı küçümseme ve ona karşı saygı göstermekten kurtulma hakkını edinmek için girdiler. Öbür diktalara gelince, kitle adamını nasıl göklere çıkardıklarını, seçkinlikmiş gibi görünen her şeyi nasıl da ayaklar altına aldıklarını pek güzel görmüş bulunuyoruz.

O her türlü zorunluluktan sıvışma tavrı, günümüzün gülünçlükle rezalet arası bir olgusunu açıklıyor: "Gençliğin" sırf gençlik olmasından ötürü bir platforma dönüştürülmesini. Çağımızın sergilediği belki de en acayip özellik o. İnsanlar "genç" olduklarını ilan ediyorlar gülünç bir biçimde, çünkü işitmişler ki gençlerin zorunluluklarından fazla hakları var, öyle ya, zorunluluklarını yerine getirmeyi olgunlaşıncaya, yani balık kavağa çıkıncaya değin erteleyebilirler. Genç, genç olduğundan ötürü, kendini hep birtakım işler *başarmaktan* ya da *başarmış olmak zorunluluğundan* azade saymıştır. Hep borç alarak yaşamıştır. İnsanoğlunun doğa-

sında vardır bu. Zamanında genç olmayanların gençlere alaycılıkla sevecenlik arasında tanıdıkları sahte bir hak gibiydi. Oysa şimdi onların bunu yalnızca bir şeyler başarmış olan kimselere özgü olan tüm öbür haklara sahip çıkmak amacıyla sahici bir hak olarak iddia etmeleri insanı hayrette bırakıyor.

İnanılmaz bir şey gibi görünüyorsa da, gençlik bir *şantaj* vesilesine dönüştürülmüş bulunuyor. Aslında iki ek davranış biçimini alan bir evrensel *şantaj* döneminde yaşıyoruz: Hem şiddet *şantajı* var, hem mizah *şantajı*. Biriyle olsun, öbürüyle olsun, amaç hep aynı: Yeter ki alt düzeydeki kişi, sıradan adam, kendisini herhangi bir kuruma baş eğmekten bağışlanmış saysın.

Bu yüzden, günümüzün bunalımına, efendim, biri köhnemiş, öbürü yeni doğan iki ahlak ya da iki uygarlık biçimi arasındaki çatışmadır diye soyluluk atfetmenin yeri yok. Kitle insanı düpedüz ahlak yoksunu, çünkü ahlak her zaman için özü gereği bir şeye baş eğme, hizmet ve görev bilincidir. Ama galiba "düpedüz" demek yanlış oluyor. Çünkü mesele sadece bu yaratık türünün ahlaktan nasibini almamış olması değil. Hayır; durumunu bu denli kolaylaştırmayalım. İnsanın öylesine ahlaktan nasipsiz olması mümkün değildir. Dilbilgisini bile zorlayan bir terimle *ahlak yoksunluğu* diye adlandırılan şey mevcut değildir. Siz eğer hiçbir kurala baş eğmek istemiyorsanız, ister istemez her türlü ahlakı reddetme ahlakına baş eğmek zorundasınız, ki bu da ahlak yoksunluğu değildir, ahlaksızlıktır. Negatif bir ahlaktır ve yine öbürünün biçimini bu kez içi boşalmış olarak korur.

Yaşamın ahlaktan yoksun olduğuna nasıl mı inanılabilmiştir? Kuşkusuz tüm kültür ve modern uygarlık o kanıya götürüyor da ondan. Avrupa şimdilerde ruhsal tutumunun acıklı meyvelerini toplamakta. Kendini muhteşem, ama köksüz bir kültürün yamacından aşağı çekinmeden koyuvermiş gidiyor.

Bu denemede belli bir tip Avrupalıyı resmetmek istedik, o amaçla her şeyden önce onun içinde doğmuş olduğu uygarlık karşısındaki davranışını çözümledik. Öyle yapmak zorundaydık, çünkü onun kişiliği eski uygarlıkla mücadele eden bir başka uygarlığın temsilcisi değil, yalnızca reddi anlamına geliyor ve aslında bir asalaklık durumunu gizleyen bir yadsıma. Kitle insanı hâlâ işte o başkalarının yapılandırmış ya da biriktirmiş olduğu ve kendisinin reddettiği şeyle yaşamakta. Bu yüzdendir ki, onun psikolojik şemasını şu büyük sorunla karıştırmamak gerekiyordu: Modern Avrupa kültürü hangi köklü yetersizliklerden mustarip sorunuyla. Çünkü şimdi hâkim olan bu insan biçiminin sonuçta o yetersizliklerden kaynaklandığı zaten apaçık ortada.

Ama o büyük sorun bu sayfaların dışında kalmak durumunda, çünkü onları çok aşıyor. İrdelemeye girişecek olursak, insan yaşamını konu alan bir öğretiyi eksiksiz geliştirmeyi gerekli kılar; o öğreti karşıtlama olarak bu sayfaların dokusunda var zaten, ama ima düzeyinde, fısıltı düzeyinde. Belki de çok geçmeden haykırılması mümkün olacaktır, kim bilir.

İNGİLİZLER İÇİN SONDEYİŞ

*İngilizler İçin Sondeyiş**

Yakında birinci yılı dolacak, kaderin beni savurup attığı bir Hollanda manzarasının ortasında bu kitabın ilk halk baskısının başına konulan *Fransızlar İçin Önsöz*'ü yazmıştım. O tarihte İngiltere için, tarihinin en sorunlu aşamalarından biri başlıyordu ve Avrupa'da onun gizli erdemlerine güvenen kişilerin sayısı pek azdı. Son zamanlarda o kadar çok şey boşa çıktı ki, zihinsel uyuşukluk sonucu, her şeyden kuşkulanma eğilimi var, İngiltere'den bile. Çöküntü halinde bir halktır diyorlardı ve arsız yüzsüz kim varsa ona sataşacak cesareti buluyordu –birinci perdede arsızlıklarıyla dikkati çekenler, son perdede salt dünyadan habersizlikleri ortaya dökülecek olanlardır. Buna karşılık ben –şimdi değinmek istemediğim kimi sakıncaları da göze alarak– sarsılmaz bir inançla İngiliz halkının Avrupa misyonuna dikkat çekiyordum: Geçmişte o misyonu sürdürmüştü, şimdi de en yüce biçimiyle sürdürmeye çağrılıyordu. O sıralar hayal edemediğim şey ise, olayların ne kadar çabuk kehanetimi doğrulayıp, umudumu destekleyeceğiydi. Nükteli biçimde söyleyecek olursak, kıta Avrupa'sı karşısında benim İngiltere'ye atfettiğim role elifi elifine uymaktan sanki keyif alır gibiydiler. Bir kere İngiltere'nin kendi içinde yapmaya çalıştığı

* "*İngilizler İçin Sondeyiş*" ilk kez *Kitlelerin Başkaldırısı*'nın 1938 Buenos Aires baskısında yer almıştır. (ç.n.)

tarihsel sağaltma manevrası müthiş bir şey. En dehşetli bir fırtınanın ortasında İngiliz gemisi yelkenlerini değiştiriyor, iki kadran vira yapıyor, rüzgârı arkasına alıyor ve dümeninin dönüşüyle dünyanın yazgısını değiştiriyor. Tüm bunlar hiç şamata etmeden yapılıyor ve şimdi söylediklerim de dahil, her türlü sözün ötesinde. Demek ki ki tarih yazmanın birçok yolu varmış, hemen hemen yazılı tarihi silmenin yolları kadar çok.

Yüzyıllar var ki, şöyle bir durum belli aralıklarla yineleniyor: Kıta halkı bir sabah gözlerini açıyor, kafasını kaşıyarak "Ah, bu İngiltere!.." diye söyleniyor. O sözler hem şaşkınlık, hem tedirginlik, hem de hayran olunası, ama anlaşılmaz bir şey karşısında olmanın bilincini dile getiriyor. Nitekim İngiliz halkı yeryüzünde var olan en garip şeydir. Birey olarak İngilizden söz etmiyorum, toplumsal bütünden, İngilizler topluluğundan söz ediyorum. Yani garip olan, harika olan psikolojik düzlemde değil, sosyolojik düzlemde. Ve sosyoloji dünyanın her yanında insanların hakkında en az berrak fikre sahip oldukları bilim dallarından biri olduğundan, çok iyi bir ön hazırlık yapılmaksızın, İngiltere'nin hangi nedenle garip, hangi nedenle harika olduğunu söylemek mümkün değildir. Nasıl olmuş da giderek bugün olduğu garip şeye dönüşmüştür, onu açıklamak ise hiç mümkün değildir. Bir halkın önceden bir "karakteri" bulunduğuna, tarihinin işte o karakterin açılımı olduğuna inanıldığı sürece de konuşmaya başlamanın bile yolu yoktur. Çünkü insani olan her şey gibi, "ulusal karakter" de doğuştan gelen bir armağan değildir, bir üretimdir. Ulusal karakter tarih boyunca yapılır, bozulur, sonra yeniden yapılır. Bu kez kökenindeki *natio** sözcüğünün aksine, uluslar doğmaz, sonradan yapılırlar. Kimi zaman başarılı olan, kimi zaman da olamayan bir girişimdir bu, bir denemeler döneminin ardından

---

* *natio*: doğuş (ç.n.)

başlar, gelişir, düzeltilir, bir ya da birkaç kez "ipin ucu kaçırılır" ve sil baştan yapmak ya da hiç değilse kopukluğu onarmak gerekir. İlginç olan son yüz yılda İngiliz yaşamının alışılmadık nitelikleriyle herkesi şaşırtan özelliklerinin neler olduğunu belirlemektir. Ardından sıra İngiltere'nin o sosyolojik özelliklerini nasıl edindiğini gösterme denemesine gelecektir. Bilgiç bir sözcük olmasına karşın sosyoloji deyimini kullanmakta ısrar ediyorum, çünkü sahiden öze ilişkin ve verimli olan şey onun ardında gizlidir. Zaten ardından başka bilgilerin gelip kovaladığı ruhbilimcilik merakını tarihten söküp çıkarmak şarttır. İngiltere'nin olağandışılığı yaratmayı başardığı birey tipinde değildir. İngiliz bireyinin Doğu'da ve Batı'da ortaya çıkmış bulunan daha başka bireysellik biçimlerinden daha değerli olup olmadığı fazlasıyla tartışma götürür. Ancak İngilizlerin oluş biçimlerini başkalarınınkinden üstün sayan kişi de işi yine bir azlık-çokluk sorununa indirgemektedir. Oysa ben İngiliz halkının olağanüstülüğünün, eşi bulunmaz özgünlüğünün onun insan yaşamının sosyal ya da topluluk yanını ele alış tarzında, bir toplum olmayı bilme tarzından kaynaklandığını savunuyorum. Belki yakın zamanda bununla ne demek istediğimi tümüyle gösterecek bir fırsat bulurum.

İngiltere'ye olan bu saygımız onun kusurları karşısında öfkelenmemizi engellemez. Hiçbir halk yoktur ki, bir başkasının açısından bakıldığında tahammül edilmez görünmesin. O açıdan İngilizler belki de insanı özellikle çileden çıkarırlar. Üstelik bir halkın erdemleri de tıpkı bir bireyinkiler gibi kusurlarının ve sınırlarının üzerine yapılandırılır ve bir bakıma pekiştirilir. Falan kasabaya vardığımızda ilk gördüğümüz şey sınırlarıdır, o sınırlar onu fiziksel düzlemde olduğu gibi, ahlakında da belirler. Son aylardaki gerginlik hemen tüm ulusların kendi sınırlarına sımsıkı sarılmış yaşamalarına yol açtı; yani en doğuştan gelme kusurlarını abartılı bir gösteriye dönüştürdüler. Üstelik buna başlıca çekişme konula-

rından birinin İspanya olduğu* eklenirse, benim İngiltere'de, Fransa'da, ABD'deki sakat tutumlar, beceriksizlikler, kötü huylar ve hatalardan ötürü ne denli ıstırap çekmiş olduğum anlaşılacaktır. Beni en fazla şaşırtan yan o ülkelerin kamuoylarındaki olayları doğru dürüst öğrenmeme azmi oldu ve İspanya açısından en çok yokluğunu hissettiğim şey cömertçe bağışlayıcı bir tutumdu, üstelik dünyadaki en saygıdeğer şeydir o. Anglosakson dünyasında –hükümetlerinde değil, ülkelerinde– entrikaları, hafifliği, kalın kafalılığı, köhnemiş önyargılarla, güncel ikiyüzlülüğü dizginsizce başıboş bıraktılar. En sersemce lafları ciddiyetle dinlediler, yereldiler ya, yeterdi, buna karşılık, durumları açıklayabilecek hiçbir İspanyol sesine kulak vermemeye, olsa olsa çarpıtarak işitmeye kesin kararlıydılar.

Bu da benim ortamı biraz zorladığımı bile bile İspanya'dan söz etmek için ilk fırsattan yararlanmama yol açtı ve –İngiliz halkının kuşkuculuğu başka şey kaldırmadığından–, ondan bahsettiğimi belli etmeksizin, bu sayfaların ardına eklenen "Barışçılığa Gelince" başlıklı yazımda konuyu ele aldım. Okur o sayfaların hangi alıcıya yöneltildiğini göz önünde tutmak lütfunda bulunur herhalde. İngilizlere yöneltildiklerinden, onların göreneklerine uyma çabasının sonucudurlar. O sayfalarda her türlü "parlak söylem"den vazgeçilerek, ihtiyat ve dolaylı anlatımlarla örülü, oldukça Pikwick tarzı bir söylem bulunuyor.

Şunu göz önünde tutmak gerekir ki, İngiltere bir yazarlar ülkesi değil, tüccarlar, mühendisler ve dindarlar halkıdır. O nedenle öyle bir dil ve söylem geliştirmiştir ki, başlıca amacı söylemek istenilenin açıkça söylenmesi değil, daha çok sezdirilmesi, hatta savuşturulmasıdır. İngiliz insanı dünyaya *söy-*

* Ortega 1938 tarihli bu yazısında iki yıl önce patlak vermiş olan ve Avrupa uluslarının dolaylı olarak katıldıkları İspanyol İç Savaşı'na ve o savaş karşısında yabancı ülkelerin davranışlarına değiniyor (ç.n.)

leşmek için gelmemiştir, tersine karşılıklı susmak için gelmiştir. Pipolarının ardında ifadesiz suratlarla, İngilizler kendi sırlarına aman hiçbiri ağızlarından kaçmasın diye pürdikkat bekçilik ederler. Bu muhteşem bir kuvvettir ve o hazinenin, o suskunluk enerjisinin el değmeden korunması insan soyu açısından son derece önemlidir. Öyledir de, aynı zamanda başka halklarla, özellikle de bizimkilerle anlaşmalarını pek zorlaştırır. Güney insanı gevezeliğe eğilimlidir. Eğitmenimiz olan Eski Yunan, dilimizi çözmüş, bizi doğuştan patavatsız yapmıştır. Atina tarzı ketumluğa galebe çalmıştır, Atinalı için yaşamak demek, konuşmak, söylemek, avaz avaz haykırmak, en gizli mahremiyeti rüzgâra karşı açıkça, uluorta dile getirmektir. İşte bu yüzdendir ki, *logos*'u yani söylemi tılsımlı bir güç atfederek tanrılaştırmışlardır ve giderek söz sanatı eski uygarlık açısından şu son yıllarda bizim için fizik bilimi neyse o olmuştur. O bilgi dalında, Roma halkları karmaşık, ama lezzetli, sesleme yapıları, işlenebilirlikleri, incelikleri benzersiz diller biçimlendirmişlerdir; bitip tükenmez gevezelikler sürdürerek, agorada, meydanda, kürsüde, meyhanede, sohbetlerde yapılmış diller. Bu yüzdendir ki, o muhteşem İngilizlere yanaşıp da, kendi dillerini oluşturan o hafif hoşnutsuzluk miyavlamaları dizisini sıraladıklarını işitince tedirgin oluyoruz.

Bunu izleyen denememin konusu Batı halklarının –yani çocukluktan beri birlikte yaşamış olan halkların– içine düştükleri karşılıklı anlayışsızlıktır. Hayret verici bir durum bu. Öyle ya, Avrupa her zaman konu komşunun birlikte oturdukları bir ev olmuştur, şu ailelerin hiç birbirlerinden kopuk yaşayamadıkları, ev hallerinin her saat birbirine karıştığı bir mekân. Şimdi birbirlerini böylesine vahim bir biçimde yok sayan bu halklar, çocukken kocaman ortak evlerinin koridorlarında birlikte oynamışlardı. Böylesine köklü bir anlaşmazlığa nasıl düşebildiler? Böylesine berbat bir durumun oluşması uzun ve karmaşıktır. Bu olayda düğümlenen bin bir

iplikten yalnızca birini söyleyeyim: Kimi halkları öbürlerinin yargıcına dönüştürme, birbirini farklı olduklarından *ötürü* küçümseme ve aşağılama, sonuçta bugün güçlü olan ulusların daha ufak bir halkın tarzı ya da "karakteri" savaşçı ya da ekonomik açıdan zayıf *olduğu için,* onun akla sığmaz olduğunu düşünme hakkını kendilerinde bulmaları, eğer yanılmıyorsam, şu son elli yıla değin hiç görülmedik olgulardır. XVIII. yüzyıl Fransız ansiklopedi yazarının, gevezeliğine ve zihinsel esneklik kıtlığına karşın, kendini mutlak gerçeğin sahibi sanmasına karşın, İspanya gibi "eğitilmemiş" ve yoksul düşmüş bir halkı küçümsemek aklına gelmezdi. Öyle yapan biri çıktı mıydı, öylesine ayıp sayılırdı ki, o zamanın normal insanının, tıpkı bir yeni zengin gibi, kuvvet farklılıklarında bir insanlık düzeyi farkı görmediğinin kanıtıydı. Tersine: XVIII. yüzyıl diğer insanların farklılıkları karşısında nazik ve keyifli bir merakla dolu yolculukların çağı olmuştur. Yüzyılın son otuz yılında yerleşen kozmopolitizmin anlamı budur. Fergusson'un, Herder'in, Goethe'nin kozmopolitizmi, bugünkü "enternasyonalizm"in tersidir. Ulusal farklılıkların dışlanmasıyla değil, tam aksine, karşılarında duyulan heyecanla beslenir. Yaşam biçimlerini çoğulluğunu yok etme hedefiyle değil, onlarla bütünleşme amacıyla arar. Goethe'nin şu sözleri bunu ne güzel anlatır: "İnsani olan yalnızca tüm insanların yaşadığıdır." Onu izleyen romantizm akımı bunun yüceltilmesinden ibaretti. Romantik dönemin insanı diğer halklara doğrudan doğruya farklı olduklarından ötürü âşık oluyordu ve en egzotik, en anlaşılmaz görenekte büyük bilgelik gizemleri sezinliyordu. Hem aslına bakarsanız –ilke olarak– haklıydı. Örneğin hiç kuşkusuz, siyasal gücünün bilinciyle dışa sımsıkı kapalı olan bugünün İngilizinde, has İspanyolun özenle vakit ayırdığı "güneşlenme" uğraşında ne mene süzülmüş, ince bir kültür ve yüce bir soyluluk payı bulunduğunu görme yeteneğinin pek bulunmadığına kuşku yok – o uğraşı tam bir uğraşsızlık örneği

sayar. Kendisi herhalde tek uygarca uğraşın bol paçalı pantolon giyip ufak bir topa sopalarla vurmak olduğunu sanır ve o işleme "golf" adını vererek yüceltir.

Gördüğünüz gibi, çok önemli sonuçlar verebilecek bir olgu bu, önümüzdeki sayfalarda onu ancak en ivedi yönüyle irdeleyebileceğiz. Bu karşılıklı bilgisizlik, vahim tarihsel hatalara pek az düşmüş olan İngiliz halkının, barışçılık gibi muazzam bir hataya düşmesine yol açmıştır. Dünyanın başına bugün musallat olan belaları doğuran onca neden arasında belki de en somut olarak ortaya döküleni İngiltere'nin silahsızlanmasıdır. Politik dehası ona yaşadığımız bu aylarda sunturlu belayı inanılmaz bir özdenetim çabasıyla düzeltme olanağını vermiş bulunuyor. O karara varmasına üstlendiği sorumluluğun bilincinin katkısı olmuş olmalı.

Önümüzdeki sayfalarda tüm bu konuları sükûnetle irdeliyoruz: Pek büyük bir iddiayla değil, Avrupa'nın yeniden yapılanmasına yardımcı olabilmek gibi candan bir dilekle. Okura bir uyarıda bulunmak durumundayım: Tüm dipnotlar şimdi eklenmiştir ve kronolojik göndermeleri bu ay itibariyledir.

Paris, Nisan 1938

Barışçılığa Gelince...[*]

Yirmi yıl var ki İngiltere –hem hükümeti, hem kamuoyu– barışçılık yolunu tutmuş bulunuyor. Aslında bu bir tek ad altında çok farklı tavırları belirtme hatasına düşmekteyiz, hem o denli farklı tavırlar ki, sık sık birbirleriyle çelişiyorlar. Nitekim barışçılık denilen şey biçim biçimdir. Aralarındaki tek ortak yan pek belirsizdir: Savaşın bir bela olduğu inancı ve savaşı insan ilişkilerinden silme emeli. Ama barış yanlıları ilk adımı atar atmaz fikir ayrılığına düşmeye başlıyorlar ve kendi kendilerine savaşların yeryüzünden sonsuza değin silinmesi acaba ne oranda mümkün diye soruyorlar. Bir an geliyor: Bu kavgasından geçilmeyen yeryüzünde barışı yerleştirmenin gerektireceği araçları düşünmeye koyulduklarında o fikir ayrılığı son haddine varıyor. Değişik barışçılık biçimleri üstüne tam bir inceleme yapılması belki de düşünülebileceğinden çok daha yararlı olur. Olguya bir hayli ışık tutulabilir. Ancak İngiltere'nin –hem hükümetinin, hem kamuoyunun– bundan yirmi yıl önce tuttuğu kendine özgü barışçılık biçimini irdelemek elbette ki burada bana düşmüyor.

Ama öte yandan, ne yazık ki güncel gerçek işi kolaylaştırmada. Fazlasıyla bilinen bir şey varsa işte *o* İngiliz barışçılığı-

---

* Bu sayfalar, İngilizce versiyonunda –"Prof. A. Pastor tarafından çevrilip uyarlanmış olarak"– *The Nineteenth Century* dergisinin Temmuz 1938 sayısında basılmıştır. (ç.n.)

nın bozguna uğramış olduğudur. Bu demektir ki o barışçılık hataydı. Hem bozgun öylesine büyük, öylesine kıyasıya ki, birileri çıkıp olayı kökünden ele alsa da, yoksa barışçılığın her türlüsü hata mı diye sorsa haklıdır. Fakat ben şimdi elimden geldiğince İngilizlerin bakış açısına kendimi uyarlamayı tercih ediyorum, yeryüzünde barış emelinin üstün bir emel olduğunu varsayacağım. Ama bu, geri kalanında, yani bugünkü dünyanın sunduğu barış olanaklarının değerlendirilmesinde ve sahiden barış yanlısı olmak isteyen birisinin izlemesi gereken tutumun belirlenmesinde ne denli hata payı olmuş olduğunu daha da fazla vurguluyor.

Bunu söylemekle cesaret kıracak hiçbir şeyi akla getirmek istemiyorum. Tam tersine. Cesaret neden kırılsın ki? İnsanın hiç hakkı olmayan son iki şey boşboğazlık ve cesaretsizliktir. Ne biri ne de öbürü için hiçbir zaman yeterli neden yoktur. İnsan yaşantısının şu garip esrarını belirtmek yeter: Hataya düşmüş olmak gibi olumsuz bir başarısızlık durumu insan için tılsımlı bir değnekle dokunmuşçasına zafere dönüşebilir, hatasını anında kabul etmek yeter. Bir hatanın kabullenilmesi, o hatanın içinden parlayıveren bir ışık misali, başlı başına bir yeni gerçektir.

Ömrünü ağlayıp sızlamakla geçirenlerin sandıklarının aksine, her hata bilgi alanımızı genişleten bir mülktür. Başında oturup dövünmek yerine, insan hemen onu keşfe çıkmalıdır. Bu yüzden onu derinine incelemeye, kökenlerini acımasızca gün ışığına çıkarmaya karar vermeli, bunun bize sunduğu yeni görüşü canla başla yapılandırmalıyız. Ben İngilizlerin şimdiden, sükûnetle ama kararlı bir tavırla, yirmi yıl boyunca sürdürdükleri özgün barışçılık hatasını düzeltmeye ve onun yerine daha akıllıca ve daha etkili bir barışçılık biçimi koymaya hazırlandıklarını varsayıyorum.

Hemen her zaman olduğu üzere, İngiliz barışçılığının –ve genellikle kendilerini barış yanlısı olarak tanıtanların– en büyük kusuru düşmanın gücünü küçümsemek oldu. O

küçümseme hatalı bir tanıya varmalarına yol açtı. Barış yanlısı kişi savaşı zarar ziyan, cinayet ve kötülük olarak görür. Ama unuttuğu bir şey vardır: Ondan önce ve ondan üstünlükle, savaş insanların bazı çatışmaları çözümlemek amacıyla giriştikleri muazzam bir çabadır. Savaş bir içgüdü değildir, bir icattır. Hayvanlar savaş nedir bilmez, savaş salt insan kurumudur, tıpkı bilim ya da devlet idaresi gibi. Her türlü uygarlığın temelinde bulunan en büyük keşiflerden birine yol açmıştır o: Disiplinin keşfine. Tüm öbür disiplinler o ilk disiplinden doğmuştur: Askeri disiplinden. Savaşın yaşam uğruna, dâhiyane ve dört dörtlük bir yaşam tekniği olduğunu göz önüne alınmadıkça barışseverliğin sonu yoktur, boş bir imandan ibaret kalır.

Her tarihsel olgu gibi, savaşın da iki yanı bulunur: İcat edildiği an ve aşıldığı an. İcat edildiği anda, hesaplanamayacak kadar büyük bir ilerleme anlamına gelir. Bugün onu aşmayı hedeflediğimizde, onun yalnızca iğrenç sırtını, dehşetini, hoyratlığını, yetersizliğini görüyoruz. Aynı şekilde, enini boyunu düşünmeksizin köleciliği lânetlediğimizde, icat edildiği zaman nasıl harika bir ilerleme anlamına geldiğini fark etmiyoruz. Öyle, çünkü daha önce yapılan şey yenik düşen herkesi öldürmekti. Tutsakları öldürmeyip hayatlarını bağışlamayı ve işgücünden yararlanmayı ilk icat eden kişi insanlıktan yana bir hayır işlemiştir. Büyük bir insanlık, yani tarih duygusu olan Auguste Comte, kölelik kurumunu daha o zamandan böyle görmüştü –Rousseau'nun o konuda ileri sürdüğü aptalca fikirlerden kendini kurtarmıştı–, bize de onun uyarısını genelleştirmek, insanoğlunun her işini o çift yönlü bakış açısından değerlendirmeyi öğrenmek düşüyor: Acaba ortaya çıktığında hangi görünümdeydi, ortadan kalktığında hangi görünümde. Pek ince fikirli olan Romalılar o iki anı kutsama işini iki tanrıya havale etmişlerdi – gelişlerin tanrısı Adeona ile gidişlerin tanrısı Abeona'ya.

Tüm bu basit şeyleri bilmezlikten gelen barışçılık kendi işini fazlasıyla kolaylaştırmıştır. Savaşı ortadan kaldırmak için savaşa girmemek ya da savaşılmasını engellemeye çalışmak yeter diye düşünmüştü. Savaşı yalnızca insan ilişkilerinde ortaya çıkan gereksiz, illetli bir fazlalık olarak gördüğünden, onu söküp atmak yeterli olur, *yerine başka bir şey koymak şart değildir* sanmıştı. Ama savaş denen muazzam çabayı önlemenin tek yolu, ancak ve ancak barış kavramından ondan daha da büyük bir çaba anlaşılmasıdır, son derece karmaşık, hatta dehanın talihli bir müdahalesini gerektiren bir çaba sistemi. Öbürü baştan başa hatadır. Öbürü barışı yalnızca savaşın ortadan kalkarsa bırakacağı boşluk olarak anlamaktır; dolayısıyla şunu anlamamaktır: Mademki savaş yapılan bir şeydir, barış da yapılması gereken, insanlığın olanca gücünü devreye sokarak yapılandırılması gereken bir şeydir. Barış öylesine, insanoğlu keyfini sürsün diye "oracıkta duruyor" değildir. Hiçbir ağacın kendiliğinden verdiği meyve değildir barış. Önemli şeylerden hiçbirisi insanoğluna armağan olarak verilmemiştir; kollarını sıvayıp onu kendisi yapmak, yapılandırmak zorundadır. O nedenle türümüzün en doğru sanı *homo faber*'dir.*

Eğer tüm bu söylediklerime kulak verilirse, İngiltere'nin barış için yapılabileceğinin en fazlasının silahsızlanmak olduğu yolundaki o inancı hayret verici görünmez mi? Düpedüz hiçbir şey yapmamaya pek benzeyen bir şey yani. Eğer hangi hatalı tanı üzerine temellendirildiği fark edilmezse, o inanç anlaşılamaz; hata şudur: Savaşın sadece insanların tutkularından ileri geldiği, o tutkular bastırılırsa, savaş taraftarlığının da boğulacağı fikri. Sorunu açık seçik görebilmek için Lord Kelvin'in fizik problemlerini çözmek için yaptığı şeyi yapalım: Kendimize bir hayali *model* yapılandırılalım. Gelin, bir an gelip bütün insanların, İngiltere'nin kendi başına yap-

* *homo faber*: yapıcı insan

mayı denediği gibi, savaştan vazgeçtiklerini düşünelim. Bu yeterlidir, dahası, bununla barışa doğru en kısa ve etkin adım atılmış olacak mı sanıyorsunuz? Öyleyse çok yanılıyorsunuz! Bir kez daha söylüyorum, savaş insanların bazı çatışmaları çözümlemek için icat etmiş oldukları bir araçtır. Savaşmaktan geri durmak o çatışmaları ortadan kaldırmaz ki. Tam tersine, onları her zamankinden beter, hiç el değmemiş, hiç mi hiç çözümlememiş olarak bırakır. Tüm insanların tutkusuzluğu, barıştan yana iradeleri hepten etkisiz kalır, çünkü çatışmalar çözüm ister ve *başka bir araç icat edilmedikçe*, salt barışseverlerin yaşadığı o hayali gezegende savaşın yeniden patlak vermesinden kaçınılamaz.

Demek ki sonuç olarak, barışçılıkta önemli olan barış iradesi değildir. Bu sözcüğün iyi niyet ifade etmekten çıkıp, insan ilişkilerinde yeni bir araç sistemini temsil etmesi gerekir. Barışçılık havada kalan, rahat bir dilek olmaktan çıkıp, yeni tekniklerden oluşan çetin bir bütüne dönüşmediği sürece ondan hiçbir verim beklenilmemelidir.

O barışçılığın barış davasına verdiği muazzam zarar, en basit tekniklerin eksikliğini görmemizi engellemesi oldu: Oysa ancak onların somut ve kesin uygulanması bugün barış dediğimiz şeyi oluşturur.

Barış, örneğin, halklar arasındaki ilişki biçimi olarak hukuktur. Şimdi bakınız: Alışılmış barışçılık, o hukukun mevcut olduğunu, insanların ellerinin altında bulunduğunu varsayıyordu, ancak onların tutkuları ve şiddet içgüdüleri onu görmezden gelmelerine yol açıyordu. Oysa bu gerçekte olanın tam tersidir.

Hukukun ya da hukukun dallarından birinin var olabilmesi için şunlar gerekir: 1. Özel bir esinle donanmış bazı kimseler bazı fikirleri ya da hukuk ilkelerini keşfetmelidirler. 2. Söz konusu topluluk çerçevesinde o fikirler tanıtılmalı ve yaygınlaşmalıdır (bizim durumumuzda en az Avrupa ve Amerika halklarının, Okyanusya'daki İngiliz dominyonları

da dahil olmak üzere oluşturdukları topluluk söz konusu). 3. Üstelik o yaygınlık hâkimiyet kazanmış olmalı, o hukuk fikirleri "kamuoyu" biçiminde yerleşmiş bulunmalı. İşte o zaman ve ancak o zaman terimin tam anlamıyla hukuktan, yani *yürürlükteki* kuraldan söz edebiliriz. Yasa koyucu bulunmaması, yargıç bulunmaması önemli değildir. Eğer o fikirler gerçekten ruhlara hâkimse, davranışlarda başvurulacak birer üst merci işlevi yapmalarının zaten önüne geçilemez. Bu da hukukun gerçek özüdür.

Gel gelelim, kaçınılmaz biçimde savaşları doğuran konulara ilişkin bir hukuk yok. Ve sadece henüz "yürürlüğe" girmemiş, yani "kamuoyu"nda şaşmaz bir kural olarak yerleşmemiş olduğu anlamında yok değil, fikir olarak bile, bir düşünürün zihninde evirip çevirdiği bir salt kuram olarak bile mevcut değil. Şimdi tüm bunlar yokken, bir halklar hukuku kuramsal düzeyde bile mevcut değilken, savaşların ortadan kalkması bekleniyor, ha? İzninizle böylesi bir isteği ahlaka aykırı bir hafiflik olarak niteliyorum. Çünkü istenilen bir şeyin sırf biz istiyoruz diye tılsımlı değnekle dokunmuş gibi gerçekleşmesini istemek ahlaka aykırıdır. Ahlaka uygun olan istek yalnızca uygulanmasını sağlayacak araçları hazırlamak yolunda şaşmaz bir iradeyle birlikte gelendir.

Ulusların "öznel hakları"nın hangileri olduğunu bilmiyoruz, hareketlerini düzenleyebilecek bir "nesnel hukuk"un nasıl olacağı konusunda da hiçbir tahminde bulunmuyoruz. Son elli yılda uluslararası mahkemelerin, devletler arasında hakemlik yapacak örgütlerin sayılarının artması da, eksikliğini çektiğimiz sahici bir uluslararası hukukun yokluğunu gözümüzden gizlemeye ayrıca katkıda bulunuyor. O organların önemini hiç de azımsıyor değilim. Belli bir ahlaksal işlevin ilerlemesi açısından, gözle görülebilir özel bir organda somutlaşmış olarak belirmesi her zaman için önemlidir. Fakat o uluslararası mahkemelerin önemi bugüne değin bundan ileriye gitmemiştir. Uygulamakta oldukları hukuk, özün-

de onlar kurulmadan önce zaten var olanın aynıdır. Nitekim: O mahkemelerin önüne getirilen konular gözden geçirilirse, öteden beri diplomasinin çözümlediği konular oldukları görülür. Temelde, yani uluslar denen özgün gerçek için bir hukuk oluşturulması bakımından hiçbir kayda değer ilerleme anlamını taşımıyorlar.

Versailles Anlaşması'yla ve Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlayan bir dönemden, bu bağlamda daha büyük verimlilik beklemenin yeri yoktu zaten, üstelik bunlar yalnızca en yakınımızdaki en büyük iki kadavra. Okurun dikkatini başarısız kalmış, kötü yapılmış ya da çökmüş giden şeylere çekmekten hiç hoşlanıyor değilim. Ancak yeni büyük girişimlere, yepyeni yapıcı ve sağlıklı görevlere ilgi uyanmasına biraz olsun katkıda bulunmak için şart bu. Milletler Cemiyeti'nin kurulması gibi bir hatanın tekrarlanmaması şarttır; o örgütün doğduğu anda olduğu somut şeyi ve taşıdığı anlamı kastediyorum. Politika denen çetin uğraşta alışılmış hatalardan herhangi biri değildi. Derin diye niteleyebileceğimiz bir hataydı. Derin bir *tarihsel* hataydı. O kuruluşa önayak olan "ruh", onun projesinden ve kimliğinden yayılan felsefi, tarihsel, sosyolojik ve hukuksal fikirler sistemi, o tarihte *tarihsel olarak* zaten ölmüştü, geçmişe karışmıştı, geleceği önermek şöyle dursun, kendisi köhneleşmişti. Kimse çıkıp da bunu şimdi ilan etmenin kolay olduğunu söylemesin. Avrupa'da daha o zamandan onun başarısız kalmasının kaçınılmaz olduğunu belirten kişiler çıkmıştı. Tarihte neredeyse normal olan şey bir kez daha yinelendi: Yani önceden belliydi. Gel gör ki politikacılar o insanlara yine hiç kulak asmadılar. Kâhinlerin hangi meslek grubundan olduklarını belirtmemeyi yeğliyorum. İnsan denen canlı topluluğundaki, politikacıya en karşıt türün temsilcisi olduklarını söylemek yeter. Hükümet etmek hep politikacıya düşmüştür, asla kâhine değil; ne var ki politikacının kâhinin haykırdığı ya da ima ettiği şeylere kulak vermesi insanların yazgısı açısından büyük

önem taşır. Tarihin bütün büyük dönemleri o iki insan tipi arasındaki incelikli işbirliğinden doğmuştur. Ve bugünkü kargaşanın en derin nedenlerinden biri, belki de şu son iki kuşakta politikacıların bağımsızlıklarını ilan etmiş ve o işbirliğine son vermiş olmaları. Bu yüzden utanç verici bir olgu ortaya çıktı: Tarihin ve uygarlığın bu aşamasında dünya kör bir düzeneğe teslim olmuş, her zamankinden de daha beter, ipini koparmış bir gemi misali sürüklenmede. Uzun menzilli bir tarihsel öngörünün, kehanetin yokluğunda sağlıklı bir politika olanağı giderek azalmakta. Dileyelim ki günümüzün felaketleri politikacıların yeniden gözünü açsın da, irdelemeye alışık oldukları konulardan ötürü ya da ruhları hassas sismograflar gibi duyarlı olduğundan, geleceğe başkalarından önce kapı açan bazı kimseler olduğunu görsünler.*

Milletler Cemiyeti var olmayan bir hukuk için oluşturulmuş dev bir hukuksal aygıttı. Adalet boşluğunu hile ile ezeli diplomasi doldurdu, o da hukuk kılığına sokulduğundan, evrensel yozlaşmaya katkıda bulundu.

Okur, bugün ulusların arasında patlak vermiş bulunan büyük çatışmalardan herhangi birini zihninde canlandırsın ve onu kuramsal düzlemde olsun çözümlemesine *olanak verebilecek* bir hukuksal kuralın var olup olmadığını kendi kendisine sorsun. Örneğin, daha dün yirmi milyon nüfusu olan ve bugün nüfusu kırk ya da seksen milyona varmış olan bir halkın hakları nelerdir? Yeryüzünün ıssız bölgeleri kimin

---

* Bir oranda çağdışılık politikanın doğasında vardır. Politika bir topluluk olgusudur ve topluluğa ait, yani toplumsal olan her şey mucit durumundaki azınlıkların kişisel yaşamlarına kıyasla eskimiştir. Kitleler o azınlıklardan uzaklaştıkları oranda toplumun köhneliği de artar, kendi doğasından gelen normal bir kendilik olmaktan çıkar, illetli bir niteliğe dönüşür. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunda payı olan kişilerin listesi gözden geçirilirse, zamanında zihinsel niteliklerinden ötürü beğenilebilecek hiç kimse bulunmadığı, hele şimdi bakıldığında hiç mi hiç beğeni hak etmedikleri görülür. Elbette ki, bu sözlerim uzmanlarla teknisyenlere değil, onlar o politikacıların saçmalıklarını yürürlük kazandırıp uygulamak zorundaydılar.

hakkıdır? Bunlar akla gelen en basit ve ilkel örnekler, işe yeni bir hukuk tekniğinden başlamayan her türlü barışçılığın aldatıcı olduğunu pek güzel ortaya koyuyorlar. Hiç kuşkusuz, burada savunulan hukuk pek zor bir icattır. Kolay olsaydı ne zamandır yapılmış olurdu zaten. Zordur, tıpkı örtüştüğü barış kadar zor. Ama Euklides geometrisinden farklı geometrilerin, dört boyutlu fiziğin ve süreksiz mekaniğin icadına tanık olmuş bir çağ, o girişimi de önüne alıp korkmadan bakabilir ve üstesinden gelmeye karar verebilir. Yeni uluslararası hukuk sorunu bir bakıma yakın zamanların öğretisel ilerlemeleriyle aynı stilde. Burada da mesele bir insan etkinliğini –hukuku– her zaman duçar olmuş olduğu bir köklü sınırlamadan kurtarmak. Gerçekten de hukuk durağandır ve başlıca organının devlet olarak adlandırılması boşuna değildir.* İnsanoğlu henüz *rebus sic stantibus*** maddesine sınırlı olmayan bir adalet biçimi oluşturmayı başaramamıştır. Ama mesele şu ki, insan işleri *res stantes**** değildir, tam tersine: Tarihsel işlerdir, yani safi hareket, sürekli değişimdirler. Geleneksel hukuk, felç olup kalmış bir gerçek için yapılmış bir tüzükten ibarettir. Ve tarihsel gerçek belli aralıklarla kökten değişikliklere uğradığından, çaresiz, bir tür deli gömleğine dönüşen hukukun istikrarıyla çatışır. Ancak aklı başında birine giydirilen bir deli gömleği onu zırdeli edebilir. Tarihin sergilediği şu garip, illetli görünüm de oradan geliyor –demiştim ben geçenlerde–: Felçlilerle saralılar arasında bitip tükenmez bir savaş görünümünde tarih. Halkların içinde devrimler patlak veriyor, halkların arasında da savaşlar çıkıyor. Hukuk iyi bir şey olması gerekirken, melanete dönüşüyor, Kutsal Kitap da söylemişti zaten: "Niçin hukuku zehre, adaletin meyvesini peline dönüştürdünüz?" (Amos, 6, 12)

---

* Yazar İspanyolca *Estàtico*: durağan ve *Estado*: devlet sözcükleriyle oynuyor. (ç.n.)

** *rebus sic stantibus*: işler bu durumdayken (ç.n.)

*** *res stantes*: bir durumda bulunan işler (ç.n.)

Adaletin istikrarıyla barışseverin ona uydurmaya çabaladığı gerçeğin oynaklığı arasındaki bu uyuşmazlık uluslararası hukukta son haddine varıyor. Hukuku ilgilendiren yanıyla ele alınırsa, tarih her şeyden önce, yeryüzünde iktidarın paylaşılmasıdır. Ve o iktidar değişikliklerini kuramsal düzeyde olsun tatmin edici bir düzene bağlayacak adalet ilkeleri var olmadıkça, her türlü barışseverlik boşa gitmiş bir aşkın acısıdır. Öyle, çünkü eğer tarihsel gerçek her şeyden önce buysa, statükonun en büyük aşağılama olduğu apaçık ortadadır. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığa uğramasına şaşmamalı, çünkü statükoyu yönetmek üzere yapılandırılmış bir devasa aygıttı o.

İnsanoğlunun dinamik bir hukuka ihtiyacı var, biçimden biçime girebilecek, hareket halinde olan, tarihin değişimine eşlik edebilecek yetenekte bir hukuka. Bu istek aşırı ya da ütopik olmadığı gibi, yeni de değildir. Yaşı yetmişi aşkındır, gerek medeni, gerekse siyasal hukuk zaten o yönde gelişmekte. Örneğin: Hemen tüm çağdaş anayasaların "açık" olmasına çalışılıyor. Bu biraz safça bir önlem olmakla birlikte, hatırlamakta yarar var, çünkü *kendiliğinden hareket eden* bir hukuk hedefi ilan edilmiş oluyor. Fakat bana kalırsa, en verimlisi günümüze değin gezegenimizde üretilmiş olan en ileri hukuksal olguyu derinine çözümlemek ve ayrıntılarıyla belirlemeye çalışmak –yani temelinde sessiz sedasız duran kuramı açığa çıkarmak– olur: Bu olgu *British Commonwealth of Nations*'dur. Şimdi bana denilecek ki bu olanaksız, çünkü tam da o garip hukuksal olgu şu iki ilkeye uyarak biçimlendirilmiştir; biri 1926'da Balfour'un* ünlü sözleriyle dile getirdiği ilkedir: İmparatorluğun meselelerinde üç şeyden kaçınmak gerekir: *Refining, discussing or defining.*** Öbürü Sir Austin Chamberlain'in 12 Eylül 1925'te verdiği

* Arthur James Balfour (1848-1930): İngiliz politikacı ve devlet adamı; 1902-1905 yıllarında başbakanlık görevinde bulunmuştur (ç.n.)

** *refining, discussing or defining*: ayrıntılı belirtme, tartışma ya da tanımlama.

tarihsel söylevinde ilan ettiği "marj ve esneklik" ilkesidir: "Britanya İmparatorluğu'nun farklı kesimleri arasındaki ilişkilere bakınız; Britanya İmparatorluğu'nun birliği mantıklı bir anayasa uyarınca yapılandırılmış değil. Hatta bir anayasaya dayanıyor bile değil. Çünkü ne pahasına olursa olsun, bir marjı ve bir esnekliği korumak istiyoruz."

Bu iki formülü yalnızca siyasal oportünizm ifadesi olarak görmek hatadır. Tersine, onlar *British Commonwealth of Nations* denen muhteşem gerçeği yerli yerince ifade etmekte ve tam da hukuksal yanına değinmektedir. Yapmadıkları şey ise onu tanımlamaktır, çünkü bir politikacı dünyaya bunu yapmak için gelmemiştir, hele politikacı İngilizse bir şeyi tanımlamayı neredeyse ona ihanet etmek olarak hisseder. Ama tabii görevi politikacıya, özellikle de İngiliz politikacısına yasaklanmış şeyleri yapmak olan başka insanlar vardır: Nesneleri, özünde belirsiz olma iddiasıyla ortaya çıkmış bile olsalar tanımlarlar. İlke olarak, üçgeni tanımlamak sis olayını tanımlamaktan daha kolay ya da daha zor değildir. Salt "marj"lardan ve "esneklik"lerden oluşan hukukun o gerçek durumunu açık seçik kavramlara dönüştürmek çok önemlidir. Çünkü esneklik bir hukukun biçimlenebilir olmasına olanak veren koşuldur ve eğer ona bir marj tanınmışsa, hareketi öngörülmüş demektir. Bu iki özelliği hayal ürünü ve bir hukukun yetersizlikleri olarak görmek yerine, pozitif nitelikler olarak alırsak, önümüzde en verimli görüş açılarının açılması mümkündür. Britanya İmparatorluğu'nun anayasası büyük bir olasılıkla Einstein'ın söz ettiği "yumuşakçayı ölçüt olarak alma"ya pek benziyor, başlangıçta anlaşılmaz denilen bir fikirdi o, oysa bugün yeni mekaniğin temelini oluşturuyor.

Burada sunulan yeni adalet tekniğini keşfetme yeteneği İngiltere'nin bütün hukuk geleneğinde başka herhangi bir ülkeninkinden çok daha yoğun olarak önerilmiştir. Ve bu rastlantı değildir. İngilizlerin hukuk anlayışı Britanya düşüncesinin özelliğini oluşturan genel tarzın özel bir örneğinden başka bir şey değildir; belki de Batı dünyasının zihinsel yaz-

gısı olan şey o düşüncede en ileri ve en saf ifadesine erişiyor: Hareketsiz ve maddesel olan her şeyi saf dinamizm olarak yorumlamak, öylece kıpırtısız, sabit, serilmiş yatan "nesne"den ibaret olanın yerine, birtakım güçler, hareketler, işlevler koymak. İngiltere yaşamın her düzeyinde Newtoncu olmuştur. Fakat bu noktada oyalanmanın gereğini görmüyorum. Yeterince ayrıntılı olarak yüz kez belirtilmiş, kanıtlanmış olduğunu varsayıyorum. Ancak, izninizle, eski bir kitap kurdu olarak, şu konuyu işleyen bir kitap okuma arzumu dile getireceğim: Fizik bilimi dışında, yani hayatın tüm öbür düzlemlerinde İngiliz Newtonculuğu.

Şimdi düşüncemi şöylece özetlersem, sanıyorum ki onun basit, belirgin bir çizgi izlediği görülecektir.

Barışsever kişinin doğrudan doğruya falan ya da filan savaşı engellemekle uğraşması gerçi yerinde bir iştir; ama barışseverlik bundan ibaret değildir, ortak insan yaşamının adına barış denen bir başka biçimini yapılandırmaktır. Şunu unutmayalım ki hukuk bir fikirden çok daha öte şeylerden oluşur: Örneğin jandarmaların pazuları ya da benzeri nesneler de onun parçasıdır. Salt hukuksal düşünce tekniğine daha da karmaşık yapıda birçok başka teknik eşlik etmelidir.

Ne yazık ki, uluslararası hukukun adı bile, tam anlamıyla uluslar hukuku olacak şeyin açık seçik görülmesini engellemekte. Çünkü hukuk toplumların içinde gerçekleşen bir olgu gibi görünür, oysa "uluslararası" deyince bizi, toplumların *arasında* gerçekleşen bir hukuk hayal etmeye çağırıyorlar; yani toplumsal bir boşluğa. O toplumsal boşlukta uluslar toplanacak, aralarında anlaşarak yeni bir toplum yaratacaklardır, o da sözcüklerin tılsımlı gücüyle *Milletler Cemiyeti* olacaktır. Ama bu tam bir cinasa benziyor.* Bir anlaşmayla

* İngilizler, doğru bir uzlaşmayla onu "birlik" olarak adlandırmayı tercih ettiler. Bu sözcük yanılgıyı önlüyor, ama aynı zamanda devletler grubunu hukukun dışına yerleştiriyor, dosdoğru politikanın eline teslim ediyor.

kurulan bir cemiyet ancak bu sözcüğün medeni hukuk açısından taşıdığı anlamda cemiyettir, yani bir ortaklık anlamında. Fakat bir ortaklık daha önceden belli bir medeni hukukun yürürlükte olduğu bir alanda doğmadığı sürece hukuksal gerçek olarak var olamaz. Geri kalanı ham hayaldir. Üzerinde uzlaşılan toplumun doğduğu o alan daha önceden var olan bir başka toplumdur, o da hiçbir anlaşmanın ürünü değil, yalnızca eski tarihli bir ortak yaşamın sonucudur. Ortaklık olmayan bu sahici toplum öbürüne ancak adıyla benzer. Cinas deyişim bundan.

Şimdi hukuk felsefesinin ve sosyolojinin en girift sorunlarını böyle ayaküstü, şıpınişi dogmatik yoldan çözme iddiasında değilim elbet, ancak, bir cesaret, şunu belirtiyorum: Biri çıkıp da falanca hukuksal olaydan söz ettiğinde, o hukukun taşıyıcısı olan ve ondan önce var olan toplumu göstermesini isteyecek olan kimse doğru yolda demektir. Toplumsal boşlukta hukuk yoktur ve doğmaz. Hukuk bir insan grubunun ortak yaşamını alt katman olarak gerektirir, tıpkı gelenek ve görenekler gibi, hukuk onların küçük, ancak daha kuvvetli kardeşidir. Hem o denli öyledir ki, sahici bir toplumun varlığını keşfetmek için bir hukuksal olayın varlığından daha güvenilir belirti yoktur. Her sahici toplumun ille de sahici bir devlete sahip bulunması gerektiğini düşünmekle içine düştüğümüz alışılmış kafa karışıklığı bu durumun açık seçik görüntüsünü bulandırıyor. Fakat şu apaçık ortada ki, devlet düzeni bir toplumun içinde üremez, ancak o toplumun evriminin çok ileri bir aşamasında ortaya çıkar. Devlet belki hukuku kimi açılardan mükemmelleştirir, ancak İngiliz okurların huzurunda hukukun devletsiz ve onun yasama etkinliği olmaksızın var olduğunu belirtmek gereksizdir.

Uluslardan söz ettiğimizde, onları gözümüzde birbirlerinden ayrı, kendi içlerine kapalı toplumlar olarak canlandırmaya eğilimliyizdir. İyi de, gerçeğin en önemli kısmını dışarıda bırakan bir soyutlama oluyor bu. Kuşkusuz, İngilizlerin

ortak yaşamı ya da aralarındaki ilişki, örneğin İngilizlerin Almanya'daki ya da Fransa'daki insanlarla ortak yaşamlarından çok daha yoğundur. Ne var ki Avrupalıların kendi aralarında bir genel ortak yaşamları bulunduğu ve o nedenle, Avrupa'nın yüzlerce yıllık eski bir toplum olduğu, tek tek ulusların her birininki gibi onun da kendine özgü bir tarihi olduğu açıkça bellidir. O genel Avrupa toplumunun sosyalleşme düzeyi ya da göstergesi XVI. yüzyıldan beri Avrupa ulusları denilen toplulukların eriştikleri düzeyden daha düşüktür. Diyelim ki Avrupa, İngiltere ya da Fransa'ya kıyasla daha seyrek dokulu bir toplumdur, ama onun sahici toplum özelliğini görmezlikten gelmeyelim. Son derece önemli bir nokta bu, çünkü var olan tek barış olanağı bir Avrupa toplumunun var olup olmamasına bağlı. Eğer Avrupa *yalnızca* bir uluslar çoğulluğu ise, barış yanlıları umutlarına kesin olarak veda edebilirler.* Bağımsız toplumlar arasında sahici barış olamaz. Barış dediğimiz şey düşük yoğunluklu ya da örtülü bir savaş durumundan öteye geçmez.

Bedensel olgular manevi gerçekleri düşünmemize yarayan dil ve hiyeroglif olduğundan, zihinsel alışkanlığa dönüşen hatalı bir görsel imgenin zararından korunmalıyız. O nedenle Avrupa'yı aralarında ancak dışsal ilişkiler bulunan çok sayıda küreden –uluslardan– oluşmuş gibi gösteren imgeyi kusurlu sayıyorum. O bilardo oyuncusuna yaraşır eğretileme iyi niyetli barışseveri umutsuzlandırmalıdır, çünkü bilardoda olduğu gibi, çarpışmadan başka olanak sunmaz. Öyleyse gelin, düzeltelim onu. Avrupa uluslarını zihnimizde birbirinden kopuk bir dizi toplum olarak canlandırmaktansa, kendi içinde daha yoğun topaklar ya da çekirdekler üremiş olan bir tek toplum –Avrupa– düşünelim. Bu imge aslında Batı'nın ortak yaşamı olan şeye çok daha yakından

* Avrupa'nın tekilliği ve çoğulluğunun başka bir bakış açısından görünümü konusunda bkz. "Fransızlar İçin Önsöz".

karşılık veriyor. Böylece bir ideali resmetmiş olmuyoruz, o ortak yaşamın, Roma'nın gücü çöktükten sonra gerçekte ne olduğunu bir grafikle görselleştirmiş oluyoruz.*

Birlikte yaşamak tek başına toplum içinde yaşamak ya da bir toplumun parçası olmak anlamına gelmez. Birlikte yaşamak bireyler arasında ilişki gerektirir, o kadar. Ama usul denen en üst düzeydeki toplumsal olgu kendiliğinden belirmedikçe, sürekli ve istikrarlı bir ortak yaşam olamaz – bunlar zihinsel usuller ya da "kamuoyu", hayat tekniği usulleri ya da "görenekler", davranışları yöneten usuller ya da "ahlak", buyurucu usuller ya da "hukuk"tur. Usulün genel karakteri bireylere, isteseler de istemeseler de dayatılan bir davranış –zihinsel, duygusal ya da bedensel davranış– kuralı olmasıdır. Birey, kendi hesabına ve ceremesini kendi üstlenmek kaydıyla usule ayak direyebilir; ancak işte o direnme çabası usulün zorlayıcı gerçeğini her şeyden iyi anlatır, biz buna usulün "geçerliliği" diyeceğiz. Gelelim konumuza: Bir toplum karşılıklı olarak birbirlerinin belli görüşlerin ya da değerlendirmelerin geçerliliğine boyun eğdiklerini bilen bireylerin toplamıdır. Buna göre, belli bir dünya görüşünün fiilen yürürlükte bulunmadığı bir toplum yoktur, o dünya görüşü çatışma durumunda başvurulabilecek son merci olarak işe yarar.

Avrupa her zaman için, mutlak sınırları bulunmayan, kesintiye uğramayan, üniter bir toplumsal çevre olmuştur, çünkü "toplumsallığı" oluşturan o pek garip zorlayıcı güçle donanmış olan bir temel ya da "kolektif geçerlilikler" hazinesi –bir ortak kanılar ve değerler dizisi– hiç eksik kalmamıştır. Avrupa toplumu Avrupa uluslarından önce var olmuştur demek hiç de abartılı olmaz, uluslar onun anaç kucağında

---

* Dolayısıyla Avrupa toplumu üyeleri uluslardan oluşan bir toplum değildir. Her gerçek toplumda olduğu gibi, üyeleri insanlar, bireyler, yani Avrupalılardır, onlar Avrupalı olduktan başka İngilizler, Almanlar, İspanyollardır.

büyüyüp gelişmişlerdir. İngilizler bunu Dawson'un *The Making of Europe. Introduction to the History of European Society* başlıklı kitabında açıkça görebilirler.

Yine de Dawson'un kitabı yetersiz. Uyanık, çevik bir zihinle yazılmış, fakat tarihçiliğin geleneksel kavramlarının donanımından kendini tümüyle kurtarabilmiş sayılmaz, o az çok melodramatik ve efsanevi kavramlar tarihsel gerçekleri aydınlatmak yerine, gözden gizliyor. Bir Avrupa toplumu tarihi, kabaran ufku yatıştırmaya en yararlı şeylerden biri olurdu: Ancak şimdi belirttiğim anlayışla yazılmış olmalı, yani "idealleştirme"den uzak, gerçekçi bir tarih. Gel gelelim bu iş hiçbir zaman böyle görülmedi, çünkü tarihsel bakış açısının geleneksel biçimleri *dar anlamda* "Avrupa toplumu" diye adlandırdığım o üniter gerçeğin üstünü örtüyor, onun yerine bir çoğulluk –uluslar– koyuyordu, Ranke'nin* *Roma ve Cermen Halklarının Tarihi* başlıklı yapıtı bunun bir örneğidir. Aslında o çoğul halklar Avrupa denen biricik toplumsal mekânın içinde su yüzeyinde top gibi salınırlar: "Onun içinde hareket ederler, yaşarlar, var olurlar." Benim önerdiğim tarih bize o insani mekânın iniş-çıkışlarını anlatabilir ve toplumsallaşma oranının nasıl değişmiş olduğunu gösterebilir; bazı durumlarda o oranın tehlikeli bir düşüş kaydederek, Avrupa'da kökten bir ayrışma olacağı korkusunu verdiğini ve en çok da her dönemdeki barış miktarının o göstergeyle doğru orantılı olduğunu ortaya koyar.

Tarihsel gerçek ya da daha amiyane bir deyimle, insanların dünyasında olup bitenler, birbirinden kopuk bir olaylar yığını değildir, çok belirgin bir anatomisi, açık seçik bir yapı-

---

* Leopold von Ranke (1795-1886): Alman tarihçisi, XIX. yüzyılın başta gelen tarih incelemecilerindendir; bilimsel tarihin kurucusu olarak bilinir. Ortega'nın değindiği *Roma ve Cermen Halklarının Tarihi* (1824) başlıklı yapıtında, Fransa ve İspanya monarşilerinin İtalya topraklarını sahiplenme amacıyla giriştikleri çatışmayı inceler, Avrupa'nın Roma ve Cermen halklarının savaşımları olarak doğduğu savını ileri sürer (ç.n.)

sı vardır. Dahası: Belki de evrende başlı başına bir yapısı, bir düzeni olan tek şeydir. Başka her şey –örneğin fiziksel olaylar– bundan yoksundur. Tek tek olaylardır, fizikçi onlara hayalinde bir yapı yakıştırmak durumundadır. Fakat gerçeğin o anatomisi incelenmeyi gerektirir. Gazetelerin köşe yazılarıyla, bakanların ve demagogların söylevleri bize o konuda bilgi vermez. İyice incelendiğinde, tarihin bedeninde illetin kaynaklandığı noktaya ya da katmana yerli yerince tanı koymak mümkün olur. Dünyada pek geniş, pek güçlü bir toplum vardı – Avrupa toplumu. Toplum olmanın dışında, kimi en üstün kurumların güçlü etkinliğinden kaynaklanan bir temel düzenden oluşuyordu – Avrupa'nın entelektüel ve manevi inancından. Yüzeydeki tüm düzensizliklerin altında, Batı dünyasının derin bağrında işleyen o düzen kuşaklar boyunca gezegenin geri kalanına ışığını saçtı ve ona, az ya da çok, o geri kalanın kaldırabileceği olanca düzeni verdi.

Gelelim konumuza: Bugün barışseveri en çok ilgilendiren şey Batı'nın bağrında neler olup bittiğini, günümüzdeki toplumsallaşma oranının ne olduğunu, geleneksel "kolektif geçerlilikler" sisteminin neden buhar olup uçtuğunu ve görünürdekinin aksine, derinindeki o hayatiyetten kendisinde bir şeyler kalmış mı, işte bunları irdelemek olmalı. Çünkü hukuk toplumun kendiliğinden yerine getirdiği işlevdir, ancak toplum birtakım kurumlara baş eğerek birlikte yaşamaktır. Bugün için o kurumlar tüm Avrupa tarihi boyunca örneği görülmedik bir oranda zayıflamış olabilir. Bu durumda illet Batı dünyasının Diocletianus'tan Severus hanedanına değin karşılaştığı en vahim hastalık olabilir. Ama bu tedavisi yok demek değildir; yalnızca iyi doktorlar çağırmak gerekiyor demektir, yani öyle yoldan geçen herhangi birini değil. Özellikle de Milletler Cemiyeti'nden hiçbir derman beklenilemez demektir: Çünkü oldum bittim tarih-karşıtı bir kurumdur, sözünü esirgemeyen birisi onun başlıca üyeleri Mr.Pickwick, M.Homais ve benzerleri olan bir kulüpte icat edilmiş olduğunu düşünebilir.

Az önceki tanı doğru da olsa yanlış da olsa çetrefil görünecektir. Sahiden de öyle. Üzgünüm ama engellemek elimden gelmez. Bugün tıbbın en kesin tanıları da çetrefil. İşin uzmanı olmayan kim ayrıntılı bir kan tahlilini okuduğunda, orada korkunç bir hastalığın belirtilmiş olduğunu anlayabilir ki? İçrekliğe karşı hep savaşmaya çalışmışımdır, çünkü çağımızın illetlerinden biridir o. Ama hiç kendimizi aldatmayalım. Yüz yıl var ki, derin, aynı zamanda saygıdeğer nedenlerle, bilimler karşı durulmaz bir biçimde bizden uzaklaşıp içrekliğe doğru yol almada. Politikacıların vahametini görmeyi bilemedikleri yığınla şeyden biri bu, çünkü ona karşıt bir kötü huyları var: Malumu ilamla meşguller. Şu an için durumu üstlenmekten, bilgi denen nesnenin sofra muhabbetinden hepten uzaklaşmış olduğunu kabullenmekten başka yapacak şeyimiz yok.

Avrupa bugün *toplumsal ayrışım* durumunda ya da yürürlükte bulunan, gereğinde başvurulabilecek ortak yaşam ilkelerinden yoksun. Avrupa'nın bir bölümü "yeni" saydığı birtakım ilkeleri zafere ulaştırmaya çabalamakta, öbür bölümü geleneksel ilkeleri savunma derdinde. Bu durum, o ilkelerden ne birinin ne de öbürünün yürürlükte olduğunun, kurum niteliğini yitirmiş ya da hiç kazanamamış olduklarının en iyi kanıtıdır. Bir görüş ya da kural sahiden "topluluk içinde geçerlilik" kazandığında, gücünü toplumun içindeki belli bazı grupların onu dayatma ya da destekleme çabalarından almaz. Tam tersine: O belli grupların her biri yürürlükte bulunan o ilkelere bağlı olduğunu belirtmekle gücünü son haddine ulaştırmaya çabalar. Bir ilke uğruna savaşım vermek gerekti miydi, o ilke henüz yürürlüğe girmemiş ya da yürürlükten kalkmış demektir. Öte yandan, tartışmasız yürürlükte olduğu zaman yapılacak tek şey ondan yararlanmak, ona sığınmaktır, aynen yerçekimiyle olduğu gibi. Geçerli ilkeler sihirli etkilerini tartışmasız, olaysız biçimde yaparlar, ruhların derinliğinde sessiz sedasız yatarlar, ruhlar bazen o ilkelerin

hâkimiyetinde olduklarının farkına bile varmaz, hatta zaman olur, onlara karşı savaşım verdiklerini bile sanırlar. Şaşırtıcı bir olgudur bu, ama tartışma götürmez ve toplumun temel olaylarından birini oluşturur. Geçerli ilkeler toplumun sahici gücüdürler, adsızdırlar, kişilerle ilintisizdirler, belli grupların ya da bireylerin tümünden bağımsızdırlar.

Ama buna karşılık, bir fikir bu topluluk ilkesi niteliğini kaybettiğinde, birisinin kendini haklı ya da desteklenir hissetmek için ona gönderme yapmayı yeterli saydığını görmek gülünç ve tedirginlik verici olur. Öyle olmasına öyle de, bu bugün hâlâ İngiltere'de ve ABD'de fazlasıyla sık yapılmakta.* Bunu fark ettiğimizde duraksıyoruz. Ne anlama geliyor bu davranış, bir hata mı, yoksa bile bile yapılan bir aldatmaca mı? Masumiyet mi, taktik mi? Neye göre karar verelim, bilmiyoruz, çünkü belki de Anglosakson insanı açısından meramını anlatmanın, "söyleme"nin işlevi öbür Avrupa halklarınınkinden farklı bir rol almıştır. Ama o davranışın anlamı ister öyle, ister böyle olsun, korkarım barışçılık açısından talihsizdir. Dahası, İngiltere'nin Avrupa'da yürürlükte bulunan ilkeleri kullanış biçiminin, o ilkelerin nüfuzunu kaybetmesine yol açan etmenlerden biri olup olmadığını araştırmak gerekir. Günün birinde derinine incelenmesi gerekecek bir sorun bu, ama ne şimdi bunun sırası, ne de incelemesi bana düşer.**

Mesele şu ki, barışsever kişi, barışı örgütlemek için gereken başlıca koşulun mevcut olmadığı ya da çok zayıflamış olduğu bir dünyada yaşamakta olduğunu kabullenmek

---

* Örnek: The Times gazetesine gönderilen mektuplarda pek sık tekrarlanan, o gülünç "uygarlaşmış dünya" ya da "dünyanın vicdanı" denen bir şeye göndermeler.

** Yüz elli yıldan beri, İngiltere uluslararası politikasını işine her geldiğinde –ve ancak işine geldiğinde– *women and children*, "kadınlar ve çocuklar" melodramatik ilkesini ortaya sürerek bereketlendirmiştir; buyrun size bir örnek.

zorunda. Halkların birbirleriyle ilişkilerinde üst mercilere başvurmanın yolu yok, çünkü öyle bir şey mevcut değil. İçinde yüzdükleri ve aralarında iyicil bir hava misali dolaşan, yumuşak terimlerle iletişim kurmalarına olanak veren toplumsallık havası yok olup gitti. Birbirlerinden ayrılmış, karşı karşıya gelmiş durumdalar. Bundan otuz yıl önce bir yolcu için sınırlar neredeyse hayali çizgilerden ibaretken, nasıl hızla katılaştıklarını, camsı bir maddeye dönüşerek ulusların geçirgenliğini yok edip, onları kendi içlerine hapsettiklerini hep birlikte gördük. Gerçek şu ki, Avrupa yıllardır savaş durumuna girmiş bulunuyor, hem de özünde bütün geçmişinde olduğundan daha kökten bir savaş durumuna. Ve bu durumun kaynağı saydığım şeyi doğrulayan bir olay var: Yalnızca halklar arasında kaynağı saydığım şeyi doğrulayan bir olay var: Yalnızca halklar arasında bir savaş mevcut değil, aynı zamanda her birinin kendi içinde açığa vurulmuş ya da hazırlık halinde bulunan vahim bir fikir çatışması söz konusu. Günümüzün otoriter rejimlerini kapris ya da entrikadan doğmuştur diye yorumlamak hafiflik olur. Açıkça görülüyor ki, onlar günümüzde hemen tüm ülkelerin içinde bulundukları kaçınılmaz iç savaş durumunun dışavurumları. Her ulusun kendi içindeki birliğin nasıl önemli ölçüde Avrupa'da yürürlükte bulunan toplu ilkelerle beslendiği görülüyor şimdi.

Batı halklarının ortaklığının böyle apansızın zayıflaması muazzam bir ahlaksal uzaklaşmayla eşdeğerli. Aralarındaki ilişkiler son derece güçleşmiş bulunuyor. Ortak ilkeler onların anlaşmalarını sağlayan bir tür dil oluşturuyordu. Yani her halkın öbür halkların her birini tek tek iyice tanıması o kadar da gerekli değildi. Ama bunu söylerken başlangıçtaki düşüncelerimizi büsbütün sarpa sardırmış oluyoruz.

Çünkü o ahlaksal uzaklaşma, karşıt bir olgunun işe karışmasıyla tehlikeli biçimde çetinleşiyor, o da tüm bu yazının somut esinleyicisi olan olgu. Özelliklerini biraz belirginleştirmemiz gereken devasa bir olaydan söz ediyorum.

Hemen hemen yüz yıldır yeni iletişim araçlarının –insanların yer değiştirmesi, ürünlerin taşınması, haberlerin aktarılması– halkları birbirine yaklaştırdığından, gezegenimizdeki yaşantıyı birleştirdiğinden dem vuruluyor. Ama genellikle olduğu üzere, bütün bu söylentide bir abartı var. İnsanların hemen tüm işleri söylenti olarak başlar, ancak daha ilerde gerçeğe dönüşür. Bu durumda, yalnızca heveskâr bir tahminden ibaret olduğunu açıkça görmekteyiz. O yakınlaşmayı gerçekleştirecek olan araçlardan bazıları –vapurlar, demiryolları, telgraf, telefon– daha başlangıçta da vardı. Ama o icatlar henüz ne iyice geliştirilmiş, ne de yaygın biçimde hizmete sokulmuştu, patlamalı motorla radyo iletişimi gibi en etkin olanlar da daha ortaya çıkmamıştı. Bilimsel tekniğin büyük fetihleri karşısında heyecan içinde kalan XIX. yüzyıl, derhal "ilerleme", "maddi kalkınma" konularında sel gibi söylevlere kapıldı. Öyle ki, sonuna yaklaşırken, ruhlar o basmakalıp laflardan usanmaya başladılar, yine de onları doğru sanıyorlardı, XIX. yüzyılın tüm o lafebeliğiyle ilan edilen şeyleri gerçekleştirmiş bulunduğuna giderek inanmışlardı. O durum, tarihsel bakış açısında günümüzün birçok çatışmasını anlamamızı engelleyen garip bir hataya yol açtı. Vasat adam bir önceki yüzyılın büyük ilerlemelere imza atmış olduğuna inandı ve teknik icatların yapılıp somutlaştırıldığı benzersiz çağın aslında şu son kırk yıl olduğunu fark etmedi. Keşiflerin sayısı, önemi ve kullanıma sokulması bu kısacık zamanda insanlığının tüm geçmişindekini fersah fersah aşmış bulunuyor. Demek oluyor ki, dünyanın somut teknik dönüşümü pek yakın zamana ait bir olay ve o değişim kökten sonuçlarını şu anda –yani yüz yıl önce değil, şimdi– üretmekte.* Ve bu her alanda böyle. Bugünkü ekonominin derin

* "İlkel icatlar" diye adlandırabileceklerimizi –balta, ateş, tekerlek, sepet, çanak çömlek, vb.– hiç saymıyoruz. Öbür tüm icatların gerisinde bulunan ve binyıllık süreler içinde ulaşılmış şeyler olduklarından, onları daha ileri aşamadaki ya da tarihsel diye niteleyebileceğimiz icatlar yığınıyla karşılaştırmak çok zor.

düzensizliklerinden birçoğu bu icatların üretimde yol açtığı ani değişimden ileri geliyor, ekonomik organizma o değişime ayak uyduracak zamanı bulamadı. Bir tek fabrikanın kıtanın yarısının gereksinimini karşılayacak tüm elektrik ampullerini ya da tüm ayakkabıları üretecek kapasitede olması korkunç bir şey gibi görülemeyecek kadar büyük bir şans. İletişimde de aynı şey oldu. Apansızın ve gerçekten, şu son yıllarda her halk öbür halkların başına gelenler hakkında öyle çok ve öyle yeni havadisi saatinde dakikasında alıyor ki, gerçekten de öbür halkların *içinde* ya da hemen yanı başında bulunduğu hayaline kapılıyor. Başka biçimde söyleyelim: Evrensel kamu yaşamı açısından dünya apansızın daraldı, küçülüverdi. Halklar birdenbire kendilerini *dinamik olarak* birbirlerine daha yakın buldular. Üstelik bu tam da Avrupa halklarının manen birbirlerinden daha fazla uzaklaştıkları anda oluyor.

Peki şimdi okur böylesi bir ortamın tehlikesini fark etmiyor mu? İnsan denen yaratığın bir başka insana öyle uluorta yaklaşamadığı bilinen şeydir. Yaklaşmanın *görünürde* daha kolay olduğu tarihsel çağlardan birinden geliyoruz ya, beşer denen o meleklik heveslisi yırtıcı hayvana yaklaşmanın her zaman büyük bir ihtiyat gerektirmiş olduğunu unutmaya eğilimliyiz. Bu yüzdendir ki yaklaşma tekniğinin gelişimi tarih boyunca sürmüştür, en bilinen yanı da selamlaşmadır. Belki de, bazı çekincelerle de olsa, selamlama biçimlerinin nüfus yoğunluğunun işlevinde olduğu söylenebilir; demek oluyor ki, insanların aralarındaki uzaklığın işlevinde. Sahra çölünde her Tuaregin çevresinde birkaç millik bir yalnızlık alanı bulunur. Tuaregin selamı da yüz yardadan başlar, üç çeyrek saat sürer. Tıklım tıklım dolu Çin ve Japonya'da insanlar üst üste, burun buruna, karınca yuvasında gibi yaşıyorlar denebilir, selamlaşma ve ilişki kurma olayı da karmaşıklaşmış, en ince, en teklifli bir nezaket tekniğine dönüşmüştür; hem öylesine incelmiştir ki, bir Avrupalı bir Uzakdoğuluya kaba, terbiyesiz biri olduğu izlenimini verir, yani sonuçta ancak savaşıla-

bilecek biri. O iç içelikte her şey hoyrat ve tehlikeli görünür: Kişi adıllarının kullanımı bile saygısızlığa dönüşür. O nedenle Japon insanı onları dilinden çıkarmıştır, "sen" yerine "zatıalileri", "ben" yerine de yerlere kapaklanarak "bendeniz" der.

Eğer iki insan arasındaki uzaklığın değişmesi böylesi sakıncalar doğuruyorsa, şu son yirmi-otuz yılda başımıza gelen halkların ani yakınlaşmasının doğurduğu tehlikeleri düşünün bir. Ben sanıyorum ki bu yeni etmen üzerinde yeterince durulmadı ve derhal dikkate alınması gerekir.

Geride bıraktığımız aylarda kimi devletlerin başka ülkelerin yaşamına müdahale edip etmemesi konusunda çok konuşuldu. Ama bugün bazı ulusların görüşlerinin, kimisi çok uzaklarda yer alan başka ulusların yaşamına fiilen yaptığı müdahaleden söz edilmedi, en azından olay yeterince vurgulanmadı. Ve benim düşünceme göre, bu müdahale öbüründen çok daha vahim. Çünkü devlet, eninde sonunda, her toplumun içinde nispeten "rasyonelleşmiş" bir organdır. İcraatı belli kimselerin –politikacıların– iradesine göre kararlaştırılmış ve dozu ayarlanmıştır, onlar da biraz olsun düşünerek, sorumluluk duygusuyla hareket ederler. Ama tüm bir halkın ya da büyük toplumsal grupların görüşleri ilkel bir güçtür, düşüncesizdir, sorumsuzdur, üstüne üstlük savunmasız olduğundan, o durgunluğuyla kendini başkalarının emelleri doğrultusunda kullanılmaya arz eder. Buna karşılık, bir ülkenin kamuoyu dar anlamıyla, kendi ülkesinin yaşamı konusunda fikir yürüttüğünde hep "haklı"dır, yani yargıladığı gerçeklerle asla tutarsız değildir. Bunun nedeni açıkça ortadadır. Yargıladığı gerçekler somut olarak yargılayan öznenin başına gelenlerdir. İngiliz halkı kendi ulusunu etkileyen büyük sorunlar üstüne fikir yürüttüğünde, kendi bedeninde ve ruhunda hissettiği, bizzat yaşadığı, sözün kısası kendi kendisinin olan olaylar üstüne fikir yürütüyordur. Özünde nasıl yanılabilir ki? O

olayların öğretisel yorumu en büyük kuramsal fikir ayrılıklarını doğurabilir gerçi, bunlar da özel grupların savunduğu yanlı görüşlere yol açabilir; ancak, o "kuramsal" fikir ayrılıklarının altında, ulusu mutlu eden ya da üzen, çarpıtılması olanaksız olaylar ulusun önüne yaşamsal bir "gerçek" koyarlar ki, tarihsel gerçeğin ta kendisidir ve tüm öğretilerden üstün bir değeri ve gücü vardır. O canlı "akıl" ya da "gerçek", tüm sahici "kamuoyları"nda var olduğunu kabul etmemiz gereken bir niteliktir ve görüldüğü gibi, onun tutarlığından ileri gelir. Başka türlü söyleyecek olursak, şöyle diyebiliriz: "Kamuoyu"nun yargısının kendi ülkesinin vahim olaylarında yargılanan gerçeğe organik olarak karşılık vermesi için gerekli asgari bilgiden yoksun olması ihtimali pek düşüktür. İkincil, ayrıntıda kalan hatalara düşebilir, ama davranışına bütünüyle bakıldığında, gerçekle *tutarsız*, bağlantısız, dolayısıyla zehirleyici bir tepki olması inanılacak şey değildir.

Bir ülkenin diğer bir ülkede olup bitenler üstüne görüşü söz konusu olduğunda, durum bunun tam tersidir. O görüşün sonuçta önemli ölçüde tutarsız olması pek büyük bir olasılıktır. *A* halkı kendi yaşamsal deneyimlerine dayanarak düşünür ve fikir yürütür, ama onlar *B* halkınınkilerden farklıdır. Böyle bir davranış bir alay yersiz düşünüşten başka yere götürebilir mi dersiniz? İşte size kaçınılmaz bir tutarsızlığın ilk nedeni, ancak pek zor bir şeyle önü alınabilir: *Yeterli* bilgi edinmekle. Burada yaşanmışlığın "gerçekliği" eksik olduğundan, onun yerine bilginin gerçeğini koymak gerekir.

Bundan yüz yıl önce ABD halkının Yunanistan'da olup biten üstüne görüş oluşturma hakkını kendinde görmesi önemli değildi. Amerikan hükümeti harekete geçmediği sürece o görüş Yunanistan'ın yazgısı üzerinde etkili olmazdı. O zamanlar dünya daha "büyük"tü, böyle sıkışık değildi, esnekti. Halklar arasında öyle bir uzaklık vardı ki, tutarsız

fikir o mesafeyi aşadursun, zehrinden arınırdı.* Ama şu son yıllarda halklar son derece dinamik bir yakınlığa girdiler, örneğin Amerika'nın büyük toplumsal gruplarının fikri –doğrudan doğruya görüş olarak, yani ABD hükümeti değil– fiilen İspanyol İç Savaşı'na müdahale etmekte. Aynı şeyi İngiliz kamuoyu için de söylüyorum.

Canlarının istediği her konuda fikir yürütme "hakları"nı tartışma konusu yaparak İngilizlerle Amerikalıların fikir özgürlüğünü kısıtlamak yolunda girişimde bulunmak gibi bir niyetim yok elbette. Bir "hak" ya da genellikle o başlığın altına sığınan değersiz bir lafazanlık sorunu değil bu; sadece sağduyu sorunu. Şunu ileri sürüyorum: Kimi ülkelerin kamuoyunun diğer ülkelerin yaşamına müdahalesi günümüzde yersiz, zehirli bir etmen, savaş tutkularını körüklüyor, çünkü görüşleri henüz halklar arasındaki mesafenin değişmiş olmasına uygun bir teknik izlemiyor. İngilizler ya da Amerikalılar İspanya'da olmuş olan ve olması gereken şeyler üstüne görüş bildirme konusunda her türlü hakka sahiptir, ama eğer karşılığında bir zorunluluk kabul edilmezse o hak bir *aşağılama* değerindedir: O zorunluluk İspanyol İç Savaşı'nın gerçeği üstüne iyi bilgilenmiş olmaktır, çünkü o gerçeğin ilk ve en temel bölümü kökenidir, ona yol açan nedenlerdir.

Ama günümüzün iletişim araçları etkisini işte burada gösteriyor ve o etki şimdilerde zararlı oluyor. Çünkü bir halkın öbüründe olup bitenler hakkında hiç durmadan aldığı bilgi miktarı muazzam. İngiliz insanını kendisinin İspanyol İç Savaşı denen tarihsel olay ya da benzeri bir başka acil durum üstüne bilgi sahibi olmadığına nasıl inandırmalı? O biliyor ki İngiliz gazeteleri bütün ülkelerde muhabirler bulundurmak uğruna pek büyük harcamalar yapmaktalar. Biliyor ki, her ne kadar o muhabirlerin arasında görevini tutkuyla ve yanlı ola-

* Şunu da eklemeliyiz ki, o görüşlerde tüm Batı dünyası için yürürlükte bulunan ortak ilkelerin her zaman için büyük payı vardı.

rak yerine getirenlerin sayısı az değilse de, yansızlığı tartışma götürmeyen verileri aktarmadaki titizliği kolay kolay aşılamayacak başka birçokları var. Tüm bunlar doğru, işte doğru olduğundandır ki sonuçta çok tehlikeli.* Çünkü ortaya şöyle bir durum çıkıyor: Eğer İngiliz insanı şu son üç-dört yıla belleğinde bir göz atarsa, dünyada İngiltere açısından vahim bir önemi bulunan bazı şeyler olduğunu ve ülkeyi *apansız yakaladıklarını* fark edecektir. Tarih sürecinde önemi olan hiçbir şey bir anda ortaya çıkmadığından, İngiliz insanı genellikle sandığından çok daha az bilgi sahibi olduğu varsayımını kabul ederse fazla kuşkucu davranmış sayılmaz; ya da edindiği o dünya kadar bilgi dışsal verilerden oluşuyor, ince bir bakış açısının ürünü değil, gerçeğin asıl gerçekliği o verilerin arasından kaçıp gitmekte. Bu durumun müthiş boyutlarından ötürü en göz alıcı örneği işte bu yazının çıkış noktası olan devasa olgudur: İngiliz barışçılığının, İngiltere'nin yirmi yıllık dış politikasının iflası. İngiliz halkının –sayısız gazete muhabirinin varlığına karşın– öbür halklarda sahiden olan şeylerden pek az haberi olduğunu işte o iflas bar bar bağırarak ilan etmede.

Olup biten süreci, karmaşıklığını iyice anlayabilmek amacıyla şematik olarak gözümüzün önüne getirelim. *A* halkının *B* halkından aldığı haberler onda –ister geniş toplumsal gruplarda, ister ülkenin tümünde– belli bir görüşe yol açıyor. İyi de, haberler bugün son hızla, pek bol olarak ve her an geldiğinden, o görüş bundan yüz yıl önce olduğu gibi

---

* Bu nisan ayında, *The Times*'ın Barcelona muhabiri gazetesine durumu anlatmak üzere en ayrıntılı veriler ve kılı kırk yaran sayılar yollamakta. Ama o ayrıntılı verilerle o kılı kırk yaran sayıları işleyen ve anlamlandıran yazı, herkesçe bilinen ve hepsini açıklayan bir şey olarak, atalarımızın Mağripliler olduğundan yola çıkıyor. O muhabirin ne denli çalışkan, ne denli yansız olursa olsun, İspanyol yaşamının gerçeği konusunda bilgi verme yeteneğinden tümüyle yoksun olduğunu kanıtlamak için yeter bu. Şurası kesin ki, halkların karşılıklı olarak birbirlerini tanımalarını amaçlayan yeni bir teknik, gazeteci milletinin kökten bir reforma sokulmasını gerektiriyor.

az çok "seyirlik" düzeyde kalmıyor, kaçınılmaz biçimde etken niyetler yükleniyor, böylelikle müdahale niteliği kazanıyor. Zaten kendince nedenlerle isteye isteye yangına körükle giden ortalık karıştırıcılar da hiç eksik olmaz. Öte yandan, *B* halkı da o uzak ülkenin görüşü, gerginliği, hareketleri üstüne bol bol, hızla, sık sık havadisler alıyor ve yabancının dayanılmaz bir saygısızlıkla kendi ülkesini istila etmiş olduğu, oracıkta, neredeyse hazır ve nazır durmuş, birtakım işler çevirdiği izlenimini ediniyor. Ama o sıkıntı tepkisini katbekat artırarak öfkeye dönüştüren bir şey daha var: *B* halkı aynı zamanda *A* halkının görüşüyle aslında *B*'de olup biten arasındaki tutarsızlığı da fark ediyor. Elâlemin hayatımıza burnunu sokmaya kalkışması zaten sinir bozucudur, üstelik yaşamımızdan tümüyle habersiz olduğunu da belli ederse, cüreti bizi çılgına çevirir.

Madrid'de komünistler ve benzerleri, yazarları ve profesörleri en ağır tehditler altında bildiriler imzalamaya, radyoda konuşmaya vb. zorluyorlarken, önde gelen İngiliz yazarlarından bazıları yazıhanelerinde ya da kulüplerinde rahatça oturmuş, her türlü baskıdan uzakta bir başka bildiri imzalıyorlardı, o bildiride de o komünistlerle benzerlerinin özgürlüğün savunucuları olduklarına güvence veriliyordu. Abartılı tepkilerden, büyük laflardan kaçınalım, ama izin verin, İngiliz okurunu trajikle gülünç arasında gidip gelen böylesi bir olay karşısında ilk davranışımın ne olduğunu hayal etmeye davet edeyim. Öyle, çünkü bundan daha büyük bir tutarsızlıkla karşılaşmak kolay değildir. Bereket ömrüm boyunca psikofizik donanımımda çok kuvvetli bir yasaklama ve dizginleme sistemi geliştirmişimdir –belki de uygarlık bu düzenlemeden başka bir şey değildir– ki, hani Dante'nin de

Beklenen oklar daha yavaştan vurur

dediği gibi, o sürpriz benim gücümü sarsamadı. Yıllar var ki Avrupalı aydında sık görülen hafifliği ve sorumsuzluğu

belirtmeye çalışıyorum, bugünkü kargaşanın nedenleri arasında onun önde gelen bir etmen olduğunu söylemişimdir. Ancak rastlantı sonucu gösterebildiğim bu sakin davranış "doğal" değil. Doğalı şimdi benim o İngiliz yazarlarına karşı şiddetli bir savaş açmam olurdu. Bu yüzden, halklar arasında karşılıklı bilgisizliği yaratmış olan savaş mekanizmasının somut bir örneği bu da.

Birkaç gün önce Albert Einstein İspanyol İç Savaşı üstüne görüş bildirme ve tavır koyma "hakkına" sahip olduğunu sandı. Öyle de, Albert Einstein'ın bugün, yüzyıllar önce ve her zaman İspanya'da olup bitenler konusunda zerrece bilgisi yok ki. Onu saygısızca müdahaleye iten ruh, uzun süredir aydın kişilerin evrensel düzlemde nüfuz kaybetmesine neden olan ruhtur, dünya bu yüzden manevi güçten yoksun kalıp, yönünü yitirmiş durumda.

Bakınız, İspanyol İç Savaşı'ndan bin bir örnekten yalnızca biri olarak söz ediyorum, en yakından bildiğim bir örnek, dileğim İngiliz okurunun bir an olsun, elindeki "bilgi" bolluğuna inat, aslında iyi bilgilenmiş olmadığını kabullenmesini sağlamaktan ibaret. Olur ya, bu onun diğer uluslar üstüne bilgi yetersizliğini düzeltmesine yol açar, dünyanın yeniden bir düzene kavuşması açısından en gerekli koşul bu.

Ama işte size daha genel nitelikli bir örnek. Bu yakınlarda İşçi Partisi kongresi 300.000'e karşı 210.000 oyla, komünistlerle birleşmeyi, yani İngiltere'de bir "Halk Cephesi" oluşmasını reddetti. İyi de, aynı parti ve onun liderlik ettiği kamuoyu başka ülkelerde oluşmuş bulunan "Halk Cephesi"ni en somut, en etkili biçimde destekleyip geliştirmekte. "Halk Cephesi" denen şeyin bir hayır mı, bir felaket mi olduğu sorununa hiç değinmiyorum, yalnızca aynı görüşü savunan bir grubun iki tavrını karşılaştırarak, bunun zararlı tutarsızlığını vurgulamakla yetiniyorum. Oylamadaki sayısal fark öyle bir nicel fark ki,

Hegel'e göre otomatik olarak nitel farklara dönüşen türden. O sayılar gösteriyor ki, İşçi Partisi blokunun gözünde komünizmle birleşme, yani "Halk Cephesi" bir az ya da çok sorunu değil, İngiliz ulusu için korkunç bir hastalık sayıyor onu. Ama şu işe bakın ki, aynı görüşü savunan grup o mikrobu başka ülkelerde yetiştirmekle meşgul; bu da bir müdahale, dahası, denebilir ki savaşçı bir müdahale, öyle ya, kimyasal savaşın birçok özelliğini içeriyor. Bu tür olaylar sürdükçe, dünyada barışı kurmak yolundaki tüm umutlar, bir kez daha yineliyorum, beyhude işe gönül vermektir. Öyle, çünkü İşçi Partisi'nin bu tutarsız tavrı, uyguladığı bu çifte standart İngiltere dışında ancak ve ancak öfke yaratabilir.

Ve o müdahalelerin müdahaleye maruz kalan halkın bir kesimini öfkelendirirken, öbür kesimine hoş geldiğini belirtmek de bana beyhude görünüyor. Bu, gerçeği yansıtamayacak kadar basit bir gözlem. Ülkenin o an için yabancıların görüşleriyle desteklenen kesimi, elbette ki o müdahaleden yarar sağlamanın yoluna bakacaktır. Başka şey yapması aptallık olur. Ancak o görünürde kalan, gelip geçici minnetin altında ülkenin tümünde yaşanan gerçek süreç vardır. Ulus eninde sonunda "kendi gerçeği"nde karar kılar, yani sahiden olmuş olanda; ve her iki kesim, açıkça ilan etseler de etmeseler de, onda fikir birliği ederler. Bu yüzden yabancıların görüşünün tutarsızlığına *karşı* sonunda birlik olurlar. Kalıcı bir minneti yabancılar ancak *rastlantısal olarak*, o canlı gerçeğe uymuş ya da en azından ona aykırı olmadıkları oranda bekleyebilirler. Bilinmeyen her gerçek öcünü almaya hazırlanır. İnsanlık tarihindeki felaketlerin kaynağı bundan başka bir şey değildir. Bir halkın da başka biçimde ve başka nedenlerle de olsa, tıpkı bir kişi gibi bir mahremiyeti olduğunu göz ardı etmeye kalkışan her girişim vahim sonuçlar verecektir – mahremiyet, yani dışarıdan üstünkörü bakıldığında

keşfedilemeyecek bir gizler sistemi. Okur aklına öyle ne olduğu belirsiz, öyle mistik bir şeyler getirmesin. Herhangi bir topluluk işlevini ele alalım, örneğin dili. Herkesçe bilinen bir şeydir, yabancı bir dil ne denli öğrenilirse öğrenilsin, *mahrem yapısıyla* bilinmesi pratikte olanaksızdır. Öyleyse yabancı bir ülkenin siyasal gerçeğini bilmeyi kolay bir şey sanmak saçma olmaz mı?

Dolayısıyla, dünyanın yeni yapısının bir ülkenin bir başka ülkede olup bitenler üstüne geliştirdiği fikir hareketlerini –eskiden neredeyse zararsız olan hareketler– gerçek akınlara dönüştürdüğünü savunuyorum. Avrupa uluslarının daha üst düzeyde bir birleşmeye doğru ilerlerken hangi nedenle birdenbire kendi içlerine çekilmeye başladıklarını, varlıklarını birbirlerine karşı sımsıkı kapattıklarını, sınırların neden yalıtkan dalgıç giysilerine dönüştüğünü açıklamaya yeter bu.

Ben bu noktada, uluslararası ilişkilerde yukarda değindiğimiz hukuka koşut ilerleyen, birincil önemde yeni bir sorun bulunduğuna inanıyorum. Daha önce yeni bir hukuk tekniğinin gerektiğini ileri sürdüğümüz gibi, şimdi de halklar arasında yeni bir ilişki tekniği gerekir diyoruz. İngiltere'de birey kendinde bir başka birey üstüne fikir yürütme hakkını gördüğünde ihtiyatı elden bırakmamayı öğrenmiştir. Yerginin bir yasası olduğu gibi, "kibar davranmanın" da dört dörtlük bir diktası var. Bir halkın bir başka halk hakkındaki fikrine de buna benzer bir düzenleme getirilmemesi için neden yok.

Tabii ki temel bir ilke üstünde fikir birliğine ulaşmak gerekir. Şu ilke üstünde: Halklar, uluslar mevcutturlar. Gel gelelim bugünkü sıkıntıları doğurmuş olan köhne, ucuz "enternasyonalizm" aslında bunun tersini düşünüyordu. Kökeninde bir ulusun ne olduğunu, ulus denen şeylerin dünyada yer alan, hesaba katılması zorunlu, dört dörtlük bir gerçek olduğunu bilmemenin yattığını keşfetmedikçe,

o enternasyonalizmin öğretilerinin ve etkinliklerinin hiçbiri anlaşılamaz. Hesaplarını yaparken ulusların varlığı gibi bir ayrıntıyı hep unutan, garip bir enternasyonalizmdi o.*

Okur belki de bu noktada pozitif bir öğreti ister. Benimkinin ne olduğunu belirtmekte sakınca görmüyorum ve tabii böylece kendi kendimi şematik bir açıklamanın tüm sakıncalarına sunmuş oluyorum.

İngilizcesi bir hayli okur bulmuş olan *Kitlelerin Ayaklanması* kitabımda Avrupa ulusları için daha ileri bir ortak yaşam biçimini ileri sürüyor ve savunuyorum, yani Avrupa birliğinin hukuksal ve siyasal düzenlenmesinde yeni bir adımı. Bu Avrupa fikri o çetrefil enternasyonalizmin tam tersi. Avrupa ulus-arası nitelikli değildir, olmayacaktır da, çünkü net tarih kavramlarıyla konuşursak, kofluk, boşluk, bir hiç anlamına gelir o. Avrupa ulus-ötesi olacaktır. Batı dünyasının uluslarını biçimlendirmiş bulunan o aynı esin yeraltında mercan resiflerini oluşturan yavaş ve sessiz çoğalmayla işini görmeyi sürdürmektedir. Enternasyonalizmin temsil ettiği metotlu çarpıtma, Avrupa'nın somut ve eksiksiz birliğine ancak ve ancak bir zıvanadan çıkmış milliyetçilikler döneminden geçerek ulaşılabileceğinin görülmesini engellemiştir. Daha önceki geleneksel yaşam biçimi son haddine değin yaşanmadıkça yeryüzünde yeni bir yaşam biçimi yerleşemez. Avrupa ulusları şimdilerde son sınırlarına ulaşmaktalar, en ileri aşama ise Avrupa'nın yeni bütünleşmesi olacaktır. Çünkü olgu budur. Ulusları yaprak yaprak bir araya getirmek değil, Batı dünyasının tüm zengin engebelerini yerinde bırakarak bütünleştirmek. Şimdilerde, az önce dolaylı olarak anlattığım üzere, Avrupa toplumu buharlaşmış gibi görünü-

---

* Kara bulutlar gibi ufukta hâlâ toplanmakta olan en büyük tehlikeler doğrudan doğruya siyasal kesimden gelmiyorlar, ekonomik kesimden geliyor. Dünyada korkunç bir ekonomik felaket ne noktaya kadar önlenebilir? Ekonomistler koydukları tanıya güven kazanmamız için bize fırsat vermeliler. Ama doğrusu ya, konuyla hiç ilgileniyor gibi değiller.

yor. Ama bunun ortadan yok olduğu ya da hepten dağıldığı anlamına geldiğini sanmak hata olur. Avrupa toplumunun bugünkü anarşik durumu ve paramparçalığı onun gerçekliğinin yeni bir kanıtıdır. Öyle, çünkü eğer Avrupa'da bu oluyorsa, onun ortak inancında, Avrupa inancında, toplumsallaşmasını oluşturan *geçerli ilkeler* konusunda bunalıma düşmesindendir. Yani tutulduğu illet ortaktır. Avrupa hasta da, şu ya da bu uluslar pek sağlıklı, dolayısıyla Avrupa'nın ortadan kaybolup yerini başka bir tarihsel gerçeğe bırakması –örneğin birbirinden kopuk uluslar ya da batı Avrupa'dan köküne değin kopmuş bir doğu Avrupa– demek değildir bu. Ufukta hiç de öyle bir şeyler görünmüyor, illet ortak bir Avrupa illeti olduğuna göre, toparlanması da yine öyle olacaktır. Böylece, sıra Avrupa'nın iki ayrı kamusal yaşam biçiminde *eklemlenmesine* gelecektir: Yeni bir liberalizm biçimi ve, uygun olmayan bir deyimle, "totaliter" diye adlandırılan biçim. Daha ufak halklar geçiş dönemini ve aracılık konumlarını benimseyeceklerdir. Avrupa'yı bu kurtaracaktır. Her yaşam biçiminin kendi karşıtına gereksindiği bir kez daha ortaya çıkacaktır. "Totalitarizm" sulandırma, arıtma yoluyla "liberalizm"i kurtaracaktır, o sayede yakın zamanda yeni bir liberalizmin totaliter rejimleri yumuşattığını göreceğiz. Bu salt mekanik ve geçici denge yeni bir asgari sükûnet aşamasına olanak sağlayacaktır; bu, ruhların derininde var olan ormanda yeni bir inancın pınarının bir kez daha fışkırması için şarttır. Tarihin asıl yaratıcı gücüdür bu, ama kargaşanın ortasında fışkırmaz o pınar, ancak topluluklar ihtiyatla kendi benliklerine daldığında fışkırır.

Paris, Aralık 1937

EKLER

ÇAĞIN DİNAMİĞİ

Buyruk Vitrinlerin

Toplumsal yaşamı yönlendiren tek gücün para olduğunu söylüyorlar. Aslında gerçeğe ince ayrıntılı bir mercekle bakacak olursak, bu deyişteki hata payı doğru payından fazladır. Ama iri bir mercekten bakışın da bir oranda hakkı vardır, dolayısıyla o korkunç hükmü kabullenmekte sakınca yok.

Ancak, fikrin aydınlatıcı olması istenirse, içine bazı maddeler ekleyip, bazı maddeleri çıkarmak gerekir. Çünkü tarihin birçok dönemlerinde bu şimdi söylenen şey söylenmiştir, ki bu da ya asla doğru olmamış olduğu ya da çok farklı anlamlarda doğru olmuş olduğu kuşkusunu uyandırıyor. Öyle ya, birbirinden pek farklı çağların böylesine başat bir noktada düşünce birliği etmeleri garip. Genellikle, geçmiş çağların kendileri üstüne söylediklerine pek kulak asmamalı, çünkü –belirtmek zorundayız ki– kendileri hakkında pek fikir sahibi değillerdi. Bu kendi oluş biçimi konusunda feraset, kendi yazgısı üstüne berrak fikirlere sahip olma tarihte nispeten yeni bir şeydir.

İsa'dan önce VII. yüzyılda Akdeniz'in tüm doğusunda ünlü bir deyiş yayılmıştı: *Khrémata, khrémata aner!* "İnsanı insan yapan parasıdır, parası!" Sezar döneminde de aynı şey dillerde dolaşıyordu; XIV. yüzyılda onu şiar edinen bizim

ortalık karıştırıcı başrahip de Hita'mızdı*, XVII. yüzyılda Gòngora** onu dizelerine aktardı. O ısrarlı nakarattan ne sonuç çıkarmalıyız? Paranın icat edildiğinden beri, büyük bir güç olduğunu mu? Bunu vurgulamaya gerek yoktu, herkesçe bilinen şeydir. Bütün o yakınmalarda daha ileri bir şeyler ima ediliyor. Yakınan kişi, en azından, paranın olması gerektiğinden daha fazla gücü oluşuna şaştığını dile getiriyor. Peki o kanı, yani paranın gerçekte sahip olduğundan daha az güce sahip olması gerektiği inancı nereden çıkıyor? Yüzler ve yüzlerce yıl sonra o hiç değişmeyen duruma nasıl olmuş da alışmamışız ki, hep şaşırtıyor bizi?

O, belki de herkesçe kabullenilmesi bizi tiksindiren tek toplumsal güç. Genellikle bizde öfke uyandıran kaba kuvvet bile eninde sonunda yüreğimizde bir sempati ve takdir yankısı bulur. Benzeri bir kuvvet oluşturarak onu savuşturmaya özendirir bizi, ama tiksindirmez. Denebilir ki, şiddetin şu ya da bu etkisi bizi isyan ettirir; ama kendisi bir sağlık belirtisi, canlıların muhteşem bir niteliği gibi görünür ve eski Yunanlının onu Herkül figüründe tanrılaştırmış olmasını anlarız.

Ben sanıyorum ki, paranın gücü karşısında hep yinelenen o şaşkınlık henüz açıklığa kavuşturulmamış bazı sorunların fitilini ateşliyor. O buyurgan güç karşısında en yürekten, en acıklı çığlıklarla yakınılan çağlar birbirlerinden çok farklı. Yine de aralarında ortak bir yan bulunabilir: Hepsi de ahlaksal bunalım çağlarıdır, iki aşama arasındaki geçiş dönemleridir. Bir çağda geçerli olan toplumsal ilkeler gücünü yitirmiştir de, onu izleyecek olan çağı yönlendirecek olan ilkeler henüz olgunlaşmamıştır. Nasıl olmuştur bu? Yoksa para ona

---

* Juan Ruiz (Hita Başpiskoposu lakabıyla tanınır): XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir şair, ortaçağ İspanyol edebiyatının en önemli yapıtaşlarından birinin yazarıdır (ç.n.)

** Luis de Góngora y Argote (1561-1627): İspanyol Altın Çağ edebiyatının önde gelen şair ve tiyatro yazarı (ç.n.)

aşağılayarak atfedilen güce aslında sahip değildir de, etkisi ancak toplumu düzenleyen diğer güçler geri plana çekildiğinde mi kesinlik kazanır? Eğer öyleyse, insanlığın para karşısında kapıldığı boyun eğme ile tiksinme karışımı o garip duyguyu daha iyi anlayabiliriz; o şaşkınlık, hep öyle paranın hak etmediği bir güce sahip olduğuna değinilmesi bundandır. Anlaşılıyor ki, parada o gücün bulunmaması gerekiyor, çünkü aslında kendine ait değil, başka güçlerin bıraktığı boşluktan yararlanmakta.

Fazlasıyla karmaşık bir sorun bu, öyle birkaç tümceyle çözümlenebilecek türden değil. Bu söylediklerimin tümü yalnızca olası bir yorumdan ibaret. Önemli olan tarihi ekonomi terimleri içinde ele almaktan kaçınmak, çünkü sorunun tüm ilginçliğini ezer geçer, tüm tarihi paranın tekdüze sonucuna dönüştürür. Çünkü fazlasıyla açık seçik olan bir şey var: İnsanlığın birçok dönemlerinde paranın toplumsal gücü çok azalmış, insanların ortak yaşantısına ekonominin dışındaki bazı kuvvetler yön vermiştir. Günümüzde Yahudiler para sahibi ve dünyanın efendileri, ama ortaçağda da paraları vardı ve Avrupa'nın en istenmeyen kişileriydiler. Feodalite zamanlarında başlıca zenginlik biçiminin, ekonomik gerçeğin para olmadığını söylemesin kimse. Bu doğrudur aslında, ortaçağ ekonomisinin hiyerarşisinde paranın başlı başına taşıdığı değeri kabul etmek gerekir, ama yine de o Yahudiler toplum içinde servetlerinin karşılığı olan yeri tutmuyorlardı. Marksistler işleri kendi savlarına uygun bir raya oturtmak amacıyla ekonomik gelişimin kapitalizm-öncesi aşamasında paranın değerini fazla küçümsemişlerdir ve ortaçağ devletlerinde Yahudi parasının gerçek önemini göstermek için, o dönemin ekonomik tarihini daha sonraları yeniden yazmak şart olmuştur.

Kimse, en idealist kişiler bile, paranın tarihte almış olduğu önemden kuşku duyamaz, ama birincil ve temel nitelikli bir kuvvet olduğundan belki kuşku duyabilir. Belki de top-

lumsal güç normalde paraya bağlı değildir de, tersine, paranın dağılımı toplumsal güce göredir, savaşçı bir toplumda savaşçıya, teokratik bir toplumda rahibe gider. Sahici bir toplumsal gücün belirtisi hiyerarşiler yaratmasıdır, kamunun bedeni içinde bireyi belirginleştiren odur. Dolayısıyla: XVI. yüzyılda bir Yahudi ne büyük bir servete sahip olursa olsun, ikinci sınıf bir insandı, Sezar zamanında ise en varlıklı sınıf olan "atlılar" toplumun üst basamaklarına tırmanamazlardı.

Gerçeğe en yakın sav, paranın ikincil bir toplumsal etmen olduğu, toplumun büyük mimarisini başlı başına esinlemeye yetmediği gibi görünüyor. Bütün toplumsal binaların dengesinde etkili olan belli başlı güçlerden biri, ama yapı biçiminin esin perisi değil. Buna karşılık, sahici ve normal tarihsel güçler –ırk, din, politika, fikirler– açık verdi miydi, boşlukta kalan tüm toplumsal enerji parada toplanır. Yani şöyle diyebiliriz, başka nüfuzlu etmenler buhar olup uçtuğunda, geriye maddi bir etmen olduğundan ötürü buharlaşamayan para kalıyor. Başka bir deyişle: Para ancak başka bir ilkenin buyurganlığı olmadığında buyurgandır.

Paranın hâkimiyetine baş eğmiş olan tüm çağların ortak yanı, birer geçiş dönemi olmaları böyle açıklanır. Siyasal ve ahlaksal bir anayasa ölüp gittiğinde, toplum insanları hiyerarşiye sokacak bir nedenden yoksun kalıyor. Bu da olanaksız bir durum. Eşitlik yanlısı safdilliğe karşın, hiyerarşik düzenlemenin toplumsallaşmanın temel dürtüsü olduğunu belirtmek zorundayız. Normal koşullarda beş kişinin bulunduğu yerde kendiliğinden bir hiyerarşik yapı beliriverir. Bunun hangi ilkeye uyduğu bir başka sorundur. Ama her zaman için bir ilke bulunmalıdır. Eğer normal ilkeler yoksa, hiyerarşiyi belirleyen ve toplumsal sınıfları biçimlendiren bir sözde-ilke olur. Bir dönemde –XVI. yüzyılda– Hollanda'da en imrenilen kişi falan ender lale türüne sahip olandı. İnsan hayali o bastırılmaz hiyerarşi içgüdüsüne uyarak her zaman yeni bir eşitsizlik konusu icat etmeyi başarmıştır.

Ama bu yazıya fırsat veren başlangıç tümcesini böylece sınırlayarak kendi kendime şu soruyu yöneltiyorum: Acaba çağımızda paranın herhangi bir geçmiş çağda olduğundan daha büyük bir toplumsal güce sahip olduğunu ileri sürmek için bir neden var mı? Bu merakı gidermek de pek kolay değil. Ölçüyü kaçırırsak, günümüzde olup biten her şeyi gelmiş geçmiş çağlar boyunca görülmedik ve olağanüstü sayarız. Yine de, fikrimce çağımızın gelip geçmiş tüm çağlara kıyasla daha fazla para canlısı olduğu kuşkusuna ağırlık kazandıran bir neden var. Çağımız da bir bunalım çağı: Daha birkaç yıl önce geçerli olan değerler etkilerini kaybetmiş durumda. Toplumsal yaşantıya ne din egemen, ne de ahlak. Entelektüel ve sanatsal kültüre verilen değer bundan yirmi yıl öncesine kıyasla daha az. Geriye kala kala para kalıyor. Ancak, daha önce belirttiğim gibi, bu durum tarihte birçok kez görülmüştür. Günümüzün yeniliği, benzersizliği bu diğer konjonktür. Eskiden paranın, gücü açısından, kendi özünden gelen otomatik bir sınırı vardı. Para bir şeyleri satın alabilmeye yarayan bir araçtan öte bir şey değildir. Ama satın alınacak az şey varsa, para ne denli bol olursa olsun, diğer güçlerle çatışmasında ne denli serbest olursa olsun, etkisi fazla olmayacaktır. Bu bize parayı baş tacı eden çağları sıralama olanağı veriyor, şöyle diyebiliriz: Paranın toplumsal gücü –diğer koşullar eşit kaldığı sürece– satın alınabilecek nesnelerin çokluğu oranında artar, yani doğrudan doğruya paranın miktarı arttığı oranda değil. Gelelim günümüze: Modern endüstri tekniğin akıllara durgunluk veren icatlarıyla birleşince, son yıllarda piyasaya öylesine bol, öylesine çeşitli ve farklı nitelikte nesneler sürmüş bulunuyor ki, para özündeki amacı olağanüstü geliştirebiliyor: O amaç satın alma eylemidir.

XVIII. yüzyılda da büyük servetler yok değildi, ama satın alınacak pek fazla şey yoktu. Varlıklı biri, piyasada bulunan bir avuç malın dışında bir şeyler isterse, kendine bir heves ve

o hevesin gerektirdiği nesneyi icat etmek durumundaydı, sonra da onu üretecek el sanatçısını arayıp bulmak ve imalat için gereken süreyi beklemek zorundaydı. Para ile nesne arasındaki bu çetrefil ilişkiyi büsbütün karmaşıklaştıran ruhsal durumlar da vardı –varlıklı kişinin istekler üretecek düş gücü, el sanatçısının seçimi, onun teknik çabası vb.– alıcı ister istemez onlara bağlıydı.

Oysa şimdi adamın biri kente geldikten sonra, dört gün içinde çevrenin en ünlü ve imrenilen kişisine dönüşebiliyor: Vitrinlerin önünde gezinerek en nitelikli malları –en iyi otomobili, en iyi şapkayı, en iyi çakmağı vb.– seçip satın alması yeter. Öyle bir robot da düşünebiliriz pekâlâ, otomatik olarak elini cebine atabilsin yeter, kentin en ünlü kişisi olması işten bile değildir.

El Sol, 15 Mayıs 1927.

Gençlik

I

Tarihsel değişimler asla insan organizmasının dışındaki nedenlerden kaynaklanmaz, en azından aynı zoolojik dönem içinde. Yeryüzünde en eski söylencelerde bulanık biçimde anımsandığı üzere birtakım felaketler –tufanlar, kıtaların denizin dibine gömülmesi, ani ve şiddetli iklim değişiklikleri– olmuşsa, yol açtıkları sonuç tarihselliğin sınırlarını aşmış, insan soyunu tür olarak etkilemiştir. En büyük olasılık insanoğlunun o çapta felaketlere asla tanık olmuş olmadığıdır. Anlaşıldığı kadarıyla, insan yaşantısı hep çok gündelik olmuştur. Türümüzün bildiği en şiddetli iklim değişiklikleri olan buzul çağları öyle büyük bir gösteri özelliği taşımıyordu. Yıllık ısı ortalamasının bir süre beş-altı derece düşmesi buzullaşma için yeterlidir. Sonuçta yazlar daha serin geçer. O sürecin yavaşlığı ve yumuşaklığı organizmanın tepki göstermesine zaman bırakır, çevrenin fiziksel değişimine organizmanın içinden gelen o tepki de asıl tarihsel değişikliktir. Çevrenin mekanik olarak yaşamı biçimlendirdiği fikrini elden bırakmakta yarar var; yani yaşamın dıştan içe doğru gelişen bir süreç olduğu fikrini. Dışsal farklılaşmalar ancak organizmanın içinde birtakım farklılaşmaların dürtüsü olarak işlerler; daha çok canlı varlığın karşılık ver-

diği sorulardır onlar, o karşılık da geniş bir öngörülmezlik payı taşır. Her bir tür, türlerin her bir çeşidi, hatta her birey az çok farklı bir yanıt verecektir, asla aynı yanıtı değil. Yani yaşamak içten dışa doğru yapılan bir işlemdir, o nedenle de değişimlerinin nedenleri ya da ilkeleri organizmanın kendi içinde aranmalıdır.

Böyle düşündüğümde, en derin ve kapsamlı tarihsel olgularda, az çok belirginlikle, en ilkel biyolojik farkların kesin etkisinin görülmesi bana pek akla yatkın gibi geldi. Yaşam erkektir ya da dişidir, gençtir ya da ihtiyardır. Bu en temel ve birbirinden en farklı yaşamsallık biçimlerinin tarihi şekillendiren dev güçler olmadığı nasıl düşünülebilir? Bence, otuz yıl kadar önce, en ilkel toplumsal örgütlenmenin şu büyük yaşamsal kategorilerin topluluk kitlesindeki izinden başka bir şey olmadığı fark edildiğinde, en büyük sosyolojik keşiflerden biri yapılmış oldu: Cinsiyet ve yaş. Toplumun en ilkel yapısı, barındırdığı bireyleri erkekler ve kadınlar, bu cinsel sınıflardan* her birini de çocuklar, gençler, ihtiyarlar olarak yaş sınıflarına bölmeye indirgenir.

Erkeklik ve kadınlık, gençlik ve yaşlılık iki karşıt güç çiftidir. O güçlerin her biri tüm yaşamın kendi karşıtınınkine ters yönde harekete geçirilmesi anlamına gelir. Sonuçta farklı yaşam tarzları gibidirler. Ve hepsi de tarihin her anında birlikte var olduklarından, aralarında bir çatışma, bir cebelleşme doğar, her biri insan yaşamını bütünüyle kendi yönüne doğru sürüklemeye çabalar. Bir çağı doğru dürüst anlayabilmek için o dört gücün oluşturduğu dinamik denklemi belirlemek ve kendi kendine şöyle sormak gerekir: Kim daha güçlü? Gençler mi, yaşlılar mı, yani olgun insanlar mı? Erkekler mi, kadınlar mı? Yüzyıllar boyunca iktidarın o güçlerden birinden öbürüne doğru nasıl yer değiştirdiğini izle-

---

* O kadar ki kimi ilkel toplumlarda iki dil vardır, biri yalnızca erkeklerin konuştuğu, öbürü yalnızca kadınların konuştuğu dil.

mek pek ilginçtir. O zaman daha başlangıçtan varsayılmış olması gereken şeyin farkına varılır: Her türlü yaşam ritmik olduğundan tarihsel yaşam da öyledir ve temel ritimler aynen biyolojik ritimlerdir; yani erkekliğin egemen olduğu çağlar bulunduğu gibi, kadınlık içgüdüsünün hâkimiyetindeki çağlar da vardır, gençlerin çağı da vardır, yaşlıların çağı da.

İnsan denen varlıkta yaşam ikiye katlanır, çünkü bilinç işe karışınca ilkel yaşam onda yansır: Onun tarafından fikir, imge, duygu biçiminde yorumlanır. Ve tarih her şeyden önce zihnin, ruhun tarihi olduğundan, o ritmik hâkimiyetlerin bilince nasıl yansıdığını betimlemek ilginç olacaktır. Organizmanın gizli atölyelerinde gençlikle yaşlılığın, erkeklikle kadınlığın sürdürdüğü gizemli savaşım, bilince tercihler ve küçümsemeler biçiminde yansır. Bakarsınız, bir çağ gelir, gençlik yaşamının niteliklerini baş tacı eder, olgunluk yaşamınınkileri erteler, bir kenara iter ya da en büyük güzelliği erkeksi davranışlardansa kadınsı davranışlarda bulur. Kimi zaman ani gelişen o tercih değişiklikleri neden olur peki? Hakkında henüz tek açık seçik söz edemeyeceğimiz bir sorun bu.*

Bence açık seçik görülen bir şey varsa o da çağımızın özelliğinin gençlerin kayıtsız şartsız egemenliği olduğudur. Bizimkiler kadar yaşlı halklarda ve kahramanlıktan çok ıstırap içeren bir savaşın ardından, yaşamın birdenbire bir muzaffer gençlik çehresi almış olması insanı şaşırtıyor. Aslında başka birçok şey gibi, gençlerin bu hâkimiyeti de ta 1890'lardan, yüzyıl sonundan beri hazırlanmaktaydı.

---

* Yaşayan organizmanın tüm değişikliklerinde olduğu gibi, bunlarda da payı görülen bir etmen var kuşkusuz, ama onu kesin olarak kabullenmeye yanaşmıyorum. Çelişkidir o. Yaşamın kaçınılmaz bir koşulu var: Yoruluyor, bir dürtüden bıkıyor – aynı zamanda karşıt dürtüye hazırlıyor kendini. Eğer bir resim biçeminde figürler dikey konumda görünürlerse, çok büyük bir olasılıkla, kısa süre sonra figürleri diyagonal konumda gösteren başka bir biçem doğacaktır (1500'lerden 1600'lere kadar İtalyan resim sanatının değişimi).

Olgunluk ve yaşlılık bugün şu taraftan, yarın öbür taraftan kovuldu: Onların yerine özel nitelikleriyle genç adam geçip oturdu.

Bilmem gençliğin bu zaferi gelip geçici bir olgu mu, yoksa insan yaşamının aldığı derin bir tavırdır da bütün bir çağa damgasını mı vuracak? Öyle bir kehanette bulunabilmek için bir süre geçmesi gerek. Olgu henüz çok yeni, gençlik tarzındaki bu yeni yaşantının birazdan söyleyeceğim şeyi başarıp başaramayacağı henüz belli olmadı, ama onsuz zaferinin sürmesi olanaksızdır. Ancak yalnızca bugünün görünümüne bakacak olursak, şöyle demek durumunda kalıyoruz: Tarihte gençlerin baskın olduğu başka çağlar olmuştur, ama doğru dürüst tanıdığımız* çağlardan hiçbirinde o üstünlük böylesine ezici ve dışlayıcı olmamıştır. Eski Yunan'ın klasik çağında tüm yaşam delikanlının çevresinde örgütlenir, ama dengeleyici bir güç olarak yanı başında onu eğitip yöneten olgun erkek vardır. Sokrates-Alkibiades çifti V. yüzyıldan İskender'in zamanına değin gençlikle olgun çağın dinamik denklemini pek güzel simgeleştirir. Genç Alkibiades toplumda zafere ulaşır, ama Sokrates'in temsil ettiği ruha hizmet etmek koşuluyla. Böylelikle gençliğin hoşluğu ve gücü, onlardan üstün, onlar açısından kural, özendirme ve dizginleme görevini yapan bir şeyin hizmetine sokulmuştur. Buna karşılık Roma yaşlıyı gence yeğ tutar, senatör, aile babası figürüne boyun eğer. Bununla birlikte, "evlat", genç, senatörün karşısına her zaman muhalefet olarak dikilir. Mücadeleleri yüzyıllarca süren iki partinin adları o çifte güce gönderme yapar: Patriciler ve proleterler. Her ikisi de "evlat" anlamını içerir, ama patriciler devletin yasalarına göre evlenmiş yurttaş

* Fikrimce insanların, aralarında devlet de bulunan bazı şeylerinin açıklanabilmesi için çok ilkel çağlarda gençlerin ezici hâkimiyette oldukları bir dönemin yaşanmış olduğu varsayılmalıdır, nitekim günümüzün vahşi halklarında o dönemin birçok olumlu izi kalmıştır.

babanın evlatlarıdır, bu sayede onun mallarının varisidirler, oysa proleter yalnızca babasının bedeninden gelmedir, "birisi"nin resmen tanınmış evladı değildir, sadece babasının soyunu sürdürür, mirasçısı değildir, oğul-uşaktır.

Bizimki gibi bir gençlik çağına daha rastlamak için Rönesans'a değin gerilemek gerekir. Okur Avrupa'nın yaşamış olduğu çağları şöyle bir aklından geçirsin. XIX. yüzyılın tamamına değişik oranlarda sinmiş olan romantizm akımı başlangıcında bir gençler çağıymış gibi görünebilir. Nitekim geçmişe karşı bir başkaldırmayı, gençliğin kendi kendisini kanıtlama denemesini içerir. Fransız Devrimi bir önceki kuşağı ezip geçmişti, on beş yıl süreyle pek genç adamların toplumun en önde gelen mevkilerine ulaşmalarına izin verdi. Jakobenler ve General Bonaparte çocuk sayılırlardı. Gel gelelim o çağ sahte bir gençlik zaferi örneği sunar, romantizm özünde gerçeklikten yoksun olduğunu ortaya koyacaktır. Genç devrimci daha önceki iki yüzyılda derlenip toparlanmış eski fikirlerin ancak uygulayıcısıdır. Gencin o zamanlar kanıtladığı şey gençliği değildir, devraldığı ilkelerdir: Hiçbir şey doğuştan yaşlı Robespierre gibi çağının temsilcisi değildir. Romantizm XVIII. yüzyıla tepki gösterdiğinde bu daha önceki bir geçmişe geri dönmek içindir ve gençler kendi yüreklerine baktıklarında, burada yalnızca yaşama karşı bir hevessizlik bulurlar. *Blasé*'lerin*, intihar edenlerin, yürüyüş ve duyuş tarzlarında zamanından önce yaşlanmış olma havasının çağıdır. Delikanlı için için yaşlı adama öykünür, onun yorgun hallerini yeğler, kendi toyluğundan sıyrılmakta acele eder. XIX. yüzyılın tüm kuşaklarının emeli tez elden olgunlaşmaktı, kendi toyluklarından tuhaf bir utanç duyuyorlardı. Bir de günümüzün gençlerine –kızlı erkekli– bir bakın, ergenliklerini alabildiğine uzatma, hatta ergenliğe sonsuza değin yerleşip kalma derdindeler.

---

* *Blasé*: bezginler (ç.n.)

Bir adım daha geriye gidecek olursak, tam anlamıyla *viellot** bir yüzyıla düşeriz, gençliğin her türlü niteliğinden iğrenen, duygulardan ve tutkulardan, esnek, çıplak bedenden nefret eden bir dönem. Çökmüşlere hayran bir yüzyıl Voltaire'in adımlarını ürpertiyle izler, oysa kırışıklarının sayısız tebessümüyle kendi kendisine gülümseyen bir cesettir o. Yüzyıl, o yaşam tarzının son haddi olarak, sanki başına ihtiyarlığın karları yağmış gibi yapar, pudralanmış peruklar ömrünün ilkbaharını yaşayan bütün alınları –erkeğin olsun, kadının olsun– altmış yaş havasıyla örter.

O sanal gerilemede XVII. yüzyıla ulaştığımızda safdilce bir şaşkınlıkla kendi kendimize sormamız gerekir: Nereye gitti gençler? Bu çağda geçerli olan şey galiba kırk yaşlarında olmak: Giyimler, görenekler, haller ancak o yaştaki insanlara uygun. Ninon'un belirsiz gençliği değil, olgunluğu değerlendirilir. Yüzyıla simsiyah İspanyol giysileri içinde Descartes egemendir. Dört bir yanda aranan şey *raison*, yani akıldır, en çok ilgi çeken konu ise dinbilim: Cizvitler Jansen'e karşı. Dâhi çocuk Pascal, zamanından önce geometri uzmanlarının yaşlılığını sergilediğinden ötürü dâhidir.

El Sol, 9 Haziran 1927

II

Her yaşamsal davranış ya bir hâkimiyet hareketidir ya da bir uşaklık davranışı. Üçüncü bir olasılık yoktur. İkisinin ortasında kalıyor gibi görünen savaş eylemi, aslında o iki hareketten birisine girer. Saldırı savaşı zafere olan güvenden doğar ve hâkimiyete yöneliktir. Savunma savaşı genellikle korku taktiklerinden yararlanır, çünkü saldırıya uğrayan kişi ruhunun derininde ona saldıranı kendinden üstün görmekte-

---

* *viellot*: ihtiyar (ç.n.)

dir. İki davranış biçiminin birinde ya da öbüründe o nedenle karar kılınır.

Uşakça davranış, varlık kendi kendine odaklanmış olmadığı, kendi değerine güvenmediği ve her an kendini başkalarıyla kıyaslar durumda olduğu için o niteliği taşır. Şu ya da bu biçimde başkalarına ihtiyaç duyar; hayırseverliklerine ya da bağışlamalarına ihtiyacı olmadığı zaman sakinleşmek için takdirlerine ihtiyacı vardır. Bu yüzden hep başkalarına odaklı bir davranıştır. Hizmet etmek, yaşamımızı yalnızca başka biri beğensin ya da yararlansın diye yapılan hareketlerle doldurmaktır. O başka kişinin açısından bakıldığında anlam kazanır, bizim yaşamımız açısından bakıldığında değil. İlke olarak uşaklık budur, kendi açısından değil, başkasının açısından yaşamak.

Buna karşılık hâkimiyet tarzı zafer içermez. O nedenle, savunanın tam bir yenilgisiyle sonuçlanan kimi savunma savaşı durumlarında en katkısız halinde ortaya çıkar. Numancia* bunun ibret verici örneğidir. Numancialıların kendilerine sarsılmaz bir güvenleri vardı. Roma'ya karşı çarpışmaları saldırı olarak başlamıştı. Düşmanı küçümsüyorlardı, nitekim Roma'yı defalarca yendiler.** Denecektir ki, daha sonraları Roma üstün kuvvetlerini toparlayıp daha etkin biçimde düzenleyince Numancia'yı sıkıştırdı, o da savunmaya geçti, ama yine de tam olarak savunma değildi, kendi ken-

---

* Numancia: İÖ II. yüzyılda Kastilya bölgesinin bugünkü Soria kenti yakınlarında yer almış olan bir Keltiber kenti. İber yarımadasını işgale gelen Romalılara karşı umutsuzca direnişiyle efsaneleşmiştir. İÖ 153 yılında başlayan Roma saldırılarına yirmi yıl süreyle karşı koymuş, sonunda on üç aylık bir kuşatmanın ardından çaresiz kalan Numancialılar, teslim olmaktansa kentlerini ateşe vererek içinde ölmeyi yeğlemişlerdir (ç.n.)

** Numancia savaşını bize ayrıntılarıyla, Roma yaşamına getirdiği sonuçlarla, siyasal değişikliklerle, kurumlardaki reformlarla vb. anlatacak kişi hayırlı bir iş yapmış olur. Çünkü İspanya'nın bugünkü durumuyla olan koşutluğu şaşırtıcı ve aydınlatıcıdır.

dini yok ediyor, eziyordu. Düşman kuvvetlerinin maddi üstünlüğü egemen ruhlu halkı yok olup gitmeyi tercihe sürükledi. Çünkü yalnızca kendine odaklı yaşamayı biliyordu ve yazgısının ona sunduğu yeni yaşam biçimini –uşaklığı– aklı almıyordu, bu ona doğrudan doğruya hayatı reddetmek gibi geldi: Dolayısıyla ölümdü.

Daha önceki kuşaklarda gençlik olgunluk kaygısıyla yaşardı. Yaşlılara hayranlık duyardı, onlardan kurallar –sanatta, bilimde, politikada, göreneklerde ve hayat tarzında– devralırdı, onların beğenisini bekler, onları rahatsız etmekten çekinirdi. Kendini toyluğuna, yaşına özel işlere gizli kapaklı teslim ederdi, yaşamının bir kenarında kalırdı onlar. Gençler gençliklerini uygulanması gereken kurallara karşıt bir şey gibi algılarlardı. O durum, nesnel düzlemde toplumsal yaşamın onlara göre düzenlenmemiş olmasında kendini belli ederdi. Görenekler, topluluğun zevkleri olgun kişilere uygun yaşam biçimine uyarlanmıştı, gençler onların bıraktıkları artıklarla yetinmek ya da kendilerini hovardalığa vurmak durumundaydılar. Giyimlerinde bile ihtiyarlara öykünmeye zorlanırlardı: Modalar yaşlıların gereksinimlerinden esinlenirdi. Genç kızlar "uzun tuvalet" giyecekleri, yani annelerinin elbiselerine bürünecekleri anı düşlerlerdi.

Bu konuda inanılmaz bir değişim yaşandı. Bugün gençlik durumun tartışma götürmez hâkimi oldu, her hareketiyle o hâkimiyeti haykırıyor. Davranışıyla ileri yaştakilerin ona vız geldiğini açıkça ilan etmede. Günümüzün genci gençliğini öylesine bir kararlılıkla, öylesine gözü kara yaşıyor, kendini ona öylesine güvenle bırakmış ki, dünya sanki yalnızca onunmuş gibi. Olgun yaştakilerin onun hakkında ne düşündükleri umurunda bile değil; dahası var: İleri yaş gözünde neredeyse gülünç bir değer almış.

İşler tersine dönmüş. Günümüzde orta yaşlı kadınlarla erkekler handiyse tedirgin yaşıyorlar, sanki hayat hakları yokmuş gibi belli belirsiz bir duygu içindeler. Dünyanın öyle-

ce gençliğin istilasına uğramış bulunduğunu fark ediyorlar ve alttan alan davranışlar sergilemeye başlıyorlar. (Nice kez savunmuşumdur, moda bir havailik olayı değildir, derin nedenlere bağlı, büyük tarihsel önem taşıyan bir olgudur. Ele aldığımız örnek bu savı fazlasıyla açıklıyor.)

Bugünkü modalar genç bedenler düşünülerek yaratılmış, kendilerini oğullarının kızlarının kılıklarına öykünmek zorunda gören analarla babaların hali içler acısı. Hayatın ileri bir aşamasına gelmiş olan bizler yolumuzu şaşırmış gibiyiz, geçtiğimiz yolda sanki yanlış yola girmişçesine gerisingeri gitmeye, –ister istemez– olduğumuzdan daha genç olmaya zorlanıyoruz, işitilmedik bir şey bu. Şahsımızda artık bulunmayan bir gençliği varmış gibi göstermek de değil, nesnel yaşam için benimsenen tarz gençliğin tarzı, bizi gençliğe tapınmaya zorluyor. Kılık kıyafette olan, başka her şeyde de oluyor. Alışkanlıklar, zevkler, görenekler, hal tavır, hepsi gençlerin ölçüsüne uygun biçilmiş durumda.

Garip, müthiş bir olgu bu, benim ömrün boyunca coşkuyla salık vermiş olduğum üzere, yaşamın hem yaratıcı, hem akıldışı gücü karşısında alçakgönüllülüğe ve imana çağırıyor insanı. Dikkat buyrulsun: Bugün Avrupa'nın tümünde toplumsal yaşantı yalnızca orta sınıftan gençler gönüllerince yaşasınlar diye düzenlenmiş durumda. Yaşlılarla soylular yaşamsal dolaşımın dışına itildiler; zamanımızın dinamiğine egemen olan iki ayrı etmen –gençlik ve kitle– bu belirtide gelip düğümlendi. Ortalama yaşam tarzı –örneğin zevkler– nitelik kazandı, buna karşılık soylu sınıflar onları kitleden uzaklaştıracak yeni üst düzeyde meraklar icat etmeyi beceremediler. Onlara kala kala daha pahalı, ama yine vasat adamın kullandığı harcıâlem eşyaları satın almak kaldı. Soylu sınıflar 1800'lerden başlayarak politikada, 1900'lerden başlayarak toplumda ezilip gittiler; ve tarihin yasası der ki, soyluların ezilip geçilebilmeleri için daha öncesinden onulmaz bir yozlaşma içine düşmüş olmaları gerekir.

Ama bir olay var ki, gençliğin bu zaferini başka her olaydan daha iyi vurguluyor ve Avrupa'da değerlerin ne denli altüst olmuş olduğunu ortaya koyuyor. Beden tutkusundan söz ediyorum. Gençlik düşünüldüğünde, her şeyden önce beden gelir akla. Bunun değişik nedenleri vardır: Birincisi, ruhun tazeliği daha uzun ömürlüdür, kimi zaman insanın ihtiyarlığına güzellik katabilir; ikincisi, ruh olgun yaşların belli bir noktasında gençlikte olduğundan daha niteliklidir. En önemlisi, ruh –zekâ ve irade– hiç kuşkusuz, ömrün doruk noktasına vardığında, yükseliş aşamasında olduğundan daha güçlüdür. Oysa bedenin çiçeklenmesi –eski Yunanlılar buna *akmé* derlerdi– ancak gençlik çağıyla sınırlıdır, mevsimi geçti miydi, hemen soluverir. Bu yüzden, tarihsel dalgalanmalara yukarılardan, diyelim ki *sub specie aeternitatis** baktığımızda, gençliğin en hoş yanı seyredilmesidir, olgunluk çağınınki ise dinlenilmesidir. Delikanlının hoşluğu dışsallığıdır; olmuş oturmuş adamınki içselliğidir.

Ama şimdi ne oluyor: Beden ruha yeğleniyor. Günümüz Avrupa'sının yaşantısında bundan daha önemli bir belirti bulunduğunu sanmıyorum. Belki de geçmiş kuşaklar ruhu fazla baş tacı etmişler, –İngiltere dışında– teni fazlasıyla küçümsemişlerdir. İnsan denen yaratığın uyarılması, yalnızca ruh değil, ruhla bedenin tılsımlı birliği olduğunun anımsatılması yararlı olmuştur.

Beden başlı başına çocuksuluktur. Bugün uyandırdığı coşku kıtanın yaşantısını çocuksuluğa boğdu, XIX. yüzyılın içinde kıvrandığı akıl ve irade gerilimini gevşetti, aşırı sorunlu hedeflere yönelik, aşırı gerilmiş bir yaydı o. Bir süre bedenimizde dinleneceğiz. Avrupa –önünde en korkunç sorunlar onu bekliyorken– kendini tatile bırakmakta. Bedenin esnek kasları, her türlü aşkınlığı apaçık küçümseyen, içi hava dolu olduğundan havalarda uçan topun peşi sıra zıplayıp sıçramakta.

Alman öğrenci dernekleri üniversite öğretim planlarının kısıtlanmasını ısrarla istediler. İleri sürdükleri neden ikiyüzlü

---

* *sub specie aeternitatis*: sonsuzluğun açısından (ç.n.)

sayılmaz; ders çalışma saatlerinin mutlaka azaltılması gerekiyormuş ki, oyun oynayabilsinler, eğlenebilsinler, "hayatlarını yaşayabilsinler".

Gençliğin bugün aldığı egemen tavır bana muhteşem görünüyor. Ama kafamı şöyle bir şey kurcalıyor. Yaşadığı ana kendini böylesine tümüyle teslim etmek, eskiden yaşlılığın hizmetinde olan gençliğin gençlik olma hakkını savunduğu ölçüde doğru. Ama sınırlarını aşıyor değil mi? Gençliğin ömrün bir aşaması olarak kendi hakları var; ancak bir aşama olarak iğreti nitelikli olması kaçınılmaz. Kendi üstüne kapanmakla, daha sonraki aşamalara taşıyacak olan gemileri yakmakla, sanki ömrün geri kalan kısmına başkaldırıyor, ayrılıkçılık ediyor gibi. Gencin yaşlanmaya hazırlanmaktan başka şey yapmaması yanlış olduğu gibi, o ihtiyatı hepten göz ardı etmek de az buz hata değil. Çünkü sonuçta, nesnel olarak, yaşam olgunluk gerektirir; dolayısıyla gençlik de gerektirir onu. Varoluşu düzenlemek şarttır: Bilim, teknik, zenginlik, hayat bilgisi, her çeşit icat gençliğin yararına ve keyfine sunulmuş durumda. Böylesine şanlı olan bugünün gençliği olgunluk çağına beceriden yoksun olarak varma tehlikesiyle karşı karşıya. Bugün gençlik nedir bilmemiş kuşakların onun için hazırlamış oldukları eğlence yaşantısının çiçeklerini toplamakla meşgul.*

Hayatın aldığı gençlik görünümünün yüreğimde uyandırdığı coşkuyu bir tek bu korku sınırlıyor. Futbolcu Avrupalılar kırk yaşına vardıklarında ne yapacaklar? Öyle ya, dünyanın yuvarlak olduğu kuşku götürmez, ama içinde havadan başka bir şeyler de var.

El Sol, 19 Haziran 1927

* Daha genel, dolayısıyla şimdi söylediğime ters düşmeyen bir açıdan bakıldığında, bütün yaşam gençliktir ya da yaşam gençlikte doruğuna ulaşır ya da yaşamak genç olmak demektir, geri kalanı çırpınmaktır demek anlamsız kaçmaz. Ama bu, genellikle kullanılan ve bu denemeden anlatılandan daha ayrıntılı bir gençlik kavramı için geçerlidir.

Erkekçe mi, Kadınca mı?

I

Zamanımızın gençlerin çağı olduğuna kuşku yok. Tarihin sürgit tedirgin sarkacı şimdilerde "gençlik" evinde yükselmede. Yeni yaşam tarzı başlayalı çok olmadı, öyle ki kırkına yaklaşmış bulunan kuşak gelmiş geçmiş kuşakların en talihsizi olmak durumunda. Çünkü gençliklerinde Avrupa'da hâlâ yaşlılar egemendi, şimdi olgunluk yaşına vardı ya, hâkimiyetin gençliğe geçmiş olduğunu fark ediyor. Dolayısıyla zafer ve egemenlik zamanından, yaşama egemen olan düzenle uyum içinde bulunmanın keyfinden yoksun kaldı. Sözün kısası, hep dünyanın gidişine ters yönde gitti, mersinbalığı misali, zamanın akıntısına karşı yüzüp durdu. Hiç suyun yüzünde salınmamış olmanın o acı yazgısını en yaşlılar ve en gençler bilmezler; anlatmak istediğim kendini hiç uygun bir akıntının sürüklediği biri gibi hissetmemiş olmak, bir gün, bir gün daha, beş yıl, beş yıl daha, belirsizlik içinde yaşayıp gitmek, varoluşun yüzeyinde kendi gücüyle tutunmak. Ama şu da var ki, o bir an bile kendini bırakamamak insanı sımsıkı bir disipline sokmuş, arıtmıştır. En fazla çarpışmış olan kuşaktır o, sonuçta en

çok sayıda çarpışmayı kazanmış, ama zaferlerinin tadını en az çıkarmış olandır.*

Ama o ara kuşak konusunu bir yana bırakalım da, içinde yaşadığımız ana odaklanalım. Gençlik çağında yaşıyoruz demek yeterli değil. Öyle dersek onu insan ömrünün yaş temposu çerçevesinde tanımlamaktan başka şey yapmamış oluruz. Ancak onun yanı sıra, tarihin özünü cinsiyetin temposu da etkiler. Gençlik çağı! Hiç kuşku yok. Tamam, ama erkeksi mi, kadınsı mı? Bu sorun daha incelikli, daha netameli – neredeyse ucu saygısızlığa varıyor. Bir çağın cinsiyetini belirlemek durumundayız.

Bu konuda isabet kaydedebilmek için, tarihsel psikoloji girişimlerinin hepsinde yapıldığı gibi, yükseklerde bir bakış açısına konuşlanmak ve erkeksi ya da kadınsı denen şey üstüne dar fikirlerden kendini sıyırmak gerekiyor. Her şeyden önce, erkekliği salt kadınlarla ilişkisi çerçevesinde ele almak gibi kaba saba bir hatadan kurtulmalıyız. Böyle düşünen birinin gözünde, ille de hanımlara kur yapmaya ve cinsilatiften söz etmeye meraklı palavracı beyler pek erkeksi sayılır. 1890'lara değin egemen erkek tipi oydu: Cafcaflı giysiler, kuyruğu rüzgârda uçuşan redingotlar, kolalı göğüslük, silahşor sakalı, bukleli saçlar, ayda bir düello (moda konusunda uzman bir fizyonomist onların hangi fikirden esinlendiğini hemen keşfeder: Erkek bedeninin kumaş ve kıllardan bir karmaşanın altında gizlenmesi. Açıkta yalnız eller, burun ve gözler kalırdı. Kalanı sahtecilik, tekstil edebiyatı, berber hüneriydi. Derin bir ikiyüzlülük çağıydı o: Parlamento söylevleri ve "köşe yazısı" nesriydi.**)

---

* Somut zaferin savaşçıya şan vermemiş olduğu o çarpışmaların bir örneği kamu düzeninde görülebilir. Eski sözde-parlamenter politikaya karşı savaşım verip ve gerçekte onu yenenler o kuşağın "aydınları" oldu. Oysa tuhaf bir tarihsel kuruntu sonucu, zaferin keyfini o rejime güçlü olduğu sürece asla karşı çıkmamış olanlar sürdüler.

** Son yüzyılın tarihi ciddi olarak yazıldığında Avrupa'nın bugün çığrından çıkmasının asıl sorumlusunun o kuşak olduğu görülecektir.

Erkek akla gelir gelmez, onun kadına olan düşkünlüğünün ön plana çıkması aslında o çağda düpedüz kadınlık değerlerinin hâkim olduğunu ortaya koyuyor. Ancak kadının en fazla değer verilen ve büyüleyen şey olması durumunda, erkeği ona tapınması ve ona sunduğu hizmetle ölçmek mümkündür. Erkekliğin başlı başına aşılmış ve değersizleşmiş bulunduğunun bundan daha belirgin kanıtı bir olamaz. Çünkü kadının erkeğe gönderme yapılmaksızın belirlenmesi olanaksızdır; oysa erkek, varlığının az ya da çok kısmının kadının var olup olmamasından tümüyle bağımsız olması ayrıcalığına sahiptir. Bilim, teknik, savaş, politika, spor vb. kadının önemli bir katılımı olmaksızın, erkeğin kendi kişiliğinin yaşamsal merkezini adadığı alanlardır. Erkekliğin büyük ölçüde kendi kendine yetebilmesine olanak sağlayan bu ayrıcalığı sinir bozucu görünebilir. Belki sahiden öyledir de. Ben buna ne alkış tutuyorum, ne yerin dibine batırıyorum, ama icat eden de ben değilim. Doğanın kaçınılmaz iradesinin dört dörtlük bir gerçeği o, hesaba katmaktan başka çaremiz yok.

Doğru doğru dosdoğru, tarihin tüm erkeksi çağlarının özelliğinin kadına karşı ilgisizlik olduğunu söylemek zorundayım. Kadın yaşamın dibine itilmiştir, öyle ki, uzaklardan bakmak durumunda olan tarihçi onu belli belirsiz görür. Tarihin çehresinde yalnızca erkekler belirgindir, gerçekten de erkekler ancak erkeklerle birlikte yaşamaktadırlar. Kadınlarla normal ilişkileri yaşamın en değerli olaylarının geçtiği aydınlık gündüzlerden dışlanmıştır, karanlığa, salt içgüdülere –şehvet, babalık, aile ilişkileri– bırakılmış ikincil saatlerin yeraltı âlemine sığınmıştır. Perikles'in çağı enfes bir erkeklik dönemiydi, salt erkeklere özgü bir yüzyıldı. Topluluk önünde yaşanırdı: *Agora, gymnasium*, kürek çekme. Olgun erkek çıplak delikanlıların oyunlarını seyreder, heykeltıraşın mermerde yorumlayacağı erkek güzelliğinin en ince niteliklerini ayırt etmeyi öğrenirdi. Ergen ise bastonunu

koltuğuna kıstırmış, revakların altında oturan yaşlı filozoftan saçılan söz akımını Yunan havasında yudumlardı. Kadın mı?.. Evet, günün son saatinde, sahnenin dibinde, ta uzaklarda, iddiasız hünerlerini döktüren flütçü ve dansçı olarak belirirdi, sönmeye yüz tutan sohbete bir destek, bir ara sunmaktı görevi. Biraz ileri çıkan bir kadın da olurdu bazı kez: Örneğin Aspasia. Ama neden? Erkeklerin bilgisini edinmişti, erkekleşmişti de ondan.

Yunan, her ne kadar ünlü kadın bedeni heykelleri yapmışsa da, kadın güzelliğini yorumlayışında erkek güzelliğine karşı duyduğu tercihten kendini sıyıramamıştı. Milo Venüsü erkek-kadın karışımı bir figürdür, bir çeşit göğüslü atlet. Böylesi bir imgenin Avrupalıların hayranlığına XIX. yüzyılda, tam da romantizmle sarhoş, saf, son haddinde kadınlık karşısında coşkuyla kendilerinden geçmiş yaşadıkları sırada sunulmuş olması gülünç bir samimiyetsizlik örneğidir. Yunan sanatının kuralı sporcu delikanlıların gövdelerine sınırlı kalmıştı, o yetmediğinde de hünsa gövdeyi düşlemeyi yeğledi. (Tuhaftır, çocuğun ilk cinselliği genellikle hünsayı düşlemesine yol açar; daha ilerde, erkek gövdesini kadın gövdesinden ayırt ettiğinde –bir an için– acı bir düş kırıklığı yaşar. Kadın gövdesi ona erkek gövdesinin sakatlanmış hali gibi görünür; dolayısıyla, yaralı, eksik bir şey gibi.*)

Perikles'in çağında doruğuna erişen, erkeğin böyle yeğlenmesini Yunan insanının kadınlık değerlerine karşı doğuştan gelme körlüğüne vermek ve Cermen insanının kadına olan teslimiyetini ona karşı çıkarmak hata olur. İşin doğrusu şu ki, Yunan'ın klasik çağdan önceki dönemlerinde kadınlık zafere ulaşmıştır, Cermen dünyasının kimi dönemlerinde de zafer erkekliğin olmuştur. Cinslerden biri ya da öbürü arasın-

* Sanıyorum ki Freud bu konuyla ayrıntılı olarak ilgilenmişti. O yazarı okuyalı on altı yıl geçtiğinden ötürü, hangi yapıtında olduğunu tam anımsayamıyorum; ama o zamanlar "Cinsellik Kuramı Üstüne Üç Deneme" başlıklı yazısına gönderme yapması olasıdır.

daki farkı en iyi anlatan örnek ortaçağda olanlardır. Ortaçağ iki döneme ayrılır: Birincisi erkeksidir, ikicisi XII. yüzyıldan başlayarak kadınsıdır.

Ortaçağın ilk döneminde yaşamın çehresi son derece hoyrattı. Her gün her gün savaşmak zorunluydu, geceleri ise erkekler o çabayı kendilerini çılgınca âlemlere bırakarak dengelerlerdi. Erkeklerin hemen tüm ömrü ordugâhlarda, diğer erkeklerde baş başa, onlarla sürekli olarak erkeksi alanlarda boy ölçüşmekle geçerdi: Kılıç oyunları, ata binme, av, içki. Döneme ait bir metinde yazdığı üzere, erkek "ölünceye değin atının yelesinden ayrılmaz, ömrünü mızrakların gölgesinde geçirirdi". Nitekim Dante'nin çağında kimi soylular –Lamberti'ler, Soldadieri'ler– mezarlarına ata binmiş olarak gömülme ayrıcalığını koruyorlardı.*

Öylesi bir ruhsal âlemde kadına rol düşmüyordu, kadınlar birinci sınıf diyebileceğimiz yaşama katılmıyorlardı. Yanlış anlaşılmasın: Kadınlara her çağda arzu duyulmuştur, ama her çağda değer verilmemiştir. O hoyrat çağda da öyledir. Kadın savaş ganimetidir. O yüzyılların Cermeni kadını yüceltmeye kalkıştığında, *walküre*'yi hayal etmiştir, yani savaşçı dişiyi, erkeksi davranışları ve becerileri olan, pazuları kuvvetli bakireyi.

O hoyrat yaşam düzeni Avrupa'nın ilk temelini, Avrupa geleceğinin yeraltını oluşturmuştur. O sayede XII. yüzyıla varır varmaz bir miktar servet birikimi olmuş, biraz dirliğe düzenliğe, barışa, bir miktar refaha ulaşılmıştır. Ve işte o noktada, kimi ilkbahar günlerindeki gibi, ansızın tarihin çehresi değişivermiştir. Erkeklerin sözleri ve davranışları arınmaya başlamıştır. Kavgacılık rağbet bulmaz olmuş, ölçülü, ince davranışlar öne çıkmıştır. Karolenj döneminde saray yalnızca erkeklere aitti. Ama XII. yüzyılda Provençe ve Bourgogne'un soylu hanımefendileri savaşçıların devletine

* Bkz. *Fra Salimbene Tarihi* (Parma, 1857, ss.94-102).

ve rahiplerin kilisesine karşı salt kadınlığın kendine özgün değerini savunmak gibi şaşırtıcı bir cüret gösterdiler. Kadının merkezde yer aldığı o yeni kamu yaşantısı, aradan yüzyıllar geçince, "toplum" diye adlandırılacak olan şeyin tohumunu içerir. Zamanında ona "saray" denmişti, ama savaşın ve adaletin egemen olduğu eski saray değil, bir "aşk sarayı" oldu o.

El Sol, 26 Haziran 1927

II

Düpedüz yepyeni bir kültür ve yaşam biçimi söz konusudur artık. Öyle, çünkü XII. yüzyıla değin, kilisenin her alanda koyduğu şiddetli "tabu"dan ötürü, yaşamın, dünyevi hayatın zevklerini ileri sürmenin yolu bulunamamıştı. Şimdi *Cortezia* sahnede beliriyor, *Clerezia*'yı* alt ediyordu. Cortezia, her şeyden önce, kadına karşı duyulan hayranlığın esinlediği yaşam biçimiydi. Savaşın, lanetlemenin özelliği olan şiddete başvurmaksızın, kadınlık olanca nezaketiyle en büyük tarihsel güç düzeyine yükseliyordu. Her türlü mücadele aracını elinde tutan savaşçı ile rahip o boyunduruğa nasıl oldu da baş eğdi? İşte "çağın duyuşu" denilen karşı konulmaz gücün bundan daha açık seçik örneği olamaz. Yeni bir kuşağın sinirlerinin üstüne binmiş olarak çıkageldiğinde, doğrudan doğruya, tartışılmaz bir özellik olarak dünyaya yerleşiverir.

Böylelikle, erkeğin yaşantısında erkeksi dönemdeki davranışlar ayıklanır, yeni tarza uyum sağlanır. Silahlar savaştansa hanımlar seyretsinler diye düzenlenen yarışmalara ve turnuvalara yönelir. Erkeklerin kıyafetleri kadın giysilerinin hatlarına öykünmeye başlar, beller sıkılır, yaka kesimi boynun

* *Cortezia*: Saray yaşantısı, *Clerezia*: Kilise yaşantısı (ç.n.)

altına iner. Ozan erkek kahramanların yiğitliklerini anlatmayı bırakır, saz şairi Giraud de Bornelt'in dediği gibi

Sol per domnas lauzar *

icat edilen yeni biçeme yönelir.

Şövalye derebeylik ideallerini kadından yana yöneltir ve kendini adının baş harflerini kalkanına kazdırdığı bir hanımefendiye "hizmet etmeye" adar. Bakire Meryem'e tapınma o çağdan kalmadır, kadının yeryüzünde taçlandırılması olayını sonsuzluk âlemine yansıtır. Erkeğin idealine dönüşür kadın, hatta her türlü idealin biçimi olur çıkar. O nedenledir ki, Dante'nin çağında kadın figürü her türlü yüceliğin, insanoğlunun en yüksek emellerinin alegorisi olarak belirir. Aslında Tevrat'ın tüm *Yaratılış* bölümünde de, kadının erkek gibi çamurdan yapılmadığı, erkeğin düşünden yaratıldığı anlatılır ya.

Gözümüzü geçmişin başka örneklerle kolayca çoğaltabileceğimiz bu şemalarına bir kez alıştırdıktan sonra, güncel durumun görünümüne dönelim, çağımızın yalnızca bir gençlik çağı değil, erkeksi bir gençlik çağı olduğunu anlarız. Bugün dünyanın efendisi erkek çocuk. Dünyayı fethetmiş olduğundan ötürü değil, küçümsediğinden ötürü. Erkeksi gençlik kendi kendini dayatıyor, zevklerine ve heveslerine, idmanlarına ve tercihlerine bırakıyor kendini, geri kalanı vız geliyor ona, kendi gençliğinin dışında hiçbir şeye baş eğmiyor, hayranlık duymuyor. Gençlerin gençlik kavramından başka hiçbir şeye, hiç kimseye "hizmet etmeme" yolundaki kararlılığı ve fikir birliği insanı şaşırtıyor. 1890'larda efelenen beyefendilerin bir kadına iki büklüm yaklaşıp kendilerinden geçerek gönül çelici bir söz söyleyişleri bugün hepten tarihe karışmış, köhne bir davranış gibi görülüyor. Genç kız-

* *Sol per domnas lauzar: Yalnızca hanımları methetmek için* (ç.n.)

lar kendilerine kur yapılmasını beklemez oldular, bundan otuz yıl önce buram buram erkeklik kokan o davranış şimdi onlara kadınsı gibi geliyor.

Öyle, çünkü "kadınsı" sözcüğü çok farklı iki anlam içerir. Biri, fizyolojik bakımdan biraz da kadın olan anormal erkeği anlatır. O garip yaratıklar her zaman var olmuşlardır, türden fizyolojik bir sapmadırlar, patolojik niteliklerinden ötürü hiçbir dönemde normalliği temsil edemezler.* Ama öbür anlamında düpedüz *homme a femmes*, yani kadınlara düşkün, onların çevresinde dönüp dolaşan, davranışlarını, kişiliğini kadınların ortamına göre ayarlayan erkektir. Çağa kadınlık egemen olduğunda, böylesi erkekler pek erkeksi sayılırlar; oysa erkeklik dönemleri gelip çattığında, o efelenişlerine karşın, aslında kadınsı olan özellikleri fark edilir.

Erkek değerlerinin egemen sayıldığı her dönemde olduğu gibi, günümüzde de erkek kendi biçimini karşıt cinsinkinden fazla beğeniyor, bunun sonucunda bedenine özen gösteriyor ve onu sergileme eğiliminde. "Kadınsı" ihtiyar, gençlerin erkek gövdesine olan bu yeni coşkusunu ve bedenlerine gösterdikleri özeni kadınlaşma olarak adlandırıyor, oysa tam tersi. Delikanlılar stadyumlarda ve spor sahalarında hep birlikte yaşıyorlar. Oyunlarından, duruşlarının, becerilerinin ustalık ölçüsünden ötesiyle ilgili değiller. Yani sürekli olarak erkek özelliklerine odaklı bir yarışma ve öykünme içindeler. Bedenin kumaşların aldatmacasından sıyrılıp öylece ortaya çıktığı idmanlarda birbirlerini seyrede seyrede erkek fiziğinin güzelliğini incelikleriyle kavrıyorlar, o güzellik gözlerinde muazzam bir değer alıyor. İnsanın yalnızca anladığı şeylerin

* Ortega'nın tarih ve toplum konularındaki tüm ileri görüşlülüğüne karşın, kimi ahlaksal değerlerinde kendi çağının adamı olduğunu, yani ne denli ilerici ve laik olursa olsun, gelenekçi Katolik bakış açısının bazı izlerini taşıdığını göz önünde tutmak gerekir. Klasik bir yapıtı sunarken aslına uygun olmasını gözettiğimizden bu ifadelerini de aynen aktarmak durumundayız (ç.n.)

yüceliğini değerlendirebildiğini belirteyim. Yalnızca o yücelikler dir ki, açık seçik algılandıklarında insanın ruhunu teslim alır, hayranlığa sürükler.*

Bu yüzden son yıllarda erkek modası delikanlıların erkeksi yapılarını vurgulamaya yöneldi, XIX. yüzyıldan devralınan giysiler gibi, ona hiç uymayan kıyafetleri basitleştirdi. O feci kıyafeti oluşturan kumaştan yapılmış borularla silindir şapkalarının altındaki futbolcu gövdesinin görünürlük kazanması gerekiyordu.

Belki de ta Eski Yunan'dan bu yana erkek güzelliği hiç bu denli değerlendirilmemiştir. İyi bir gözlemci de şimdi kadınların yakışıklı erkeklerden hiçbir zaman yapmadıkları kadar çok ve öyle pervasızca söz ettiklerini fark etmekte. Eskiden bir erkeğin yakışıklılığı karşısında heyecanlansalar bile, bunu kendilerine saklamayı başarırlardı. Zaten ona şimdikinden çok daha az duyarlı olduklarını da belirtmekte yarar var. Bu işlere kafa yormaya alışkın bir yaşlı psikolog bilir ki, kadının erkeğin bedensel güzelliği, özellikle de atletik yapıya dayalı güzellik karşısındaki heyecanı hemen hiçbir zaman kendiliğinden doğmaz. Günümüzde yakışıklı erkekler karşısında kadınların dudaklarından sık sık dökülen inançsız övgüyü işittikçe, o psikolog "1927 kadını yakışıklı erkeklere bayılıyor" türünden safdilce bir sonuç çıkarmak yerine, daha derin bir keşifte bulunuyor: 1927 kadını kendi başına değerler oluşturmaktan vazgeçmiş, şu sıralar yine erkeklerin muhteşem atlet vücudu karşısında heyecan duyan erkeklerin bakış açısını kabullenmiş durumda. O bu durumu, erkeklerin bakış açısının ağır bastığını ortaya koyan birincil önemde bir belirti sayıyor.

---

* O nedenle İspanya'da yazara karşı duyulan beğeni hep sahtedir, içten bir hayranlıktansa iyi niyet ifadesidir. Oysa Fransa'da yazarın müthiş bir toplumsal gücü vardır. Bunun tek nedeni Fransızların edebiyattan anlamalarıdır.

Bir hanım okur yüreğini içtenlikle yoklayarak, erkek güzelliğine karşı duyduğu beğenide, onu delikanlıların beğenmelerinden etkilenmiş olduğunu fark etmediğini kabul etse de, bu durumu yalanlayacak bir itiraz sayılmaz. Bizler topluluğu etkileyen bir itki olan ve tarihsel yaşamı olduğu gibi şu ya da bu yöne sürükleyen şeylerin hiçbirinin asla bilincine varmayız, tıpkı gezegenimizin uzaydaki hareketini ya da hücrelerimizin kimyasal işleyişini fark etmediğimiz gibi. Her birimiz kendi başımıza, pek kişisel olduğunu sandığımız nedenler uyarınca yaşadığımıza inanırız. Oysa aslında o bilinç yüzeyimizin altında koskocaman, isimsiz kuvvetlerin hareketi vardır, onlar tarihin güçlü alize rüzgârları, bizi keyiflerince sürükleyen dev esintilerdir.

Günümüzün kadını neden sigara içtiğinin, kılık kıyafetinin neden öyle olduğunun, neden bedensel sporlarda ayak direğinin de pek bilincinde denemez. Her biri kendince bir neden gösterebilir, onda da bir gerçek payı bulunabilir, ama yeterli olmaz. Günümüzde kadınların en değişik alanlarda varlık göstermelerinin gidip gidip aynı sonuca varması rastlantı değildir: O sonuç erkeğe benzemektir. XII. yüzyılda erkek kadın gibi giyiniyor ve onun verdiği esinle güzellemeler düzüyorduysa, günümüzde kadın kılık kıyafetinde erkeğe öykünüyor ve onun hoyrat oyunlarını benimsiyor. Kendi bedenselliğinde öteki cinsin hatlarını bulmaya çabalıyor kadın. O nedenle günümüz modasının başta gelen özelliği örtünmenin azlığı değil, tam tersi. Bugünün elbiselerini Direktuvar dönemininkilerle –1800'ler– kıyaslamak yeter: Benzerlik ne denli büyükse o denli anlam kazanan bir temel fark var. Direktuvar döneminin elbisesi de bugününkü gibi, hayli kısa, dümdüz bir tunikti. Gel gelelim, onun çıplaklığı baştan çıkarıcı bir kadın dekoltesiydi. Şimdilerde ise kadın, delikanlılar örneğince çıplak geziyor. Direktuvar kadını kadınların en özgün hazinesini belirginleştiriyor, sarıp sarmalayarak gözler önüne sergiliyordu: O tunik göğüs çiçeklerini

ayakta tutan dümdüz bir sap gibiydi. Oysa çıplaklıktan yana pek cömert görünen günümüz elbisesi kadın göğsünü yassıltıp yok ediyor.

Ortalığı saran modaları erkeğin biraz tembelleşen duyularını kışkırtmak amacını güttükleri varsayılarak açıklamak psikolojik bir hata olur. O tembelleşme var aslında, kılık kıyafet ve davranış ayrıntılarını o kışkırtma niyetinin etkilediğini yadsımıyorum; ancak bugünkü kadın figürünün genel hatları tam tersi bir niyetten esinleniyor: Biraz delikanlılara benzeme niyetinden. Çağdaş kadının pervasızlığı ve fütursuzluğu kadınca olmaktan çok, çevik gövdesini doğaya sunan bir delikanlının pervasızlığı ve fütursuzluğu. Arzuları kamçılayan davetkâr bir açılıp saçılmanın tam tersi yani. Cinsler arasındaki ilişkiler herhalde hiçbir dönemde bugünkünden daha sağlıklı, daha ölçülü, böylesine cennetten çıkma olmamıştır. Tehlike daha çok onun tersi yönde. Çünkü tarihin kadınlara ilgi göstermeyen erkeksi çağları her zaman eşcinsel aşkları baş tacı etmiştir. Perikles'in çağında da öyle olmuştur, Sezar'ınkinde de, Rönesans'ta da öyle.

Dolayısıyla ahlak adına eteklerin kısalığına çatmak aptalca bir iştir. Papazlar modacılara bin yıldır düşmandırlar. Luchaire şöyle bir saptayımda bulunur: XIII. yüzyıl başlarında "Vaizler eteklerin aşırı uzunluğuna karşı verip veriştirir, şeytan icadı olduğunu söylerlerdi".* Hangisinde karar kılalım? Şeytan icadı olan etek hangisi? Uzunu mu, kısası mı?

Gençliğini kadınsı bir çağda geçirmiş olan kişi, bugün tahtından indirilmiş olan kadının erkekler toplumunda süklüm püklüm kendine yer açmaya ve hoşgörüyle karşılanmaya çabaladığını gördükçe üzülüyor. O emelle delikanlıların ilgilendikleri konularda sohbet etmeyi kabulleniyor, spordan ve otomobillerden dem vuruyor, kokteyl tepsisi dolaştırıldığında kadehleri erkek gibi kafaya dikiyor. Kadının toplum-

* Achille Luchaire, *Philippe Auguste Çağında Fransız Toplumu*, s.376.

sal gücünün böyle cılızlaşması günümüzde ortak yaşamın bunca hoyratlaşmasının nedenidir. Saray adabının mucidi olan kadın toplumda birinci plandan geri çekilince, kabalık hüküm sürmeye başladı. XVI. yüzyılda kimi İspanyol ermişlerinin –San Ignacio, San Francisco Javier ve Santa Teresa de Jesus– kilise tarafından aziz ilan edilmeleri sırasında yaşanan bir olay bugün için artık anlaşılamaz olmuştur. Olay şuydu: Resmen azizlik mertebesine yükseltilmede kime öncelik verileceği konusunda kardinaller arasında tartışma çıkmıştı, Teresa Hatun'a mı verilmeliydi o öncelik, yoksa Cizvit erkekleri olan diğer ermişlere mi?

El Sol, 3 Temmuz 1927

José Ortega y Gasset (1883-1955): I. Dünya Savaşı'ndan sonra İspanya'da kültür ve edebiyatı yeniden canlandırma hareketini yönlendiren önemli aydınlar arasında yer alır. Madrid Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi görmüş, Berlin, Leipzig ve Marburg'da çalışmalarını sürdürmüştür. Ülkesine döndükten sonra Madrid Merkez Üniversitesi'ne atanmış, iç savaş sırasında İspanya'dan ayrılana dek metafizik kürsüsünde dersler vermiştir. En ünlü yapıtlarından biri olan Kitlelerin Ayaklanması *yazarın 1920'lerde başlayan ve yaklaşık olarak on yıl süren çalışmalarının ürünüdür. Kitabı oluşturan kimi parçalar daha önce gazete yazısı olarak yayımlanmıştır. Eserinin başka dillere yapılan çevirilerini göz önünde tutan yazar 1937'de "Fransızlar için Önsöz"ü, 1938'de "İngilizler için Sondeyiş"i kitabına eklemiştir. Yazarın en önemli eserlerinden* Sistem Olarak Tarih *de yayıma hazırlanmaktadır.*

Neyyire Gül Işık: Floransa Üniversitesi Edebiyat ve Felsefe Fakültesi'nde öğrenim gördü. İstanbul Üniversitesi Fransız ve Roman Dilleri ve Edebiyatı bölümünde çalıştı. 1986'da İspanyol Dili ve Edebiyatı anabilim dalına atandı. Italo Svevo, Italo Calvino, Leonardo Sciascia, V. Blasco Ibañez, Juan Goytisolo, Ortega y Gasset, Antonio M. Molina'dan deneme, roman ve öyküler çevirdi. Madrid'te Complutense Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri veriyor.

KDV dahil fiyatı
16 TL